

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

О. С. Черемська
В. Г. Сухенко

УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Підручник

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2018

УДК 811.161.2(075.034)

Ч-46

Рецензенти: декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, д-р філол. наук, професор *К. Ю. Голобородько*; д-р філол. наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна *В. С. Калашник*; канд. пед. наук, доцент кафедри методики навчання мов і літератури КВНЗ "Харківська академія неперервної освіти" *Л. О. Лузан*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 22.05.2017 р.

Черемська О. С.

Ч-46 Українська мова (за професійним спрямуванням) : підручник / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 436 с.

ISBN 978-966-676-717-5.

Підручник містить загальнотеоретичні відомості про мову професійного спрямування з огляду на нормативність як основу літературної мови та теорію стилів і культуру мовлення. Матеріал структуровано за розділами, у кожному з яких розміщено теоретичні відомості та практичні завдання з різних аспектів професійного спілкування, мовного й ділового етикету, особливостей розвитку мовної системи, значення української мови в житті суспільства. До всіх тем додано практичні завдання, запитання для самодіагностики, а також тести для самоконтролю, що сприяють формуванню навичок у практичному володінні українською мовою в різних сферах комунікативної професійної діяльності.

Рекомендовано для студентів і викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, службовців – усіх, хто прагне вдосконалити свою мовну майстерність у професійному спілкуванні.

УДК 811.161.2(075.034)

© Черемська О. С., Сухенко В. Г., 2018.

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2018.

ISBN 978-966-676-717-5

Вступ

*Від раннього дитинства й упродовж
усього життя людина невіддільно
пов'язана з мовою.*

*Це єдине знаряддя, що вивищує людину
над світом, робить її нездоланною
в пошуках Правди і Справжності.*

I. Вихованець

Важливою умовою розвитку особистості, за словами відомого українського мовознавця І. Р. Вихованця, є майстерне володіння словом. Не кожному це вдається легко й одразу, адже мова потребує великої уваги, тривалої праці, мобілізації інтелекту й духовних зусиль. Хто усвідомить цю істину, той зрештою досягне бажаного рівня й отримає винагороду за старання. Корисним путівником на шляху до пізнання мовних глибин може стати пропонуванний підручник.

Автори цього видання ставили за мету спрямувати до вивчення української літературної мови у двох аспектах: нормативному та стилістичному, – випробуваних практикою викладання навчальної дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" у вищій школі. Такий підхід мотивований також реалізацією принципу універсалізму мови, її ролі в нерозривних процесах пізнання і виховання, у формуванні українознавчого світогляду [21].

"Українська мова (за професійним спрямуванням)" передбачає відбір матеріалу, спрямованого, насамперед, на формування мовної та мовленнєвої компетенцій, а також комунікативних навичок мовної особистості у професійній діяльності. Ще одним важливим завданням цієї праці, пов'язаного з аспектами комунікативної компетентності, є навчити студента краще мислити, точно та правильно висловлювати думки, ефективно спілкуватися, активно впливати на слухача, упевнено виступати публічно, коректно дискутувати.

У підручнику наведено не лише теоретичні відомості щодо становлення української літературної мови, історії її формування й розвитку, а й функціональні напрями їхнього засвоєння: акцентовано увагу на проблемі "мова – особистість – суспільство", схарактеризовано ознаки літературної мови, висвітлено питання нормативності мовлення з урахуванням

способів уникнення типових помилок, презентовано зразки доречного використання різноманітних етикетних мовних засобів у фаховому міжперсональному спілкуванні та правильного оформлення письмових робіт офіційного й наукового змісту.

Теоретична частина підручника містить десять тем, скорельованих із програмою навчальної дисципліни; структурування матеріалу здійснено, відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу, та погоджено з навчальними планами для студентів різних економічних спеціальностей.

Для полегшеного сприйняття, опрацювання й запам'ятовування матеріалу використано відповідні засоби візуалізації, зокрема інформаційну графіку (таблиці, схеми, картосхеми), а також застосовано систему умовних позначок:

- *Зверніть увагу!*
- *Запам'ятайте!*
- *Теоретична довідка*
- *Цікава інформація!*
- *Професійна комунікація*
- *Домашнє завдання*

У кожній темі практичної частини підручника наведено різнорівневі завдання, запитання для самодіагностики, тести для самоконтролю, спрямовані на активізацію й поглиблення знань студентів.

Додатки містять пізнавальну й необхідну у практичній діяльності інформацію: російсько-український міні-словник найбільш уживаних слів і сталих словосполук економічної термінології; словник найуживаніших фразеологізмів; вибірку складних випадків українського літературного слововживання, іменників на позначення осіб чоловічої й жіночої статі за національною чи територіальною ознакою; зразки оформлення ділової документації; схему стилістичного аналізу тексту та вимоги до написання есе.

Підручник може бути корисним усім, хто цікавиться питаннями професійного мовлення, прагне вдосконалити рівень культури фахового спілкування.

Розділ 1

Нормативність як основа літературної мови

Тема 1. Комунікативна компетентність у професійній діяльності мовної особистості. Історія походження та розвитку української літературної мови.

Українська мова серед інших мов світу

- 1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни.
- 1.2. Загальнонаціональна та літературна мова.
- 1.3. Функції мови в суспільстві.
- 1.4. Мовна ситуація в Україні.
- 1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів.
- 1.6. Українська мова серед інших мов світу.

Мета: ознайомити студентів із найважливішими відомостями про українську мову, її походження, значення для становлення й розвитку нації; сформувати мовну компетенцію майбутніх фахівців, поглибити знання й розвивати вміння практично застосовувати норми літературної професійної мови; удосконалювати навички у володінні мовою в побутовому та професійному спілкуванні.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: загальнонаціональна мова, літературна мова, законодавство України, білінгвізм, інтерференція, мовна норма.

Теоретична частина

Мова – найтривкіший феномен спадкоємності поколінь і традицій, це міра інтелекту й світогляду, код психіки та міра морального, духовного, естетичного, психічного розвитку.

О. Потебня

1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни

Успіх фахівця на сучасному ринку праці залежить від рівня його фахового мовлення, культури спілкування, майстерного володіння термінологічним апаратом, що свідчить про глибоке розуміння професійних понять і явищ. Трансформація способу життя сучасної людини як у повсякденній, так і професійній сфері зумовлює також щораз більшу значущість володіння комплексними навичками в інформаційно-аналітичній діяльності, критичним та творчим мисленням.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є сучасна українська літературна мова у її стилевих різновидах. Засвоївши особливості функціонування стилів літературної мови та засоби їхнього вираження, усвідомивши взаємозв'язки в мовній системі, студент зможе практично реалізувати думку, відповідно до мовленнєвої ситуації, зокрема й у сфері професійної та наукової комунікації. **Метою** є вдосконалення гуманітарних знань студентів економічного вищого навчального закладу; підвищення загальнокультурного, інтелектуального та естетичного рівнів майбутніх фахівців-економістів, формування стійкого національного світогляду, засвоєння норм сучасної української літературної мови, культури усного та писемного мовлення; формування вмінь правильно й логічно висловлювати свої думки.

Здійснення цієї мети можливе за умови ґрунтовного оволодіння нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення з жанровими різновидами функціональних стилів, основами красномовства, а також активізації та набуття знань сучасної професійної комунікації.

Засвоєння норм літературної мови у процесі аналізу різностильових текстів (художнього, наукового й офіційно-ділового стилів) та їхніх жанрових різновидів і творення власних текстів сприяє підвищенню рівня загальномовної культури особистості. Таким чином, **завданням дисципліни** "Українська мова (за професійним спрямуванням)" у закладі вищої освіти економічного спрямування є формування високої мовної та мовленнєвої компетенцій у науковому спілкуванні, розширення меж професійної комунікації, урахування лінгвокомунікативні, національно-культурні та психологічні компоненти. Інакше кажучи, на лекційних і практичних заняттях з української мови студент зможе підвищити рівень культури спілкування в усній та писемній формах, виробити навички у практичному володінні мовою в різних видах мовленнєвої діяльності.

Культурологічний аспект вивчення курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" також є важливим. Він розширює межі суто професійної комунікації, оскільки мова наукового, професійного спілкування є багатокомпонентною.

Культура усного мовлення – ще один функціональний аспект курсу української мови в закладі вищої освіти. Високий рівень мовної компетенції – невід'ємний, органічний складник освіченості фахівця будь-якого профілю, основа його успішної професійної діяльності, конкурентоспроможності на ринку праці.

Навчальна дисципліна "Українська мова (за професійним спрямуванням)" належить до циклу нормативних дисциплін і ґрунтується на функціональному підході до вивчення матеріалу, що передбачає обов'язкову зорієнтованість на комунікативну ситуацію, дає змогу на відповідному рівні оптимально використовувати знання в науковому, професійному спілкуванні; оволодіти засобами точного, чіткого й лаконічного висловлювання, майстерністю публічного виступу.

1.2. Загальнонаціональна та літературна мова

Становлення народу тісно пов'язане з формуванням його мови. Мова – це скарбниця духовних надбань нації, яка передається генетично з роду в рід, від дідів і прадідів онукам. Вона характеризується єдністю, взаємозв'язком усіх її складників. Мова існує не сама по собі, а в людському суспільстві. Усі сторони суспільного життя, процеси пізнавальної та творчої діяльності людини, кожний момент її свідомості супроводжуються мовою.

Отже, **мова** – явище суспільне, оскільки, з одного боку, мову творить і розвиває суспільство, а з іншого – без мови не було б суспільства. І наука, і техніка, і релігія, й ідеологія, і культура не можливі без мови, бо вона забезпечує всі, без винятку, процеси життя й діяльності людини. Національна мова не виникає відразу. Її становлення триває сотні, а то й тисячі років. Численні покоління формують її, розвивають, удосконалюють, наповнюють власним життєвим досвідом, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, до мінливих умов життя. Отже, мову, якою розмовляє народ певної країни (нація) в усіх сферах життя, передає інформацію й досвід від покоління до покоління, називають **загальнонаціональною мовою**. Саме в системі загальнонаціональної мови закодовано інтелект тієї чи тієї нації.

У загальнонаціональній мові вирізняють *живу народну мову* (усну мову широких верств населення, людей, різних за віком, статтю, рівнем освіти, місцем проживання) і *літературну мову* (унормовану мову суспільного спілкування, зафіксовану в писемній та усній практиці).

Найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, у граматичному складі та лексичній системі якої можна виокремити постійні елементи, завдяки яким мова стає зрозумілою всім, і рухомі елементи, уживані представниками певних груп населення. До рухомих елементів належать просторіччя, жаргонізми, професіоналізми, діалекти (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Системна єдність загальнонаціональної мови

Розрізняють *територіальний діалект* (різновид національної мови, який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території,

відмінностями матеріальної й духовної культури, традиціями) і *соціальний діалект* (відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення).

Просторіччя – слово, граматична форма або зворот мовлення, який уживають у літературній мові, зазвичай, із метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також проста, невимушена мова, яка містить такі слова, форми та звороти. Наприклад: *опер з ментівки; босяцюга, хай заткнеться; валяй звідсіля; звиняйте, ізяшний*.

Просторіччя характерне для мови некультурних, недостатньо освічених людей. Причому просторічні слова часто трапляються в мовленні людей, які не повністю оволоділи літературною мовою. Просторіччя як знижений емоційно забарвлений спосіб зображення дійсності входить до складу літературної мови, воно властиве мовленню й освічених людей [3; 4; 13]. До просторічних слів належать вульгаризми, що перебувають поза літературною мовою та містять у своєму складі лайливі слова, прокльони тощо.

Жаргонізми – слова (і вислови), властиві мові окремого соціального середовища (соціального різновиду мови, притаманного певною мірою відкритим соціальним та професійним групам людей, об'єднаним спільністю інтересів, звичок, занять, соціального стану): *дах* (прикриття від рекету, мафії; зв'язки у владних та правоохоронних структурах), *лабух, зрізати, замочити, розколоти, зав'язати*. Студентський жаргон становить основу молодіжного сленгу: *ботан, зубрити, лажа, облом*.

Професіоналізм – слово (чи вислів), властиве мові тієї чи тієї професійної групи, що є просторічним еквівалентом певного терміна: *бублик* – кермо; *ляп* – помилка; *шапка* – заголовок документа; *літачок* – ліва та права сторона балансу.

Кожна мова характеризується наявністю територіальних відгалужень – наріч, діалектів, говірок. Їхнє виникнення сягає глибокої давнини, ще родоплемінного періоду, а територіальне закріплення пов'язане з добою феодалізму. Недарма їх уважають живою історією мови.

До **територіальних діалектів** зараховують мовні явища, характерні для певних територій країни. Їх можна помітити на всіх рівнях мови: фонетичному, лексичному, граматичному.

Діалектна диференціація мов не однакова: якщо в англійській мові діалектні відмінності не дуже помітні, то в німецькій чи китайській вони настільки суттєві, що їхні носії не завжди можуть порозумітися між собою.

Діалектні відмінності української мови не належать до надто суттєвих. Незважаючи на те, що Галичина була відокремлена від решти України шість століть, а Закарпаття – дев'ять, значних перешкод для спілкування немає.

Територіально українська мова складається із трьох наріч: північного, південно-західного та південно-східного (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Карта територіальних наріч української мови

1. До **північного наріччя** належать діалекти Чернігівщини, Житомирщини, Рівненщини, Сумщини, Київщини та Волині.

Найголовніші особливості північних діалектів такі:

1) **фонетичні:**

а) наявність дифтонгів [yo], [ye], [yi] *вуол, вуел, вуїл*;

б) тверда вимова звука [ц]: *хлопец, палец*;

в) наявність звукоскорочень [гі, кі, хі] замість літературних [ги, ки, хи]: *ложкі, стіжки*;

2) **морфологічні:**

а) уживання стягнених форм прикметників чоловічого роду: *молоди хлопец, осінні вітер*;

б) нестягнені форми прикметників жіночого роду: *молодая береза, повная хата*;

3) **лексичні:** *кяхи* (кукурудза), *утва* (качки), *валка* (череда) тощо.

2. До **південно-західного наріччя** належать діалекти Вінниччини, Хмельниччини, Тернопільщини, Закарпаття, Львівщини, Івано-Франківщини, Буковини, Волині, Чернівеччини.

Найголовніші їхні особливості такі:

1) *фонетичні*:

а) тверда вимова [p]: *рабий, расно*;

б) наявність разом із *ри-*, *ли-* [ер], [ел], [ир], [ил]: *керниця* (криниця), *сильза* (сльоза);

в) відсутність подовження приголосного в іменниках середнього роду: [жит'є, знан'є, зіл'є];

2) *морфологічні*:

а) поширення закінчень *-ови*, *-еви* в давальному відмінку іменників II відміни: *братови, коневи*;

б) наявність застарілих займенників при дієсловах: *зроби ми, узяв тя, питав го* (зроби мені, узяв тебе, питав його);

в) наявність залишків давньої форми дієслів минулого часу (*пішла-м, пішли-сьмо*) та майбутнього часу: *му робити, меш робити* (робитиму, робитимеш);

3) *лексичні*: *неньо* (батько), *вуйко* (дядько), *плай* (гірська стежка), *маржинка* (худібка), *сарака* (бідний), *полинець* (пасіка), *веремне* (погода) тощо.

3. До **південно-східного наріччя** належать діалекти Харківщини, Луганщини, Донеччини, Полтавщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Херсонщини, Кіровоградщини, Одещини, більшості районів Черкащини, частково Київщини.

Особливості південно-східних діалектів такі:

1) *фонетичні*:

а) пом'якшення шиплячих [курч'ати], [ніч'], [ч'ути], [кач'а];

б) фонему [ф] заступають [х], [хв]: *хва́брика, бухвёт*;

в) обмежено вживають африкати [дж], [дз], [дз'], замість них – [д], [ж], [з]: *хóд'у, бужу́, звонóк, жерелó*;

г) наявний альвеолярний (так званий середній) [л.], що найчастіше виступає в полтавських говірках: *гол.ова, бул.у́, мол.око*;

д) поширений м'який приголосний [p']: *Хар'ків, гр'аниц'а, кобзар'*;

2) *морфологічні*:

а) уживання дієслів II дієвідміни із закінченням *-е*: *ходе, носе, просе* замість: *ходить, носить, просить*;

б) уживання стягнених форм дієслів 3-ї особи однини теперішнього часу: *пита, співа* замість *питає, співає*;

3) *лексичні*: *утлий* (кволий), *жабуриння* (водорослі), *комиш* (очерет); *реміняка* (пояс), *мурав'я* (мурашки), *кобушка* (глечик), *верх, рубя* (димар).

Літературна мова – це форма загальнонаціональної мови, яка є взірцевою. Літературна мова опрацьована майстрами слова, ученими, письменниками. Від живої народної мови вона відрізняється тим, що має норми щодо вимови, слововживання, граматичних форм, яких повинні дотримуватися мовці. Це своєрідний зразок, еталон правильного користування мовою.

Літературна мова існує в усній та писемній формах, які однаково поширені в сучасному мовленні. Обом їм властиві лексичні та граматичні норми, проте кожна з них має свої специфічні особливості.

Усна форма літературної мови переважно обслуговує поточні потреби спілкування людей, безпосередньо пов'язаних між собою. Кількість учасників усного спілкування обмежена. Усне мовлення сприймається органами слуху, виражається за допомогою звуків. За походженням це первинна форма існування мови.

Усне мовлення спонтанне, здебільшого непередготовлене, але воно більш виразне з емоційного погляду, супроводжується інтонацією, жестами, мімікою. Воно переважно діалогічне (бесіда, діалог, публічна лекція, виступ, дискусія тощо).

Писемна форма літературної мови – це мовлення, зафіксоване на якомусь матеріалі за допомогою певних графічних знаків, що позначають звукові одиниці мовлення та сприймаються органами зору. Це вторинна форма існування мови. Писемна форма літературної мови обслуговує потреби народу в галузі науки, культури, політики, господарства та права.

Писемне мовлення монологічне. У ньому використовують, переважно, повні речення, а в усному (діалогічному) дуже поширені неповні речення. У писемному мовленні частіше використовують складні речення, що викликано потребою оформити й повно розгорнути складну думку, а в усному спілкуванні переважають прості, короткі речення, оскільки висловлене можна доповнювати мімікою, жестами.

Писемне мовлення лексично багатше, слова добирають вимогливіше, з урахуванням літературної традиції, широко вживають книжну, абстрактну лексику, терміни.

Навчатися грамоти чи навчатися грамоті?

У сучасній українській літературній мові дедалі більше закріплюється при дієсловах *навчатися*, *навчитися* родовий відмінок іменників, а не давальний. Родовий відмінок точніше передає значення "знання або інше щось, які хтось опановує, вивчає, набуває". Тому вживаємо *навчатися*, *навчитися грамоти, музики, ремесла* та ін., а не *навчатися, навчитися грамоті, музиці, ремеслу...* [10, с. 82].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **за спеціальністю** чи **зі спеціальності** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Розкажіть про відомі вам економічні спеціальності, які можна здобути у ХНЕУ ім. С. Кузнеця, зважаючи на норми української літературної мови.

Літературну мову використовують у різноманітних сферах життя. На відміну від живої народної мови, уживаної в побуті, літературна мова представлена в законодавстві, управлінні, науці, освіті, культурі, засобах масової інформації, тобто в тих видах спілкування, які мають ознаки офіційності.

Літературна мова стилістично диференційована. Якщо жива народна мова виявляє себе, переважно, у розмовному стилі мовлення, то літературна мова функціонує в усіх стилях: науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому, розмовному.

Українська літературна мова постійно розвивається та збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням загальнообов'язкових літературних норм.

1.3. Функції мови в суспільстві

Мова належить до унікальних явищ людини й суспільства. Мовою спілкуються з іншими людьми, висловлюють свої почуття, дають оцінку дійсності, звертаються до Бога, розмовляють із собою. **Мова** – це постійний процес пізнання світу, передавання власного досвіду іншим, збагачення досвідом інших. Мова зберігає всі інтелектуальні здобутки народу, фіксує досвід предків. Засобами мови передають досвід попередніх поколінь. Це виявляє себе, наприклад, в усталених зворотах – фразеологізмах,

приказках і прислів'ях: *Не знаючи броду – не лізь у воду; Сім разів відміряй, а один відріж* тощо.

Мова виконує різноманітні суспільні функції. Про повноцінний розвиток мови свідчить, насамперед, її використання та функціонування в усіх сферах людського буття. Їй притаманні найрізноманітніші функції, життєво важливі для суспільства, окремих груп і кожної людини. Головними є комунікативна й мислетвірна функції, а інші (експресивна, гносеологічна, номінативна, естетична, культурологічна тощо) є похідними від них (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Функції мови в суспільстві

Назви функцій	Визначення
1	2
Комунікативна	Мова – найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства)
Номінативна	Усе пізнане людиною дістає від неї свою назву й тільки так існує у свідомості. Цей процес називають лінгвілізацією – "омовленням" світу. Мовні одиниці, передусім слова, слугують назвами предметів, процесів, якостей, понять ознак тощо. У назвах не лише зафіксовано певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але також її помилкові уявлення, ірреальні сутності, фантазії тощо
Мислетвірна	Реалізується в тому, що, формуючи думку, людина мислить мовними нормами. Мислення може бути конкретним (образно-чуттєвим) та абстрактним (поняттєвим)
Ідентифікаційна	Виявляється в часовому та просторовому вимірах. Лише для тих, хто знає мову, вона є засобом спілкування, ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти
Експресивна	Полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини

1	2
Гносеологічна	Виражається в тому, що мова є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу
Естетична	Полягає в тому, що мова є першим джерелом культури, знаряддям і, водночас, матеріалом створення культурних цінностей. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв
Культурологічна	Культуру кожного народу відображено та зафіксовано найперше в його мові. Для глибшого пізнання нації необхідне знання її мови, яка виконує функції своєрідного каналу зв'язку культур між народами
Міфологічна	Віра у слово як у реальне дійство. Ця функція знайшла своє відображення в замовляннях, ворожіннях, казках, легендах тощо

Отже, мова – явище системне, усі її функції виступають не ізольовано, а виявляються в тісній взаємодії. І відсутність чи неповнота використання якоїсь із функцій згубно впливає на мову.

1.4. Мовна ситуація в Україні

Українська мова сьогодні активно функціонує в усіх сферах суспільного життя, однак і тепер вона потребує конституційного захисту. Поворотним пунктом у долі української мови стало ухвалення 28 жовтня 1989 року Верховною Радою України **Закону "Про мови в Українській РСР"**. Згідно із цим законом, українська мова з 1 січня 1990 року дістала державний захист, тобто стала офіційно визнаною державною мовою України.

Статус української мови визначає і Конституція України, ухвалена Верховною Радою 28 червня 1996 року. **Стаття 10** Основного Закону держави проголошує, що "державною мовою в Україні є українська мова...". Статус державної мови визначає обов'язкове використання її в різних галузях діяльності, що мають ознаки офіційності: державній, політичній, господарсько-управлінській, науково-освітній, культурній. Це означає, що українська мова функціонує в законодавстві, дипломатичній сфері, діловодстві, науці, освіті, засобах масової інформації, культурі (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Законодавство України про мови

Водночас, держава враховує інтереси багатонаціонального населення України, надаючи кожній нації чи народності право реалізувати свої комунікативні потреби рідною мовою, що відображено в 10-й статті Конституції України.

Відповідно до цього положення, у місцях компактного проживання громадян різних національностей працюють національні дошкільні й дитячі культурно-освітні заклади, школи та класи з національною мовою викладання, газети, радіо- та телеканали тощо.

Суспільство може цілеспрямовано впливати на розвиток мови. Свідомий вплив суспільства на мову (урядові заходи) називають **мовною політикою**.

Теоретична довідка

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи.

Мовну політику сучасної України спрямовано на утвердження української мови як державної мови України не лише законом, а й усім суспільним життям, насамперед, соціально-комунікативними можливостями та високим духовним потенціалом. На думку фахівців, для справжнього утвердження мови в державі нею мають спілкуватися три чверті населення, які визнають себе українцями: не просто розмовляти чи писати рідною мовою, а й робити це досконало, виявляючи лексико-граматичне багатство, комунікативні можливості національної мови свого народу.

Цікава інформація!

Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь рідної мови, як власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже честі рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку щодо свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, – найбільшого непростенного гріха супроти свого народу.

4. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи незмінюй їх на чужі. Найменша тут зміна, – то вже крок до винародовлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідомий член свого народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.

8. Кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна.

9. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й забезпечення розвитку рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу.

10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу. (І. Огієнко)

За неповноцінного функціонування українського слова в суспільному житті головною формою літературної мови стає писемна. Життя rozmaїтих усних різновидів міського мовлення паралізується. Відтак, українська мова застигає у фіксованій писемній формі, це зупиняє рух, розвиток, мова втрачає здатність реагувати на живу реальність.

Особливістю сучасної мовної ситуації є існування розвиненої літературної мови, здатної обслуговувати всі сфери суспільного життя, і неповноцінне побутування розмовного мовлення у великих міських центрах. Таку ситуацію мовознавці характеризують як асиметричний масовий **білінгвізм**, а явище, яке він породжує, називають **інтерференцією** (рис. 1.4).

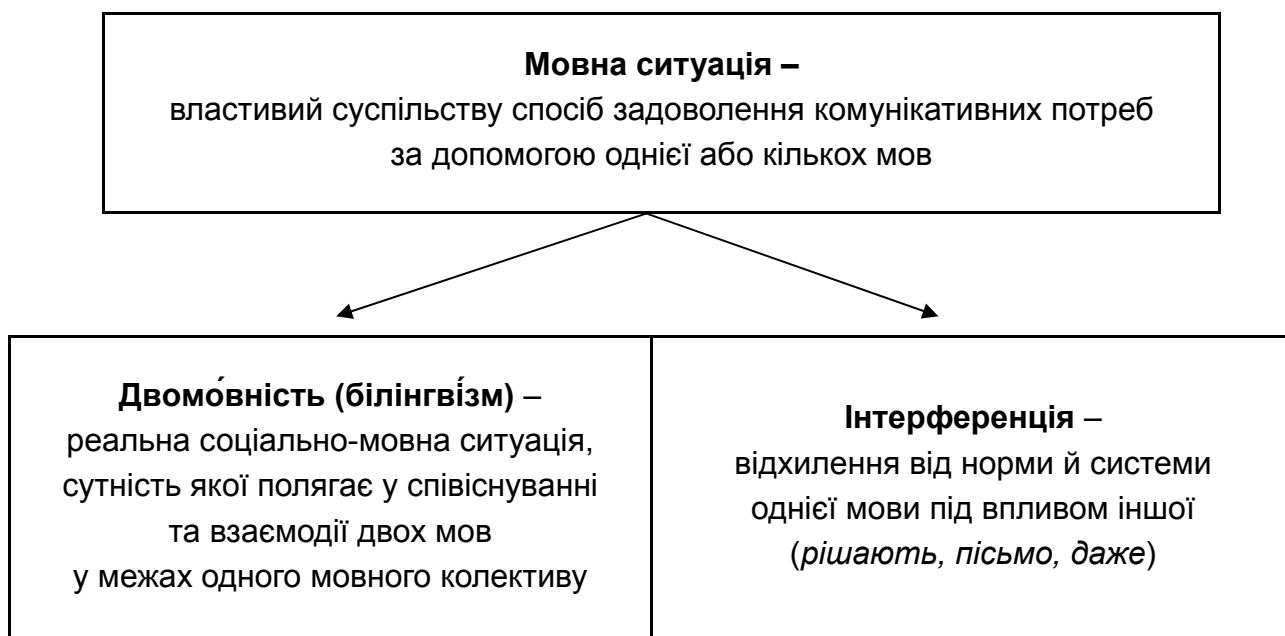

Рис. 1.4. Українська мова на сучасному етапі

Інтерференція належить до звичайних явищ у розвитку мов, особливо у прикордонних областях із великою активністю дії міжмовних контактів. Однак за нерівноправних відносин між двома мовами, "коли одна з них загарбує простір іншої, поглинаючи її, — як зауважує Л. Масенко, — однобічна інтерференція переростає в змішування двох мов, що відбувається в усному спілкуванні носіїв мови, яка витісняється. Руйнація її системи пронизує всі мовні рівні — і фонетику, і лексику, і граматику, але... найсильнішого розладу зазнають норми вимови" [43, с. 26].

Зверніть увагу: ненормативне калькування!

Власне українські відповідники	Мовні покручі, кальки
безглуздя, нісенітниця	абсурд
деякою мірою	у деякій мірі
доведи цю теорему	докажи цю теорему
жартувати	шуткувати
заможно, у достатку	безбідно
збігатися	співпадати
побоювання	опасіння
походження, ґенеза	генезис
працюймо	давайте працювати
приймальня	прийомна
примушує вчити напам'ять	заставляє вчити напам'ять
принаймні	по крайній мірі
розгорніть книжку	розкрийте книжку
скарга	жалоба
урочистості	торжества
я вступив до університету	я поступив в університет

1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів

"Мова народу – цвіт усього його духовного життя.., що починається далеко за межами історії. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину нащадкам...", – так писав про мову видатний педагог К. Ушинський. Історія українського народу й української мови надзвичайно багата й давня. Шукаючи наші прадавні корені, історичні витoki, мовні аналогії та спільноти, варто зважати на те, що українці – це частина слов'янського світу, а українська мова – одна зі слов'янських мов, вона має спільні ознаки з іншими мовами слов'янського й неслов'янського світів.

Рідне слово – це невід'ємна частина рідного краю. Ще в 1834 році вчений-мовознавець Ізмаїл Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступається чеській за кількістю слів і виразів, польській – мальовничістю, сербській – приємністю. "Ця мова, – писав учений, – може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису, мова поетична,

музикальна, мальовнича". І. Срезневський щиро сподівався, що жива, народна українська мова стане літературною. Він вірив, що мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати нащадкам славу цих великих людей України.

Починаючи із III тис. до н. е. й до VI ст. н. е. (період, що охоплює три з половиною тисячі років) слов'янські племена жили на величезних просторах Європи й розмовляли близькоспорідненими діалектами мови, яку лінгвісти називають праслов'янською, або спільнослов'янською.

У III ст. до н. е. – V ст. н. е. в діалектах праслов'янської мови виникли та сформувалися лексичні, фонетичні та граматичні відмінності, які сприяли виникненню двох груп мов: східнослов'янських та західнослов'янських діалектів. Таким чином виник розподіл на східних і західних слов'ян. Східних слов'ян називали *антами*, західних – *венедами*. У VII ст. н. е. східні слов'яни, за переказом "Повісті временних літ" нараховували тринадцять племен: *поляни, древляни, дреговичі, уличі, тиверці, білі хорвати, в'ятичі, радимичі, кривичі, сіверяни, ільменські слов'яни, полочани, дуліби*. Із розпадом слов'янських племен їхня мовна спільність розпалася на три групи: *східнослов'янські, західнослов'янські та південнослов'янські* мови. Існує думка, що у східних слов'ян упродовж VII – X століть сформувалася писемна **давньоруська мова**, яка з кінця X ст. стала державною мовою Київської Русі. Давньоруською мовою писали літописи, збірники законів, княжі грамоти, художні твори, найвідоміші серед яких "Повість минулих літ" (рис. 1.5), Галицький літопис, Новгородські літописи, збірник законів Ярослава Мудрого "Руська Правда" (рис. 1.6), художньо-історична поема "Слово о полку Ігоревім" та ін.

Рис. 1.5. "Повість минулих літ" у Радзивілівському літописі

Рис. 1.6. Сторінка з короткої редакції "Руської Правди"

Починаючи із XIII ст. Русь як єдина держава перестала існувати. Її землі потрапляють під владу Золотої Орди й Литовського князівства. Із середини XIV ст. – під владу Польщі, Угорщини, Литви, Молдови. У цей період поступово формуються три східнослов'янські писемні мови: **українська, російська та білоруська**.

У минулому українську мову називали по-різному: *русский (руській, руський) язык, малоруский (малоросійський) язык*. Автори словників, граматики, зокрема XVII ст., усвідомлювали відмінність між московською (російською) і руською (українською) мовами. Такі назви вживали і в офіційних документах.

У статуті Литовської держави, яка об'єднувала українців та білорусів, 1566 року записано: "А писарь земський маєть по руску, литерами и словы вси листы, выписы и позвы писати". Після визвольної війни 1648 – 1654 рр., коли Правобережна Україна лишилася під владою Польщі, Варшавський сейм 1696 року змінив і мову офіційного спілкування на Правобережжі: "писар повинен по-польськи, а не по-руськи писати".

Термін **малоруська мова** пов'язаний із назвою "Мала Русь", засвідченою 1315 року у грамоті Галицько-Волинського князя. Після розпаду Київської Русі й занепаду Київського князівства підноситься роль Галицько-Волинського князівства, що перейняло назву "Русь". Територія цього князівства була меншою, ніж територія Київської Русі, тому й назвали правителі це князівство Малою Руссю.

Із XIV ст. грецькі церковні діячі запроваджують назви "Мала Русь" і "Велика Русь" для розрізнення, з одного боку, території Київського та Галицько-Волинського князівства, а з іншого – новоствореної Московської держави.

У XIX ст. царська офіційна політика утверджувала назву *малоруський (малоросійський)* для всього українського народу і його мови. Одна з перших українських граматики (1818 р.) мала назву "Грамматика Малоросійского нарѣчія" О. Павловського. Термін *малоросійское нарѣчие* використовували вчені-мовознавці О. Потебня, О. Шахматов. Проте вже в XIX ст. назви *малороси, малороський* для багатьох освічених українців були образливими та витіснялися, відповідно, іншими термінами *українці, український*.

Походження назви **Україна** висвітлено в науковій літературі, яка відображає рівень національно-мовної свідомості українців і знання власної історії, а також поширення в той чи той час різних наукових теорій. Сучасна наукова література заперечує зв'язок між словами *україна* і російським *окраина*, натомість підкреслює, що власна назва пов'язана

зі словами *край*, *країна*, які означали окремі князівства в час феодальної роздробленості середньовічної держави. Уперше назва *Україна* засвідчена в писемній пам'ятці Іпатіївському літописі 1187 р., де літописець розповідає про смерть переяславського князя: "Плакашася по немъ вси переяславци... о нем же украина много постана". Той же літопис свідчить, що, крім Переяславської, були ще Галицька, Волинська, Київська України, тобто самостійні князівства.

Пам'ятки XVII – XVIII ст. зафіксували не тільки назву "Україна", а й нову назву народу **українці**, зокрема в літописі С. Величка.

Запам'ятайте!

Ми – не УкрАїна, ми – Україна.
 Ми – не окраїна, ми є країна.
 Ми – не укрАїнці, ми – українці.

В. Маснюк

Той самий літопис фіксує вживання поняття: *козацька мова*, *козацький язик*, *козацкое нарѣчіе*. Разом із цими термінологічними назвами в заголовку літопису зазначено, що він написаний *нарѣчіемъ малоросійскимъ* (1720 р.).

У XVIII ст. назву *малоросійський язик* насаджують офіційно, так само як і паралельно вживану в наукових працях XIX ст. назву української мови *южнорусское нарѣчіе*.

У XIX ст. учені-мовознавці О. Потєбня, П. Житецький, М. Максимович, К. Михальчук обґрунтовували старожитність, самобутність української мови та її говорів, доводили, що це самостійна слов'янська мова зі своєю давньою історією.

Теоретична довідка

Історія походження української мови за Ю. Шевельовим	
Кінець II тис. до н. е. – II ст. н. е.	праслов'янська мова
II – IV ст. н. е.	спільна мова східних і південних слов'ян
IV – X ст. н. е.	спільносхіднослов'янська мова
IV – VII ст. н. е.	антська мова
VIII – X ст. н. е.	давньоруська мова
XI – XIV ст. н. е.	давньоукраїнська мова
XV – XVIII ст. н. е.	староукраїнська мова
XIX – XX ст. н. е.	нова українська мова

Українська мова, як і решта слов'янських, пройшла тривалий шлях становлення, виділившись із праслов'янської мови-основи (від VI – VII ст. (час появи перших ознак) до XVI – XVII ст. (час завершення формування всіх (або більшості) визначальних лінгвальних особливостей як окремої структури)). Сьогодні науковці виділяють таку періодизацію розвитку структури української мови:

- 1) протоукраїнський – VI/VII – X ст.;
- 2) давньоукраїнський – XI – XIII ст.;
- 3) середньоукраїнський – XIV – середина XVIII ст.;
- 4) новоукраїнський період – від середини XVIII ст. до сьогодення.

Протоукраїнська мова – назва мови на українських землях у дописемний період.

Давньоукраїнська (давньоруськоукраїнська) мова – назва мови на українських землях у найдавніший писемний період.

Староукраїнська мова – назва мови на українських землях у період формування найвиразніших її особливостей.

Новоукраїнська мова – назва національної української мови, відколи народнорозмовний і писемно-літературний вияви збігаються.

Для усунення термінологічної плутанини щодо називання інших східнослов'янських мов у різні періоди їхнього розвитку пропонують терміни: *давньобілоруська, старобілоруська, новобілоруська* мова; *давньоросійська, староросійська, новоросійська* мова. У разі запозичення мовних елементів у межах східнослов'янських мов у різні періоди їхнього функціонування послуговуються термінами: *українізм, білорусизм, росіїзм*. Уживаний тепер лінгвономен *русизм*, як запозичення тільки з російської мови, семантично не відображає реальної ситуації під час міжмовної взаємодії, адже його утворено від *Русь*, у якій, крім росіян, жили також предки українців і білорусів. Тому потрактування русизмів у будь-якій іншій мові, наприклад, чеській чи румунській, потребують уточнення: русизми – українізми, русизми – білорусизми, русизми – росіїзми [50, с. 161–162].

Неодноразово українська мова зазнавала утисків із боку Російської імперії. Жодна країна світу не мала впродовж сторіч такого масштабного, спланованого на державному рівні нищівного удару по українській культурі й мові. Особливо жорстокої наруги зазнавала мова як головний чинник національної належності (табл. 1.2).

Хронологія заборон української мови

Роки	Події та документи
1	2
XVII століття	
1622	Наказ царя Михайла з подання Московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні "Учительного євангелія" Кирила Ставровецького
1696	Ухвала польського сейму про запровадження польської мови в судах і установах Правобережної України
1690	Засудження й анафема Собору РПЦ на "кієвскія новыя книги" П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Л. Барановича, А. Радзивилівського
XVIII століття	
1720	Указ царя Московії Петра I про заборону книгодрукування українською мовою та вилучення українських текстів із церковних книг
1729	Наказ Петра II переписати з української мови російською всі державні постанови й розпорядження
1763	Указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії
1769	Заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати український буквар
1775	Зруйнування Запорізької Січі й закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях
1789	Розпорядження Едукаційної комісії польського сейму про закриття всіх українських шкіл
XIX століття	
1817	Запровадження польської мови в усіх народних школах Західної України
1832	Реорганізація освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання
1847	Розгром Кирило-Мефодіївського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та інших
1859	Міністерством віросповідань і наук Австро-Угорщини у Східній Галичині та Буковині здійснено спробу замінити українську кириличну азбуку латинською
1862	Закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих у підросійській Україні

1	2
1863	Валуєвський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної та популярної освітньої літератури: "ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може"
1864	Прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитися лише російською мовою
1869	Запровадження польської мови як офіційної мови освіти й адміністрації Східної Галичини
1870	Роз'яснення міністра освіти Росії Д. Толстого про те, що "кінцевою метою освіти всіх іногородців незаперечно повинно бути обрусіння"
1876	Емський указ Олександра II про заборону друкування та увезення з-за кордону україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень
1881	Заборона викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою
1884	Заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях
1888	Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами
1892	Заборона перекладати книжки з російської мови на українську
1895	Заборона Головного управління у справах друку видавати українські книжки для дітей
XX століття	
1910	Закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких неросійських клубів
1911	Постанова VII дворянського з'їзду в Москві про виняткову російськомовну освіту й неприпустимість використання інших мов у школах Росії
1914	Заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси
1914, 1916	Кампанії русифікації в Західній Україні; заборона українського слова, освіти, церкви
1922	Проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У "теорії" боротьби в Україні двох культур – міської (російської) та селянської (української), у якій повинна перемогти перша

1	2
1924	Закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних полякам українських землях
1925	Остаточне закриття українського "таємного" університету у Львові
1926	Лист Сталіна "Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У" із санкцією на боротьбу проти "національного ухилу", початок переслідування діячів "українізації"
1933	Телеграма Сталіна про припинення "українізації"
1938	Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей", відповідна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У
1947	Операція "Вісла"; розселення частини українців з етнічних українських земель "урозсип" між поляками в Західній Польщі для прискорення їхньої полонізації
1958	Закріплення у ст. 20 Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення всіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів
1960 – 1980	Масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії
1970	Наказ про захист дисертацій лише російською мовою
1972	Заборона партійних органів відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві
1973	Заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського "Енеїда"
1978	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладення російської мови в союзних республіках" ("Брежнєвський циркуляр")
1983	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік" ("Андроповський указ")
1984	Початок в УРСР виплат підвищеної на 15 % зарплатні вчителям російської мови, порівняно з учителями української мови
1984	Наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову
1989	Постанова ЦК КПРС "Про законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної"

1	1
1990	Ухвалення Верховною Радою СРСР "Закону про мови народів СРСР", яким російській мові надано статус офіційної
XXI століття	
2012	Ухвалення Верховною Радою України VI скликання "Закону про мови" (автори В. Колесніченко та С. Ківалов), який фактично призводить до витіснення української мови із вжитку на офіційному рівні у східних та південних областях України

1.6. Українська мова серед інших мов світу

Українська мова є рідною для 50 мільйонів людей, які проживають на всіх континентах світу, переважно, у хліборобських регіонах: Австралії, Аргентині, Бразилії, Канаді, Росії, США, у країнах Європи.

Говорячи про місце української мови серед інших мов світу, слід зазначити, що всі мови відрізняються одна від одної, але різною мірою. Не важко визначити близькість, наприклад, української та білоруської, російської та болгарської мов. Можна знайти спільне також у німецькій, грецькій і французькій мовах. Схожість мов у граматиці, звуковій системі, коренях слів пояснено спільністю їхнього походження. Споріднені мови об'єднують у так звані мовні сім'ї: індоєвропейську, угро-фінську, тюркську, китайсько-тибетську, семіто-хамітську тощо. До **угро-фінської** сім'ї належать *угорська, хантійська, мансійська, фінська, естонська, комі, мордовська, удмуртська, марійська* мови; до **тюркських** мов – *турецька, азербайджанська, казахська, узбецька, туркменська, киргизька, чуваська, якутська* та ін. Кожну мовну сім'ю розподілено на групи. Індоєвропейська сім'я мов виникла, унаслідок розпаду індоєвропейської етнічної спільності. Індоєвропейська прмова стала основою, на якій розвинулися сучасні мови. До **індоєвропейської** мовної сім'ї входять такі групи: *германська* (німецька, англійська, данська, шведська, норвезька); *романська* (іспанська, португальська, французька, італійська та ін.); *індійська* (гінді, урду, бенгалі та ін.); *кельтська* (ірландська, бретонська, валійська й ін.); *слов'янська*.

Слов'янська група мов виникла на основі спільнослов'янської (пра-слов'янської) мови – одного з відгалужень індоєвропейської прмови. Пра-слов'янська мова належала племенам, що заселяли територію від Вісли й Одри до Дону та Волги, від Карпат до Балтики.

У ході історичного розвитку слов'янські племена відокремлювалися одне від одного, тому з'являлося дедалі більше слов'янських мов. Тепер є 13 живих мов слов'янських народів: *українська, білоруська, російська, польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, сербська, хорватська, словенська, македонська, болгарська*. До мертвих (тобто таких, що не мають носіїв) мов слов'янської групи належать *пра-слов'янська, давньоруська, старослов'янська, полабська*.

Слов'янську групу мов розподіляють на три підгрупи: *східнослов'янські, західнослов'янські, південнослов'янські* мови.

До *східнослов'янської підгрупи* мов належать *українська, російська, білоруська*. До *західнослов'янської підгрупи* – *польська, чеська, словацька, верхньолужицька та нижньолужицька* мови. До *південнослов'янської підгрупи* належать *болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська, старослов'янська (мертва тепер)* мови.

Цікава інформація!

Спільні лексичні корені всіх мов слов'янської групи					
<i>Українська</i>	місяць	три	один	нога	мати (мама)
<i>Білоруська</i>	месяц	тры	адзін	нага	маці (мама)
<i>Російська</i>	месяц	три	один	нога	мать (мама)
<i>Польська</i>	miesiac	trzy	jeden	noga	matka (mama)
<i>Нижньолужицька</i>	mjasec	tři, tšo	jaden	noga	más (mama)
<i>Верхньолужицька</i>	měsac	tři, třo	jedyn	noha	mać (mácerka)
<i>Чеська</i>	měsic	tři	jeden	noha	matka (maminka)
<i>Словацька</i>	mesiac	tri	jeden	noha	matka (mama)
<i>Словенська</i>	mesec	tri	eden	noga	mati
<i>Хорватська</i>	mesec	tri	jedan	noga	majka
<i>Сербська</i>	мéseц	три	јéдан	нóга	мајка (мама)
<i>Македонська</i>	мéseц	три	един	нóга	мајка
<i>Болгарська</i>	мéseц	три	един	крак	майка (мама)

Українська мова є однією з найпоширеніших із-поміж інших слов'янських мов. За кількістю мовців українська мова посідає п'ятнадцяте – сімнадцяте місце у світі.

За структурно-характеристичними ознаками українська мова посідає проміжне місце між західно- та східнослов'янськими мовами. Їй властиві такі індивідуальні риси:

фонетичні – чергування **о, е** з **і** в нових закритих складах (*віл – вола, сіль – солі, піч – печі, корінь – кореня*); послідовний перехід давнього **ћ** (праслов'янського **ћ**) в **і** (*дід, ліс*); злиття двох звуків – праслов'янських **у** та **і** в один голосний **и** (*нива*); палатальний **ц'** у позиціях *місяць*; збереження дзвінкості приголосних у кінці слова та перед наступним глухими приголосним (*дуб, казка*); фрикативний, гортанний звук **г** (**h**), що забезпечує особливу "м'яку" вимову слів (*дорога, голуб, губити*); тверда вимова приголосних перед **е** (*день, верх, серп*), на відміну від тих самих позицій у білоруській та російській мовах;

морфологічні – закінчення **-ові, -еві** в давальному відмінку однини чоловічого роду (*братові, медові*); збереження давніх закінчень орудного відмінка імен жіночого роду **-ою, -єю** (*водою, землею*); збереження форм давнього минулого часу (*ходив був, ходила була*); форми майбутнього часу на **-му** (*писатиму, робитиму*).

В українській мові збереглися давні, ще спільнослов'янські морфологічні риси, наприклад, закінчення **-у** в родовому відмінку іменників чоловічого роду (*гороху, меду*); форми кличного відмінка іменників чоловічого роду (*владико, Ігоре*); закінчення **-ої** в родовому відмінку прикметників жіночого роду (*доброї, святої*); форми 3-ї особи однини дієслів теперішнього і простого майбутнього часу і дієвідміни без кінцевого **-ть** (*іде, живе, повчає*); закінчення **-мо** в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу (*питаємо, розуміємо*).

Українська мова має риси, спільні з білоруською мовою. Це, зокрема, африкати **дж** і **дз** (укр. *ходжу, бджола, дзвін*; білор. *хаджу, ураджай, дзынкаць*); фрикативний **г** (укр. *гора, дуга*; білор. *гара, дуга*); тверді губні приголосні в кінці слова (укр. *кров, степ, голуб*; білор. *кроу, степ, голуб*); приставні приголосні **в, й, г** перед голосними **а, о, у** (укр. *вогонь, гора*); звукосполучення **ри, ли**, що заступили сполуки **р** та **л** із голосними неповного утворення (укр. *кришити, блищати*; білор. *крышыць, блыщаць*); збережені давні чергування **г, к, х** із **з, ц, с** (укр. *нога – нозі, рука – руці, вухо – у вусі*; білор. *нага – назе, рука – руце*); чергування приголосних **г/ж, к/ч** у дієсловах наказового способу (укр. *біжи, печи*; білор. *бяжы, пяхы*); чергування **і/й, у/в** (укр. *він іде – вони йдуть*; білор. *ён ідзе – яны йдуць*).

Українські лексичні одиниці впізнають за характерними суфіксами, словотвірними моделями, за фонетичним оформленням морфем. Саме

за такими ознаками до власне української належить лексика типу *батьківщина, віхола, масляна, паляниця, соняшник, суниці, кучерявий, линути, обмаль, торік* тощо.

Зверніть увагу!

"Велике спасибі": чи це по-українськи?

"Велике спасибі" – це незграбна калька російського вислову "большое спасибо", що, своєю чергою, є калькою французького "grand merci". По-українськи треба казати "сердечно дякую", "щиро дякую", "дуже дякую", "дякую від щирого серця".

Порівняльно-історичний аналіз лексичного складу української мови дає змогу встановити численні групи лексики праслов'янської доби, словникових одиниць, що з'явилися як результат контактів праслов'янської мови з іншими індоєвропейськими мовами, вплинувши відповідно на взаємодію з ними української мови.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Прочитайте текст. Назвіть основні ознаки культури мовлення та схарактеризуйте їхні значення у професійній діяльності мовної особистості.*

Добре мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок та почуттів. Тому, прагнучи доброго мовлення, треба враховувати як суто мовні його особливості (ступінь оволодіння нормами, які діють в конкретну епоху), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – віковий, життєвий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, спрямованість на спілкування тощо). З огляду на це основними комунікативними ознаками культури мовлення є: правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, достатність (поняття кількості мовлення), виразність, емоційність. Звичайно, усі ці ознаки об'єднуються поняттям *правильність*, бо залежать від того, порушено чи не порушено в мовленні (не в загальнонародному, а в індивідуальному) правила організації мовної системи. Логіки чи психології, естетики чи етики і т. ін.

Отже, культура мовлення – це й культура мислення та культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини (*За Н. Бабич*).

Завдання 2. *Випишіть зі словника В. І. Даля визначення поняття "правильний" і перекладіть його українською мовою. З'ясуйте основний критерій правильності.*

Завдання 3. *Відредагуйте словосполучення.*

Дякую вас, на протязі місяця, по ініціативі працівників, звільнити по власному бажанню, поступати до університета, по сужбовим справам, підпис завірено, певну долю витрат приймає на себе власник, висока ступінь відповідальності, діюче законодавство, заключити договір, по наказу ректора, звідси витікають наступні висновки, потрібні добавочні капітальні вкладення, звільнити по власному бажанню, акт складений невір-но, міжнародне положення, необхідно прийняти участь, квартира з усіма удобствами, підраховувати баланс, працювати по сумісництву.

Завдання 4. *Відредагуйте текст. Поясніть, які норми української літературної мови порушено в ньому.*

Реінжиніринг бізнес-процесів (РБП) – технологія, що сприяє на підвищення ефективності та конкурентоспроможності організації, яка виникла в 80 – 90 рр. ХХ ст. в Америці. Передумовами до цього були наступні аспекти:

В 1950 – 70-х рр. – розробка принципів Total Quality Management (TQM) у Японії; з 1960-х рр. і до даного періоду – бурхливих розвиток комп'ютерної техніки.

В цілому дослідженню РБП присвячений цілий ряд книг, статей і наукових праць закордонних економістів. На жаль українські економісти приділяють питанню реінжинірингу мало уваги, і дана проблема, у світі її актуальності в умовах сучасної економічної ситуації в Україні висвітлена явно недостатньо. Наші колеги з Росії вже давно усвідомили те, що реінжиніринг є необхідним для вирішення існуючих проблем неконкурентноспроможності підприємств, що виникли у величезній кількості після розпаду СРСР.

Завдання 5. *З'ясуйте за тлумачним словником зміст понять "діалект", "наріччя". Назвіть й охарактеризуйте територіальні наріччя, із яких складається українська мова.*

Завдання 6. *Запишіть зразки діалектного мовлення вашої місцевості та охарактеризуйте мовні особливості наведених текстів.*

Завдання 7. *З'ясуйте, які з наведених слів є діалектними, а які належать до літературної мови.*

Ґринджоли, нагавиці, картопля, мандибурка, бульба, штани, ярмарок, базар, ринок, плай, стежка, Ґражда, подвір'я, полонина, пасовище,

іти, шкандибати, дибати, рухатися, звиватися, ізвори, видолінки, подорожі, мандри, вивірка, макітра, білка, мамалига, кулеша, куліш, Ґовкало, балакун, белькотуха, короп, карп, сани, кочет, півень.

Завдання 8. *Випишіть окремо професійну, термінологічну, офіційно-ділову та розмовно-побутову лексику.*

Підприємець, бухгалтер, економія, звіт, акт, рахунок, видатки, заява, скарбник, нарахування, податкові пільги, митниця, кошторис, ринкова вартість, роздріб, черга, аналіз перевитрат, грошовий обіг, вантаж, угода, розірвання контракту, застава, особова справа, домовлення, договір, довідка, доручення, справка, довіреність.

Завдання 9. *Наведіть приклади професіоналізмів, що з'явилися у сфері вашої спеціальності останнім часом. З'ясуйте особливості їхнього вживання.*

Професійна комунікація

Завдання 10. *Зверніть увагу на культуру слововживання. Як правильно: розв'язати проблему чи вирішити проблему? Відповідь обґрунтуйте.*

Завдання 11. *Складіть словничок професійної лексики вашої спеціальності.*

Завдання 12. *Прочитайте статтю 10 Конституції України (1996). Підготуйте відповіді на запитання.*

"Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України":

1. *Як ви розумієте поняття "державність української мови"?*
2. *Як держава забезпечує виконання статті 10 Конституції України?*
3. *Які умови створено для розвитку мов національних меншин в Україні?*
4. *Охарактеризуйте поняття "мовна ситуація".*
5. *Які чинники, на вашу думку, впливають на стан мовної ситуації в Україні?*

Завдання 13. *Напишіть есе на одну з названих тем: "Походження назви Україна"; "Виникнення слов'янської писемності"; "Мова народу – цвіт усього його духовного життя..." (К. Ушинський).*

Завдання 14. Прочитайте уривок із вірша. Поясніть, яку роль мови в житті людини підкреслив поет П. Воронько у вірші "Слово". Наведіть приклади віршів, що ілюструють естетичну функцію мови.

У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.
...Тільки у слова – "мама",
В будь-якому слові "мила"
Чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Що є основною ознакою культури людини?
2. У чому полягає зміст пізнавальної функції української мови?
3. Як ви розумієте терміни "білінгвізм" та "інтерференція"?
4. Сформулюйте визначення поняття загальнонаціональної мови.
5. Сформулюйте визначення поняття "літературна мова".
6. Назвіть складники загальнонаціональної мови.
7. Які основні ознаки української літературної мови?
8. Чим відрізняється писемна форма літературної мови від усної?
9. Охарактеризуйте територіальні наріччя, із яких складається українська мова.
10. Розкажіть про походження української мови.

Тести для самоконтролю

1. Мова – це
 - А найважливішій, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності
 - Б сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи
 - В вища форма національної мови
 - Г єдина комунікативна система українського народу
 - Д процес спілкування людей між собою
2. Державний статус української мови забезпечує стаття Конституції України
 - А 13
 - Б 25
 - В 18

Г 7

Д 10

3. Вища форма загальнонаціональної мови – це
- А територіальні діалекти
 - Б соціальні діалекти
 - В система стилів сучасної української мови
 - Г літературна мова
 - Д граматики
4. Складниками загальнонаціональної мови є
- А усна й писемна форми літературної мови
 - Б південно-західний, південно-східний і північний діалекти
 - В діалекти, жаргони, просторіччя, літературна мова
 - Г науковий, розмовний, офіційно-діловий, художній стилі
 - Д сленг, жаргон, аргі, просторіччя
5. Літературна мова – це
- А усна мова широких верств населення
 - Б писемна форма загальнонаціональної мови
 - В мова художньої літератури;
 - Г форма загальнонаціональної мови, яка є взірцевою
 - Д офіційно-ділова мова
6. Основоположником української літературної мови вважають
- А Григорія Квітку-Основ'яненка
 - Б Пантелеймона Куліша
 - В Івана Котляревського
 - Г Тараса Шевченка
 - Д Маркіяна Шашкевича
7. Білінгвізм – це
- А поперемінне вживання двох мов
 - Б мішанина двох мов
 - В відхилення від норми та системи однієї мови під впливом іншої
 - Г поперемінне вживання двох і більше мов
 - Д поперемінне вживання трьох мов
8. Термін "малоруська мова" вперше засвідчено в
- А літописі Руському
 - Б Іпатіївському літописі
 - В Галицькому літописі;
 - Г "Слові о полку Ігоревім"
 - Д грамоті галицько-волинського князя

9. Топонім "Україна" вперше зафіксовано в
- А Іпатіївському літописі
 - Б "Граматиці Малоросійського наречія" О. Павловського
 - В статуті Литовської держави
 - Г літописі С. Величка
 - Д "Словарі" Б. Грінченка
10. Функціями мови в суспільстві є
- А комунікативна, мислетвірна, розмовна
 - Б номінативна, гносеологічна, субстантивна
 - В експресивна, естетична, культуроносна
 - Г етична, магічно-містична, волюнтативна
 - Д фактична, демонстративна, наукова

Домашнє завдання

1. Узагальнивши опрацьовану інформацію, визначте тенденції розвитку української мови початку ХХІ століття. Складіть висловлювання в публіцистичному стилі на тему "Якою бути українській мові ІІІ тисячоліття".

2. Відредагуйте речення.

1. Всім проживаючим на території студмістечка треба здати справки про прививку проти дифтерії. 2. Старостат відбудуватиметься щонеділі у вівторок в 11 годині. 3. По телефону справки не надаються. 4. Виробництво скоротилось із-за нехватки сировини. 5. Висловіть своє відношення до подій у країні. 6. Всім бувшим студентам необхідно повернути бібліотечні книги. 7. При проведенні лабораторних занять дослід виконується в такій послідовності... 8. Студенти не додержуються тиші на перервах між заняттями. 9. Ми повинні опанувати знаннями, щоб примінити їх на практиці. 10. Збільшення масштабів і темпів розвитку народного господарства супроводжується ростом об'єму інформації, необхідної для планування і управління виробництвом.

Рекомендована література

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 150 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.

3. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – 3-тє вид. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2007. – 154 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Жлуктенко О. Ю. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / О. Ю. Жлуктенко. – Київ : Вид-во КДУ, 1996. – 136 с.
7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : ВФ "Відродження", 1994. – 218 с.
8. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – Київ : Наук. думка, 1966. – 192 с.
9. Культура української мови / за ред. В. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 301 с.
10. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
11. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – Київ : Соняшник, 1999. – 99 с.
12. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : [навч. посіб.] / З. Мацюк, Н. Станкевич. – Київ : Каравела, 2006. – 352 с.
13. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.], 2008. – 229 с.
14. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : курс лекцій / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх ; за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
15. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
16. Пазяк О. М. Українська мова : практикум / О. М. Пазяк, О. П. Сербенська. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.
17. Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциту : документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.
18. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

Тема 2. Нормативність як важлива ознака літературної мови. Типи мовних норм. Орфоепічні та акцентуаційні норми української літературної мови

2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові.

2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі.

2.3. Риси мовної норми.

2.4. Огляд типів мовної норми.

2.5. Поняття орфоепії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків.

2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях.

2.7. Засоби милозвучності української мови.

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування.

Мета: систематизувати знання студентів про мовні норми; навчити вільно послуговуватися українською мовою в усіх сферах суспільного життя; сформувати навички в самоконтролі за дотриманням мовленнєвих норм; сприяти виробленню розуміння ролі культури мовлення у фаховій діяльності, житті мовної особистості.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-смилова, комунікативна, професійна.

Ключові слова: мовна особистість, мовленнєва норма, словники, голосні та приголосні звуки, орфоепія, словесний наголос.

Теоретична частина

*Не треба говорити так, як усі,
щоб не виділятись, треба звикнути
до правильного наголосу і скрізь,
з усіма говорити правильно.
Тоді й "усі" поступово звикнуть
і до кварта́л, і до фенóмен, і до експéрт.*

А. Коваль

2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові

Укладаючи документ, створюючи науковий текст, важливо доречно добирати слова, правильно утворювати та вживати їхні форми (відмінок, рід, число, особу тощо), будувати синтаксичні конструкції, тобто дотримуватися мовних норм.

Теоретична довідка

Мовна норма – сукупність найбільш стійких традиційних реалізацій мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації.

Головні ознаки мовної норми – унормованість, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота та зрозумілість, доступність і доцільність.

Поняття **мовної норми** пов'язане з явищем варіантності в мові. У реальному мовленні можна почути наголошування *уро́чистий* і *уро-чі́стий*, *віпа́док* і *випа́док*, слововживання *навчальний* та *учбовий*, відмінкові форми *автомобілів* та *автомобілей*, форми вищого ступеня порівняння прикметників *більш відомий* і *більш відоміший*, форми найвищого ступеня порівняння прикметників *самий дорогий* і *найдорожчий*. Якщо мовець знає про наявність варіантів, це може поставити його перед проблемою вибору, здійснення якого відбувається під впливом певного зразка. Мовний зразок, на думку мовознавців, – це "історично сформований, вироблений літературною традицією і суспільно усвідомлений стандарт, який регулює мовленнєву діяльність у її типових функціонально-комунікативних різновидах" [45, с. 19]. Такий стандарт на кожному етапі розвитку мови дозволяє визначити відшліфований культурний варіант, який відповідає критеріям літературної мови.

Мовна норма, за О. Г. Муромцевою, – це "мовні варіанти, закріплені в певний період практикою вживання, які видаються зразковими, та дістали суспільне схвалення" [52, с. 14]. Суспільне схвалення того чи того мовного варіанта бере участь у формуванні в мовця мовного смаку, відчуття естетики слова, що "відображає ставлення суспільства і його соціальних груп до мови, динаміку суспільної мовної свідомості і, спираючись

на традиційне підґрунтя, завжди має конкретно соціальне обличчя. Мовний смак (або несмак) диктує моду на слово – низьке чи високе, добре чи погане, шанобливе чи фамільярне" [44, с. 24].

Мовні норми здебільшого складаються стихійно. Проте велику роль у їхньому становленні відіграють письменники, майстри слова, наділені даром мовної інтуїції у виборі кращих варіантів. Саме до їхнього досвіду звертаються вчені, доводячи нормативність варіанта. Із наукового погляду мовні норми та їхню відповідність системі й структурі мови обґрунтовують мовознавці, але це питання складне та потребує постійної уваги.

Проблема визначення поняття мовної норми та її типологія має в лінгвістиці давню дослідницьку традицію, однак до сьогодні не вироблені єдині підходи до трактування поняття "норма" через її відносний характер. Одностайність існує в сприйнятті методологічного положення про те, що мовна норма якнайтісніше пов'язана з розвитком суспільства, актуальною науковою парадигмою, яка наявна в той чи той часовий період, із типом дискурсу, що підлягає аналізу.

Трактування норми залежить і від підходу до розуміння проблеми нормативності, оскільки вважають, що порушення однієї норми породжує нову, зокрема й так звану *прагматичну норму*, яку трактують як "використання мовних засобів для досягнення комунікативної мети – порозуміння" [22, с. 265], що є головною ознакою мови як засобу спілкування. Зважаючи на те що сучасне мовознавство спрямоване на прагмалінгвістичну наукову парадигму, увагу дослідників сьогодні привертає сукупність причин, що лежать в основі порушення кодифікованої мовної норми, із метою вироблення норми прагматичної.

Важливо пам'ятати, що мовна норма може виконувати не лише *об'єднувальну* (сприяє забезпеченню мовців відповідними мовними засобами для покращення репрезентації думки, мисленнєвої діяльності) і *настановлювальну* функції (гуртує представників суспільства навколо кращого мовного зразка, завдяки цьому мовний зразок стає стійким та традиційним) [52, с. 43], але й функцію *моделювання прагматичного значення* за умови її зумисного порушення для створення прагматичних ефектів.

Науковці розрізняють єдино можливі, обов'язкові мовні норми, що відображають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови.

На сьогодні виокремлюють такі **основні ознаки** літературної норми української мови, як:

- 1) відповідність літературної мови системі мови;
- 2) її стабільність та відносна єдність;
- 3) варіантність;
- 4) стилістична диференціація;
- 5) кодифікованість різнотипності [22, с. 39–42].

2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі

Уже понад десять років триває дискусія щодо реформи української орфографії. Якщо взяти до уваги, що, згідно з українською традицією, правила орфографії охоплюють також морфологічні явища, то стає зрозумілим, що реформа орфографії стосується не тільки питання правопису, але й словозміни, вибору тих чи тих закінчень тощо.

Сучасна українська мова початку XXI ст. майже на всіх рівнях мовної системи зазнає змін, що пов'язано зі зміною суспільно-політичного та економічного ладу. Проте зміни в характері норми відбуваються, перш за все, унаслідок існування в мові паралельних, варіантних засобів вираження однієї й тієї ж форми, одного й того ж значення. Треба, однак, пам'ятати, що разом із нормативними варіантами трапляються й такі, що є мовними помилками, а варіанти, які допускає норма, завжди є перехідною ланкою від старої норми до нової; вони дають змогу побачити співіснування старої й нової норми, допомагають звикнути до нової форми, роблять зміну норми менш відчутною та болісною.

Постійно перебувають у полі зору науковців проблеми української термінології. Найголовнішими з них є питання визначення статусу терміна, джерел формування української наукової термінології, лексико-графічної фіксації та стандартизації термінів, розрізнення термінів і номенів тощо. Загальновідомо, що на формування термінології впливають як мовні чинники, зумовлені рівнем розвитку лексичної системи, так і позамовні, які залежать від рівня розвитку науки й техніки. Окрім того, постійне виникнення нових понять створює проблему й нових номінацій, які творять фахівці, отже, певним чином надають терміну суб'єктивного характеру.

Термінологічна лексика будь-якої професійної галузі знань, називаючи різноманітні наукові поняття, утворює складну систему найменувань.

Специфіка терміна як особливого виду слова помітно відрізняє його від загальноновживаної лексики. І до сьогодні вона ще вивчена недостатньо, хоча упродовж тривалого часу це питання перебуває в полі зору вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Норми української літературної мови закріплені в різноманітних лінгвістичних словниках, що фіксують мовні явища, надаючи їм статус офіційно визнаних.

До **загальних енциклопедичних словників** належать:

Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – Київ : Гол. редакція УРЕ, 1974. – 1985.

Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1986 – 1987.

УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) / [гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – [2-ге вид., доп.]. – Київ : ПВП "Все увито", 2001 ; Львів : ЛДКФ "Атлас", 2001. – 1575 с.

Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. проф. С. В. Мочерного. – Київ : Наука, 2000.

Енциклопедія українознавства: Словникова частина : у 10-ти т. Перевидання в Україні. – Львів, 1993 – 2001.

Філологічні словники

Енциклопедії:

Мала філологічна енциклопедія / [уклад. Т. В. Цимбалюк-Скопненко, О. І. Скопненко]. – Київ : Довіра, 2007. – 478 с.

Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Тлумачні словники:

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Либідь, 2001. – 224 с.

Новий тлумачний словник української мови. 42 000 слів : у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко ; наук. ред. Л. Андрієвський]. – Київ : Вид. "Аконіт", 1999.

Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР, Інститут мовознавства. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

Перекладні словники:

Російсько-український словник / [І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.]. – Київ : Абрис, 2003. – 1424 с.

Українсько-російський словник : в 6-ти т. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1953 – 1963.

Українсько-російський словник / [уклад В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко та ін.]. – [вид. 5-те]. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1984. – 938 с.

Словники іншомовних слів:

Скопненко О. І. Сучасний словник іншомовних слів / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2006. – 789 с.

Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / Г. М. Сюта, С. П. Бибик ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.

Етимологічні словники:

Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / [ред. кол.: О. С. Мельничук та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982 – 2006.

Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська ; за ред. В. М. Русанівського. – [3-тє вид., випр.]. – Київ : Наукова думка, 2005. – 334 с.

Фразеологічні словники:

Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – [3-тє вид., допов.]. – Київ : Довіра, 2006. – 349 с.

Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Київ : Радянська школа, 1991. – 400 с.

Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / за ред. Л. С. Паламарчука. – Київ : Наукова думка, 1993– . –

Кн. 1. – 528 с.

Кн. 2. – 980 с.

Орфографічні словники:

Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови / А. А. Бурячок. – [вид. 2-ге, доопрац.]. – Київ : Наукова думка, 2002. – 464 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики : 253 000 слів / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. – 896 с.

Карачун В. Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів : понад 30 000 слів / В. Я. Карачун. – Київ : Криниця, 1999. – 524 с.

Орфографічний словник української мови / [уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський та ін.]. – Київ : Вид-во "Довіра", 1999. – 989 с.

Український орфографічний словник / за ред. проф. А. О. Сващенко. – Харків : Прапор, 1999. – 846 с.

Орфоепічні словники:

Орфоепічний словник української мови : у 2-х т. / [уклад.: М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб та ін.]. – Київ : Довіра – · –

Т. 1 : Близько 140 000 слів. – 2001. – 955 с.

Т. 2 : Близько 140 000 слів. – 2003. – 918 с.

Синонімічні словники:

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1993. – 472 с.

Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – [2-ге вид.]. – Київ : Довіра, 2005. – 477 с.

Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – Київ : Наукова думка – · –

Т. 1. – 1999. – 1040 с.

Т. 2. – 2000. – 1039 с.

Антонімічні словники:

Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – Київ : Довіра, 2001. – 284 с.

Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. – [2-ге вид., доп. і випр.]. – Київ : Довіра, 1999. – 275 с.

Омонімічні словники:

Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів : Фенікс, 1996. – 224 с.

Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів ("фальшиві друзі перекладача") / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1997. – 400 с.

Культуромовні словники:

Антисуржик ділової мови / [уклад.: Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська]. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2010. – 218 с.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та ін. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.

Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2000. – 88 с.

Значення слова, його системні зв'язки з іншими словами та особливості сполучуваності подано в тлумачних словниках, у яких найповніше реалізуються дві основні функції лексикографії – опис і нормалізація словникового складу мови. Із-поміж тлумачних словників, виданих в Україні, слід виокремити **"Словник української мови"** в 11-ти томах (1970 – 1980) як одну з найвагомійших праць українських учених-мовознавців. Словник ґрунтується на матеріалах нової української літературної мови від І. П. Котляревського й до наших днів. Це найбільш повний тлумачний словник, де подано значення понад 134 тис. слів. Заслуговує на увагу **"Великий тлумачний словник сучасної української мови"** (2007), у якому подано 250 тис. слів і словосполучень, у тому числі й тих, що увійшли до української літературної мови протягом останнього десятиліття. Окрім загально-вживаних слів, у словнику наведено основні терміни сучасної науки та техніки. Це універсальний довідник із сучасної української мови.

Важливим напрямом лексикографічного опису є впорядкування різногалузевої термінології. Результати цієї роботи зафіксовано в термінологічних словниках, де наведено терміносистеми певних галузей науки чи виробництва. Оскільки українська мова довгий час була витіснена російською зі сфери науки та університетської освіти, то більшість термінологічних словників є перекладними. Таким, зокрема, є **"Російсько-український словник наукової термінології"**, перший том якого присвячений термінології суспільних наук, другий – біології, хімії, медицини, а третій – математики, фізики, техніки (1994 – 1998). Велику допомогу фахівцям відповідних галузей можуть надати **"Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери"** (1998) та **"Новий російсько-український політехнічний словник"** (2005).

Сучасний стан норм літературної мови на різних структурних рівнях мови відтворюють видання серії *"Словники України"*. У цій серії побачив світ **"Орфографічний словник української мови"** (2006), у якому відображено сучасний стан розвитку всіх сфер літературної мови, зокрема й найновіші запозичення: написання слів, їхнє наголошування, відмінювання повнозначних частин мови. Крім загально-вживаної лексики, він містить найпоширенішу термінологію, географічні назви.

У серії "Словники України" видано також "Словник наголосів" (2003), "Словник синонімів української мови" (2004), "Словник-довідник з українського літературного слововживання" (2004), "Словник фразеологізмів української мови" (2003), "Сучасний словник іншомовних слів" (2006). Усі зазначені видання сприяють поширенню та активному використанню державної мови, її вдосконаленню, закріпленню та культивуванню мовних норм.

Слід навести бібліографічний опис словників, які можуть бути корисними для економіста (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Словники для економістів

№ п/п	Бібліографічний опис
1	2
1	Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич. – Київ : ВД "Максимум" ; Тернополь : Екон. думка, 2000. – 592 с.
2	Бойко В. М. Бізнес : словник-довідник / В. М. Бойко, П. Г. Вашків. – Київ : Україна, 1995. – 565 с.
3	Економічна енциклопедія : у 3-х т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ : Видавничий центр "Академія" – . – Т. 1. – 2000. – 864 с. Т. 2. – 2001. – 848 с. Т. 3. – 2002. – 952 с.
4	Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. С. Дяківа. – Київ : Міжнар. економ. фундація, 2000. – 704 с.
5	Живко З. Б. Словник сучасних економічних термінів / З. Б. Живко, М. О. Живко, І. Ю. Живко. – Львів : Край, 2007. – 384 с.
6	Зовнішньоекономічний словник-довідник / за ред. А. С. Філіпенка. – Київ : Академія, 2009. – 248 с.
7	Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко та ін. ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.

1	2
8	Новий російсько-український політехнічний словник / уклад. М. Г. Зубков. – Харків : Гриф, 2005. – 952 с.
9	Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / уклад. С. Я. Єрмоленко та ін. – Київ : Довіра, 1998. – 783 с.
10	Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Богдан, 2002. – 720 с.
11	Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С. М. Гончарова. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.
12	Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Міхно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 1996. – 507 с.

2.3. Риси мовної норми

Однією з важливих рис мовної норми є її історичний характер, тобто здатність змінюватися упродовж тривалого часу. Нормативні мовні явища (наголос, лексичне значення, граматична форма) можуть уважати установленими, стабільними на певному етапі розвитку мови, або, як пишуть мовознавці, на синхронному зрізі мови. Коли ж простежити функціонування мовної одиниці протягом сотень, а то й десятків років, можна помітити, як нормативні свого часу елементи мови виходять за межі літературної норми, стають незрозумілими або змінюють свої характеристики.

Однак нормативність – явище відносне, оскільки літературна мова є динамічною системою, якій властиві механізми збагачення, поповнення, розвитку. Історичні зміни мовної норми відбуваються упродовж тривалого часу. Найбільшою мірою піддається змінам лексика як найрухоміша частина мовної системи. Словниковий склад тісно пов'язаний із суспільно-історичним розвитком народу. Коли з'являються нові предмети, ознаки чи явища, виникає потреба у їхній назві, і це викликає появу нових слів або розширення значення наявних лексем. Водночас, відбувається зворотний процес: зникають реалії, а разом із ними до пасивного запасу переміщуються слова, що їх позначають.

Прикладом таких змін можуть слугувати історизми, тобто один із різновидів застарілих слів, які позначають реалії, що вийшли з ужитку.

У минулому такі слова, як: *бекет, хоругва, очіпок, лікнеп*, – були зрозумілими для всіх і загальнозживаними. Разом із зникненням предметів та явищ відійшли до пасивного запасу і відповідні слова. У словниках таку лексику маркують як застарілу, оскільки вона має обмежену сферу вживання, зокрема це художні твори історичної тематики та наукова література з історіографії.

В українській мові є слова, у яких із часом зазнало змін лексичне значення – розширилося або звузилося під впливом тих чи тих обставин. Подібний приклад наводить у своїй праці відомий мовознавець професор О. Г. Муромцева: "У словнику за редакцією Б. Грінченка... слово *ба́тьківщина* подане з наголосом на першому складі, та й означає "спадок від батька". Однак у Шевченка ми знаходимо це слово з іншим наголосом і значенням: "Гине слава, *ба́тьківщина*". У сучасній мові наголос диференціюється, відповідно до значень слів: *ба́тьківщина* – спадщина від батьків чи предків; *ба́тьківщина* – місце народження, рідна країна" [51, с.18–19]. У нормі відбувається відбір того, що вже або є в системі, або перебуває в ній у вигляді потенції. Вона вибирає те, що прямо чи посередньо є в самій системі.

Історичний характер мовної норми помітно виявляє себе в наголошуванні. Активно відбувається проникнення в літературну мову нових наголосів, які починають уживати паралельно зі старими, нормативними. Інколи новий наголос повністю витісняє той, який був раніше, виводячи його за межі літературної норми. До застарілих належить, зокрема, наголошування *ро́сійський*, замість сучасного *росі́йський*, *уро́чистий*, замість сучасного *урочи́стий*.

Меншою мірою зазнає змін синтаксична норма, залишаючись найбільш стійкою. Правила побудови синтаксичних конструкцій є сталими протягом тривалого часу, унаслідок їхньої функціональної універсальності в досягненні комунікативної мети. Історична залежність норми зрівноважена іншою її властивістю – відносною стабільністю, необхідною для нормального функціонування мови.

2.4. Огляд типів мовної норми

Залежно від того, із яким структурним рівнем мови (фонетикою, морфологією, синтаксисом та ін.) співвідноситься норма, розрізняють її типи (табл. 2.2).

Норми літературної мови

Норми літературної мови	Регулювання правильності	Приклади
Орфоепічні	вимови звуків, звукосполучень, наголошення слів	[в ^е д ^е ц':а], [но ^у шу], [к'іхт'і]
Орфографічні	написання слів	пів'яблука, пів-Європи, бриньчати, деренчати
Лексичні	уживання слів у властивих їм значеннях, правильне подання слів	будь-яке питання (а не <i>любє</i>); випрасував (а не <i>погладив</i>) одяг; наступна (а не <i>слідуюча</i>) зупинка
Морфологічні	творення слів, уживання форм слів, побудови слів	по містах і селах (а не <i>по містам і селам</i>); згідно з наказом, відповідно до наказу (а не <i>згідно до...</i> , <i>відповідно з</i>); найбільший (а не <i>самий найбільший</i>)
Синтаксичні	побудова словосполучень та речень	спілкуватися українською мовою (а не <i>спілкуватися на українській мові</i>)
Стилістичні	використання мовних засобів, властивих лише певному стилеві	Серед проблем, якими займається колектив, чільне місце посідає... (а не <i>зймає</i>)
Пунктуаційні	уживання розділових знаків	Це, може, й так, а може, й ні

Норма орфоепічна – система правил, які регулюють правильну, зразкову вимову. Орфоепічні норми закріплюють наголос у слові, літературну вимову окремих звуків та звукосполучень. Ці норми відтворено в таких спеціальних словниках, як **"Українська літературна вимова й наголос. Словник-довідник"** (1973), **"Орфоепічний словник"** (1984), укладений М. І. Погрібним; **"Орфоепічний словник української мови"** у 2-х т. (2001) за ред. М. М. Пещак. Відомості про наголос можна добути й з інших словників, наприклад, з орфографічного, тлумачного. За правилами орфоепії, нормативною є тверда вимова шиплячих, повнозвучна вимова

голосних у ненаголошеній позиції, наголошування *кіломе́тр, вира́зний, віпадо́к* тощо.

Норма лексична – *правила слововживання, прийняті в мові на сучасному етапі*. Вона визначає вживання слів у тих значеннях, які існують нині, запобігає використанню застарілих слів для назв сучасних понять, а також калькованих лексичних одиниць. Правила слововживання закріплені тлумачним **"Словником української мови"** в 11-ти томах, **"Великим тлумачним словником сучасної української мови"**, у перекладних словниках, таких, зокрема, як **"Новий російсько-український словник-довідник"** за редакцією С. Я. Єрмоленко та ін. Ця норма визначає, наприклад, як нормативне вживання слова *навчальний* (а не *учбовий*), *заходи* (а не *міроприємства*), *розпочати* (а не *приступити*), *учинити* (а не *поступити*), *відзначити* (а не *відмітити*) тощо.

Норма морфологічна – *сукупність правил, що відображають творення та функціонування граматичних форм*. Це, зокрема, правила зміни слів – іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів. Цими правилами, наприклад, визначають як нормативні відмінкові форми іменників – *автомобілів, пелюсток*, форму вищого ступеня порівняння прикметника – *більш докладний*, форму найвищого ступеня порівняння прикметника – *найнижчий*, відмінкові форми числівників від п'ятдесяти до вісімдесяти зі зміною лише другої частини, тобто не *семидесяти*, як часто можна почути, а *сімдесяти* й под. Морфологічні норми відтворено в орфографічних словниках, які подають форми словозміни слів, таким є, зокрема, **"Орфографічний словник української мови"** (1999), який уклали С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін.

Норма синтаксична – *правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень та речень)*. Синтаксична норма запобігає помилкам у визначенні форми залежного слова у словосполученнях, уживанні дієприслівникових зворотів, рекомендує враховувати логічну сумісність членів однорідного ряду, особливості узгодження присудка з підметом тощо. Синтаксична норма кваліфікує як нормативне, наприклад, уживання словосполучень *говорити українською мовою*, а не *говорити на українській мові*; *іспит з історії*, а не *іспит по історії*; *повідомити слухачам*, а не *повідомити слухачів* та ін.

Норма стилістична *закріплює правила вживання мовних засобів, відповідно до стилю мовлення*. Ці правила застерігають від уживання

слів, виразів, окремих форм, що не відповідають конкретній ситуації спілкування. Стилiстичнi норми вимагають, наприклад, правильно, доречно розподiляти за стилями мовлення сполучники, якi позначають вiдношення причини: *тому що* (нейтральний, прийнятний у будь-якому стилi), *бо* (характерний для розмовного стилю), *оскiльки* (доцiльний у науковому або офiцiйно-дiловому стилi). Стилiстичнi норми зафiксовано у "**Словнику української мови**" в 11-ти томах, де слова мають спецiальнi стилiстичнi позначки.

Норма правопису – це зведення правил про написання слiв, про роздiловi знаки у складному та простому реченнях, що розподiляють, вiдповiдно, на два роздiли: орфографiю i пунктуацiю. Єдина й обов'язкова для всiх орфографiя полегшує спілкування людей за допомогою писемної мови, робить його ефективним, сприяє пiднесенню загальної мовної культури народу. Орфографiчнi та пунктуацiйнi правила подано в "**Українському правописi**". 1918 року ухвалено "**Головнi правила українського правопису**". Перший Всеукраїнський правопис ухвалено в Харкові 1928 року. На сьогодні чинним є український правопис 1993 року.

В українській мові правопис слiв (орфографiю) зумовлено такими принципами, як:

1) фонетичний (слово пишуть так, як його вимовляють). За цим принципом пишуть слова: *вода, гарний, кiт, мудрий, нога, роздати, рука, сказати, сформуванати*;

2) морфологiчний (для написання слова потрiбно знати будову слова (морфеми), щоб правильно його передати). У словi *розрiсся* вiдбувається подвоєння, унаслiдок збiгу двох приголосних **с** на межi кореня *-рiс-* i частки *-ся*;

3) iсторичний/традицiйний (коли написання слова не можна пояснити нi вимовою, нi його морфологiчним складом, нi правилом). За традицiєю ми пишемо лiтеру **ф** у запозичених словах: *фабрика, факт, фея, формула*. Традицiйним українським є звукосполучення **хв** у словах: *хвалько, хвилюванати, хвиля, хвiст*;

4) смисловий/семантичний або диференцiйний (коли написання слова залежить вiд того, що це слово означає, наприклад: *Мороз* (дiйова особа казки), *мороз* (явище природи); *Вовк* (прiзвище), *вовк* (тварина); *гончар* (професiя), *Гончар* (прiзвище); *назустрiч* – прислiвник, *на зустрiч* – прийменник та iменник).

Куди вступати: **до вузу** чи **до вишу**?

Для позначення вищих навчальних закладів у сучасній українській мові наявні два складноскорочені слова (аббревіатури): запозичене з російської мови складноскорочене слово **вуз** і власне українське складноскорочене слово **виш**. Слово **вуз** за імперських часів витісняло справжню українську аббревіатуру **виш**, утворену від словосполучення *вища школа* з початкового складу першого компонента цього словосполучення й першої літери другого.

Тепер це слово повертається до активного вжитку, що засвідчують сучасні словники, у яких зафіксовано не тільки слово **виш**, а й похідні від нього прикметник *вишівський* та іменник *вишівець* [10, с. 48].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **складник** чи **складова** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйте діалог за темою "Словники у фаховій комунікації".

2.5. Поняття орфоєпії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків

Однією з найважливіших ознак української літературної мови є її орфоєпічна унормованість, тобто наявність цілої системи правил вимови, наголошування та інтонуювання. Українська літературна вимова склалася на базі говірок середньої Наддніпрянщини, зокрема полтавсько-київського діалекту. Особливості вимови, характерні для саме цього мовного середовища, були найпоширенішими й найбільш вільними від фонетичного впливу інших мов, тому їх покладено в основу орфоєпічних норм української літературної мови. Правила орфоєпії склалися, завдяки діяльності українських письменників, культурних та громадських діячів, науковців, уже у другій половині XIX століття й підтримуються носіями літературної мови сьогодні. У формуванні та закріпленні орфоєпічних норм значну роль відігравав і продовжує відігравати театр, а також радіо й телебачення, які у кращих своїх програмах відтворюють зразкову літературну вимову. Знання орфоєпічних норм та їхнє дотримання є одним із показників загальної культури людини. Тому для фахівця природним і органічним є прагнення до правильної вимови та наголошування.

Орфоепія – це сукупність правил вимови, наголошування та інтонації, а також розділ мовознавства, що вивчає й систематизує норми літературної вимови. Проблема орфоепічної норми виникає в тих випадках, якщо в мові існує два або більше варіантів вимови одного й того ж звука. Так, у різних діалектах української мови звук [ч] вимовляють як твердий або як пом'якшений, тому виникає питання про те, який із цих варіантів відповідає літературній нормі, а який є її порушенням.

Порушення норм української літературної вимови відбуваються здебільшого під впливом місцевої говірки, іншої (зокрема російської) мови, а також впливу письма, графіки. Тому корекція вимови стає важливою.

Користуючись орфоепічними словниками та довідниками, слід пам'ятати, що для запису усного мовлення використовують спеціальну систему літер та позначок, які фіксують особливості вимови кожного звука, що відображено на рис. 2.1. Такий запис називають **фонетичною транскрипцією**.

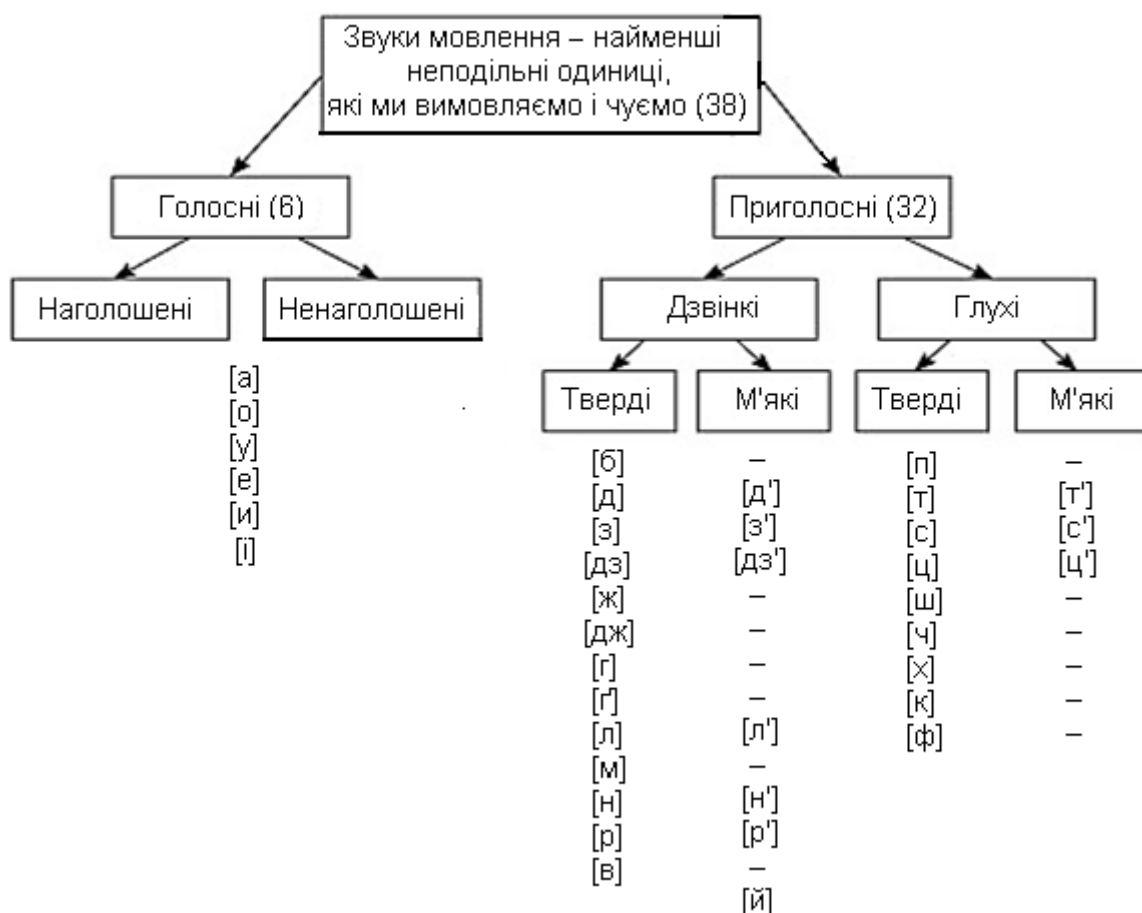

Рис. 2.1. Звуки мовлення

У спрощеній фонетичній транскрипції використовують літери українського алфавіту, крім літер **я, ю, є, ї**, які можуть позначати два звуки, та літери **щ**, яка завжди передає на письмі два звуки – **[ш]** та **[ч]**. Не використовують у фонетичній транскрипції також **ь**, який не передає звука. Звуки, що мають у вимові відтінок іншого звука, позначають відповідною літерою алфавіту та вгорі із правого боку літерою того звука, який є відтінком, наприклад: **[e^и]** – так передають звук **[е]** з наближенням до **[и]**; **[o^у]** – так передають звук **[о]** з наближенням до **[у]**: *с[e^и]ло, к[o^у]жух*. Злиті звуки позначають двома з'єднаними дужкою літерами: **[дж]**, **[дз]**.

У транскрипції використовують також спеціальні діакритичні знаки, які передають певні особливості звуків:

['] після літери вгорі – м'якість приголосного: *ку[л']ка, [с']іно*;

[:] після літери – подовження звука: *сі[л':]ю, зна[н':]я*;

['] над голосним – наголос у слові.

У мовленнєвому потоці повнозначні слова й суміжні з ними службові, що не мають самостійного наголосу, функціонують як одне фонетичне слово: *[здому], [надобр'їуe^им]*, що відповідає орфографічному *з дому, над обрієм*.

Використання фонетичної транскрипції, навіть у спрощеному вигляді, дає змогу навести в письмовій формі вимову того чи того звука, складу, слова чи цілого тексту.

Вимова голосних звуків певною мірою залежить від того, наголошеним чи ненаголошеним є голосний звук, тобто від позиції цього звука щодо наголошеного складу (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Вимова голосних звуків

Наголошений склад вважають сильною позицією для голосного звука. У сильній позиції голосний звук вимовляють найбільш виразно: *т[и]сяча, т[е]ма, г[о]луб*. Ненаголошений склад є слабкою позицією для голосного звука. У цій позиції голосний вимовляють менш виразно: *т[и^е]хенький, т[е^у]пленький, г[о^у]лубка*.

Ненаголошений голосний звук вимовляють менш інтенсивно, він є менш тривалим за часом звучання, частково змінює якість. Такі зміни є більш чи менш помітними, залежно від акустичних характеристик звука. Так, наприклад, зміни звуків [а], [у], [і] в ненаголошеній (слабкій) позиції майже непомітні, пор.: *р[а]дість – р[а]діти, д[у]б – д[у]би, г[і]лка – г[і]лки*. Водночас, зміни звуків [є], [и], [о] в ненаголошеному складі помітніші, пор.: *с[є]ла – с[є^у]ло, п[и]ше – п[и^е]семний*. У деяких випадках можуть бути помітними зміни звука [о], пор.: *г[о]луб – г[о^у]лубка*.

Приголосні звуки української мови вимовляють виразно, чітко. Слід розглянути вимову окремих груп приголосних української мови більш детально.

Дзвінки приголосні [б], [в], [г], [ґ], [д], [з], [дз̣], [дж̣], [ж], [д'], [з'], [дз̣'] вимовляють дзвінку в кінці слова: *хлі[б], посі[в], порі[г], ви[д], нака[з], ні[ж], мі[д'], ма[з'], ге[дз̣']*. Слід пам'ятати, що дзвінки приголосні, на відміну від російської мови, у кінці слова не оглушуються: *гра[д], плі[д], моро[з]*.

Шиплячі [ж], [ш], [ч], [дж̣] в українській літературній мові тверді: *по[ч]есний, мере[ж]а, по[ш]ирений, нагоро[дж̣]ують*.

Особливо слід звернути увагу на необхідність у твердій вимові звука [ч] та сполучення звуків [шч], яке позначають літерою **щ**. Під впливом російської мови спостерігають ненормативне пом'якшення цього звука. Така вимова характерна для південно-східного наріччя, поширеного, зокрема, на Слобожанщині. Шиплячі звуки лише злегка пом'якшуються у позиції перед [і]: *[ш']ість, [ч']ітко, [шч']ільний*. Шиплячі треба вимовляти як напівпом'якшені також і тоді, коли вони подовжуються: *узбі[ч':]я, збі[ж':]я, узви[ш':]я*.

В українській мові існує протиставлення твердих і м'яких приголосних. Пари за ознакою твердості/м'якості утворюють звуки: [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'] [ц] – [ц'], [дз̣] – [дз̣'], [л] – [л'] [н] – [н'], [р] – [р'].

Протиставлення твердих і м'яких приголосних спостерігають, наприклад, у словах: *рис – рись, лад – ладь, брат – брать* тощо. Інші приголосні

звуки [б], [п], [в], [ф], [м], [г], [ґ], [к], [х] не здатні пом'якшуватися. Лише в позиції перед і вони злегка пом'якшуються: [б']ієти, к[в']іти, [п']існя. Таке ж пом'якшення спостерігають перед голосними [а], [о], [у] в небагатьох українських словах: морк[в']яний, ть[м']яний, с[в']ято.

Звук [ґ] властивий лише деяким словам української мови: а[ґ]рус, [ґ]ава, [ґ]ума, [ґ]едзь, [ґ]удзик, [ґ]анок, [ґ]ніт (тягар), [ґ]речний, [ґ]рати (іменник), [ґ]андж, [ґ]атунок, джу[ґ]ун та ін. Він відрізняється від характерного для української мови звука [г], пор.: [г]олова – [ґ]анок, [г]рати (дієслово) – [ґ]рати (іменник).

Теоретична довідка

Ґ – п'ята літера українського алфавіту. Є тільки в українській мові, позначає проривний задньоязиковий приголосний. У староукраїнській писемності, починаючи із XVI ст., цей звук позначали в іншомовних словах сполученням літер кг. Від XVII ст. разом із цим написанням можна натрапити на використання латинської g у цій позиції. Питоме написання ґ уперше застосоване в Пересопницькому Євангелії.

До алфавіту як самостійну літеру ґ уперше ввів М. Смотрицький у своїй "Граматиці" 1619 року, запозичивши курсивний різновид грецької гамми (γ), що в західноєвропейській та польській орфоепічній традиціях вимовляли як проривний, а не гортанний звук.

До 1905 року на території України, що була у складі Російської імперії, літеру не вживали, потім вона епізодично з'являлася в окремих правописах початку XX ст.

1933 року силоміць її вилучено з української абетки й поновлено лише 1990 року.

За новим українським правописом, звук [ґ] іншомовного походження можна вимовляти лише у власних назвах паралельно зі звуком [г] у тих випадках, коли ці назви в мові-джерелі мають звук [g]: [г]даньськ і [ґ]даньськ, [г]ете і [ґ]ете. Однак серед частини мовознавців існує думка, що вимова звука [ґ] є нормативною не лише у власних назвах іншомовного походження, а й у загальних назвах, запозичених із західноєвропейських мов: пед[а]ґ[о]ґ[а], ре[ґ]ламент, інтелі[ґ]енція. Таку вимову можна реально спостерігати в західних областях України.

Зверніть увагу!

Слова з літерою ґ

аґрус	рослина, ягоди
ґава	ворона
ґазда, ґаздиня	господар, господиня
ґандж	вада
ґанок	прибудова біля входу в будинок
ґатунок	сорт, розряд виробу за якістю
ґвалт, ґвалтувати	сильний крик, галас; волення про допомогу; змушувати силою
ґлей	вишневий клей
ґніт	у свічці
ґрати	переплетення металевих прутів на вікнах
ґречний	увічливий, чемний
ґринджоли	сани
ґрунт	верхній шар земної кори
ґудзик	застібка в одязі, прикраса
ґуля	наріст на тілі
дзиґа	дитяча іграшка
дзиґарі	годинник
дзиґлик	стілець
зиґзаґ і зигзаг	ламана лінія

Звук [дӂ] – злитий звук, завжди твердий: [дӂ]ерело, [дӂ]міль, бу[дӂ]у. Лише в позиції перед [і], як уже зазначалося раніше, цей звук злегка пом'якшується: б[дӂ']ілка. Треба розрізняти звук [дӂ] і сполучення звуків [д] і [ж], які позначають літерами д, ж. У сполученні звуків [д] і [ж] кожен звук вимовляють окремо. Таке сполучення відбувається на межі префікса і кореня: пі[дж]ивити, ві[дж]имати.

Звук [дз̆] – теж злитий звук, який може бути і твердим, і м'яким: [дз̆]воник, [дз̆]еркало, [дз̆']юрчати. Роздільна вимова цього звука на зразок [дз̆]воник, так само, як і роздільна вимова, наприклад, у слові [дӂ]ерело, є порушенням орфоепічної норми. Сполучення звуків [д] і [з], яке відбувається на межі морфем, вимовляють так, що кожен звук лунає окремо: пі[дз̆]олистий, на[дз̆]вичайний.

2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях

Вимова приголосних у звукосполученнях має свої особливості, порівняно з тим, як вимовляють ці приголосні, наприклад, у позиції між голосними, після голосного, у кінці слова або перед голосним на початку слова. Якщо приголосні звуки опиняються поруч, один із них може зазнавати якісних змін під впливом іншого звука. Найчастіше один зі звуків уподібнюється іншому. Таке явище називають **асиміляцією**. Наприклад, у слові *зсередини* перший приголосний звук уподібнюється наступному, тому вимовляють подовжений звук [с:]: [с:]середини.

Слід розглянути типові випадки асиміляції приголосних звуків.

1. *Зміни дзвінких перед глухими*. Дзвінкий приголосний, унаслідок впливу наступного глухого звука, утрачає дзвінкість і його вимовляють як глухий: *зцідити* – [сц']ідити, *з характеристики* – [сх]арактеристики, *розподіл* – ро[сп]оділ, *вогко* – во[хк]о. У наведених словах вимову не позначають на письмі (пишуть не так, як вимовляють). Водночас, є слова, у яких вимову позначають на письмі (пишуть так, як чують): *схилити* – [сх]илити, *спочатку* – [сп]очатку.

Типовим випадком асиміляції дзвінких перед глухими є вимова префікса *з-* і прийменника *з* перед наступним глухим приголосним: префікс *з-* і прийменник *з* уподібнюються глухому та їх вимовляють як глухий звук [с]: *зцілити* – [сц']ілити, *зсув* – [с:]ув, *з тексту* – [ст]ексту. На письмі таке уподібнення передають тільки перед приголосними *к, п, т, ф, х*: [сф]ормувати – *сформувати*, [ст]ворити – *створити*, [ск]ривдити – *скривдити*, але [с:]унути – *зсунути*.

Піддається асиміляції за ознакою глухості/дзвінкості також кінцевий дзвінкий приголосний [з] односкладових префіксів *роз-*, *без-* перед наступним глухим приголосним. Таку вимову спостерігають у швидкому темпі мовлення (*розподілити* – ро[с]поділити, *забезпечити* – *забе[с]-печити*), а на письмі не позначають. Проте в повільному темпі мовлення переважає чітка вимова кінцевих приголосних, тобто асиміляція не відбувається. Уподібнення не відбувається також, якщо корінь слова починається на [с]: *бе[з]сильний*, *ро[з]сідлати*, *бе[з]сміху*.

У позиції перед глухими [х] вимовляють у словах: *ні[х]ті*, *кі[х]ті*, *ле[х]ко*, *во[х]ко*, *дьо[х]тю*, *ді[х]тяр* та похідних. Таку вимову не позначають на письмі (пишуть *нігті*, *кігті* і под.).

2. *Зміни глухих перед дзвінкими*. У межах слова й на межі слів глухі приголосні перед наступним дзвінким вимовляють дзвінко: *молотьба* –

моло[д']ба, кісьба – кі[з']ба, отже – о[д]же, якби – я[г']би. Таку вимову, як можна бачити, не відображають на письмі.

3. *Зміни свистячих перед шиплячими.* До групи свистячих належать звуки: [з], [с], [ц]. У позиції перед шиплячими ці звуки вимовляють як шиплячі. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [с+ш] вимовляють як [ш:]: *принісши* – прині[ш:]и, *вирісши* – вирі[ш:]и;

звукосполучення [з+ш] вимовляють як [жш]: *вивісши* – виві[жш]и, *безшумний* – бе[жш]умний. Можливе й повне уподібнення, коли це звукосполучення вимовляють як [ш:]: *зшити* – [ш:]ити;

звукосполучення [з+ж] вимовляють як [ж:]: *зжовкнути* – [ж:]овкнути, *безжалісний* – бе[ж:]алісний;

звукосполучення [з+ч] вимовляють як [жч]: *безчесний* – бе[жч]есний, *розчистити* – ро[жч]истити. На початку слова це звукосполучення вимовляють як [шч]: *зчорніти* – [шч]орніти, *з чого* – [шч]ого;

звукосполучення [з+дж] вимовляють як [ждж]: *з джерела* – [ждж]ерела, *з джурою* – [ждж]урою.

4. *Зміни шиплячих перед свистячими.* Шиплячі звуки внаслідок сусідства зі свистячими уподібнюються останнім. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [ш+с'] вимовляють як [с':]: *милуєшся* – милує[с':]я, *смієшся* – сміє[с':]я;

звукосполучення [ш+ц'] вимовляють як [с'ц']: *на дошці* – на до[с'ц']і, *на вишці* – на ви[с'ц']і;

звукосполучення [ж+ц'] вимовляють як [з'ц']: *у книжці* – у кни[з'ц']і, *запоріжці* – запорі[з'ц']і;

звукосполучення [ч+ц'] вимовляють як [ц':]: *на річці* – на рі[ц':]і, *дочці* – до[ц':]і.

5. *Зміни звуків [д] і [т] перед шиплячими.* У позиції перед шиплячими можуть зазнавати змін звуки [д] і [т]. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [д+ш] вимовляють наближено до [джш]: *молодший* – моло[джш]ий, *підшити* – пі[джш]ити;

звукосполучення [д+ч] вимовляють наближено до [джч]: *відчутти* – ві[джч]ути, *підчепити* – пі[джч]епити;

звукосполучення [д+ж] вимовляють наближено до [джж]: *віджати* – ві[джж]ати, *підживити* – пі[джж]ивити;

звукосполучення [т+ш] вимовляють як [чш]: *коротший* – коро[чш]ий, *багатший* – бага[чш]ий;

звукосполучення [т+ч] вимовляють як [ч]: *уквітчати* – укві[ч:]ати, вітчим – ві[ч:]им.

6. *Зміни звуків [d] і [t] перед свистячими.* У позиції перед свистячими звуки [д] і [т] також можуть асимілюватися. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [д+с] вимовляють із наближенням до [д̣зс] і [д̣зц]: *звідси* – зві[д̣зс]и і зві[д̣зц]и, *підсолити* – пі[д̣зс]олити;

звукосполучення [д+ц] вимовляють наближено до [д̣зц]: *над цим* – на[д̣зц]им;

звукосполучення [д+з] вимовляють як [д̣зз]: *відзначити* – ві[д̣зз]начити;

звукосполучення [д+с] вимовляють як [д̣зс']: *підсіяти* – пі[д̣зс']іяти, *відсіч* – ві[д̣зс']іч;

звукосполучення [д+ц'] вимовляють із наближенням до [д̣зц']: *двадцять* – два[д̣зц']ять, *молодці* – моло[д̣зц']і;

звукосполучення [д+з'] вимовляють як [д̣зз']: *від зірок* – від[д̣зз']ірок;

звукосполучення [т+с] вимовляють як [ц:]: *братство* – бра[ц:]тво;

звукосполучення [т+ц] вимовляють як [ц:]: *коритце* – кори[ц:]є;

звукосполучення [т'+с'] вимовляють як [ц':]: *робиться* – роби[ц':]я, *навчається* – навчає[ц':]я;

звукосполучення [т+ц'] вимовляють як [ц':]: *ворітця* – ворі[ц':]я.

7. *Зміни твердих перед м'якими.* Звуки можуть асимілюватися також за ознакою твердості/м'якості. Під впливом наступного м'якого приголосного попередній твердий може пом'якшуватися: *могутній* – могу[т'н']ій, *пісня* – пі[с'н']я, *свято* – [с'в']ято. Переважно, таке асимілятивне пом'якшення не позначають на письмі. Асимілятивного пом'якшення зазнають здебільшого звуки [д], [т], [н], [л], [с], [з], [ц], [дз]. Однак на межі морфем ці приголосні не пом'якшуються: *ро[зв']ідати*, *пі[дн']імати*, *[зв']істка*.

Отже, звуки, які перебувають поруч, взаємодіють у мовленнєвому потоці, асимілюються, і ці процеси відтворюються в нормативній вимові.

Разом із явищем асиміляції в літературній вимові спостерігають також спрощення звуків у групах приголосних, тобто випадіння у вимові окремих приголосних звуків. Спрощують ті звуки, які посідають місце всередині групи. Так, слово *студентський* вимовляють як студе[нс']кий, *агентство* як аге[нс]тво й под. У словах іншомовного походження це явище не відображають на письмі: *контрастний* вимовляють як контра[сн]ий, *гігантський* – як гіга[нс']кий. Але у словах слов'янського походження здебільшого спрощення позначають на письмі: *чесний* – че[сн]ий, *виїзний* – виї[зн]ий, *швидкісний* – швидкі[сн]ий – *швидкісний*, *перехресний* – перехре[сн]ий – *перехресний*, *у[сн]ий* –

більшого спрощення позначають на письмі: че[сн]ий – *чесний*, виї[зн]ий – *виїзний*, швидкі[сн]ий – *швидкісний*, перехре[сн]ий – *перехресний*, у[сн]ий – *усний*, обла[сн]ий – *обласний*, жалі[сн]ий – *жалісний*, захи[сн]ий – *захисний*.

Явище спрощення можна спостерігати в багатьох типах слів української мови, його, так само, як і асиміляцію, потрібно відтворювати в літературній вимові.

2.7. Засоби милозвучності української мови

В українській мові існують певні правила, за якими поєднують звуки в мовленнєвому потоці. Ці правила спрямовано на те, щоб полегшити вимову для того, хто говорить, і сприймання для того, хто слухає. Українська мова уникає, насамперед, збігу голосних звуків. Тому говорять *ріка й озеро* (а не *ріка і озеро*), *були в Олега* (а не *були у Олега*). Небажаним також є важкий збіг приголосних. Тому говорять *використовують у промисловості* (а не *використовують в промисловості*), *запишеш усе* (а не *запишеш все*). Дотримання правил поєднання голосних і приголосних звуків забезпечує *милозвучність мовлення*.

Запам'ятайте!

Милозвучність, або **евфонічність** (від грец. *euphonia* з *eu* – гарно і *phone* – звук – приємне звучання) – це здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні.

Слід розглянути засоби милозвучності української мови.

1. Чергування у – в

У вживають після приголосних для того, щоб уникнути їхнього збігу: *приніс у кошику, слід уживати*.

Також **у** вживають на початку речення перед приголосним: *У кабінеті фізики. Учора відбулася нарада. У 1997 році. У Японії*.

Якщо наступні приголосні **в**, **ф** або їхні сполуки з іншими звуками (**-льв-**, **-св-**, **-тв-**, **-хв-** і под.): *Сидимо у вагоні. Прочитала у творі*.

Після розділового знака перед приголосним (тире, дужки, лапки, кома, крапка з комою): *Моя мама, учителька, сьогодні провела відкритий урок*.

В уживають між голосними, щоб уникнути збігу голосних: *знайшли в автомобілі, запитали в автора*.

На початку речення перед голосним також уживають прийменник **в**:
В Україні. В олімпіаді брали участь.

Між голосними: *Була в Одесі.*

Після голосного перед більшістю приголосних (крім **в, ф, -льв-, -св-, -хв-, -тв-** і под.): *Прочитала в повісті.*

Не чергуються **у – в**:

У словах, де від зміни звуку змінюється значення слова: *вдача – удача; вправа – управа.*

У словах іншомовного походження та власних назвах: *увертюра, ультиматум, утопія, Вдовенко, Врубель, Владивосток, Угорщина, Удовиченко, Урал* тощо.

2. Чергування **і – й**

Сполучник **і** вживають на початку речення перед приголосним: *І ви прийдете? І рахувати доведеться?*

Після приголосних також уживається варіант **і**: *ліс і поле, хліб і олія, сніг іде.* У таких випадках можливе вживання синонімічного сполучника **та**: *ліс та поле, хліб та олія.*

Сполучник **й** уживається між голосними: *клени й акації; ріки й озера; не тільки у статтях, а й у монографії.* Можливе вживання синонімічного сполучника **та**: *клени та акації, ріки та озера.*

Однак сполучник **й** не вживають, коли зіставляють поняття: *конкурс "Бабусі і онуки", дні і ночі.*

3. Чергування часток **би – б, же – ж**

Частки, що закінчуються на голосний, уживають після приголосних: *сказав би, сказав же, він би, він же.*

Частки, що складаються із приголосного звуку, уживають після голосних: *сказала б, сказала ж, вона б, вона ж.*

4. Чергування прийменників **з – зі – із**

Прийменник **з** може мати форми **зі, із**. Варіант **зі** вживають, коли наступне слово починається зі збігу приголосних: *зі мною, зі школи.* Варіант **із** уживають між приголосними, коли в наступному слові наявний збіг: *пив із джерела, зрозумів із прочитаного.*

В інших випадках уживають прийменник **з**: *приїхав з міста, приїхала з міста.* Зрідка вживається прийменник **зо**: *разів зо два.*

5. Чергування прийменників **над – наді, під – піді, перед – переді, у – уві** та аналогічних префіксів

Варіанти, що містять голосний, уживають у разі збігу приголосних у наступному слові: *наді мною, піді мною, переді мною, уві сні*.

В інших випадках уживають варіанти без кінцевого голосного: *над полем, під дахом, перед вами*.

Подібним чином уживають префікси. Порівняйте: *відкинути – відібрати, надкусити – надібрати, обгорнути – обігріти, підшити – підірвати, усунути – увійти*.

б. Чергування постфіксів ся – сь

Перед приголосними вживають форми дієслів на **-ся**, перед голосними – на **-сь** (переважно в розмовному стилі): *навчалася в університеті, дивлюсь у воду*.

Отже, чергування голосних і приголосних звуків, яке відображає тенденцію до рівномірної послідовності їхнього вживання в мовленнєвому потоці, носії мови усвідомлюють як милозвучність. Дотримання правил милозвучності є обов'язковою умовою грамотного, досконалого мовлення. Слід постійно звертати увагу на те, як використовують засоби милозвучності письменники, публіцисти, науковці – усі ті, хто має взірцеве мовлення.

Цікава інформація!

Одним мовам надає привабливості їх граматична стрункість, іншим – ясна будова слів чи своєрідна акустичність приголосних або голосних. Українській мові краси й чарівності надає властива їй милозвучність... (М. Жовтобрюх)

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування

Фонетичне виділення одного зі складів називають словесним наголосом. Наголос є обов'язковою ознакою самостійного слова: *водá, воді́, водяни́й, обезво́дити*. Засвоїти слово означає не тільки з'ясувати його значення, а й правильно відтворити його наголос. У разі, якщо нормативними є два можливих наголоси, один із них, переважно, є більш уживаним, і у словниках слово з таким наголосом ставлять на першому місці: *завжди́ і за́вжди, залишко́вий і за́лишковий, доповідáч і доповідáч*.

Наголошування в українській мові підпорядковане усталеним пра-

вилам, відображеним у різноманітних словниках (тлумачних, термінологічних, орфографічних, орфоепічних). Однак у практиці усного мовлення можна спостерігати багато грубих порушень цих норм. Такі порушення бувають викликані впливом інших мов (російської, польської, румунської, угорської тощо), місцевих говірок, а також можуть бути пов'язані з недостатнім мовно-культурним рівнем носіїв мови, бідністю їхнього словникового запасу, відсутністю навичок у нормативному наголошуванні.

Часті порушення норм наголошування певним чином зумовлено складністю української системи акцентуації, що відображає особливості українського наголосу.

Зверніть увагу: правильне наголошування!

Українська мова	Російська мова
топОля	тОполь
ненАвидіти	ненавИдеть
Олень	олЕнь
дОшка	доскА
руслО	рУсло
фартУх	фАртук
просІка	прОсека
літОпис	лЕтопись
рукОпис	рУкопись

В українській мові наголошений склад передусім довший за тривалістю звучання. Тому український наголос визначають як *кількісний*. Водночас, наголошений склад виділяють більшою силою голосу, тому український наголос уважають *силовим*, або *динамічним*. Подібні характеристики має наголос і у слов'янських мовах, а також германських та романських. Для порівняння: наголос може бути *музичним*, або *тонічним*, тобто залежить від зміни висоти тону: у китайській, корейській, в'єтнамській, японській мовах.

Як і в більшості слов'янських мов, в українській мові наголос *різномісний*, або *вільний*, тобто не закріплений за якимось певним складом слова. Наприклад, є слова, у яких наголос падає на останній склад (*вода́*,

ріка́, принести́), на передостанній (*чита́ти, красі́вий, десятикля́сник*), на третій від кінця (*похо́дження, розбалансо́ваний, накíдати*), на четвертий від кінця (*обслу́говувати, кома́ндування*), на п'ятий від кінця (*приє́днуватися*) тощо. Є мови, де наголос закріплений: у французькій мові, наприклад, він на останньому складі, у чеській – на першому, у польській – на передостанньому. Переважно, на передостанньому складі наголос в італійській, іспанській та румунській мовах.

Друга важлива особливість українського наголосу – його *рухомість*. Це означає, що наголос може змінювати свою позицію в різних формах одного й того ж слова: *стіна́ – сті́ни, земля́ – зе́млю, зробі́ти – зроблю́ – зроби́ш*. Переміщення наголосу відбувається не хаотично, а регулюється граматичними закономірностями. У лексичному складі мови можна бачити цілі групи слів з однаковою схемою розміщення наголосу у граматичних формах. Наприклад, слова *сестра́, трава́, межа́* в усіх формах однини мають наголос на закінченні (*сестри́, сестри́, сестру́, сестро́ю*), а у формах множини – наголос на основі (*се́стри, се́страм, сесте́р, се́страми*). Іменники типу *земля́, рука́, нога́, зима́* теж мають наголос на закінченні у відмінкових формах однини, за винятком знахідного відмінка, де наголос переміщено на основу (*землі́, зе́млю, земле́ю*). На відмінку від таких слів, іменники типу *кни́га, до́ля, ні́ша* в усіх відмінкових формах однини та множини мають наголос на основі. Уважають, що такі групи мають нерухомий наголос.

Різномісність і рухомість українського наголосу значною мірою ускладнюють засвоєння акцентуаційних норм. Тому важливе значення має з'ясування *закономірностей наголошування*. Ці закономірності виявляють себе досить виразно, що дозволяє говорити про сталість системи наголошування в українській мові. Слід розглянути деякі правила:

1. У **двоскладових іменниках чоловічого роду**, які в однині мають наголошений перший склад, у формі множини наголос пересувають на останній склад: *а́втор – авторі́, ве́ксель – векселі́, ко́рпус – корпусі́, по́яс – пояси́, се́ктор – секторі́, слю́сар – слюсарі́, тра́ктор – тракторі́, я́щик – ящикі́*. Таке наголошування наявне в усіх відмінкових формах: *секторі́в, сектора́м, сектора́ми, у сектора́х*. Водночас, є незначна група іменників, які мають нерухомий наголос: *ве́ктор – ве́ктори, гло́бус – гло́буси, ле́бідь – ле́беді, ро́змір – ро́зміри, сте́льмах – сте́льмахи*.

Рухомий наголос часто мають і *трискладові іменники*, які в однині мають наголошений перший або другий склад, а у множині функціонують

із наголошеним закінченням. На такі слова слід звернути увагу, оскільки часто вони є назвами професій або звань: *дирéктор – директорі́, інспéктор – інспекторі́, профéсор – професорі́, реда́ктор – редакторі́*, але: *прибі́чник – прибі́чники, застúпник – застúпники*.

2. Більшість **двоскладових іменників жіночого роду**, які закінчуються на **-ка**, у відмінкових формах множини мають наголос на закінченні. Наприклад: *ба́йка – байкі́, го́лка – голкі́, грядка – грядкі́, ді́жка – діжки́, ка́ртка – карткі́, клі́тка – кліткі́, мі́ска – мискі́, ні́тка – ниткі́, скля́нка – склянки́, сму́жка – смужкі́, ха́тка – хаткі́, ру́чка (для писання) – ручки́*.

Водночас, є іменники, у яких наголос залишається нерухомим (постійним): *жме́нька – жме́ньки, кі́шка – кішки, па́пка – папки, про́бка – пробки*.

Переміщення наголосу у відмінкових формах множини можна спостерігати і у значній частині трискладових іменників на **-ка**: *вказі́вка – вказівкі́, гові́рка – говірки́, колю́чка – колючкі́, пампу́шка – пампушки́, пелю́стка – пелюсткі́, помі́лка – помилкі́, соро́чка – сорочки́, сторі́нка – сторінкі́*. Разом із тим є чимала група трискладових іменників із надкореневим наголосом у відмінкових формах множини: *зав'я́зка – зав'язки́, діля́нка – ділянки́, примі́тка – примітки́, розпи́ска – розписки́*.

3. Слід звернути особливу увагу на наголошування **віддієслівних іменників середнього роду на -нн(я)**, частина яких досить активно функціонує в науковому та офіційно-діловому стилі мовлення. Здебільшого такі іменники зберігають наголоси тих дієслів, від яких вони утворені. Це може бути наголошення на корені: *нала́годити – нала́годження, уподо́бати – уподо́бання*. Також подібні іменники можуть мати наголошений суфікс: *запита́ти – запита́ння, навча́ти – навча́ння, пізна́ти – пізна́ння, повста́ти – повста́ння, поєдна́ти – поєдна́ння, посла́ти – посла́ння, придба́ти – придба́ння, чита́ти – чита́ння*.

Іменники, утворені від дієслів з наголошеним префіксом, наприклад, із префіксом **ви-**, ці іменники, переважно, мають наголошений префікс: *ви́дужати – ви́дужання, ви́коренити – ви́коренення, ви́рахувати – ви́рахування, ви́нищити – ви́нищення*. Такі іменники, передусім, означають завершену дію. Якщо ж іменники називають незавершену дію чи процес, наголос у них падає на корінь, незалежно від того, як наголошене відповідне дієслово: *виду́жувати – виду́жування, ви́корінювати – ви́корінювання, визи́скувати – визи́скування, вирі́внювати – вирі́внювання*. Треба звернути увагу на деякі іменники із префіксом **ви-**, який у відповідному дієслові, переважно, наголошений,

що не збігається з наголошуванням іменника: *вiзнати* – *визна́ння*, *вiгнати* – *вигна́ння*, *вiдати* – *вуда́ння*.

Незначна частина іменників не зберігає наголос відповідного інфінітива: *пiдвести́* – *пiдведе́ння*, *вiдомсти́ти* – *вiдомо́щення*, *цвiсти́* – *цвiтíння* й под.

4. Щодо **прикметника**, то слід звернути увагу на наголошування **непохідних двоскладових слів**. Значну частину їх уживають із наголосом на закінченні: *блiди́й*, *мали́й*, *нови́й*, *нудни́й*, *пiснíй*, *ряби́й*, *рясни́й*, *сти́чний*, *стари́й*, *тiснíй*, *товсти́й*, *черствíй*. Під впливом російської мови подібні прикметники іноді наголошують неправильно. Водночас, є чимало двоскладових непохідних прикметників, які мають наголос на корені: *бо́сий*, *во́гкий*, *ко́сий*, *ти́хий*, *цíлий*.

5. **Кількісні числівники одина́дцять, чотирна́дцять** наголошують, як і інші слова із цим значенням. Цей наголос зберігають однокореневі збірні числівники: *одина́дцятро*, *чотирна́дцятро*. Якщо ці числівники є компонентом складного слова, то основний наголос падає на другу складову частину, а побічний – наголошує компонент **на-**: *одина́дцятикласник*, *чотирна́дцятиповерховий*.

Кількісні числівники *шiстдеся́т*, *сiмдеся́т*, *вiсiмдеся́т* мають наголос на другому компоненті, наголошування на першому складі є ненормативним.

Вiдмiнюючи кількісні числівники, слід звернути увагу на те, що числівники на **-дцять** і **-десять** мають наголошені закінчення **-ох**, **-ом**, **-ма** й **-ома**: *одинадцятьо́х*, *одинадцятьо́м*, *одинадцятьма́*, *одинадцятьома́*.

Числівник *один* (*одна*, *одне*, *одно*) може входити до складу стійких сполук, у яких можна спостерігати переміщення наголосу на перший склад числівника: *всі до о́дного*, *о́дне до о́дного*, *о́дiн за о́дним*, *о́дiн по о́дному*, *о́дне о́дному*, *о́днi о́дним*, *ні о́дного*, *ні о́дному*, *о́дiн по о́дному*, *о́дне о́дному*, *о́днi о́дним*, *ні о́дного*, *ні о́дному*, *о́дiн о́дного*, *о́дна о́дну*, *о́но о́дне*, *о́дiн за о́дного*, *о́дна за о́дну*, *о́но за о́дне*, *о́дiн з о́дним*, *о́дна з о́дною*, але: *зрозумiв з о́дного́ слова*.

Порядковий числівник *другий* не змінює наголосу у відмінкових формах: *дру́гого*, *дру́гому*.

6. Досить часто виникають проблеми з наголошуванням особових та часових форм **дієслів**. Треба звернути увагу на дієслова з основою на приголосний, які мають наголошений елемент **-ти**: *везти́*, *вести́*, *плес-*

ті, завезті, привесті, переплесті тощо. В особових формах та у формі минулого часу такі дієслова мають наголос на останньому складі: *веду́, ведеш, ведуть, ведемо́, ведете́, вела́, вели́* тощо. Наголошення на корені є ненормативним.

Запам'ятайте: наголоси у словах!

1-й склад	2-й склад	3-й склад	4-й склад
вАги	аджЕ	бюлетЕнь	безготівкОвий
вИпадок	борОдавка	гастронОмія	безперестАнку
вІльха	виБОїна	горілИць	буржуазІя
вЧення	визвОльний	горошИна	ветеринАрія
гЕтьман	вітчИм	двоскладОвий	дешевинА
дАно	всерЕдині	диспансЕр	медикамЕнт
дОнька, дОньчин	гуртОжиток	джентльмЕн	нафтопровід
(але дочкА, доччИн)	данИна	докумЕнт	начистотУ
жАлісливий	довідник	жалюзі	невитравНий
зрУчний	допізна	запитАння	недовіднИй
кАмбала	експЕрт	інженЕрія	сирокопчЕний
кИшка	жадАний	інструмЕнт	щодобовИй
кОлія	житлО	каталОг	
кОсий	індУстрія	металУргія	
Оцет	іржАвіти	некролОг	
пОмилка	квартАл	низинА	
(рідше – помИлка)	мерЕжа	перелЯк	
пОсмішка	надлишок	пересічний	
прищіпка	отАман	псевдонім	
рИнковий	позАторік	симетрія	
рАзом	почАсти	соломИнка	
рУно	промІжок	урочИстий	
спИна	пулОвер		
стАтуя	серЕдина		
фОльга	танОк		
фОрзац	тризУб		
цЕнтнер	цемЕнт		
цИган	ціннИк		
щИпці	чорнОслив		
Яловичина	чорнОзем		

Було розглянуто лише деякі закономірності наголошування слів, які належать до самостійних частин мови, де можливі порушення. Якщо ви-

никають питання щодо наголошування слів чи граматичних форм, слід звертатися до спеціальних праць та нормативних словників.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Запишіть слова, подані у транскрипції.*

[росц'інка], [утворе^н'н':а], [с:ипати], [спотвори^ети], [найізни^ек], [брацтво], [с'в'ідоцтво], [три^евожи^ец':а], [бе^нж:ал'існий], [могут'н'ій], [при^емножи^ети], [б'ізне^с], [книз'ц'і].

Завдання 2. *Випишіть слова, у яких шиплячий вимовляють як напівпом'якшений.*

Чотири, хоч, чималий, зачинити, шість, учений, зачіпати, щелепа, суперечка, збіжжя, щітка, ящірка, щирий, ласощі, призначити, звичайно, бджілка.

Завдання 3. *Прочитайте виразно текст. Обґрунтуйте правильну літературну вимову голосних, приголосних, їхніх сполук.*

Звуковий образ держави

Литовські вчені дослідили, що складена геофізиками карта електромагнітних полів на території їхньої держави накладається на карту литовських діалектів з точністю до одного кілометра. Учені стверджують: у зв'язку з тим, що корінний етнос формується дуже тривалий час в однорідному природному середовищі, між ним і цим середовищем встановлюється гармонія. Доведено, що кліматичні умови, неповторні навколишні ландшафти, особливості рослинного і тваринного світу, гравітаційного та магнітних полів, геохімія – усе це певним чином впливає на фізичні та психічні властивості етносу, його соціотип, мову, традиції, мелос. І чим глибший родовід має людина, тим комфортніше відчуває себе на своїй батьківщині, менше хворіє, має більшу життєву енергію. Якраз звукова мова відіграє надзвичайно важливу роль – на жаль, ще не зовсім пізнану й усвідомлену – в активізації біоритмів національного інстинкту, у зміцненні психофізичної структури національного типу, у мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму. І тому дуже важливо дбати про звуковий образ держави.

Не кожний задумується над тим, що частота вживання голосних (ідеться про українську мову), порівняно із приголосними, надзвичайно велика. Якщо у фонетичній системі голосні становлять усього 15,8 %, то в живому мовленні ця цифра інша – майже 42 %. У кожній мові є своя звукова система. І ця система, можна сказати, найконсервативніша. Якщо словниковий склад мови за 10 років оновлюється на 25 %, то зміни у зву-

ковій системі можна простежити хіба що на відрізок в сотні, а то й тисячі років (За О. Сербенською).

Завдання 4. *Проведіть лінгвістичне дослідження. Перевірте тезу, замінивши один звук на інший у запропонованих словах.*

Теза. Завдяки тому, що звуки мови протиставляють один одному за цілою низкою ознак, ми легко сприймаємо на слух будь-які слова. Замініть хоча б один звук у слові – і воно "зруйнується" або перетвориться на інше.

Крим, клин, крук, крос, град, уран, гора, полова, морок, квас, школа, клас, крупа.

Завдання 5. *Прочитайте кожне слово справа наліво, зверніть увагу, як змінилося значення слів від такої перестановки.*

Мир, сир, козак, луг, тік.

Доберіть самотійно п'ять слів, під час читання яких зліва направо та навпаки не змінюється їхнє лексичне значення, як-от: око, радар.

Теоретична довідка

Паліндром, перевертень, рак літеральний, паліндромон (від грец. *παλιν* – назад, знов та грец. *δρομος* – біг) – слово, число, набір символів, словосполучення або віршований рядок, що однаково читають в обох напрямках (зліва направо та справа наліво).

Завдання 6. *Поставте наголоси у словах.*

Український, випадок, вимова, квартал, вісімдесят, партер, діалог, центнер, завдання, випадок, урочистий, ознака, сільськогосподарський, симетрія, індустрія, вірші, розмах, поняття, громадянин, чотирнадцять, договір, каталог, літопис, подруга.

Завдання 7. *Випишіть слова, що мають варіанти наголошування, поставте наголоси.*

Дихання, помилка, дошкульний, апостроф, дефіс, завжди, весняний, простий, старий, запитання, одинадцять, читання, сантиметр, довідник.

Завдання 8. *Утворіть форми множини, поставте наголоси.*

Трактор, паспорт, округ, інспектор, лебідь, корпус, помилка, загадка, крапка, розписка, студентка, смужечка, краватка, вектор, редактор.

Завдання 9. *Поясніть, як впливає зміна наголосу на лексичне, граматичне чи лексико-граматичне значення наведених слів. Доберіть (два-три) аналогічні приклади зі словників.*

Орган, замок, приклад, вилки, атлас, колос, говірка, батьківщина; дядьків, різка, палка, струнка, липка, плакати, округ, борони, жила, батьків, дідів; вибігав, виграє, виносити, викликати, висипати, зрізати, скликати, розсипався, вслухаюсь, признаюся, закидати, визнаю; пальта, руки, ноги, вікна, моря, літа, жінки, казки, сестри, землі, паски, весни; тепло, хліба, вівса, пшениці, завдання, повстання; поверх, шляхом, прошу, варений, учений, ніколи, ніяк, нікуди, ніким, нікого.

Завдання 10. *Поставте наголос в українсько-російських відповідниках. Користуйтеся словниками наголосів. Поміркуйте, як запам'ятати унормований наголос.*

Українські	Російські	Українські	Російські
верба	верба	вітчим	отчим
отаман	атаман	дрова	дрова
балувати	баловать	коромисло	коромысло
бесіда	беседа	косий	косой
блиснути	блеснуть	плетений	плетеный
бородавка	бородавка	підтвердити	подтвердить
босий	босой	показ	показ
ввозити	ввозить	зачіска	прическа
витий	витой	приятель	приятель
внесення	внесение	простір	простор
восьмий	восьмой	розбір	разбор
вручення	вручение	ненавидіти	ненавидеть

Завдання 11. *Запишіть, обираючи у або в, і або й.*

Кредит (у, в) банку; шляхи (у, в) досконалення; події (у, в) світі; документи (у, в) обробці; попередили (у, в) зв'язку з; участь (у, в) конкурсі; використовується (у, в) сфері; розділ (у, в) монографії; цілком (і, й) мовірно; дебет (і, й) кредит; батьки (і, й) діти; падає (і, й) розсіюється; попит (і, й) пропозиція; покупець (і, й) продавець; нарахування (і, й) витрати у Донецьку (і, й) Києві; зателефонували (і, й) повідомили.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Визначте поняття "мовна норма".
2. Схарактеризуйте типи мовних норм.
3. Розкажіть про особливості вимови голосних звуків української мови.
4. Розкажіть про особливості вимови приголосних звуків української

мови.

5. Схарактеризуйте вимову приголосних звуків у звукосполученнях.
6. Розкажіть про словесний наголос.
7. Як ви розумієте поняття "рухомість українського наголосу"?
8. Схарактеризуйте закономірності наголошування слів, що належать до самостійних частин мови.
9. Як ви розумієте варіативне наголошування?
10. Завдяки чому українська мова досягає милозвучності?

Тести для самоконтролю

1. Укажіть ряд слів, у кожному з яких літера **е** позначає звук [e^н]
 - А** поселитись, весна, твердо
 - Б** тепліший, Петро, несли
 - В** зерно, колесо, далекий
 - Г** земля, керую, степ
 - Д** село, повели, кремінь
2. Позначте рядок слів, у кожному з яких у ненаголошеній позиції вимовляють звук [o^у]
 - А** розумний, добути, пробуджений
 - Б** бордюр, популярний, фортуна
 - В** ворушиться, голубка, кожух
 - Г** одужати, розрубаний, зозуля
 - Д** собі, косуля, вуличний
3. Укажіть ряд слів, у вимові кожного з яких спостерігають оглушення дзвінкого приголосного
 - А** низка, зубки, сад
 - Б** вогкий, кігтик, легкість
 - В** піднігтьовий, рядки, погляд
 - Г** дужка, грядка, мороз
 - Д** дуб, казка, ніж
4. Укажіть ряд слів, у кожному з яких шиплячий вимовляють як напівпом'якшений
 - А** законодавчий, поточний, очолити, чек
 - Б** причина, чітко, обчислити, чинний
 - В** щодня, обличчя, щедрий, визначений
 - Г** узбіччя, сумішшю, зустріччю, ущільнений
 - Д** почищений, економічний, продаж
5. Укажіть ряд слів, вимова яких записана правильно

- А** [вог'зал], [м и^е луй е^и с':а], [на р'іц':і]
- Б** [одж е^и], [н'іхт и^е к], [сиджу]
- В** [зсипати], [с'в'іт и^е ц':а], [ш'ізд е^и с'ат]
- Г** [поси^ев'ійут'], [дочц':і], [з'л'і с' т']
- Д** [фудбол], [с'м'ійет'с'а], [зозул'а]
- 6.** Укажіть пару слів, у яких вимовляють звук [г']
- А** а[г,г']рус – [г,г']анок
- Б** [г,г']устий – [г,г']рунтовий
- В** [г,г']речний – [г,г']рецький
- Г** [г,г']усінь – [г,г']удзик
- Д** [г,г']авань – [г,г']рамота
- 7.** Позначте рядок, де в усіх випадках правильно відтворено вимову приголосних у звукосполученнях
- А** бе[ж:]алісний, ро[жч]истити, [сш]ити
- Б** кни[жц]і, навчає[т'с']а, бе[жш]умний
- В** [шч]ухрати, ка[ч'ц']і, бага[ц:]тво
- Г** укві[ч:]аний, [ж:]увати, готує[ц':]а
- Д** ві[ч:]изна, кві[тц']і, товари[с'ц']і
- 8.** Позначте рядок, у якому всі слова мають наголос на останньому складі
- А** новий, видання, каталог
- Б** кілометр, сімдесят, занесла
- В** документ, навчання, фарфор
- Г** хутро, комбайнер, житло
- Д** фольга, мережа, жалюзі
- 9.** Позначте рядок слів, у кожному з яких у формах множини наголос переходить на закінчення
- А** директор, автор, слюсар
- Б** сторінка, подружка, вказівка
- В** пелюстка, сорочка, ділянка
- Г** сектор, пояс, глобус
- Д** плюс, менеджер, помилка
- 10.** Укажіть рядок дієслів, у кожному з яких правильно позначено нормативне наголошування
- А** не́сла, ве́зти, пере́йдеш
- Б** була́, віді́дете, завела́
- В** приве́зли, не́су, плéсти

- Г призвело, обійду, завести
 Д одинадцять, оптовий, кілометр

Домашнє завдання

1. У підтримці екології української мови важливу роль відіграють поети. Віктор Коптілов у статті "Життя у слові" про Д. Г. Білоуса наголошує: "Не знаю нікого з наших поетів, хто так жив би у Слові, як Дмитро Білоус, у Слові сокровенному, влучному, народному, у Слові вишуканому, добірному...".

Прочитайте вірш "Рідне слово". Підготуйте виступ для участі в конференції "Дивосвіт рідної мови у творчості Дмитра Білоуса".

Рідне слово

Ти постаєш в ясній обнові,
 як пісня, линеш, рідне слово.

Ти наше диво калинове,
 кохана материнська мово!

Несеш барвінь гарячу, яру
 в небесну синь пташиним граєм

і, спивши там від сонця жару,
 зеленим дихаєш розмаєм...

Плекаймо в серці кожне гроно,
 прозоре диво калинове.

Хай квітне, пломенить червоно
 в сім'ї великій, вольній, новій.

Дмитро Білоус

2. Ознайомтеся зі словниками, зазначеними в табл. 2.3. Заповніть її.

Таблиця 2.3

Види словників та їхні особливості

Види словників		Об'єкти опису	Приклади статей словника
Енциклопедичний			
Мовні	Тлумачний		
	Етимологічний		
	Орфографічний		
	Іншомовних слів		
	Термінологічний		
	Синонімів		
	Наголосів		
	Перекладний		
	Орфоепічний		
	Морфемний		
	Діалектний		
	Омонімів		
	Антонімів		

Рекомендована література

1. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 230 с.
2. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Л. Боярова // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – 247–250 с.
3. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – Київ : Наук. думка, 1984. – 175 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник / С. І. Головащук. – Київ : Либідь, 1995. – 192 с.
6. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
7. Літературна норма і мовна практика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ Вид-во "Аспект-Поліграф", 2013. – 320 с.
8. Карпіловська Є. Норма в сучасному українському словотворенні : зразок і реальність / Є. Карпіловська // Культура слова. – Київ : ВД Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 43–45.
9. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
10. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
11. Орфоепічний словник української мови / уклад. М. І. Погрібний. – Київ : Рад. школа, 1984. – 629 с.
12. Орфоепічний словник української мови / уклад.: В. М. Русанівський, В. В. Чумак, Г. М. Ярун ; за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Перун, 2006. – 202 с.
13. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.
14. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. Вид. 2-ге, переробл. / Є. Д. Чак. – Київ : Рад. школа, 1984. – 184 с.
15. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80-х років ХХ століття) : [монографія] / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

Тема 3. Лексичний склад української літературної мови. Лексична норма як компонент формування мовної компетенції

- 3.1. Лексичний склад української мови.
- 3.2. Стилiстична диференціяція лексики української мови.
- 3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови.
- 3.4. Лексична нормативність мови з огляду на сфери використання.

Мета: сформувати у студентів цілісне, основане на сучасних наукових концепціях, уявлення про виникнення та функціонування лексичної системи сучасної української мови, про лексичні одиниці та зв'язки між ними; сприяти прищепленню необхідних навичок виявляти та правильно аналізувати мовні явища, підвищувати загальну грамотність і культуру писемного мовлення.

Компетентності: інформаційна, лінгвістична, ціннісно-смилова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: лексика, слово, омоніми, пароніми, синоніми, фразеологізми, терміни.

Теоретична частина

*Протягом століть, відбираючи по словечку,
по зернятку, геній народу витворив
і передав нам у спадок, у вічне користування,
неосяжне, розкішне у своїй красі
й блиску розуму лінгвістичне багатство:
майте, гордіться, не будьте німі!*

О. Гончар

3.1. Лексичний склад української мови

Лексика (із грец. *lexikos* – словниковий) – це словниковий склад мови. Він містить усі слова, які вживають у мові та з якими пов'язано певні значення, закріплені в суспільному вжитку. Лексика – найбільш рухомий елемент мовної системи, тому що одні слова виходять з ужитку, інші виникають як власні чи запозичені. Перебуваючи у стані постійних змін, словниковий склад відображає ті зміни, що відбуваються в навколишньому світі. На зламі тисячоліть невпізнанно змінилася економічна

лексика: *комп'ютер, менеджер, бізнес, інформатика, ажіо, дистриб'ютор* тощо.

Водночас, сьогодні в активному складі сучасної української літературної мови рідковживані слова: *чадо, ректи, волость, колективізація, жупан, неп, сардак, кобеняк, рало, п'ятирічка, соціалістичне змагання* та ін., – оскільки зникли поняття, що називали ці слова.

До словникового складу української мови належать слова з різним лексичним значенням і граматичними властивостями, різні за походженням, фонетичним складом та морфемною будовою.

Теоретична довідка

Лексикологія – розділ науки про мову, який вивчає лексику в усьому її обсязі.

Словниковий склад української літературної мови формувався протягом тривалого історичного періоду. Лексика сучасної української мови не є однорідною за походженням.

Виділяють **корінну й запозичену** лексику.

Корінна лексика – це слова, які успадкувала українська мова з індоєвропейської мовної єдності, праслов'янської мови, а також створені на власному мовному ґрунті. Вона становить приблизно 90 % від загальної кількості слів української мови.

До корінної лексики належать:

індоєвропеїзми – слова, успадковані від індоєвропейського лексичного фонду; їх уживають в усіх мовах, що належать до індоєвропейської мовної сім'ї: *мати, брат, сестра, дім, око*;

спільнослов'янська лексика – слова, які слов'яни успадкували зі спільнослов'янської мови-основи, що існувала до V – VI ст. н. е., коли слов'яни становили єдиний народ. Кількісно ця група не перевищує 2 000 слів. Спільнослов'янські слова означають назви понять, які охоплюють усі важливі галузі життя та діяльності людини, що означають:

➤ назви родинних зв'язків: *мати, дочка, брат, сестра, тато, свекор*;

➤ назви частин людського тіла: *око, мозок, вухо, череп, ніс, ясна, язик, лікоть*;

➤ назви диких і свійських тварин, птахів, риб, комах і продуктів тваринництва: *ведмідь, віл, кінь, пес, змія, птах, соловей, окунь, плітка, комар, жук*;

- назви багатьох рослин: *дерева, дуб, береза, ясен;*
- назви житла, господарських занять і страв: *кузня, стайня, вікно, піч, пліт, борона, відро, вила, ніж, шило, коровай, кисіль, пиво, мука, борошно, тісто;*
- назви небесних світил, часу та явищ природи основних дій і процесів: *небо, зоря, буря вихор, потік, киснути, читати, писати, варити, гоїти;*
- назви основних якостей: *розумний, мурий, гідний, хитрий, здоровий, сліпий, кислий, солодкий, дурний;*

спільносхіднослов'янська лексика – слова, які виникли в період виділення східнослов'янських діалектів зі спільнослов'янської мовної єдності:

- *батько, дядько, племінник;*
- *собака, кішка, жайворонок, снігур;*
- *гречка, смородина, хвоц;*
- *зовсім, тепер, спасибі та ін;*

власне українська лексика – це слова, які виникли на українському мовному ґрунті в період формування й розвитку української мови та становлять її специфіку. Це пласт корінної лексики, який утворює загально-вживані слова різних тематичних груп: назви страв, напоїв, одягу, взуття, рослин, явищ природи, абстрактна лексика:

- *вареник, борщ, паляниця, млинець, юшка;*
- *штани, спідниця, черевик, чобіт, хустка, сорочка;*
- *соняшник, суниця, шовковиця, гай, хурделиця, мрія, поступ;*
- *власність, громада, громадянин, галузь, держава, працівник, іспит, освіта;*
- *мрія, поступ, виховання, іспит, підручник, підприємство, промисловість.*

Як її розпізнати?

За фонетичними та граматичними ознаками:

чергуванням:

- **[о], [е]** у відкритих складах чергуються з **[і]** в закритому: *село – сільський, розкошувати – розкіш;*
- **[е]** змінюється на **[о]** після шиплячих та **[й]**: *женили – жонатий, шість – шести;*

іменниковими суфіксами:

- **-ин(а):** *дитина, година, хвилина;*
- **-ин(и):** *оглядини, заручини;*

- **-инин(а):** мішанина, біганина;
- **-щин, -ччин:** козаччина, Київщина;
- **-анн, -аль:** зростання, скрипаль;

префіксами:

- **су-:** сузір'я, суміш, сув'язь;
- **між-:** міжвіконня, міжгір'я;
- **прі-:** прірва, прізвище.

прийменниками: біля, від, посеред, поміж;

сполучниками: але, немов, проте, якщо.

Запам'ятайте!

Запозичене слово	Українські відповідники
1	2
аеропорт	летОвище
алфавіт	абЕтка (Азбука)
аномалія	відхИлення
актуальний	важлИвий (сучАсний)
аплодисменти	Оплески
апелювати	звертАтися
аргумент	дОказ
бібліотека	книгозбІрня
біографія	життЄпис
візит	відвІдини
вокзал	двірЕць
вертикальний	прямовИсний
галстук	кравАтка
горизонтальний	позЕмний
дистанція	відстанЬ
дифтонг	двозвУк
епоха	добА
екватор	рівнодЕнник
журнал	часОпис
карта	мАпа
консенсус	згОда
куліси	лаштУнки
менеджмент	управлІння
меридіан	півдЕнник
полюс	бігУн
прогрес	пОступ
процент	відсОток

1	2
ранг	звання
раціонально	доцільно
резерв	запас
стенографія	скорочення
тротуар	хідник
фарфор	порцеляна
феномен	явище
фіаско	невдача, провал
фікція	вигадка
фон	тло
фонтан	водограй
фотокартка	світлина
фундатор	засновник
чемодан	валіза

Запозичення з інших мов займають близько 10 % усього її словникового складу. Процес їхнього засвоєння відбувається, унаслідок культурних, економічних, політичних контактів з іншими народами. Із часом запозичення з інших мов пристосовують до фонетичних і граматичних законів української мови, тобто відбувається їхнє освоєння (адаптація). Тому не завжди легко встановити відмінність між корінними й запозиченими словами, особливо зі слов'янських мов. Запозичення слів властиве всім мовам світу та є ознакою життєздатності певної мови. Запозичені слова збільшують виражальні властивості та придатність до спілкування в суспільстві; вони з часом утрачають свій іншомовний характер, підлягаючи законам фонетики й морфології української мови. Це особливо стосується найдавніших запозичень із:

✓ **грецької:** лавр, мак, м'ята, ангел, патріарх, алфавіт, кафедра, Софія, вишня, телефон, Андрій, Василь, Олександр, Олена.

✓ **латині:** коляда, фортуна, Марко, Павло, Юлія, аргумент, мотор, дедукція, контакт, конституція, республіка, соціалізм, адвокат, нотаріус, прокуратура.

✓ **тюркських, скандинавських та угро-фінських мов:** оселедець, Ігор, ябеда, сани, аркан, кавун, каракуль, балик, халва, чабан, лапша, табун.

Лексичні запозичення з нових західноєвропейських мов:

✓ **німецької:** верстат, шайба, бухгалтер, штраф, солдат, бинт, лазарет, мольберт, масштаб, бутерброд, флейта, кеглі;

✓ **французької:** парламент, атака, антракт, екіпаж, костюм, сюжет, бульйон, політика, шосе, пальто, пудра, партизан, паска, шик;

✓ **англійської:** блюмінг, тунель, мітинг, бокс, футбол, яхта, трамвай, старт, кекс, джем, ром, плед;

✓ **італійської:** акорд, дуєт, арка, нетто, аварія, бензин, опера, банк;

✓ **голландської:** шлюпка, картуз, каюта, матрос, гавань.

Більшість запозичених слів зберігають характерні фонетичні, словотвірні та морфологічні ознаки (додаток А).

Грецизми, наприклад, мають характерні **[а]**, **[о]** на початку слова: афера, ера, епос; звукосполучення **кс**, **пс**: псевдонім, лексика; **ад**, **ид**, **ід**: олімпіада, панахида, піраміда.

Зверніть увагу!

Ознаки іншомовних слів	
1) майже всі слова, що починаються на а , е , більшість на і	аваль , економіка , інтелект
2) важкі для вимови збіги приголосних	штангенциркуль , монстр , джентльмен
3) збіги голосних	аура , олеандр , ампула
4) усі слова зі звуком [ф] (крім фе , Фастів , форкати)	фактор , фільм , професор
5) немає чергування о , е , з і , немає випадних о , е	трон – трону , брелок – брелока
6) багатоскладовий корінь	профілактика , інтерпретація
7) специфічні префікси й суфікси	інваріант , симулянт , ідеаліст
8) невідмінювані слова з кінцевим голосним	хобі , боа , шасі , леді , какаду

Різновидом запозичень є **кальки** – слово чи вислів, скопійовані за собою української мови з іншої мови, у яких значущу частину перекладено буквально: **відмінник** – **отличник**, **співробітник** – **сотрудник**.

Калькування – процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, за якого засвоюють лише значення та принцип організації

іншомовної одиниці, що передають засобами (морфемами, словами) окремої мови [76, с. 227].

Калькування є одним зі способів збагачення словникового складу, однак у багатьох випадках воно стає причиною порушень на лексичному рівні. Під впливом російської мови в українській іноді з'являються такі ненормативні кальки: *вищестоящий* (*вищий*), *гранична точність* (*виняткова, надзвичайна точність*) *співставляти* (*зіставляти*), *співробітничати* (*співпрацювати*), *за виключенням* (*окрім*), *приймати участь* (*брати участь*), *приймати міри* (*уживати заходів*), *дане питання* (*це питання*), *губити власність* (*утрачати власність*), *роздивлятися закон у першому читанні* (*розглядати закон у першому читанні*) та ін.

Професійна комунікація

Має бути лише одне: не **пануюче**, а **панівне**

Порівняймо троє слів: *панівний*, *пануючий* і *домінуючий*. Дієприкметники *пануючий* і *домінуючий* трапляються в усному та писемному мовленні. Проте ці слова не відповідають нормам сучасної української літературної мови.

Замість дієприкметників *пануючий* і *домінуючий*, потрібно вживати прикметник **панівний** – природного й милозвучного українського слова. Цей прикметник виражає значення "найпоширеніший; який підноситься, домінує над чим-небудь" [10, с. 96].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **оціночний** чи **оцінний** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйте діалог на тему "Лінгвістична й комунікативна компетентності у професійній діяльності особистості", використовуючи терміни та професіоналізми.

Калькування, що значно поширилося в українській мові в умовах запровадження в Україні російсько-української двомовності, стало причиною появи в українській мові значних семантичних видозмін інтерференційного характеру: *знаходиться* (*бути, перебувати, бути розташованим, міститися*), *не дивлячись* (*незважаючи на*), *дякуючи* (*завдяки*), *ясно* (*зрозуміло*), *вірно* (*правильно*), *відмічати* (*відзначати*), *познайомитися* (*ознайомитися*), *область науки* (*галузь, сфера науки*).

Уживання таких кальок із російської мови є невиправданим, оскільки призводить до нівелювання мовної системи.

Запам'ятайте: невиправдане вживання кальок!

Норма	Калька
безготівковий	безналічний
брати/узяти участь	приймати/прийняти участь
будь-який	любий
виняток	виключення
виторг	виручка
внески	взноси
мити, збір	пошліна
митниця	таможня
передплата	підписка
післяплата	накладна плата
постачальник	поставщик
розпродаж	розпродажа
суперечності	протиріччя
штатний розклад	штатний розпис

3.2. Стилiстична диференцiацiя лексики української мови

Лексика є одним із мовних засобів, що характеризують певний стиль мови – різновид літературної мови, який визначають за сферою її функціонування. Для кожної сфери характерні свої лексичні засоби.

У зв'язку із цим уживану в мові лексику розподіляють на стилістичні групи. Виділяють лексику стилістично нейтральну (загальноновживану) і стилістично забарвлену.

До **стилістично нейтральної** лексики належать слова, які є назвами основних понять, пов'язаних із щоденним життям членів мовного колективу: предметів дійсності (*земля, поле, степ, річка*); явищ природи (*вітер, дощ, мороз*); людей за статтю та родинними стосунками (*чоловік, жінка, мати, батько, дядько, брат*); предметів побуту, страв, одягу, взуття (*будинок, стіл, хліб, вареники, рушник, хустка, сорочка, шапка, черевики*); дій і станів (*думати, радіти, сміятися, боротися*); кольорів (*зелений, чорний, червоний, жовтий*); почуттів і станів людини (*хвилювання, сон, стурбованість, радість*).

Стилiстично нейтральна лексика є найчисленнiшою, найрiзноманiтнiшою за складом i найбільш мiнливою. Вона збагачується за рахунок переходу слiв iз рiзних стилiстичних груп: *iнженер, агроном, курси, план, електронiка, завод* та iн.

Стилiстично нейтральнi слова вживають в усiх стилях мовлення, а *стилiстично забарвленi* – лише в окремих стилях. Стилiстично нейтральна,

або міжстильова лексика, охоплює також назви органів людського тіла (*рука, нога, живіт*); будівель та їхніх частин (*сарай, двері, вікно, квартира, будинок*); меблів (*ліжка, диван, стілець*); страв (*борщ, печеня*); рослин (*дуб, пшениця, яблуня, порічка, бузок, трава*); тварин (*кішка, собака, вівця, кінь, лисиця, заєць*); кольорів (*червоний, рожевий, синій*); місця й часу (*там,десь, сьогодні, завтра*); способу дії (*жваво, повільно, примусово*).

До нейтральної лексики належить більшість числівників (*десять, один, три*); займенники (*я, ти, свій, наш*); сполучники (*але, проте, а*); прийменники (*над, в, за, про*) тощо.

Слова вужчого стилістичного призначення пов'язані не з усіма, а з окремими функціональними стилями. Серед слів, співвідносних з окремими функціональними стилями, розрізняють лексику розмовну, експресивно забарвлену, книжну. Сюди належать просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, діалектизми.

До **книжної лексики** входять слова, що позначають абстрактні поняття: *здатність, старанність*; застарілі слова, що використовують у сучасній літературній мові: *кольчуга, лучник*; поетичні слова: *блакить, золотокосий*. Книжна лексика переважає в писемному варіанті. Між книжною й загальноживаною лексикою межі немає. Із розвитком науки та культури, підвищенням освітнього рівня народу слова, колись книжні, стають нейтральними: *реактор, газ*.

До **розмовної лексики** належать слова, що надають мовленню розмовного забарвлення: *завидющий, гуп, репетувати, гультяй, крутій, мастак*.

Розмовній лексиці властива стилістична зниженість, обмеженість уживання за розмовно-побутовим мовленням. Розмовна лексика буває:

1) власне розмовна: *білоручка, автовокзал, товарняк, усячина, гальорка, читалка*;

2) розмовно-знижена: *злющий, загребущий, зубатий, горлохват, дармоїд*;

3) згрубіла, яка виражає справжнє зниження стилю: *розмазня, розпатякувати, гультяй, голодренець*;

4) вульгаризми: *гавкати, гадюка, дуля*.

Книжна лексика, властива писемному мовленню, теж не є стилістично однорідною. Забарвлення книжності властиве й цим групам:

1) власне книжна: *інфляція, указ, толерантність*;

2) суспільно-політична: *суспільство, держава, партія, Верховна Рада, сесія*;

3) виробничо-професійна, що складається зі слів, які називають професії, посади, виробничі процеси, знаряддя праці: *бухгалтер, інженер, розклад, зміна*.

Кожна галузь характеризується своєю виробничо-професійною лексикою, зокрема педагогічна: *аудиторія, лекція, викладач, професор, декан, стипендія, студент*.

Слова чи звороти, властиві мовленню людей окремої галузі виробництва, називають **професіоналізмами**. Ці слова ніби деталізують загальновідомі назви. До них належать назви знарядь праці, трудових процесів, специфічні професійні вислови. Іноді професіоналізми використовують замість термінів (для спрощення спілкування) або там, де термінологія ще не усталена. Більшість професіоналізмів є словами загальноживаної мови, ужитими в переносному значенні: *вікно, мишка, кошук, буфер, прапорець, вірус, ярлик, каталог, меню* (із мови програмістів). Виробничо-професійна лексика збагачується у процесі розвитку суспільства, мови, унаслідок змін, що відбуваються в суспільстві.

Професіоналізми мало поширені в літературній мові. Однак вони є багатим джерелом для творення термінів.

Теоретична довідка

Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням		
Групи	Назва	Значення
1	2	3
За значенням	Однозначні слова	Мають одне лексичне значення
	Багатозначні слова	Мають декілька лексичних значень. Багатозначні слова можуть уживати у прямому та переносному значеннях. <i>Пряме</i> – основне, первинне значення слова. <i>Переносне</i> – вторинне, виникло шляхом перенесення назви з одного явища дійсності на інше за подібністю їхніх ознак
	Омоніми	Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням
	Синоніми	Слова, різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням
	Антоніми	Слова із протилежним лексичним значенням
За походженням	Власне українська лексика	Слова, що їх уживають лише в українській мові
	Запозичена лексика	Слова, що ввійшли до української мови з інших мов (слова іншомовного походження)

1	2	3
За вживанням	Загальноновживані слова	Активно вживають усі носії мови
	Професійні слова	Використовують люди певних професій
		<i>Терміни</i> – слова, що мають чітко окреслене значення й поняття з різних галузей науки, техніки, мистецтва
	Діалектні слова	Уживають мешканці певної місцевості
	Неологізми	Нові слова, що виникають у мові.
		У художній літературі є авторські неологізми , які творить сам письменник
	Застарілі слова	
а) історизми	Слова, що вийшли з активного вжитку через зникнення понять, які вони називали	
б) архаїзми	Слова, які витіснилися з активного вжитку іншими словами	
За емоційним забарвленням	Нейтральна лексика	Слова, якими користуються всі носії мови в повсякденному житті
	Емоційно забарвлена лексика	Слова, які у своєму значенні мають позитивну або негативну емоційність і слугують для вираження почуттів (<i>радість, горе, любов, ніжність...</i>)

3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови

Слово – мовний знак, що виникає, унаслідок пізнання людиною ознак, властивостей предмета. Здатність слова називати поняття дає можливість користуватися невеликим запасом слів. Усвідомлення нерозривного зв'язку слова й поняття – запорука успішного оволодіння мовою свого фаху, уміння точно висловити думки, добираючи відповідні лексеми. Поняттєвість як основну ознаку наукового мислення виражають у словах-термінах.

У процесі розвитку мови можуть виникати нові значення слова, тобто його семантичний обсяг змінюється – розширюється або звужується. Але в кожний історичний період семантична структура слова є величиною постійною, оскільки інакше неможливо було б порозумітися.

Насамперед, слід пам'ятати про **багатозначність (полісемію)** слів. Її слід розуміти як здатність слова вживатися з кількома значеннями, що виникли у процесі розвитку початкового значення.

Розвиток багатозначності відбувається на основі схожості, суміжності, багатофункціональності. Наприклад, іменники *механізм, приплив* шляхом метафоризації набувають значень "сукупність заходів", "надходження чогонебудь суцільною масою" (*Кабінетові Міністрів України та Національному*

банку України необхідно розробити та запровадити механізм, який сприяв би припливу коштів населення до Ощадного та інших банків).

Полісемія має велике значення в житті мови. Якби не полісемія, словник мови мусив би збільшитися в десятки разів. Вона дає змогу вживати слово образно. *Сонце море сонця ллє* (Олександр Олесь).

Розрізняють такі типи переносних значень: метафору, метонімію та синекдоху (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Типи переносних значень

Метафора	Метонімія	Синекдоха
<p>(від грец. <i>metaphorā</i> – перенесення) – це тип переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності ознак. Найчастіше використовують метафоричні перенесення ознак, властивостей предметів на істоти, і навпаки.</p> <p>Наприклад: <i>Тепер не коле вже мене стерня, Я – на хребті осідланого слова.</i> <i>Дзвенить залізна рима як підкова.</i> Прудкий скакун думки на здоганя (Д. Павличко).</p> <p>На основі метафоричного перенесення значень у художньому мовленні створюються мовні образи, наприклад: <i>зоря надій, хмара думок, хвиля радості, море любові, людського серця мова</i></p>	<p>(від грец. <i>metonimia</i> – перейменування) – це перенесення назви з одного класу предметів або назви одного предмета на інший, які межують між собою, перебувають в органічному зв'язку.</p> <p>Може переноситися, наприклад, назва приміщення – на людей у ньому (<i>Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця відсвяткував 75-річчя</i>); назва заходу – на її учасників (<i>Конференція виробила ухвалу</i>); ім'я автора – на його книги (<i>Прочитали Сквороду</i>) тощо</p>	<p>(від грец. <i>sinekdochē</i> – співпереймання) – тип перенесення назви частини на назви цілого й навпаки. Як і метонімія, синекдоха ґрунтується на понятті суміжності, але специфічним для неї є те, що ця суміжність кількісного характеру – загальніша й конкретніша від назви.</p> <p>Наприклад: <i>Гринджолами мовчазно кожух проїхав</i> (М. Драй-Хмара). Двадцять разів я вам говорив про це (тобто багато разів).</p> <p>Синекдоху використовують як мовний художній засіб, однак рідше, ніж метафору й метонімію</p>

Система понять усвідомлена народом і закріплена у значеннях слів, характеризується національною своєрідністю. Багатство лексики виявляється не лише в різноманітності лексичних груп, а й обсязі семантики.

Від багатозначності слід відрізняти **омоніми** – слова, однакові за звучанням, але різні за значенням. Їхні значення нічим не пов'язані між собою: *ключ від дверей, ключ журавлів, музичний ключ*.

Зовнішньо омонімія подібна до полісемії. Проте за своїм змістом і походженням це різні явища. Кожне переносне значення багатозначного слова так чи інакше пов'язане з його первинним значенням. Омоніми семантичної близькості не мають: *бал – оцінка, бал – вечір із танцями*.

Варто пам'ятати, що омонімію легко усунути за контекстом: *Такий виднокруг мій, вузький мені світ. Раз у два тижні в містечко чуть світ*. Омонімія не є корисною, бо може призводити до двозначності. Тому деякі з омонімів поступово виходять з ужитку: *розважати – бавити, розважати – розмірковувати*. Не шкідливі омоніми, які належать до цілком різних сфер життя: *жовтяниця – хвороба, рослина. Мій зір до зір дістане. Біля самісіньких дверей, і справді, сорокопуда варті, зайшли воїни на варті*.

До різновидів омонімів належать:

омофони – слова, що мають однакове звучання, але різне написання: *Ігор – ігор, Роман – роман, гребі – гриби, кленок – клинок*. До них належать і синтаксичні омоніми: *сон це – сонце, доволі – до волі*;

омоформи – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: *три – дієслово, три – числівник, шию (від шити), шию (від шия), варта (сторожа), варта (від вартий)*;

омографи – слова, які однаково пишуть, але вимовляють по-різному (мають різний наголос): *те́пло, тепло́, при́клад – прикла́д, дорóга – дорога́*.

Близькими до омонімів є схожі за звучанням, але різні за значенням слова – **пароніми**. Відрізняються кількома звуками, які належать до суфіксів або префіксів, інколи також і наголосом (додаток Б).

Приклади паронімів

Дослідний	Дослідницький
який стосується дослідю, пов'язаний із ним: <i>дослідна ділянка, лабораторія</i>	який стосується дослідника належить йому: <i>це явище має дослідницький інтерес</i>
Зарозумілий	Зрозумілий
поводиться гордовито, самовпевнено, пихато: <i>зарозумілий пан</i>	доступний для сприймання: <i>зрозумілий термін</i>
Фігурний	Фігуральний
який має складну форму, що нагадує контур якогось предмета чи істоти: <i>фігурні ніжки стола</i>	1) насичений стилістичними фігурами (виразами, конструкціями речень): <i>фігуральна мова</i> ; 2) переносний образний: <i>фігуральний зворот значного слова</i>

Тому варто дбати про правильне використання таких слів. Неточне слововживання часто відбувається від незнання синонімів або невмілого користування ними.

Синоніми – це слова, що називають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (іноді тим і тим водночас): *горизонт, обрій, небосхил, небокрай, крайнебо, видноколо; міцний, сильний, дружний; говорити, казати, мовити, промовляти, балакати, базікати, теревенити.*

Синоніми об'єднують за спільним основним значенням, утіленим у семантиці стрижневого слова, або домінанти ряду, наприклад: *іти* – *прямувати, крокувати, чимчикувати, шкандибати, ступати*. Домінанта – *іти*, оскільки вживана в будь-якому стилі мовлення. До складу синонімічного ряду можуть належати слова різні за походженням (питомі українські, запозичені, літературні діалекти), емоційно-експресивним забарвленням і сферою вживання, проте всі вони об'єднані спільним основним значенням, передають одне поняття.

Синонімічні ряди незамкнені, вони можуть постійно поповнюватися новими словами, утрачати застарілі слова, перегруповуватися: *велетенський, гігантський, грандіозний, колосальний*.

В українській мові виділяють такі різновиди синонімів:

1. **Абсолютні синоніми** – слова, що однакові за лексичним значенням, інколи мають незначні відмінності (залежно від сфер уживання). Наприклад, "*оплески*" й "*аплодисменти*" означають "плескання в долоні на знак вітання кого-небудь або схвалення". Проте перше слово більш характерне для побуту, а друге – для документів

Часто абсолютні синоніми утворюються від запозичення іншомовних слів. Наприклад "*азбука*" – старослов'янське, "*абетка*" – українське, "*алфавіт*" – іншомовне.

2. **Семантичні** (ідеографічні, логічні) **синоніми** відрізняються одне від одного лише відтінками лексичного значення. Емоційно й експресивно вони приблизно однакові. Наприклад, слово "*успіх*" має цілу низку синонімів: *досягнення, удача, здобуток, перемога, талан, щастя, звершення, поступ, тріумф, рекорд*. Кожне із цих слів має своє значення, яке не повністю збігається із значенням слів синонімічного ряду: *успіх* – позитивний наслідок роботи, справи, змагання; *рекорд* – найвище досягнення у якійсь роботі; *тріумф* – блискучий публічний успіх.

3. **Стилістичні синоніми** мають виразно різне експресивне забарвлення і належать до конкретних стилів, обмежені тією чи тією сферою вживання. Наприклад слово *обличчя* має нейтральне забарвлення, його вживають без обмежень, а застаріле *лик* характерне для поетичної мови, тоді як виразно вульгарне *твар* містить негативний відтінок.

4. **Контекстуальні синоніми** – цікаве явище в мові, адже зближення за значенням відбувається лише в певному мовленнєвому контексті. Наприклад, не є, на перший погляд, синонімами слова *високий* і *багатий*, однак, коли говориться про урожай, то можна їх взаємно замінювати.

5. Інколи ще виділяють **фразеологічні синоніми**, де будь-який фразеологізм співвідноситься з одним нейтральним словом або іншим фразеологізмом. Наприклад, *байдики бити* – лінуватися; *комарика придавити* – спати, давати хropaка.

Фразеологізм – стійке сполучення двох і більше слів, яке у процесі мовлення відтворюється як готова словесна формула та є семантично цілісною одиницею. У мові фразеологізми функціонують нарівні з окремими словами та є частиною її лексики (додаток В).

Фразеологізм складається не менше як із двох слів-компонентів: *брати за душу*, *збити з пантелику*, *як на сповіді*, *багатіти думкою*, *як сніг на голову*. Своїм лексичним значенням фразеологізми рівнозначні окремим словам або словосполученням: *бути на сьомому небі* – почуватися щасливим; *права рука* – найближчий помічник; *робити з мухи слона* – перебільшувати.

Згідно із класифікацією В. В. Виноградова, виділяють такі типи фразеологізмів: *фразеологічні зрощення*, *фразеологічні єдності*, *фразеологічні сполучення*.

Фразеологічні зрощення – одиниці, у яких цілісне значення ніяк не вмотивоване: *байдики бити* – ледарювати; *собаку зїсти* – мати досвід; *глек розбити* – посваритися.

Фразеологічні єдності – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *грати першу скрипку* – бути головним; *чужими руками жар загрібати* – використовувати когось; *пускати повз вуха* – не звертати уваги.

Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *надати слово*, *покласти край*, *подавати надію*, *узяти верх*, *ласкаво просимо*.

Варто пам'ятати, що фразеологічні одиниці мови є національним специфічним явищем, властивим тільки цій мові, що не перекладають іншою мовою. Тому одне й те ж поняття часто виражають в українській і російській мовах різними фразеологічними зворотами.

Фразеологізми не створюють з окремих слів під час мовлення, а відтворюють у пам'яті в готовому вигляді, тому вони характеризуються постійною структурою. Зміна лексичного складу та граматичної форми компонентів фразеологічної одиниці призводить до порушення її образності, втрати експресивності. Механічне калькування може також призводити до втрати фразеологічного значення, *дефразеологізації*.

3.4. Лексична нормативність мови, з огляду на сфери використання

Норми слововживання в офіційно-діловому стилі такі ж, як і в усій українській літературній мові, а саме: слово мають уживати, ураховуючи його лексичне значення, стилістичне забарвлення та лексичну сполучуваність.

У ділових текстах лексичні помилки є найпоширенішим видом порушень мовленнєвих норм. Слід розглянути деякі з них: *Створення нормативної бази для організації власників житла*. Слово *організація* в цьому випадку використано без урахування його лексичного значення, тому що в словнику це слово має два значення: 1) організованість, внутрішня дисципліна; 2) суспільне об'єднання або державна установа. "Нормативну базу створюють для того, щоб власники житла *організувалися*, а для того, щоб вони *з'явилися*, доречним було б використати віддієслівний іменник *поява*.

Такі помилки, на жаль, трапляються в текстах документів: *ухвалювати нові підходи*, тоді як *ухвалювати* можна *резолюції*, а нові підходи слід *шукати*. Ще можна навести приклад: *Угода набуває чинності з моменту її підписання й буде чинною, поки не буде припинена будь-якою зі сторін*. Угода не може бути *припиненою*, вона може бути *укладеною* та *розірваною*, а *припиняються* договірні відносини.

Дуже часто в арбітражних (господарських) судах розглядають позови, у яких конфліктні ситуації виникають саме через двозначність слова або через недбало складену фразу в тексті угоди. Для того щоб правильно визначити лексичне значення того чи того слова, слід звертатися до тлумачних словників.

Для ділового мовлення важливе значення має таке явище, як **синонімія**, покликана якнайточніше відтворювати відтінки людської думки.

Незнання синонімічних можливостей слова часто призводить до помилок. Уміле використання синонімів робить текст більш досконалим, тому, добираючи слова із синонімічного ряду, треба враховувати й лексичний відтінок у їхньому значенні, і стильову належність. Наприклад:

приміщення – кімната, квартира, зал;

документи – ділові папери, першоджерела;

думка – твердження, ідея, задум;

будівля – сарай, будинок, кіоск;

рішення – вирішення, ухвала, постанова, вирок;

підприємство – фірма, концерн, холдинг, синдикат.

Більшість слів-синонімів неважко розрізнити за значенням:

Наприклад: *робітник* – *працівник* – *співробітник*. *Робітник* – людина фізичної праці; *працівник* – людина розумової праці; *співробітник* – колега по роботі.

Але окремі слова-синоніми спонукають до осмислення тотожності чи відмінності значень, наприклад: *замісник* – *заступник*. *Замісник* – людина, яка тимчасово виконує чийсь обов'язки на місці відсутнього керівника; *заступник* – офіційна назва постійної посади працівника, який працює одночасно з керівником.

Останнім часом у сфері економіки, політики, інформаційних технологій активно використовують англomовну лексику як терміни. Наприклад: *ф'ючерсні кредити*, *консалтинг*, *франчайзинг*, *корпорація*, *лізинг*, *диверсифікація*, *ріелтер*, *тендер*, *офшор* і багато інших. Однак навіть ці слова, що вживають досить часто та які постійно є предметом розмов, не завжди використовують коректно.

Сьогодні часто менеджером називають рекламного агента, страхового агента, продавця. Однак *менеджер* – це управлінець, директор, адміністратор, найманий професійний управлінець, який не є власником фірми.

Таким же чином "розмивають" лексичне значення слів *презентація* та *бізнес-план*. Слово *презентація* часто замінює слово "відкриття", а *бізнес-план* – план господарської діяльності чи план заходів.

У документі кожне слово має бути вмотивованим: не слід змішувати значення слів, наприклад, *підписка* – *передплата*; *іноземний* – *іншомовний* –

закордонний; *є* – *являється* тощо. Такі слова, утворюючи словосполучення, мають різну семантику:

<i>підписка</i> про невіїзд		<i>передплата</i> на газети й журнали
уві сні мені часто <i>являється</i> бабуся		наполеглива праця <i>є</i> запорукою
		успіху

іноземний гість – *іншомовне* слово – *закордонний* паспорт

Незнання або неточне знання лексичного значення слова є причиною таких помилок, як невміння розрізнити *слова-пароніми*. Так, скажімо, важко розрізнити значення прикметників, що мають спільний корінь: *споживчий* – *споживний* – *споживацький*. У цьому випадку кожне слово має своє значення: *споживчий* – який слугує для задоволення потреб споживання (*споживчий ринок*); *споживний* – той, що придатний для споживання, їстівний (*споживні речовини*); *споживацький* – властивий тому, хто прагне задовольнити власні потреби (*споживацькі інтереси*).

Більшість слів сучасної української мови є загальноновживаними. Їх використовують в усіх сферах життя й діяльності. Значно менше слів вузькоспеціальних, які вживають окремі групи людей у різних галузях народного господарства, науки, культури. Ще менше слів або словосполучень, властивих мовленню людей певної професії. Такі слова називають **професіоналізмами**.

Професіоналізми часто разом із загальноновживаним значенням позначають назви понять певної галузі виробництва, роду занять тощо. Наприклад:

шапка – загальний заголовок документа;

пара – навчальне заняття у вищій школі;

платіжка – платіжна відомість;

бігунець – обхідний лист;

кадровик – працівник відділу кадрів.

У тексті документа не рекомендують використовувати професіоналізми, які вживають в особливому, специфічному значенні, характерному для певної професійної сфери.

Значна частина професіоналізмів із часом стає **термінами**, однак деякі з них не набувають загального поширення й літературного унормування. Професіоналізми є одним із найважливіших джерел творення

термінів. І терміни, і професіоналізми покликані визначити поняття певної галузі виробництва, культури, науки тощо. Але якщо мета *професіоналізмів* – спростити спілкування, то *терміни* відіграють роль передавання досвіду у процесі спільної діяльності, забезпечують передання інформації в тексті ділового документа. Значення термінів розкривають у тексті. Серед термінологічної лексики є низка слів, якими послуговуються представники різних галузей: *аргумент, теорія, фактор, справа, стимул*. Але найчастіше терміни використовують в обмеженій сфері мовлення. Наприклад, в адміністративно-діловій сфері: *циркуляр, ухвала, формуляр, реквізит, штамп, протокол* тощо. Під час укладання документів використання нестандартних термінів не бажане, оскільки вони утруднюють не тільки укладання, а й розуміння ділових паперів.

Усі терміни мають низку характерних ознак:

а) системність терміна (зв'язок з іншими термінами певної предметної системи). Наприклад: *податок на додану вартість, розрахунковий рахунок, диверсифікація продукції*;

б) наявність дефініції (визначення) у більшості термінів, наприклад: *вексель* – цінний папір, що містить безумовне грошове зобов'язання про сплату певній особі певної суми в певний строк; *дебітор* – боржник (юридична чи фізична особа), що має грошову заборгованість підприємству, організації, установі; *диспонент* – уповноважений у справах фірми;

в) точність (термін має якнайповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає; неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями);

г) прагнення до однозначності в межах своєї терміносистеми (якщо більшість слів загальноживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, це зумовлено їхнім призначенням, але повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) не вдається);

д) відсутність емоційного забарвлення й синонімів.

Термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: нейтральність, інтернаціональний характер, стислість, відкритість і динамізм системи, що виявляється у процесах термінологізації ре- й детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами; прозорість внутрішньої форми терміна, що поліпшує його сприйняття та збереження в терміносистемі.

Теоретична довідка

Процес перетворення слів або словосполучень у терміни називають **термінологізацією**.

Джерела творення термінів можуть бути різні:

- ✓ переосмислення загальноживаних слів: *особа* – юридична особа, фізична особа; *відповідальність* – матеріальна відповідальність;
- ✓ запозичення з інших мов: *баланс, сальдо, дебет*;
- ✓ поєднання власне мовних слів та частин іншомовних слів: *автобіографія, радіоприймач*;
- ✓ професійні слова: *експрес, проводка, стаття*;
- ✓ за допомогою власних назв: *ом, герц, ват, рентген*.

Термінологія виконує такі основні функції – позначає наукові поняття й задовольняє потреби спілкування фахівців – за умови, якщо вона є загальноприйнятною, унормованою, відповідає вимогам до термінів. Важливою у цій сфері є **кодифікація** термінів – систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їхнє використання, а також **стандартизація термінології** – вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія обов'язкова для вживання в офіційних, наукових, ділових, виробничих текстах.

Основною рисою лексики ділових паперів є її стандартизованість, яка характеризується наявністю типізованих словосполучень, типових речень, канцеляризмів.

Канцеляризми – складні, громіздкі слова та фрази, іноді зі стійкою архаїчною структурою й характерними канцелярськими сполучниками та сполучними словами. За формою вони відповідають нормам літературної мови, тому слід обережно з ними поводитися, бо недоречно їхнє використання призводить до беззмістовності фрази, неконкретності змісту. Наприклад: *Зростаюча невідповідність зростанню продуктивності праці та наявності техніки; виконати планове завдання по лінії усіх показників; належить розробити заходи щодо усунення наявних недоліків; у справі підвищення кваліфікації на сьогоднішній день ми маємо.*

Багато канцеляризмів трапляється у службовому листуванні. Окремі з них є вже архаїзмами та їх не застосовують.

Зверніть увагу!

Неправильно	Правильно
Цим повідомляємо таке...	Повідомляємо...
На Вашу відповідь листом від ...	На Ваш лист №....
Маєте повідомити...	Просимо повідомити...
У подальшому повідомте...	Повідомте...
Долучити до справи...	Додати до справи...

У діловому мовленні широко використовують *типізовані словосполучення*, які ще називають **мовними штампами** або **мовними кліше**, **стійкими словосполученнями**. Наприклад: *установити контроль; беручи до уваги; підбивати підсумки; відповідно до; згідно з...*

Типізовані словосполучення мають інформативно-необхідний характер, і в діловому тексті використання таких словосполучень доцільне й не свідчить про збіднілість лексичного запасу, а визначає характерні риси ділового стилю (додаток Г).

Розрізняють іменні та дієслівні стійкі словосполучення (залежно від головного слова). Наприклад:

- іменні словосполучення: *адміністративне стягнення; акти громадянського стану; акцизне оподаткування; бартерна угода; вивання основних фондів;*
- дієслівні стійкі словосполучення: *увести до складу; упроваджувати у виробництво; висувати пропозицію; призначити на посаду; зобов'язати керівників.*

У писемному діловому мовленні функціонує унормована або книжна лексика. Книжне забарвлення мають терміни – слова, що виражають загальнонаукові поняття, – і їх уживають у широкому значенні. Значне місце відведено словам з абстрактним значенням на **-ання, -ення, -ство, -цтво**: *функціонування, протиставлення, використання, посередництво* та ін.

Серед книжних слів є чимало таких, які характеризуються незначним відтінком книжності. Це дієслова на **-увати, -ювати** (*використовувати,*

отримувати, узагальнювати, перевищувати, заповнювати); віддієслівні іменники (*виконання, призначення, креслення*).

Слід також бути уважним, використовуючи в діловому мовленні **іншомовні слова**. Їхнє уживання недоречне, якщо іншомовні слова можна замінити відповідними українськими. Якщо ж іншомовні слова ввійшли до активного словника, тоді їх використовують в окремих ділових паперах, що стосуються питань угоди чи міжнародних проблем. Здебільшого це лексика з фінансової сфери: *бюджет, авізо, сальдо* тощо.

Щоб правильно вживати іншомовні слова, варто дотримуватися таких правил: а) не використовувати в тексті іншомовні слова, якщо є відповідник в українській мові; б) уживання іншомовного слова в діловодстві припустиме лише в тому значенні, у якому воно зафіксоване у словниках; в) не слід використовувати в одному й тому ж документі іншомовне слово та його український відповідник на позначення того самого поняття.

Слід навести декілька прикладів слів іншомовного походження та їхніх українських відповідників, що часто вживають у діловому мовленні, але, на жаль, не завжди доречно:

<i>апелювати</i> – звертатися;	<i>екстраординарний</i> – особливий;
<i>аргумент</i> – підстава, доказ;	<i>координувати</i> – погоджувати;
<i>брокер</i> – посередник;	<i>лімітувати</i> – обмежувати;
<i>дебати</i> – обговорення;	<i>прерогатива</i> – перевага;
<i>дефект</i> – недолік, вада;	<i>пріоритет</i> – першість;
<i>домінувати</i> – переважати;	<i>фіксувати</i> – записувати.

Отже, дотримання норм слововживання сприяє правильному розумінню тексту, забезпечує точність і логічність мовлення, пришвидшує та полегшує опрацювання документа.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Доберіть синоніми до поданих слів, шість із них уведіть у речення.*

Акція, аргумент, бізнесмен, кон'юнктура, конкуренція, кореспонденція, рентабельний, стимулювати, поширювати, обмін, представляти, одночасний, наполегливий, вимагати, берегти, байдужий, актуальний, творчий.

Завдання 2. *Перекладіть слова українською мовою та доберіть до них синоніми.*

Аматор, безгранично, імміграція, експорт, дискуссія, снабженец, трудоустройство, осваивать, сообщаніе, текущий, прогресс, вдохновение, шоссе, импорт.

Завдання 3. *Складіть речення із синонімами.*

Заперечення – протест – спростування;
сучасний – модерний – сьогоденний;
культурний – вихований – цивілізований;
напруження – напруженість – драматизм – насторога.

Завдання 4. *Визначте джерела омонімії (випадковий збіг слів української мови; одне слово власне українське, друге – запозичене; випадковий збіг унаслідок словотворення; випадковий збіг запозичених слів).*

Мул – "відклади на дні водоймищ" і "домашня тварина" (із тибетської мови); кран – "трубка із затвором для рідини, газу" (із голландської) і "механізм для підняття вантажів" (із німецької); обпилювати – від "пил" і від "пиляти"; загин – від "загинути" і від "загинати"; топити – "підтримувати вогонь" і "занурювати у воду"; лава – вулканічна та дубова; слати – ліжко та лист.

Завдання 5. *Доберіть паронімічну пару до слів. Поясніть лексичне значення слів-паронімів. Складіть із ними речення.*

Адресат, акціонерний, прописка, адреса, корисний, текст, гарантійний, громадський, баланс, професійний, декваліфікація, девальвація, економічний, лабіринт, місто, особистий, чисельний.

Завдання 6. *З'ясуйте значення паронімів, увівши їх у речення.*

Особовий – особистий, диференційний – диференціальний, змістовий – змістовний, зумовлювати – обумовлювати, відношення – відносини, ставлення – становлення, імміграція – еміграція, споживний – споживчий – споживацький, визначити – відзначити – зазначити, корисний – корисливий, спостережний – спостережливий.

Завдання 7. *Прочитайте слова. З'ясуйте, чи є нормативним їхнє уживання. Відповідь обґрунтуйте.*

Міри, госпошлина, довіреність, учбовий, діючий, міропириємство, прожиточний, оточуючий, невстигаючий, слідуєчий, положення (матеріальне), співставляти, отримувати (освіту), опиратися (на факти), перевести (валюту), відмінити (заходи).

Завдання 8. *Перекладіть українською мовою.*

Нанесенные убытки, на протяжении года, неотложное дело, действующее законодательство, повестка дня, принять участие, заслушать следующие факты, в соответствии с приказом, обобщить вопрос, проверка документов, при помощи, одобрить решение, валютный риск, единодушное решение, благодарю вас, крупные вложения.

Завдання 9. *Перекладіть українською мовою, підкресліть професіоналізми.*

Каждый специалист, каждый инженер, врач, каждая медицинская сестра, каждый плотник или токарь, шофёр или грузчик, крановщик и тракторист должны обладать культурным кругозором. Не должно быть слепых к красоте, глухих к слову и настоящей музыке, чёрствых к добру, беспамятных к прошлому... (Д. Лихачев).

Завдання 10. *Перекладіть кліше українською мовою.*

Лицевой счёт, выписка из протокола, листок нетрудоспособности, отстраниться от дел, прийти к убеждению, принимать участие, ведущий специалист, взаимоотношения в коллективе, вакантная должность, за немением, прибегать к крайним мерам, исковое заявление, содействовать продвижению, испытательный срок, неотложное дело, не по силам, краткосрочный договор, несмотря на непредвиденные обстоятельства, личный листок, освободить по собственному желанию, по непредвиденным обстоятельствам, по просьбе сотрудников, работать по специальности, поступать в аспирантуру.

Завдання 11. *Користуючись словником, з'ясуйте значення термінів. Визначте спосіб їхнього творення.*

Аваль, авансування, авантаж, аверс, авізо, автомобіль, агентство, відрахування, адміністративно-територіальний поділ, диверсифікація, дивіденд акумульований, бруто дохід, біржа ф'ючерсна, інкасо документарне, бони, валюта, вальвація, власність, гривня, гонорар, депозит, дебітор, експорт, інвестиції, комерція, конто, монетаризм, номенклатура, обіг, пасив, податок, відсоток, рахунок, ревальвація, преференція.

Завдання 12. *Згрупуйте терміни за способом їхнього творення.*

Акцептант, асигнувати, анулювання, бруто-баланс, демаркетинг, документообіг, євровалюта, платоспроможний, застава, знижка, нарахування, інтервалюта, заморожування активів, мікроекономіка, економтеорія, обіг капіталу, націнка, окупність, переоцінка, податок, позика, позичка, попит, товарознавство, міграція капіталу, операції банків пасивні.

Завдання 13. *Випишіть із фахової літератури 10 – 15 термінів вашої спеціальності, зверніть увагу на спосіб їхнього творення.*

Завдання 14. *Користуючись словником, доберіть українські відповідники до термінів і термінологічних словосполучень.*

В рассрочку, платёж по векселю, платежеспособный, платежеспособный спрос, платёжная ведомость, платёжная расписка, платёжная способность, платёжное завещание платёжное извещение, платёжное поручение, платежное требование, платёжные средства, платёжный баланс, платёжный оборот, платит в рассрочку, платит вперед, платит наличными, платит по перечислению, платит по частям, заплатит взносы, платит по счёту, платит, уплатит неустойку, уплатит по таксе.

Завдання 15. *Виберіть правильно вжиті словосполучення і складіть із ними речення.*

- Філія банку – філіал банку;
- повістка дня – порядок денний;
- учбові плани – навчальні плани;
- прийняти міри – вжити заходів;
- слідуючі задачі – такі завдання;
- текучий рахунок – поточний рахунок;
- доказувати протилежне – доводити зворотнє.

Завдання 16. *Перекладіть текст, випишіть із нього п'ять економічних термінів і поясніть їхнє значення.*

Экономика представляет собой сферу разумной деятельности людей, направленной на создание благоприятных условий в воспроизводственной жизни общества. Предприятие представляет собой обособленное организационно и экономически основное звено экономической системы, которое создается и функционирует для реализации определенных целей. Такими целями могут быть производственная деятельность, коммерческая деятельность, инновационная деятельность, маркетинговая деятельность, посредническая деятельность. Виды деятельности определяются законом Украины и закрепляются в уставе предприятия. Предприятия являются юридическим лицом, имеющим право найма и увольнения работников, соответствующую печать, р/сч и другие счета в банках. Государством утверждается перечень видов деятельности, которые подлежат лицензированию. Виды деятельности, не подлежащие лицензированию, осуществляются предприятием самостоятельно. Предприятие

в Україні функціонує на основі законодавства. Основними законами, регулюючими підприємницьку діяльність є закони: "О собственности", "О предприятиях", "О предпринимательстве", законодавство о налогах. Основным документом, на основании которого регистрируются предприятия, является устав предприятия.

Завдання 17. *Поясніть, чим відрізняються значення слів. Складіть із ними речення, які вживають в офіційно-діловому стилі мовлення.*

Робітник – працівник – службовець.

Становище – положення – стан.

Галузь – сфера – ділянка.

Дилема – проблема – завдання.

Заступник – замісник.

Повістка – порядок денний.

Завдання 18. *Прочитайте. Чи всі слова ви розумієте? Чим пояснити наявність в українській мові іншомовних слів? Із яких мов, на вашу думку, запозичені слова, ужиті в цьому вірші? Чи є серед них слова, що вживаються в багатьох європейських мовах, так звані інтернаціоналізми?*

Землю тривожать галактик акорди.

Транспозиційних енграмів орди.

Відеотрони. Протони. Фотони.

Кібернетичні кричать Фултони.

Синтез. Тези. Формули стислі.

Цереброквантифікатори в мислі

Тр. Пр. Гр. Мж!

"Тр. Пр. Гр. Мжи! – аббревіатури, –

Мов солов'їні пісні з натури.

З кутів і граней, із мислі й складності

Шляхів шукаєм до невідкладності,

А більма жаху вкривають гору,

Термокосмічну, атомнокору.

(...Рости, рости, тополенько,

Все вгору та вгору!)

(А. Малишко)

Яке ваше ставлення до засилля іншомовних слів в українській мові останнім часом?

Запитання й завдання для самодіагностики

1. На які групи (на основі яких ознак) розподіляють лексику?
2. Які слова належать до власне українських?
3. Які слова називають синонімами?
4. Яку роль відіграють синоніми в мовленні?
5. Які слова називають професіоналізмами? Наведіть приклади.
6. Що таке "стандартизованість мови" й чим вона характеризується?
7. Які слова називають канцеляризми? Наведіть приклади.
8. Наведіть приклади типізованих словосполучень.
9. Як ви розумієте поняття "книжні слова"?
10. У яких випадках не рекомендовано вживати іншомовні слова в ділових паперах?

Тести для самоконтролю

1. Позначте рядок, у якому помилково вжито слово
 - А** розв'язувати задачу
 - Б** уникнути небезпеки
 - В** надати допомогу
 - Г** перекладати англійською
 - Д** вжити заходи
2. Позначте слово, значення якого тлумачать неправильно
 - А** Письменність – система графічних знаків, що використовують для написання в будь-якій мові.
 - Б** Депозит – запис у банківських книгах, що підтверджує певну вимогу клієнта до банку.
 - В** Ліміт – гранична норма, у межах якої дозволено користуватися чим-небудь.
 - Г** Гонорар – грошова винагорода авторам праць із науки, літератури, мистецтва, яку видають за договором.
 - Д** Капітал – вартість, що дає її власникові додаткову вартість.
3. Позначте рядок, у якому кожне слово має омонім
 - А** замок, коса, запускати, тварина
 - Б** захід, край, здаватися, джерело
 - В** земля, жати, тур, загородити
 - Г** термін, застава, вити, мати
 - Д** слід, літній, три, дерево

4. Позначте рядок стилістично забарвлених слів
- А ніжність, таємниця, визволитель
 - Б доблесть, рать, військо
 - В благодать, доброта, благати
 - Г провісник, високий, величний
 - Д відомий, знаменитий, осягнути
5. Позначте рядок, у якому всі слова є запозиченими з англійської мови
- А конкретизувати, конкурент, кредит, курс
 - Б консалтинг, контейнер, комп'ютер, кліринг
 - В купюра, купон, кліше, бюро
 - Г бухгалтер, капітал, канцлер, кегль
 - Д каракуль, курага, табун, майдан
6. Позначте рядок, у якому всі слова є власне українськими
- А гай, мрія, надія, поступ, гарт
 - Б власність, громада, держава, працівник, екзамен
 - В громадянин, галузь, освіта, інститут, діяльність
 - Г підприємство, виховання, підручник, промисловість
 - Д зростання, навчання, уміння, знання, прогнозування
7. Позначте рядок, у якому всі слова є синонімами
- А відважний, хоробрий, мужній, знаменитий
 - Б прихильник, прибічник, послідовник, однодумець
 - В реалізувати, здійснювати, втілювати в життя, продавати
 - Г район, регіон, зона, місце
 - Д рахунок, конто, підсумок, кінець
8. Позначте рядок, у якому всі слова є іншомовними
- А реакція, резонанс, резолюція, рішення
 - Б репортаж, інформація, повідомлення, розповідь
 - В трафаретний, шаблонний, стандартний, стереотипний
 - Г програма, план, курс, перелік
 - Д колектив, персонал, штат, обслуга
9. Укажіть рядок термінів
- А акція, бюджет, дохід, кредитування
 - Б ціна, ринок, товар, платіжка
 - В логарифм, синус, калькулятор, коефіцієнт
 - Г капітал, дебет, сальдо, зарплата
 - Д акциз, бартер, кадровик, девальвація

10. Установіть відповідність між термінами та їхніми визначеннями.

1 професіоналізм	А Слова чи словосполучення, вживані в певному професійному середовищі.
2 термінологія	
3 термінознавство	Б Слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини.
4 термін	
	В Розділ мовознавства, що вивчає терміни.
	Г Сукупність термінів окремої мови або галузі.

Домашнє завдання

1. Гіпотеза лінгвістичної відносності Уорфа стверджує, що носії певної мови вимушені тлумачити світ саме через ту унікальну лексику та граматику, які дає їм їхня мова. Відповідно до цієї гіпотези, кожна мова дає різні зрізи світу, звертаючи увагу на різні грані людського досвіду. За Уорфом, ми "просіюємо" інформацію тим способом, що визначається нашою мовою: одні речі ми сприймаємо, інші "фільтруються" мовою. Тож якщо мові бракує певного вислову, то думка, якій відповідає цей вислів, навряд чи спаде на думку тим, хто розмовляє лише такою мовою.

Отже, чи погоджуєтеся ви з тим, що мова визначає форму нашого мислення та нашого сприйняття світу? Доберіть аргументи. Підготуйтеся до обговорення на занятті.

2. Прокоментуйте особливості адаптації іноземних слів в українській мові.

Naïf (фр.) – наївний (укр.); *fabŭla* (лат.) – байка, послідовний стислий виклад подій, фактів, зображених у художньому творі (укр.); *problema* (грец.) – проблема (укр.); *sound track* (англ.) – саунд-трек (укр.); *senatus* (лат.) – сенат (укр.); *arena* (лат.) – круглий майдан посеред цирку (укр.), перен. "місце, де відбувається, розігрується щось" (укр.); *to scan* (англ.) – сканувати (укр.); *magister* (лат.) – магістр "учене звання" (укр.); *licensing* (англ.) – ліцензування (укр.); *credo* (лат.) – переконання, основи світосприймання (укр.); *butic* (фр.) – бутик, крамничка, майстерня (укр.).

Рекомендована література

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994. – 150 с.

2. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови / Н. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 230 с.
3. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
4. Гнатишена І. М. Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології / І. М. Гнатишена, Т. Р. Кияк. – Київ : Либідь, 1996. – 118 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Словник фразеологічних антонімів української мови [Текст] / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Київ : Довіра. 2001. – 284 с.
7. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
8. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1994. – 152 с.
9. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – Київ : Наукова думка, 1966. – 192 с.
10. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : [навч. посіб.] / З. Мацюк, Н. Станкевич. – Київ : Каравела, 2006. – 352 с.
11. Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 18–25.
12. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Каган, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
13. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
14. Сапальова М. Використання в українському перекладі науково-технічних термінів іншомовного походження / М. Сапальова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : Наукова думка, 2003. – Вип. V. – С. 13–16.
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
17. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Рад. шк. 1984. – 184 с.

Тема 4. Морфологічні та орфографічні норми як чинник належного рівня культури мови

4.1. Морфологічна нормативність мови.

4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови.

4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови.

Мета: узагальнити знання студентів про особливості відмінювання змінних частин мови, уживання іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів у професійному мовленні; сформулювати вміння доречно добирати граматичні форми іменників; правильно вживати форми прикметників у діловому спілкуванні та записувати цифрову інформацію.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-смилова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: частини мови, орфографія, апостроф, чергування звуків, подвоєння та подовження приголосних, спрощення у групах приголосних.

Теоретична частина

*Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!*

Д. Білоус

4.1. Морфологічна нормативність мови

Рівень культури мовлення фахівця значною мірою виявляє себе в морфології, де питання нормативності тієї чи тієї форми визначають досить точно. Ненормативність морфологічної форми є одним із найбільш грубих порушень у мові, тому незнання морфологічних норм свідчить про низький рівень освіти мовця.

Теоретична довідка

Морфологія (від грецьких слів *morphé* – форма і *lógos* – наука, учення) – це розділ граматики, що охоплює вчення про будову слова, форми словозміни, способи вираження граматичних значень, а також учення про частини мови та властиві їм способи словотворення. Основною одиницею морфології є слово, але в аспекті граматичної будови, особливостей змінювання та творення, вираження властивих слову граматичних значень.

Словоформа – це конкретна граматична форма слова. Наприклад, у словосполученнях *побачив студента, порадив студенту, говорить зі студентом* ужито три словоформи слова *студент*. У кожному повнозначному слові поєднано два значення: лексичне та граматичне.

Укладаючи текст документа, важливо не лише доречно добирати слова, а й правильно утворювати та вживати їхні форми (відмінок, рід, число, особу тощо). Неправильно утворена форма слова спричинює граматичні помилки, і це ускладнює розуміння змісту. Допущені в документі граматичні помилки не тільки свідчать про невисокий рівень грамотності й культури, а й створюють негативне враження про ділові риси суб'єктів ділових стосунків. Найчастіше граматичних помилок припускаються в тих документах, текст яких потрібно укласти в довільній формі, на відносно низькому рівні стандартизації (автобіографія, діловий лист, рекламне оголошення, характеристика тощо).

В офіційно-діловому спілкуванні використовують форми кодифікованої писемної мови, оскільки тільки дотримання цих форм забезпечує точність передавання інформації.

Слід ураховувати те, що в мові наявна варіантність словозміни різних частин мови. Звичайно, більшість слів змінюють за правилами, які не допускають відхилень чи паралельних утворень. Водночас, є слова, які змінюючись за своїми граматичними ознаками (родами, числами, відмінками, особами, часами тощо), можуть утворювати варіанти форм. Наприклад: *директорові й директору, популярніший і більш популярний, п'яти й п'ятьох, на моєму й на моїм, визначатимем і визначатимемо, повідомлятиму й буду повідомляти* тощо. Дослідники вважають, що такі слова "досить обмежені за кількісним складом і розпорошені в різних стилях мови незначними вкрапленнями" [34, с. 144]. Однак саме вони потребують розгляду, оскільки наявність нормативних варіантів ставить мовця перед проблемою вибору. Необхідно знати, чим саме один варіант відрізняють від іншого.

У літературній мові є варіанти, рівноцінні за змістом і сферою вживання (наприклад, відмінкові форми кількісних числівників: *п'яти й п'ятьох, п'ятьма й п'ятьома*). Є також варіанти, використання яких у тому чи тому стилі з різних причин обмежене (наприклад, усічені форми прикметників та прикметникових займенників на зразок *на зеленім, на моїм* не вживають у науковому та офіційно-діловому стилях мовлення).

Наявність варіантів граматичної форми потребує від мовця в кожному конкретному випадку певного аналізу мовного контексту та стилю

спілкування, що має ґрунтуватися на глибоких знаннях. Тому далі слід розглянути найважливіші правила творення граматичних форм та проаналізувати варіанти, наявні в системі словозміни кожної частини мови, щоб запобігти можливим помилкам у їхньому вживанні.

Зверніть увагу!

Частини мови			
6 самостійних + 3 службові + 1 вигук			
		Значення	Питання
самостійні	іменник	предмет, особа	хто? що?
	прикметник	ознака предмета	який? чий?
	числівник	число, кількість, порядок під час лічби	скільки? котрий?
	займенник	указує на предмет (але не називає його), на ознаку, кількість	хто? що? який? чий? скільки? котрий?
	дієслово	дія або стан	що робити? що зробити?
	прислівник	ознака дії, ознака ознаки, ознака предмета	як? коли? де? куди? звідки? для чого? навіщо? чому? яким способом? наскільки?
службові	прийменник	слугує для зв'язку слів у словосполученні	не відповідають на питання
	сполучник	слугує для зв'язку однорідних членів, простих речень у складному	
	частка	слугує для утворення окремих граматичних форм, надання відтінків значень	
	вигук	виражає почуття та волевиявлення	

4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови

Іменник

Іменник є тією частиною мови, де досить часто можна спостерігати варіантність граматичних форм. Водночас, виникає багато питань, пов'язаних зі словозміною іменника, зокрема відмінюванням, норми якого нерідко порушують.

У професійному мовленні часто доводиться вживати назви професій, посад, звань. За традицією ці назви є іменниками чоловічого роду зокрема й тоді, коли такі слова позначають осіб жіночої статі: *професор Задніпровська Р. І., працівник фірми Лісова А. О., бухгалтер Новицька С. Я.* Таке вживання підкреслює соціальну роль людини, а не її стать.

В офіційних текстах слова, синтаксично залежні від назви посади чи звання, узгоджують із цією назвою у чоловічому роді: *дільничний лікар Петрова Л. І., черговий диспетчер Смілянська Н. В.* Якщо в реченні вказано прізвище особи, то означення узгоджують із назвою посади, а присудок – із прізвищем: *дільничий лікар Новицька виявила, директор школи Ковалевська доповіла, черговий диспетчер Гайова дозволила.*

В українській мові іменники розподіляють за родами (табл. 4.1).

Рід – граматична категорія, що виражає належність іменника до певного класу одиниць. Це незмінна граматична категорія, тобто кожен іменник має сталий рід, який визначають за співвіднесеністю іменника до займенників: *він, вона, воно* або *цей, ця, це* (додаток Д).

Таблиця 4.1

Категорія роду іменника

Рід	Чоловічий	Жіночий	Середній	Спільний	Подвійний	Нульовий (відсутній)
Закінчення	-а, -я; -о, □	-а, -я; □, -и	-о, -е, -я	-а, -я	-о, -е (на -исько, -ище)	множинні іменники
Приклади	<i>Микола, Ілля, Петро, тюльпан</i>	<i>Олеся, книга, тінь, мати</i>	<i>село, прізвище, навчання, дівча</i>	<i>листоноша, плакса, Женя</i>	<i>зайчисько, дубище</i>	<i>Карпати, вечорниці</i>

Запам'ятайте!

Рід деяких іменників часто різниться в українській і російській мовах:

- *путь, розкіш, Об, нехворощ, Умань* (жіночий);
- *дріб, степ, ступінь, шампунь, насип, тюль, кір, толь, Сибір, Дніпро, лебідь, нежить, сажень, біль, продаж* (чоловічий).

чоловічий рід (українською мовою)	жіночий рід (російською мовою)
багатолюдний ярмарок	многолюдная ярмарка
вищий ступінь	высшая степень
густий пил	густая пыль
далекий Сибір	дальняя Сибирь
дорогий посуд	дорогая посуда
гуртовий продаж	оптовая продажа
лютий собака	злая собака
обідня перерва	обеденный перерыв
стародавній рукопис	древняя рукопись
далека путь	дальний путь
добра картопля	хороший картофель
струнка тополя	стройный тополь
чужа адреса	чужой адрес

Категорія роду в незмінюваних іменниках виявляється на лексичному й синтаксичному рівнях, тобто залежить від їхнього значення (табл. 4.2).

Таблица 4.2

Визначення роду незмінюваних іменників

Рід	Назви осіб (за належністю до статі)	Назви тварин	Назви неістот	Незмінні аббревіатури (за родом опорного слова)	Незмінні власні назви (за родовою назвою)
1	2	3	4	5	6
Чоловічий	<i>аташе, конференсьє, маестро</i>	(більшість) <i>шимпанзе, поні, ара</i>	ВИНЯТКИ: <i>торнадо, сирокко, майстро, грего</i> (вітри)	<i>ЧНУ</i> (університет) <i>ВНЗ</i> (заклад)	<i>Капрі, Хоккайдо</i> (острови)
Жіночий	<i>пані, леді, міс, донья</i>	ВИНЯТКИ: <i>цеце</i> (муха), <i>маго</i> (мавпа), <i>івасі</i> (риба), <i>ківі</i> (пташка), <i>окапі</i> (жирафа)	ВИНЯТКИ: <i>авеню</i> (вулиця), <i>кольрабі</i> (капуста), <i>саямі</i> (ковбаса)	<i>ЧАЕС</i> (станція), <i>СПУ</i> (спілка)	<i>Лімпопо</i> (річка), <i>Перу</i> (країна)

1	2	3	4	5	6
Середній	–	–	(більшість) <i>таксі,</i> <i>бра, журі,</i> <i>рагу, суфле</i>	<i>РЕУ</i> (управління)	<i>Баку</i> (місто), <i>Онтаріо</i> (озеро)

Відмінок – граматична категорія іменника, яка слугує для вираження його функційних значень, тобто виражає відношення іменника до інших слів у реченні. Система відмінків української мови має один прямий (*називний*) і шість непрямих (*родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний*) відмінків.

Уживаючи відмінкові форми іменників, треба пам'ятати, що окремі з них можуть мати варіанти. Так, можливі варіанти форми родового відмінка множини іменників першої відміни. Вони пов'язані з характером вставного голосного між двома останніми приголосними основи або в корені слова: *сосон* і *сосен*, *крихт* і *крихот* (*крихіт*), *війн* і *воєн*. Ці варіанти є рівноцінними для вживання. Поодинокі випадки варіантних форм іменників у родовому відмінку множини виявляють у можливості вживання нульового закінчення та закінчення **-ів**: *губ* і *губів*, *легень* і *легенів*. Варіанти форми можуть бути утворені від різних значень багатозначного іменника. Порівняйте *нарада старост* і *заслати старостів*; *пройшов кілька верстов* і *походив із найнижчих верств суспільства*.

Теоретична довідка

Відміни іменників				
<i>I</i> відміна	<i>II</i> відміна		<i>III</i> відміна	<i>IV</i> відміна
чоловічий, жіночий, спільний рід, закінчення -а (-я)	чоловічий рід, закінчення нульове або -о	середній рід, закінчення -о, -е, -а (-я)	жіночий рід, нульове закінчення, а також іменник мати	середній рід, закінчення -а (-я) , за відмі- нювання з'явля- ються суфікси -ат- (-ят-), -ен-
<i>суддя,</i> <i>земля,</i> <i>сирота</i>	<i>сад,</i> <i>батько,</i> <i>Петро</i>	<i>село,</i> <i>море,</i> <i>весілля</i>	<i>радість,</i> <i>подорож,</i> <i>любов</i>	<i>ягня,</i> <i>ім'я,</i> <i>плем'я</i>

Іменники чоловічого роду другої відміни однини в давальному відмінку мають варіанти закінчень: **-ові (-еві, -єві)** та **-у (-ю)** (*працівникові та працівнику, батькові й батьку*). Такі варіанти є рівноцінними. Треба віддавати перевагу закінченню **-ові (-еві, -єві)**, якщо іменник позначає істоту: *директорові, керівникові, менеджерів, завідувачеві, водієві, гостеві, коневі*. Такі ж закінчення мають чоловічі імена та прізвища, що належать до другої відміни: *Дубові, Коваленкові, Головкові, Кущеві, Зайцеві, Гайдаєві, Петрові, Василеві, Андрієві*. Слід звернути увагу на цю форму, оскільки вона часто трапляється в різноманітних документах (посвідченнях, довідках тощо). Коли в тексті стоять поряд прізвище, ім'я та по батькові у формі давального відмінка однини, рекомендують для уникнення одноманітності вживати різні закінчення, обравши для першого слова закінчення **-ові, (-еві, -єві)**, а для наступних слів закінчення **-у, (-ю)**: *Петренкові Олександрю Дмитровичу, Олександрові Дмитровичу Петренку, панові Богдану, добродієві Савчуку, письменникові Гончару, Василеві Петровичу*.

Іменники чоловічого роду, що позначають неістоти, у давальному відмінку однини також можуть мати варіанти закінчень: **-ові (-еві, -єві)** і **-у, -ю**. Наприклад: *лісові й лісу, комітетові та комітету, місяцеві й місяцю, краєві та краю*.

Деякі іменники чоловічого роду в давальному відмінку мають тільки закінчення **-у (-ю)**. Це пов'язано з тим, що закінчення **-ові (-еві, -єві)** можуть створювати разом із кінцевими звуками основ немилозвучний збіг або спричиняти до спотворення значення: *острів – острову, рів – рову, Київ – Києву, Іванов – Іванову, Тушин – Тушину*.

У географічних назвах з основою на **г, к, х** можливі варіанти закінчень **-у** та **-і**: *у Владивостоку й у Владивостоці, в Единбургу та в Единбурзі, але тільки в Петербурзі*. Дослідники рекомендують віддати перевагу закінченню **-у**, що дасть змогу уникнути чергування **з, ц, с**: *у Цюриху, у Лейпцигу, у Люксембургу*.

Таким чином, уживаючи відмінкові форми іменників, які можуть мати варіанти, слід зважати на традиції їхнього використання в окремих стилях мовлення. У разі сумнівів щодо утворення тієї чи тієї відмінкової форми необхідно звертатися до словника.

В українській мові іменники мають *кличний відмінок*, успадкований від давньоруської мови. Кличний відмінок утворюють від іменників жіночого й чоловічого роду – назв осіб, а також від назв тварин, явищ природи, предметів під час їхньої персоніфікації.

Кличний, або **звертальний відмінок**, чи **вокатів** (лат. *vocativus*) позначає звертання до певної особи чи предмета. Кличний відмінок посилює стилістичні функції звертань.

Кличний відмінок мають усі іменники першої, другої та третьої відмін в однині. У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного відмінка: *сестри, брати*. Рідше його утворюють від іменників третьої відміни, бо це здебільшого назви предметів, понять, до яких ніхто не звертається, хоч і тут існує ця форма (переважно в поезії) із закінченням **-е**: *вісте, змінносте, ноче, смерте*. Переважно, обидва слова мають форму кличного відмінка в таких звертаннях, як *друзе Іване*.

I відміна

У кличному відмінку однини іменників першої відміни треба вживати такі закінчення:

- о** (тверда група): *дружино, перемого, сестро*;
- е** (м'яка та мішана групи): *воле, земле, Катре*;
- є** (іменники м'якої групи після голосного та апострофа): *Надіє, мріє, Маріє, редакціє, сім'є*;
- ю** (деякі пестливі іменники цієї ж групи): *бабусю, доню, матусю, татусю*.

II відміна

Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю)**, **-е**:

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *батьку, синку, ударнику, Джеку, Жаку, Людвігу, Фрідріху; погоничу, слухачу, товаришу*; також іменники *діду, сину, тату*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю, краю, лікарю, місяцю, пролетарю, розмаю, ясеню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** та деякі інші іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане, голубе, друже, козаче, мосте, орле, Петре, соколе, Степане, чумаче; женче (від жнець), кравче, молодче, хлопче, шевче (але: бійцю, знавцю); гусяре, Довбуше, малярє, стороже, теслярє, школярє*.

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв)**, **-ов, -ев (-єв)**, **-ин, -ін (-їн)**, як *Глібов, Королів, Пушкін, Романишин, Тютчев, Чапаєв, Щоголів*, під час звертання мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глібов і Глібове* та ін.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е** : *Києве, Лебедине, Львове*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати форму називного відмінка: *добродію, бригадире (бригадир), пане лейтенанте (лейтенант)*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *брате Петре, друже Грицю, колего Степане, пані Катерино, товаришу Віталію*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максименко; колего Іванчук; добродійко Скирда, товаришу Гончар*.

У звертаннях, що складаються із двох власних назв (імені та по батькові), обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Галино Іллівно, Маріє Василівно, Петре Кузьмичу, Ярославе Андрійовичу*.

III відміна

Іменники цієї відміни утворюють кличний відмінок за допомогою закінчення **-е**: *ві́сте, любóве, но́че, ра́досте, смéрте*.

IV відміна

Кличний відмінок однини збігається з називним та знахідним відмінками. Іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого – **-а**): *галченя́, гуся́, дитя́, ім'я́, козеня́, плéм'я; коліща́, курча́, лоша́*.

Кличний відмінок є засобом вираження звертання, і в цій функції йому притаманні експресивні відтінки (ніжності, пестливості, зневаги, презирства).

Виникають труднощі в написанні закінчень іменників у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни, що можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)**. Тому потрібно запам'ятати такі правила:

закінчення -а (-я) мають такі групи іменників:

а) назви осіб та істот: *абітурієнта, професора, студента;*

б) назви конкретних предметів, які піддають лічбі: *документа, клена, кореня;*

в) власні назви населених пунктів: *Києва, Харкова, Стокгольма;*

г) назви водних об'єктів із наголошеним закінченням: *Дніпра, Дінця, Інгульця;*

д) назви довжини, площі, ваги, об'єму, часових проміжків: *сантиметра, кілограма, понеділка, місяця* (але *року, віку*);

е) іменники-терміни: *атома, квадрата, конуса, суфікса, трикутника*;

є) назви будівель та їхніх частин: *гаража, коридора* (але *паркана й паркану*);

закінчення -у (-ю) мають такі групи іменників:

а) матеріали та речовини: *бензину, кисню* (але *вівса, хліба*);

б) явища природи: *вітру, граду, снігу*;

в) сукупність: *гурту* (але: *табуна*), *колективу, танцю*;

г) середовище або простір: *заю, горизонту, небокраю*;

д) назви держав і територій: *Донбасу, Криму, Китаю*;

е) назви установ, закладів та організацій: *університету, парламенту, коледжу, театру*;

є) почуття, психічний і фізичний стан: *болю, жалю, сміху*;

ж) дії, процеси: *виходу, виступу, перельоту, переїзду*;

з) абстрактні поняття: *миру, слуху, настрою, романтизму*;

деякі групи іменників мають паралельні закінчення -а (-я) або -у (-ю): *до стола – до столу, двора – двору, стида – зі стиду* (ненаголошене закінчення -у); *каменя* (конкретного предмета) – *каменю* (матеріалу).

Число – граматична категорія іменника, що виражає кількісний вияв позначуваного в іменнику. Іменники можуть мати форми й однини, і множини. Частина іменників уживається або тільки в однині, або тільки у множині (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Уживання іменників

Іменники однинної форми (<i>singularia tantum</i>)	Іменники множинної форми (<i>pluralia tantum</i>)
із речовинним значенням: <i>борошно, сіль, вода, олово, нафта</i> ; збірні іменники: <i>городина, гілля, квасолиння, студентство</i> ; абстрактні назви: <i>біль, кохання, радість, синява</i> ; деякі власні назви: <i>Київ, Україна, Дніпро</i>	назви предметів парної або симетричної будови: <i>вила, ножиці, штани</i> ; назви сукупностей: <i>кучері, ласощі, шахи</i> ; назви речовин: <i>висівки, ліки, вершки</i> ; назви дій, процесів, станів: <i>збори, перемовини, посиденьки</i> ; назви часових понять: <i>роковини, канікули</i> ; деякі географічні назви: <i>Суми, Ромни, Карпати, Черкаси, Чернівці</i>

Прикметник

Серед прикметникових форм найчастіше зазнають порушення мовної норми вищий і найвищий ступені порівняння.

До прикметників **вищого** ступеня порівняння належать прикметники, які показують, що в одному предметі більше тієї самої якості, ніж в іншому. Є дві форми вищого ступеня порівняння: проста та складена (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Форми вищого ступеня порівняння якісних прикметників

Проста форма	Складена форма
<p>Утворюють від звичайного прикметника + суфікс -ш (-іш):</p> <p><i>вузький – вужчий,</i> <i>глибокий – глибший,</i> <i>довгий – довший.</i></p> <p>Деякі прикметники мають суплетивні форми вищого ступеня, тобто його утворення спричиняє зміну кореня слова:</p> <p><i>великий – більший,</i> <i>гарний – кращий,</i> <i>поганий – гірший,</i> <i>добрий – ліпший.</i></p> <p>Форми вищого ступеня порівняння прикметників уживають із родовим відмінком іменника, що є на-звою об'єкта порівняння із прийменниками за, від: <i>дорожчий за хліб, вищий за сина</i>, а також зі знахідним відмінком з прийменником над: <i>дорожчий над усе</i>.</p> <p>Часто трапляється і сполучник ніж: <i>допитливіший, ніж сестра</i></p>	<p>Утворюють поєднанням слів більш або менш і прикметника:</p> <p><i>більш вузький, менш глибокий,</i> <i>більш довгий, менш солодкий,</i> <i>більш досвідчений, менш удалий</i></p>

До прикметників **найвищого** ступеня належать прикметники, які виражають ознаку, що усвідомлюють із порівняння, але порівняння тут відбуваються не з одним предметом, а із сукупністю. Прикметники найвищого ступеня порівняння мають також дві форми: просту та складену (табл. 4.5).

Форми найвищого ступеня порівняння якісних прикметників

Проста форма	Складена форма
<p>Утворюють від простої форми прикметника вищого ступеня за допомогою префікса най-: <i>найколеритніший, найчорніший</i>.</p> <p>Частки-префікси що- , як- додають для посилення вираження ознаки: <i>якнайкращий, щонайбільший, якнайдорожчий</i></p>	<p>Утворюють сполученням слів найбільш, найменш і прикметника: <i>найбільш відомий, найменш підготовлений</i>.</p> <p>Складену форму найвищого ступеня порівняння вживають у сучасній мові значно рідше, ніж просту</p>

Не утворюють ступенів порівняння прикметники:

а) із суфіксами **-уват-** (**-юват-**), **-ав-** (**-яв-**), **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**, **-езн-**, **-енн-**: *жовтуватий, синюватий, русявий, чорнявий, тоненький, малесенький, глибочезний*;

б) із префіксами **пре-**, **за-**, **над-**, **пра-**, **архі-**, **ультра-**: *предобрий, преславний, зависокий, архіважливий*;

в) з абсолютною ознакою та назви мастей тварин: *босий, кривий, хворий, живий, порожній, буланий, гнідий, карий*;

г) які перейшли з відносних або присвійних у якісні: *каштановий, малиновий, кремовий*;

д) складні прикметники: *синьоокий, темно-зелений*.

Зверніть увагу!

Ступені порівняння прикметників		
Неправильно	Правильно	Коментар
1	2	3
Сливи смачніше, ніж яблука	Сливи смачніші, ніж яблука	Прикметники узгоджують у роді, числі та відмінку з іменниками (займенниками)
Більш довший; найменш добріший	Більш довгий; найменш добрий	Під час утворення складеної форми до слів <i>більш (менш)</i> , <i>найбільш (найменш)</i> слід додавати прикметник початкової форми

1	2	3
Брат старший мене; брат старший, чим я	Брат старший від (за) мене; Брат старший, ніж (як) я	Прикметники вищого ступеня під час порівняння вживають із прийменниками <i>від, за</i> або сполучниками <i>ніж, як</i> . Конструкції без цих слів або із займенником <i>чим</i> є ненормативними
Самий довгий	Найдовший (щонайдовший, якнайдовший)	Ненормативним є поєднання прикметників зі словом <i>самий</i> (пор. у рос. мові: <i>самый длинный</i>)

Числівник

Значні труднощі можуть виникати, у зв'язку з відмінюванням числівників, зокрема кількісних. Системи відмінкових закінчень кількісних числівників наведено в підручниках та різноманітних посібниках з української мови, якими й треба користуватися в разі потреби.

Відмінюючи складні кількісні числівники на **-десят**, слід пам'ятати, що змінюватися може лише друга частина: *п'ятдесяти* й *п'ятдесятьох*, *п'ятдесятьма* та *п'ятдесятьома*. Під впливом російської мови іноді трапляється неправильне утворення форм зі зміненою першою частиною. Такому вживанню слід запобігти. У складних кількісних числівників на **-сот** змінюють обидві частини: *двохсот*, *двомстам*, *п'ятисот*, *п'ятистам*.

У складених кількісних числівниках відмінюють усі слова. Відмінюючи такі числівники, треба бути уважним, пам'ятаючи, що до їхнього складу можуть входити як прості, так і складні кількісні числівники, кожен із яких має свої особливості відмінювання. Наприклад: *одній тисячі чотирьомстам вісімдесяти семи*, *однією тисячею чотирмастами вісімдесятьма сьома* тощо.

Слід звернути увагу також на варіативні відмінкові форми числівників.

Числівники *п'ять* – *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят* – *вісімдесят* мають варіативні форми непрямих відмінків: *п'яти* й *п'ятьох*, *п'ятдесяти* та *п'ятдесятьох*; *п'яти* й *п'ятьом*, *п'ятдесяти* та *п'ятдесятьом*; *п'ятьма* й *п'ятьома*, *п'ятдесятьма* та *п'ятдесятьома*. Ці варіанти рівноцінні, їх можна без обмежень уживати в будь-якому стилі мовлення. Так само можливі варіанти словозміни неозначено-кількісних числівників: *кільканадцяти* й *кільканадцятьох*, *кількадесятьма* та *кількадесятьома*. Подібні числівники, унаслідок семантичної невизначеності числа, не вживані в науковому й офіційно-діловому стилях, ознакою яких є точність та достовірність мовлення.

Зверніть увагу!

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник **один, одна, одно (одне)** відмінюють так:

Відмінки	Однина чоловічий рід	Однина жіночий рід	Однина середній рід	Множина
Н.	<i>один</i>	<i>одна</i>	<i>одно (одне)</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>	<i>одної (однієї)</i>	<i>одного</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одному</i>	<i>одним</i>
Зн.	Н. або Р.	<i>одну</i>	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	<i>одним</i>	<i>одною(однією)</i>	<i>одним</i>	<i>одними</i>
М.	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>(на) одній</i>	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>(на) одних</i>

2. Числівники **два, дві, обидва, обидві** відмінюють, як прикметники твердої групи.

3. Числівники **три, чотири** відмінюють за таким зразком:

Н.	<i>три</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
Зн.	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
М.	<i>(на) трьох</i>	<i>(на) чотирьох</i>

4. Числівники від **п'яти до десяти** відмінюють так:

Н.	<i>п'ять</i>	<i>шість</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>шести, шістьох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>шести, шістьом</i>
Зн.	<i>п'ять, п'ятьох</i>	<i>шість, шістьох</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>шістьма, шістьома</i>
М.	<i>(на) п'яти, п'ятьох</i>	<i>(на) шести, шістьох</i>
Н.	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	<i>сім, сімох</i>	<i>вісім, вісьмох</i>
Ор.	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>(на) семи, сімох</i>	<i>(на) восьми, вісьмох</i>

Як **п'ять** або **шість**, відмінюють числівники від **дев'яти** до **двадцяти** і **тридцять**.

5. Складні числівники **п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят** відмінюють за таким зразком:

Н.	<i>п'ятдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>
Зн.	<i>п'ятдесят, п'ятдесятьох</i>
Ор.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома</i>
М.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>

6. Складні числівники **двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот** відмінюють за такими зразками:

Н.	<i>двісті</i>	<i>шістсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>шестисот</i>
Д.	<i>двомстам</i>	<i>шестистам</i>
Зн.	<i>двісті</i>	<i>шістсот, шестисот</i>
Ор.	<i>двомастами</i>	<i>шістьмастами, шістьомастами</i>
М.	<i>(на) двохстах</i>	<i>(на) шестистах</i>

7. У **складених кількісних числівниках** відмінюють усі складові частини: *із чотирьохсот вісімдесяти дев'яти тисяч шестисот п'ятдесяти дев'яти (гривень)*.

8. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживають із закінченням **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

9. Збірні числівники **двоє, обоє, троє** в непрямих відмінках мають форми від **два, оба** (давня форма), **три**: *двох, обом, трьох, трьом*.

10. Збірний числівник **обидва (обидві)** має в непрямих відмінках такі форми: *обох, обом, обома, на обох*.

11. **Збірні числівники** в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників.

12. Числові назви **тисяча, мільйон, мільярд** відмінюють, як іменники.

13. Неозначено-кількісні числівники **кільканадцять, кількадесят** відмінюють, як числівник **п'ять**: *кільканадцяти й кільканадцятьох, кількадесятьма та кількадесятьома*.

Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читають так: $1/2$ – *одна друга*, $5/3$ – *п'ять третіх*, $2/3$ – *дві третіх*, $3/5$ – *три п'ятих*, $2/7$ – *дві сьомих*, $9/10$ – *дев'ять десятих*.

2. Відмінюють їх як звичайні числівники: *двом третім, трьома п'ятими, ділити на одну двадцятку*.

3. Числівники *півтора* (карбованця, відра), *півтори* (тисячі), *півтора*ста не відмінюють.

Професійна
комунікація

Більше ста осіб чи понад сто осіб?

Останнім часом дедалі частіше звучать сполуки **більше шістдесяти дітей, більше двохсот будинків, більше трьох тисяч гектарів, більше року**. Використання цих сполук спричинене впливом російського *более*.

Українська мова має для вираження перевищення кількості кого-, чого-небудь сполуки із прийменником **понад**.

Отже, уживаймо глибше вкорінену в ґрунт нашої мови сполуку **понад сто осіб**, а не *більше ста осіб* [10, с. 26].

Завдання:

1. Визначте, у яких випадках слід писати сполучні слова **який, що, котрий і чий** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйтеся до обговорення теми "Мовні обов'язки громадян". Відповідь проілюструйте прикладами із власного досвіду.

Займенник

Відмінкові форми займенників також можуть виступити у варіантах. Так, у місцевому відмінку однини деякі іменникові займенники мають варіанти: *на ньому і на нім, на кому і на кім, на чому і на чім*. Такі ж варіанти спостерігають серед прикметникових займенників чоловічого роду: *на моєму і на моїм, на якому і на яким, на кожному і на кожному, на іншому і на іншим, на котрому і на котрім, на всьому і на всім, на тому і на тім* і под. Ці форми розрізняють за сферою вживання. Форми типу *на моїм, на кожному* можливі лише в розмовному та художньому стилях.

Також є займенники, що мають варіанти лише в називному відмінку однини: *кожний – кожен, жодний – жоден* (але: *кожного, жодного, кожному, жодному* тощо). Ці варіанти можна однаково використовувати в будь-якому стилі.

Уживання займенників **їх** і **їхній** залежить від позиції в реченні: **їх** – додаток, стоїть після дієслова або іменника, **їхній** – означення – перед означуваним словом (*чекати їх, їхній розвиток, значення їх, їхнє значення, а не їх значення*).

Дієслово

Під час уживання дієслів, слід звертати увагу на можливість варіантних форм у словозміні. Дієслова недоконаного виду в майбутньому часі можуть утворювати прості форми (*працюватиму, працюватимемо, виховуватиму, виховуватимемо*) і складені форми (*буду працювати, будемо працювати*). За змістом ці форми рівноцінні, однак складені утворення частіше вживають в офіційно-діловому та науковому стилях, ніж відповідні їм прості.

У формі майбутнього часу першої особи множини можливі варіантні форми із закінченнями **-емо** та **-ем**: *готуватимемо* й *готуватимем*, *носитимемо* й *носитимем*. Ці варіанти розрізняють за сферами вживання: усічені форми із закінченням **-ем** використовують лише в розмовному стилі.

Існують також варіанти у формі третьої особи однини. За аналогією з формами дієслів першої дієвідміни разом із нормативними варіантами *ходить, носить* у діалектах південно-східного наріччя трапляються форми *ходе, носе*. Такі утворення, безумовно, перебувають за межами літературної норми.

Варіантними також можуть бути форми інфінітива: *виконувати – виконувать, робити – робить*. Ці варіанти нормативні, але в науковому та офіційно-діловому стилях уживають лише форми із суфіксом **-ти**: *застосовувати, використовувати*.

Уживаючи дієслова, варто звернути увагу на те, що звороти з пасивними дієсловами не властиві українській мові. Тому не можна вважати вдалим речення такого типу: *"Досліди проводяться в запланованому режимі"*. Замість пасивного дієслова, краще вжити особові форми активних дієслів або використати безособову конструкцію з дієслівними формами на **-но**, **-то**: *"Досліди проводять у запланованому режимі"*, *"Досліди проводимо в запланованому режимі"* або *"Досліди проведено в запланованому режимі"*. Під впливом російської мови звороти з пасивними дієсловами набули значного поширення в науковому стилі мовлення. Таких конструкцій слід уникати.

Дієприкметник

Свої особливості утворення та вживання мають також дієприкметники. Частина мовознавців вважає, що українська мова не знає ані активних дієприкметників на **-чий, -(в)ший** (активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет), ані пасивних на **-мий** (пасивні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку хтось виконує над предметом). У мові є лише незначна кількість прикметників дієслівного походження із суфіксами **-уч-(-юч-), -ач-(-яч-), -ущ-(-ющ-), -ащ-(-ящ-), -им-**: *балакучий, болючий, лежачий, терплячий, загребущий, роботящий, негасимий*. Такі слова повністю втратили дієслівні ознаки часу та виду й не можуть утворювати дієприкметниковий зворот.

Професійна комунікація

Незважаючи на скрутний час і не дивлячись на нас

У газетах та найчастіше в усному мовленні поширені речення зі сполукою *не дивлячись на*, яку вживають як прийменник. Це вислови на кшталт *Ми переможемо, не дивлячись на несприятливі обставини*.

Потрібно розрізнити дієприслівник *дивлячись* із заперечною часткою *не* і віддієприслівниковий прийменник *незважаючи на*, який указує на події, явища, обставини, усупереч яким відбувається дія, процес тощо.

Як синонім прийменника *незважаючи на* функціонує прийменник **попри**.

Отже, уживання **не дивлячись на** як прийменника помилкове. Замість цієї сполуки вживаймо прийменники **незважаючи на** або **попри** [10, с. 88].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **приводити** чи **призводити** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Складіть і запишіть уявну бесіду з роботодавцем (директор фірми – фаховий спеціаліст), розіграйте її в аудиторії.

Однак останнім часом мовознавці все ж схиляються до думки, що певною мірою активні дієприкметники в українській мові утворюються. Це активні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами **-уч-(-юч-), -ач-(-яч-)**: *виконуючий, керуючий, зростаючий, оновлюючий*. Також зрідка утворюються активні дієприкметники минулого часу з суфіксом **-л-**: *посивілий, обважнілий, пожовклий*. Проте слід зазначити, що хоча такі утворення в сучасній мові побутують, усе ж частіше їх уживають у функції означення й практично зовсім не вживають у ролі головного компонента дієприкметникового звороту.

Зверніть увагу!

Активні дієприкметники теперішнього часу вживають у сучасній українській мові вкрай обмежено, замість них потрібно добирати власне українські мовні засоби (прикметники, іменники, дієприслівники, дієслова-присудки, складні речення)	
Неправильно	Правильно
1	2
Бажаючий	Охочий
Беззаперечні істини	Незаперечні істини
Біжуча вода	Проточна вода
Біжучий рядок	Рухомий рядок
Виборне право	Виборче право
Вибраний лідером (на посаду)	Обраний лідером (на посаду)
(Як) вижятий лимон	(Як) видушений/вичавлений лимон
Виконуючий	Виконавець, який виконує
Виконуючий роль	Виконавець ролі; який виконує роль
Виступаючий	Промовець, оратор, який виступає
Виступаючий з доповіддю	Доповідач
Вищестоячий суд	Суд вищої інстанції; суд вищий за підпорядкуванням
Вищестоячі державні органи	Вищі державні органи
Відпочиваючий	Відпочивальник, курортник
Віруючий	Вірянин, вірник, релігійний, богомільний
Віруючі	Віряни, миряни, хто вірує
Вражаючий ефект	Разючий, могутній, сильний, здатний вразити, приголомшливий ефект
Головуючий	Голова (зборів, засідання)
Дезінфікуючий засіб	Дезінфекційний засіб
Діюча армія	Регулярна армія
Діюча модель	Робоча модель
Діюче законодавство	Чинне законодавство
Діючий вулкан	Активний (живий) вулкан
Діючий порядок	Сучасний порядок
Діючі особи	Дійові особи, лицедії
Домінуюча ідея	Провідна, домінуюча ідея
Домінуюча тенденція	Тенденція, що переважає (у суспільстві)
Домінуюче вживання	Переважає вживання
Домінуюче становище	Панівне становище
Домінуючий чинник	Визначальний, основний чинник
Захоплюючий	Захопливий, привабливий, звабливий, принадний

1	2
Змазочні матеріали	Мастильні матеріали
Знаючий	Знавець, тямущий, тямкий, досвідчений, обізнаний, компетентний
Знаючий міру	Поміркований
Зростаючі вимоги	Щораз вищі вимоги
Із наступаючим Новим роком!	Із настанням Нового року! Із передноворіччям! Із прийдешнім Новим роком!
Існуючий	Що існує, розташований, розміщений, зафіксований, чинний, сучасний, наявний, відомий
Миючі засоби	Мийні засоби
На слідуючий рік	На той рік, наступного року
Пануючий	Панівний
Підростаюче покоління	Молоде покоління, памолодь
Плаваючий графік	Змінний графік
Плаваючий курс валюти	Нестійкий (змінний) курс валюти
Потопаючий	Потопельник, потопальник
Початкуючий	Початківець
Слідуюча зупинка	Наступна зупинка
Справа в слідуючому	Справа ця така
Тимчасово виконуючий обов'язки	Тимчасовий виконувач обов'язків кого, тимчасовий заступник кого
Хвилюючий	Зворушливий, бентежний, животрепетний

В українській мові широко вживані дієслівні форми на **-но**, **-то**, які виконують роль присудка в безособовому реченні. Наприклад: *За новим правописом в українському алфавіті відновлено літеру ґ. Видобуто мільйони тонн високоякісного вугілля.* Такі конструкції становлять специфічну особливість українського синтаксису. Їх використовують, якщо треба передати стан не як процес, а як результат, дію, що відбулася в минулому.

Правильний вибір доречної граматичної форми сприяє точності, логічності, виразності мовлення, прискорює процес опрацювання інформації, полегшує міжперсональне спілкування.

4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови

Орфографія – це історично сформована уніфікована система правил, що визначає написання слів, відповідно до усталених норм мови. Орфографія як розділ мовознавства вивчає та формулює відповідну систему правил, які забезпечують нормативність написання.

Сучасний український правопис бере свій початок із другої половини XIX ст. За цей час його неодноразово вдосконалювали, змінювали, ураховуючи вимоги науки, часу й мовців.

Українська графіка (як і білоруська, болгарська, македонська, російська, сербська) бере свій початок від старослов'янського письма. У сучасному українському алфавіті є тільки дві літери, яких не було в кирило-мефодіївській абетці, – це ґ, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст., та ї, що спершу вживалася замість колишньої літери ѣ та на місці е в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполучення й + і. Слід ще згадати про специфікацію в українському правописі літер е, є, відсутню в інших кириличних правописах. Решта літер – це ті, що їх, на думку професора І. Огієнка, знали вже в давньокиївський період, принаймні із VII ст. н. е. Правда, у старослов'янському алфавіті були й такі літери, які не відповідали жодним українським звукам, тому вживалися непослідовно, а потім і зовсім зникли (ѡ, Ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ та ін.).

Треба згадати й про те, що від 1708 року змінилося написання літер: традиційну кирилицю замінено так званою "гражданкою" – спрощеним кириличним письмом...

Графіку відтоді не переглядали, якщо не брати до уваги, що з 1933 року й до сучасного видання "Українського правопису" з неї було вилучено літеру ґ.

Орфографію ж постійно вдосконалювали, охоплюючи написання тих слів, які раніше не регулювали силою закону. Особливо це стосувалося слів іншомовного походження, насамперед новітніх запозичень із європейських мов, а також грецизмів і латинізмів. У травні 1928 року в Харкові відбулася правописна конференція, яка схвалила новий, розширений український правописний кодекс. Зберігаючи традиційну українську графіку, учені докладно опрацювали орфографію та вперше унормували правила української пунктуації. Орфографія "Українського правопису", схваленого 1928 та виданого 1929 року, була побудована на компромісі: українські за походженням слова писали, згідно зі східноукраїнськими правописними традиціями, а запозичені – згідно із західноукраїнськими.

Наступне видання правопису (1933) було вже зорієнтоване тільки на східноукраїнські правописні традиції. "Український правопис" 1933 року видання був настільки знекровлений, що потребував ґрунтовного доопрацювання. Цю роботу під керівництвом академіка Л. Булаховського завершено 1945 року, а 1946 року стабільний "Український правопис" видано. Правописом 1929 року користувалися до 1939 року в Західній Україні; до сьогодні ним послуговується значна частина української еміграції...

Правопис 1946 року з невеликими змінами й доповненнями перевидано 1960 року мільйонним тиражем. Проте сьогодні це вже бібліографічна рідкість. Та й мова за ці понад 30 років не стояла на місці: з'являлися нові слова, тривав процес запозичення, поповнювалася наукова термінологія, свої вимоги до орфографії висувала перекладацька практика. Постало закономірне питання про чергове видання "Українського правопису".

Отже, після проголошення незалежності України система української графіки та орфографії видозмінилася. 1993 року опубліковано четверте видання "Українського правопису", яке є чинним і сьогодні.

Правила українського правопису охоплюють такі основні частини орфографічної системи:

- передавання літерами фонемного складу слів;
- правопис слів разом, окремо чи через дефіс;
- уживання великої букви;
- способи переносу слів;
- уживання апострофа;
- графічні скорочення слів.

Центральним поняттям правопису є **орфограма**, під якою розуміють написання слова, що вибирають із кількох можливих і яке ґрунтується на закріпленому в орфографії правилі.

В основі української орфографії два головних принципи – фонематичний і морфологічний. Певну роль відіграють також історичний (традиційний) і смисловий (семантичний або розрізнявальний) принципи.

Сутність *фонематичного (фонетичного) принципу* полягає в тому, що написання слів ґрунтується на якнайповнішому врахуванні їхнього літературного звучання, тобто встановлюють максимальну відповідність між літерами й тими звуковими значеннями, які вони мають в алфавіті.

Так, за фонематичним принципом пишуть такі орфограми:

- спрощені групи приголосних: *пізно, чесний, обласний*;
- сполуки **лк/льк**: *гілка/галька*; **нк/ньк**: *циганка/яблунька*;
- **-о, е** після шиплячих: *шостий – шести, жонатий – женитися, чотири – четвертий*;
- суфікси **-ств-, -зтв-, -цтв-, -цьк-, -зьк-, -ськ-**: *товариство, убозтво, козацтво, молодецький, бузький, товариський* тощо.

Морфологічний принцип полягає в тому, що значущі частини споріднених слів (морфеми) пишуть однаково, незважаючи на те, що вони в різних формах одного й того ж слова або у споріднених звучать неоднаково.

За морфологічним принципом пишуть:

- ненаголошені **е** та **и**, а також **о**: *весна, степовий, живемо, голубка*;
- префікси **роз-**, **без-** перед глухими та шиплячими: *розказати, розчесати, безпечний, безшовний*;
- префікс **з** перед глухими (крім **к, п, т, ф, х**): *зчистити, зчорніти, зцілити, зсипати*;

Сутність *історичного (традиційного) принципу* полягає в тому, що деякі написання не зумовлені нічим: ні вимовою, ні морфологією. За традицією пишуть:

- літери **я, ю, є, ї** на позначення двох звуків;
- **-дж, -дз** на позначення однієї фонемі;
- низку слів із ненаголошеними **е, и**, що не можна перевірити наголосом: *кишеня, левада, келих*.

Смисловий або ж розрізнявальний принцип орфографії покладено в основу диференціації слів за написанням:

- власних і загальних назв: *Орел – орел, село Веселе – веселе товариство*;
- прийменників з іменниками й однозвучних слів: *у гору – угору, у бік – убік, у ранці – уранці*;
- складних слів і словосполучень: *лікар оглянув важкопоранених і в палату поклали двох важко поранених бійців*.

Апостроф

Апострофом позначають роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного.

Апостроф ставлять після букв, що позначають тверді приголосні перед **я [йа], ю [йу], є [йе], ї [йї]** у таких випадках:

1. Після губних приголосних [**б, п, в, м, ф**]: *б'ю, м'який, кров'ю, В'єтнам, п'єса, мерех'янський*.

Запам'ятайте!

Апостроф не пишуть, коли перед губним звуком є приголосний (крім **р**), який належить до кореня: *дзв'якнути, мавпячий, свято, тьмянний, цвях, духмяний, Святослав* (але: *верб'я, торф'яний, черв'як*).

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишуть, як і в тих же словах без префікса: *зв'язок, зв'ялити, підв'язати, розм'якшити*.

2. Після **р**: *бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, на подвір'ї*.

3. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: *з'їхати, з'явитися, пред'явник, від'їзд, з'єднати, без'язикий*.

Запам'ятайте!

Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о** апостроф не пишуть: *безіменний, зекономити, загітувати, зодягти, зуміти*.

4. Після першої частини складних слів: *Мін'юст, пан'європейський, двох'ярусний, пів'яблука, пів'юрби, пів'ящика*.

5. У слові Лук'ян та похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янець, Лук'янов*.

6. В іншомовних словах апостроф уживають в основному так само, як і в українських словах: *об'єкт, прем'єра, кур'єр*. Як виняток, після зубних апостроф ставлять у таких словах: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт*.

Чергування голосних

У сучасній українській мові відбуваються зміни звуків в одних і тих же частинах слів: у коренях (*року – рік, сідати – садити*); у суфіксах (*дубок – дубка – дубочка*); у префіксах (*одвідати – відвідати*); у закінченнях (*на широкому – на широкім*).

За твердженням учених, чергування звуків виникло давно, деякі з них властиві лише українській мові (чергування [o], [e] з [i]), а деякі – й іншим слов'янським мовам. Чергуються голосні та приголосні.

До чергувань голосних належать:

1. Чергування **о, е** з **і**. Це чергування відбувається в разі зміни форми слова (*коза – кіз, речі – річ*), а також у процесі словотворення (*школа – шкільний, нога – підніжжя, зілля – зелений*).

Зверніть увагу!

О, е слід писати у відкритих складах, **і** – у закритих: *ка-ме-ня (ка-мінь), но-чі (ніч, ніч-чю), о-со-ба (о-сіб), Ка-не-ва (Ка-нів)*.

О, е не переходять в **і** в закритому складі:

а) коли вони є випадними або вставними (*вітер – вітри, лапок – лапки*);

б) у буквосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-** (*морок, холод, терен, велет, але: поріг, оберіг, сморід* – винятки);

в) у родовому відмінку множини, переважно, іменників жіночого роду (*будов, вод, істот, проб, лелек, меж, потреб, але: осіб, підків*);

г) у звукосполученнях **-ор-, -ер-, -ов-** (*морква, жертва, шовковий*);

д) у низці префіксальних безсуфіксних іменників типу: *затон, затор, потоп*.

2. Чергування **о** з **а**. Це чергування відбувається в коренях дієслів: *гонити – ганяти, котити – качати, допомога – допомагати, схопити – хапати*. Але багато дієслів має кореневий **о**, що не чергується з **а**: *вимовити – вимовляти, просити – прощати* тощо.

3. Чергування **е** (випадного) з **и**. Випадний **е** чергується з **и** перед **л; р**: *беру – брати – вибирати, вистелю – вислати – вистилати, завмер – замри – завмирати, запер – запри – запирати*.

4. Чергування **е** з **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й**.

Після **ж, ч, ш, щ, дж, й**:

1) слід писати **е** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоруського **и**): *женити* (рос. *женить*), *четвертий, пшениця, джерело, окрасць*;

2) слід писати **о** перед буквами на позначення твердих приголосних і складами з **а, о, у** та **и**, що походять від давньоруського **ы**, яке без змін збереглося в російській мові: *жонатий, бджола, знайомий, пшоно*.

Запам'ятайте!

Потрібно писати **о** замість **е**:

1) у суфіксі **-ост(і)** іменників жіночого роду III відміни (*більшості, неминучості*);

2) у давальному і місцевому відмінках однини деяких іменників (*щоці, на щоці*);

3) у закінченнях родового й орудного відмінків жіночого роду прикметників, а також займенників і числівників прикметникового типу (*пекучої, пекучою; нашої, нашою; першої, першою*);

4) у похідних утвореннях типу *чорніти, чорнило* від *чорний*.

Потрібно писати **е** замість **о**:

1) у корені дієслів у формах 1-ої особи однини, 3-ої особи множини, в інфінітиві, у закінченні 1-ої особи множини деяких дієслів I дієвідміни (*шепчу, шепчуть, шептати, шепчемо*);

2) у пасивних дієприкметниках із суфіксом **-ен(ий)** і прикметниках із наголошеним суфіксальним **е** (*зосереджений, грушевий, але: грошовий*).

Чергування приголосних

В українській мові в разі змінювання (*книга – книзі*) або творення слів (*книжковий*) відбувається чергування приголосних. Найпоширенішими є такі:

Г – З – Ж *смуга – смузі – смужка;*
К – Ц – Ч *щука – щуці – щучка;*
Х – С – Ш *муха – мусі – мушка;*

У дієслівних основах чергуються:

Д – ДЖ *сидіти – сиджу;*
Т – Ч *летіти – лечу;*
С – Ш *писати – пишу;*
ЗД – ЖДЖ *їздити – їжджу;*
СТ – Щ *мостити – мощу;*
Б – БЛ *робити – роблю;*
П – ПЛ *топити – топлю;*
В – ВЛ *ловити – ловлю;*
Ф – ФЛ *графити – графлю;*
М – МЛ *гриміти – гримлю.*

У процесі творення нових слів за допомогою суфіксів **-ськ(ий)**, **-ств(о)** приголосні на межі твірної основи й суфікса можуть зазнавати різних змін (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Чергування приголосних під час словотворення

Групи приголосних	Приклади
1	2
Г, З, Ж + ськ(ий), ств(о) → -зьк(ий), -зтв(о)	<i>Рига – ризький;</i> <i>Кавказ – кавказький;</i> <i>Париж – паризький;</i> <i>убогий – убозтво</i>
К, Ц, Ч + ськ(ий), ств(о) → -цьк(ий), -цтв(о)	<i>кріпак – кріпацький – кріпацтво;</i> <i>ткач – ткацький – ткацтво;</i> <i>Гадяч – гадяцький;</i> <i>козак – козацтво</i>
Х, С, Ш + ськ(ий), ств(о) → ськ(ий), ств(о)	<i>чех – чеський;</i> <i>товариш – товариський – товариство;</i> <i>Сиваш – сиваський</i>
Г, Ж, З + ш(ий) → жч	<i>дорогий – дорожчий – дорожче;</i> <i>важкий – важчий – важче;</i> <i>вузький – вужчий – вужче</i>

1	2
-ськ(ий), -ск- + ин(а) → щ	<i>Миколаївський – Миколаївщина; віск – вощина</i>
-цьк- + ин(а) → чч	<i>Донецький – Донеччина</i>
-ськ- + енк(о), -ук → щ	<i>Тодоська – Тодощенко, Тодошук</i>
-шк- + енк(о), -ук → щ	<i>Терешко – Терещенко, Терещук</i>
-зьк- + енк(о), -ук → жч	<i>Кузько – Кужченко</i>

Сполучення літер йо, ьо

йо пишуть:

- 1) на початку слова: *його, йодистий, Йосип*;
- 2) після букв, що позначають голосні: *войовничий, бойовий*;
- 3) після букв, що передають тверді і м'які приголосні, на позначення звукосполучення [йо]: *серйозно, павільйон, Муравйов*.

ьо пишуть після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**: *бадьорий, всього, сьогодні, Ковальов*.

Подвоєння та подовження приголосних

Подвоєння приголосних відбувається під час збігу однакових приголосних (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Подвоєння приголосних

Збіг приголосних	Приклади
Префікса й кореня	<i>віддати, ззаду, роззброїти</i>
Кореня або основи на -н-(нь) і суфіксів -н(ий) [-н(і)й], -ник, -ниц(я)	<i>безвинний, сонний, стінний, осінній, письменник</i>
Кінця першої й початку другої частини складно-скорочених слів	<i>юнат, військкомат, страйкком</i>
Основи дієслова минулого часу на -с і частки -ся	<i>розрісся, піднісся, трясся</i>
У прикметниках на -енн(ий), -анн(ий) [-янн(ий)]	<i>здійснений, нездійснений, незрівнянний, невблаганний, старанний</i>
У словах	<i>бовван, Ганна, лляний, овва, ссавці, ссати і в похідних від них: бовваніти, Ганнин тощо</i>
В іменниках, утворених від прикметників на -цьк(ий) , подвоюється ч	<i>Донеччина, Вінниччина, козаччина, Німеччина</i>

Подовження приголосних перед я, ю, є, ї

Приголосні **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ш, ч** подовжують у вимові (на письмі їх позначають двома літерами), коли вони стоять між двома голосними:

1) в іменниках середнього роду: *життя, колосся, затишшя, узбіччя*; крім назв молодих істот: *теля, гуся, щеня*;

2) в орудному відмінку однини іменників III відміни: *тінь – тінню, сіль – сіллю, подорож – подорожжю*;

3) у дієслові *лити* та його формах: *ллю, ллеш, ллють, ллемо*;

4) у словах: *Ілля, суддя, стаття* (але *статей*), *рілля, зрання, спросоння, навмання, попідтинню, попідвіконню*.

Спрощення в групах приголосних

У процесі творення слова чи його зміни виникає важкий для вимови збіг кількох приголосних звуків. Уникнути цього допомагає спрощення у групах приголосних, тобто випадання одного зі звуків. В українській мові спрощення найчастіше передають на письмі.

Спрощення відбувається в таких групах приголосних:

ждн – жн	<i>тиждень – тижневий, тижня</i> ;
здн – зн	<i>виїзд – виїзний</i> ;
стн – сн	<i>честь – чесний</i> ;
стл – сл	<i>щастя – щасливий</i> ;
лнц – лн	(давньорус. <i>сьлньце</i>) – <i>сонце</i> ;
рдц – рц	(давньорус. <i>сьрдьце</i>) – <i>серце</i> ;
сткл – скл	(давньорус. <i>слькло</i>) – <i>скло</i> .

Запам'ятайте!

Спрощення не відбувається:

1) у словах *шістнадцять, хвастнути* (*хвастливий*), *пестливий, зап'ястний, хворостняк, кістлявий, випускний, тоскно, скніти, пропускний, рискнути*;

2) у прикметниках, утворених від іншомовних іменників на **-ст** за допомогою суфікса **-н-**: *баластний* (*баласт*), *контрастний* (*контраст*), *форпостний* (*форпост*) та ін.;

3) у словах типу *студентський, туристський, фашистський* (у вимові **т** випадває, а на письмі його зберігають).

Написання префіксів

В українській мові є префікси **з-** (**із-**, **зі-**), **с-**.

Префікс **з-** перед глухими **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *спалити, стиха, сфотографувати, схуднути*. Перед усіма іншими приголосними слід писати **з-** (іноді **зі-**): *збити, зняти, зробити, зчепити, зігнорувати*.

Інколи префікс **зі-** чергують із префіксом **зо-**: *зігрівати* й *зогрівати*, *зітліти* й *зотліти*.

Існують і префікси **без-**, **від-** (**од-**), **між-**, **над-**, **об-**, **під-**, **перед-**, **понад-**, **пред-**, **роз-**, **через-**, у яких кінцевий дзвінкий приголосний перед глухим не змінюють: *безконечний*, *відхилити*, *міжпланетний*, *надсипати*, *обсаджувати*, *підсунути*, *передплатити*, *понадплановий*, *представник*, *розхитати*, *черезплічник*. Для милозвучності та полегшення вимови між префіксами **роз-** і **з-** та коренями, що починаються кількома приголосними, може з'явитися голосний звук [і]. Тоді вживають префікси **розі-**, **зі-**: *розігріти*, *розікрати*, *розігнати*, *зігнути*, *зіпсувати*, *зіставити*.

Автори "Українського правопису" радять розрізняти префікси **при-**, **пре-**, **прі-**.

Префікс **при-** вживають найчастіше в дієсловах, що вказують на наближення, приєднання, частковість дії, результат дії, а також у похідних словах: *прийти*, *присунути*, *прибудувати* (*прибудова*), *пригаслий*, *прикрити* (*прикриття*), *прилетіти* (*приліт*). Префікс **при-** слід писати і в іменниках та прикметниках, що утворилися шляхом поєднання іменників із прийменниками: *прикордонник*, *приярок*, *прибережний*, *прийдешній*.

Префікс **пре-** вживають найчастіше у якісних прикметниках і прислівниках, він указує на найвищий ступінь ознаки: *предобрий*, *прегарний*, *премудрий*, *превеликий*, а також у словах старослов'янського походження: *престол*, *преосвященство*, *преподобний*.

Префікс **прі-** слід писати лише в таких словах: *прізвисько*, *прізвище*, *прірва*.

Правопис слів іншомовного походження

Подвоєні й неподвоєні приголосні

У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюють: *бароко*, *беладона*, *бравісимо*, *грип*, *група*, *інтермецо*, *колектив*, *комісія*, *ват* (*Watt*), *фін*.

Подвоєння зберігають у таких випадках:

1) у загальних назвах: *аннали*, *брутто*, *ванна*, *мадонна*, *нетто*, *панна*, *тонна*, *вілла*, *мірра* тощо;

2) у разі збігу однакових приголосних префікса й кореня: *імміграція*, *інновація*, *іраціональний*, *іреальний*, *сюрреалізм*;

3) у географічних назвах, особових та інших власних назвах: *Андорра*, *Голландія*, *Марокко*, *Ніцца*, *Яффа*; *Мюллер*, *Руссо*, *Шиллер*, а також у похідних словах: *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*).

Апостроф

Апостроф у словах іншомовного походження пишуть лише перед буквами **я, ю, є, ї**:

1) після **б, п, в, м, ф, к, ж, р**: *б'єф, комп'ютер, інтерв'ю, прем'єра, Рів'єра, Барб'є, Монтеск'є*;

2) після кінцевого приголосного префікса: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Апостроф не пишуть:

1) перед **йо**: *курйоз, серйозний*;

2) перед **я, ю**, які позначають пом'якшення попереднього приголосного: *бюджет, бюро, кювет, рюкзак; Гюго, Мюллер*.

М'який знак

М'який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишуть після приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *адью, конферансьє, монпансьє, ательє, мільярд, бульйон; Кордильєри, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Ньютон*;

2) після **л** перед приголосними, відповідно до вимови: *фільм, Нельсон*, але: *залп, катафалк*;

М'який знак не пишуть перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**: *дюна, ілюзія, нюанс, тюбик, Аляска, Дюма, Цюрих*.

И, І у словах іншомовного походження

І пишуть:

1) на початку слова: *ідея, інструкція, Іліада*;

2) після приголосного перед голосним, **є** та **й**: *артеріальний, геніальний, діалектика, матеріал, аудієнція, клієнт, Віардо*.

И пишуть:

1) у загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним: *диплом, директор, стимул, тип, позиція, цистерна, ширма, бригада, риф*;

2) у географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Флорида, Америка, Балтика, Мексика*;

3) у географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (крім **ј**): *Великобританія, Крит, Мадрид, Париж, Рига, Рим*, але *Австралія, Ріо-де-Жанейро*;

4) у географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ, ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Лейпциг, Сан-Франциско, Чилі*;

5) у географічних назвах після приголосних **д, т** та в деяких випадках, згідно із традиційною вимовою: *Аргентина, Бразилія, Ватикан, Кордильєри, Сирія, Сицилія, Тибет* та в похідних: *аргентинець* тощо;

6) у словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишуть, відповідно до французького **и**, українське **у**, а не **ю**: *брошура, парашут, журі*, а також у словах *парфуми, парфумерія*.

Велика літера у власних назвах

Із великої літери пишуть:

1) імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми: *Олесь Терентійович Гончар, Марко Вовчок* (Марія Олександрівна Вілінська), *Кобзар* (про Тараса Григоровича Шевченка), *князь Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Квітка-Основ'яненко*;

2) власні назви, ужиті в загальному значенні (але в підкреслено позитивному плані): *ми вирощуємо майбутніх Мічуріних і Сумиренків*; якщо ж прізвища (імена) уживають зневажливо, їх пишуть із малої літери: *квіслінги* (зрадники), *наполеони* (завойовники);

3) власні назви міфологічних істот, персонажів: *Перун, Венера, Еней, Мавка, Наталка Полтавка*;

4) власні назви свійських тварин: *Васька, Мурчик* (коти), *Гнідий, Сірий* (коні), *Амадей, Рекс* (собаки);

5) астрономічні назви: *Чумацький Шлях, Велика Ведмедиця, планета Земля, Сонце, Кассіопея*;

6) географічні назви: *Україна, Київ, Харків, Середнє Полісся, Чорне море, Польща, Полтавщина*;

7) назви вулиць, площ, парканів, гаїв, шляхів, залізниць, каналів, вокзалів, станцій, портів, пристаней: *вулиця Героїв Праці, Голосіївська площа, Ботанічний сад, Харківський залізничний вокзал, Південно-Західна залізниця* тощо;

8) перше слово в назвах державних установ, партій, навчальних і наукових закладів, театрів, музеїв: *Харківський національний економічний університет, Андріївська церква, Демократична партія, Міністерство освіти і науки України, Книжкова палата, Парк культури і відпочинку ім. Максима Горького*;

9) назви найвищих вітчизняних і міжнародних організацій та деяких найвищих посад, почесних звань: *Президент України, Голова Верховної*

Ради України, Президент Академії наук України, Організація Об'єднаних Націй;

10) назви найважливіших релігійних понять: *Ісус Христос, Бог, Мати Божа, Святий Дух, Біблія, Євангеліє*;

11) назви історичних подій, державних, міжнародних, офіційних та релігійних свят (постів): *Гетьманщина, День знань, День незалежності України, Свято рідної мови, Великдень, Різдво, Івана Купала, Великий піст*;

12) назви, що беруть у лапки: *журнал "Слово і час", готель "Золотий колос", фірма "Україна", роман "Я, Богдан" П. Загребельного*;

13) прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполучкам **"імені когось", "пам'яті когось"**: *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія*;

14) прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне)**, якщо вони означають належність чогось цій особі: *Грінченків словник, Гончарове слово, Франкові поезії*.

Зверніть увагу!

Із малої літери пишемо присвійні прикметники, утворені від власних імен: за допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ), -инськ- (-їнськ-)**: *бальзаківські традиції, шевченківські рукописи*;

якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *гордіїв вузол, езопівська мова, бертолетова сіль, гайморова порожнина, піфагорова теорема*.

Правопис прислівників

Прислівники пишемо разом, окремо і через дефіс.

Через дефіс:

1. Утворені за допомогою префікса **по-** і суфіксів **-ому, -єму, -е, -и**: *по-святковому, по-твоєму, по-перше, по-людськи*.

2. Утворені за допомогою часток **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -бо, -но, -то, -от, -таки**: *будь-коли, коли-небудь, казна-де, хтозна-скільки, так-то, де-таки, як-от*.

3. Утворені із двох прислівників, повторенням одного й того ж слова, повторенням основи, сполученням синонімів або антонімів: *вряди-годи, швидко-швидко, рано-вранці, часто-густо, більш-менш*.

4. Прислівники *по-латині* та *на-гора*.

5. Через два дефіси пишуться слова: *будь-що-будь*, *віч-на-віч*, *де-не-де*, *коли-не-коли*, *пліч-о-пліч*, *хоч-не-хоч*, *як-не-як*, *всього-на-всього*.

Окремо:

1. Прислівники *в одному*, *в цілому*, *в основному*.

2. Слова, які відповідають на два запитання в реченні – запитання прислівника й запитання непрямих відмінків: а) *У гурті робити, що з гори (з чого? звідки?) бігти*. б) *А згори (звідки?) яскраво світить сонечко*.

3. Прислівники на зразок *по-новому* треба відрізнити від поєднання прийменника із прикметником *по новому*: а) *Живемо (як?) по-новому*. б) *Машини пішли (по якому?) по новому мосту*.

Запам'ятайте!

Без відома, без жалю, без кінця, без ладу, без потреби, без промаху, без пуття, без сліду, без смаку, без сумніву, без толку, без тямти, без увагу, без упину, без черги, в гості, в далечі, в затишку, в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в позику, в разі, в результаті, в цілості, від ранку до вечора, день у день, до біса, до відома, до вподоби, до загину, до краю, до ладу, до лиця, до обіду, до останку (але наостанку), до пари, до пори, до побачення, до пуття, до речі, до решти (але врешті), до смаку, (але всмак), за дня, за кордоном, за рахунок, з боку на бік, з дому (але додому), з переляку, з розгону, з усіх усюд, на бігу, на весну (але навесні), на вибір, на виплат, на відчай, на віку, на диво, на добраніч, на жаль, на зло, на зразок, на льоту, на мить, на око, на прощання, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на смерть, на сміх, на совість, на сором, на ходу, на щастя, над силу (але насилу – ледве-ледве), не з руки, під боком, по змозі, по можливості, по правді, по суті, по черзі, по честі, рік у рік, тим часом (але тимчасом як), у вигляді, у височінь, у вічі, уві сні, у стократ, у поміч, час від часу, а також прислівник, утворений від займенника: на ніщо (але нінащо).

4. Прислівникові сполучення, утворені повторенням того самого слова в різних відмінках: *кінець кінцем* (Н. + Ор.), *сам на сам* (Н. + Зн.).

Першу частину пишемо окремо, а дві наступні – через дефіс: *не сьогодні-завтра*, *без кінця-краю*, *з діда-прадіда*, *з давніх-давен*.

Разом:

Більшість прислівників пишемо разом: *вбік*, *взимку*, *навпростець*.

Запам'ятайте!

Безвісти, безперестанку, безустанку, ввечері, ввік, вволю, вголос, вдалечині, вдалечинь, відразу, вкрай, влад, внаслідок, внизу, вночі, вплач, впору, врівень, врозкид, врозліт, врозсип, вслід, всмак, вшир, довіку, доверху, догори, додолю, додому, замужем, заочі, зараз, збоку, зверху, звіку, ззаду, зозла, зісподу, знизу, зранку, зроду, зсередини, ізвечора, навесні, навиліт, навік, навіки, напівдорозі, напідпитку, напоказ, наполовину, наприклад, наспіх, одвіку, поверх, повік, позаду, поночі, скраю, спідлоба, спідсподу, спереду та ін.

Правопис службових частин мови

Прийменники

Разом пишуть складні прийменники, утворені поєднанням одного чи кількох непохідних прийменників із самостійною частиною мови або поєднанням двох непохідних прийменників: *довкола, назустріч, поблизу, наприкінці, попід, посеред, напередодні, задля, заради.*

Окремо із самостійними частинами мови пишуть прийменники, що входять до складу прийменникових сполук: *згідно з, незалежно від, відповідно до, у розріз із, з огляду на, стосовно до, у відповідь на, у напрямку до, у результаті (але внаслідок).*

Через дефіс пишуть складні прийменники, які починаються на **з, із:** *з-за, із-за, з-понад, з-попід, з-над, з-під, з-поміж, з-посеред.*

Професійна комунікація

Не стійте **на протязі протязом** години

Мовці інколи використовують сполуку **на протязі** в ролі прийменника часу, який позначає тяглість, тривалість якоїсь дії, явища тощо.

Чіткіше часове значення тривання дії, явища та ін. передають прийменники **протязом і упродовж.**

Іменник *протяз* слід уживати, коли йдеться про різкий струмінь повітря, що продуває приміщення крізь щілини або відчинені двері, вікна та ін., розташовані одне проти одного. Це слово функціонує із прийменником *на*, указуючи на місце, де буває протяз. Отож не стійте на протязі, бо захворієте [10, с. 79].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **екземпляр** чи **примірник** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Змодельуйте дискусію на тему "Чи варто висловлювати свою думку за допомогою протесту?".

Сполучники

Разом пишуть усі складні сполучники: *притому, причому, аніж, начебто, тобто, зате, з тим* тощо.

Окремо пишуть складені сполучники, які мають при собі частки та сполучникові звороти: *адже ж, або ж, хоч би, хоча б, але ж, бо ж, все ж, замість того щоб, з тим щоб, у міру того як, з тих пір як*.

Через дефіс пишуть складні сполучники, які мають при собі підсилювальні частки: *тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-бо, тож-то*.

Частки

Разом пишуть частки **як, що, чим, аби, де, ані, же (ж), би (б), то, чи**, які стали префіксами, суфіксами або постфіксами; частки **ся (сь)** у зворотних дієсловах та частку **сь** у складі займенників і прислівників: *абихто, анітрішечки, чимдужче, щосили, дедалі, мовби, ніби, начеб, аякже, чималенький, дивиться, піднявся, якийсь, хтось, десь, кудись*.

Окремо пишуть частки, які надають різних емоційних та смислових відтінків висловлюваному: *навіть, тільки, невже, ну, лиш, хоч*.

Частку **що** у сполученнях із прислівниковим значенням: *поки що, хіба що, тільки що*.

Частки **хай, нехай**, що вживають для творення форми наказового способу дієслова (*хай зробить, нехай прийде*) та частки **би (б)**, що вживають для творення форми умовного способу дієслова (*зробив би, піднявся б*).

Через дефіс пишуть частки **-бо, -но, -от, -то, -таки**, які підсилюють значення слова (*прийшов-таки, тому-то, сідай-бо, давай-но*).

Частки **будь-, казна-, хтозна-, бозна-**, які виконують функцію префіксів та частку **-небудь**, що виконує функцію суфікса або постфікса, якщо вони входять до складу прислівників і займенників (*будь-хто, казна-де, хтозна-чого, що-небудь, який-небудь*).

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, запишіть їх у давальному та орудному відмінках.*

Георгій, Григорій, Василь, Віктор, Федір, Ярослав, Валерій, Юрій, Степан, Олексій, Олександр, Ігор, Лука, Павло, Микола.

Завдання 2. *Запишіть українською мовою.*

Людмила Геннадієвна, Інна Сергєєвна, Віктор Вячеславович, Святослав Аркадієвич, Емма Зинов'євна, Анна Ільнична, Галина Кузьминична, Віолетта Львовна, Алла Юр'євна, Натал'я Васильєвна, Марія Лукинична, Павел Іннокент'євич, Соф'я Петровна.

Завдання 3. *Запишіть у кличному відмінку.*

Інна Павлівна, Віталій Миколайович, Петро Сергійович, Софія Олексіївна, Анастасія Василівна, Ігор Вікторович, Ілля Євгенович, Михайло Петрович, Віктор Валентинович, Любов Олександрівна, Юрій Борисович, Гліб Іванович, Оксана В'ячеславівна, пан директор, офіцер, водій, добродій Артемчук, товаришка Савицька, лікар, професор.

Завдання 4. *Запишіть, розкриваючи дужки.*

Запитали в (Грищук Павло)	Віддали (Осьмачко Владислав)
Відвідали (Сомко Василь)	Подякували (Стріха Ярослав)
Запросили (Махно Степан)	Видали диплом (Гірлиґа Олена)
Викликали (Смолка Олександр)	Відповіли (Перебендя Галина)
Призначили (Прохасько Тарас)	Передали (Лепетуха Ольга)
Нагородили (Олешко Орест)	Познайомилися з (Мохнач Ілля)
Запропонували (Сокирко Андрій)	Спілкувалися з (Мохна Тетяна)
Відзначили (Ковінька Сергій)	Підписано (Кушка Михайло)
Допомогли (Теліґа Петро)	Приїхали з (Кушко Андрій)
Надали (Гаранжа Олег)	Завізовано (Лутай Олексій)
Подарували (Осьмачка Віктор)	Пишаємось (Ольвія Дмитро)

Завдання 5. *Запишіть прізвища українською мовою, згрупувавши їх за написанням (з літерою е в корені та з літерою є в корені).*

Белов, Веселов, Лермонтов, Серов, Степанов, Лесков, Ветров, Хлебников, Светлов, Петров, Седов, Рєпин, Дєдов, Дємидов, Нєседкин, Мєльников, Пєшков, Стєлетов, Слєпцов, Пєров, Трєпетов, Пєрвенцев, Ефрємов, Нєстеров, Снєгов, Бєлинский.

Завдання 6. *Запишіть іменники в родовому відмінку однини:*

а) банк, текст, параграф, абзац, диплом, оклад, костюм, плюш, циклон, дефіс, феодалізм, неоліт, екватор, ґрунт, переклад, автомобіль, транспорт, Стамбул, Буг, Лаос;

б) карбованець, реферат, автограф, авторитет, м'який знак, диплом, спосіб, радіус, кисень, принтер, трикутник, примітивізм, Мадрид, Нєпал, Рейн, Ужгород, океан, космос, мольберт;

в) контроль, податок, загін, предмет, похід, десяток, Тернопіль, Кривий Ріг, кальцій, Мілан, Єгипет, сеанс, живопис, крем, апостроф, документ, реалізм, метрополітен, стандарт, палеоліт, прогрес;

г) арбітраж, мед, завод, Китай, степ, живопис, театр, стиль, Крим, конфлікт, район, наступ, волейбол, банк, радіус, кілометр, граніт, університет, Алтай, страх, розвиток, прогрес, принтер, Гурзуф, Лондон;

д) аудит, аудитор, мажор, теніс, Париж, Пакистан, Сахалін, Ганг, ідеал, комітет, світогляд, жанр, рейс, землетрус, рукопис, гіпс, трактор, Миргород, відсоток;

е) облік, відмінок, магній, вальс, диплом, сорт, максимум, канон, Житомир, епос, об'єкт, Крим, стандарт, Тель-Авів, Ірак, Ізраїль, виклик, принтер, імпресіонізм, Дрогобич, Ватикан, мороз, процес, процесор;

є) звіт, атом, дуєт, буддизм, подіум, бриз, електровоз, логарифм, Марсель, гідроліз, побут, портрет, Цейлон, характер, різновид, Берлін, плакат, термометр, експрес, спів, дисплей, сепаратизм, конфлікт, штаб, граніт.

Завдання 7. *Запишіть, розкривши дужки та поставивши іменник у потрібній формі.*

Фахівець з (аудит), частина (прибуток), на відстані (кілометр), обсяг (видобуток), шлях до (успіх), не вистачає одного (кілограм), термін дії (договір), пам'ять (комп'ютер), наявність (фільтр), приїхали з (Миргород), підвищення посадового (оклад), подавати до (розгляд), курс (долар), величина (коефіцієнт), значення наукового (термін), план (об'єкт), підписання (акт), ухвалення (закон), увійти до (комітет), початок (експеримент), потужність (агрегат), текст (документ), начальник (вокзал), довжина (екватор), оцінка технічного (стан), урахування (фактор), дійшли (висновок), немає іншого (примірник) (акт), правила (розпорядок), з (перелік) заходів, досягли потрібного (результат), величина (стаж), налагодження (облік), структура (опис), керівник (відділ), проведення (інструктаж), вилучення (залишок), немає (номер) (наказ), дотримання (режим), аналіз (текст).

Професійна комунікація

Завдання 8. *З'ясуйте значення слів фах, спеціальність, професія. Зверніть увагу на їхнє правильне вживання. Прорекламуйте обрану вами спеціальність для майбутніх абітурієнтів, уживаючи відповідні терміни.*

Завдання 9. *Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки та обираючи закінчення -ам (-ям) або -ах (-ях).*

Допомогли люд.., віддали сусід.., літали по орбіт.., розвозили по бригад.., ходили по музе.., плавали по озер.., бігали по стежк.., їздили по міст.., розклали по полиц.., розставили по кімнат.., запропонували лікар.., розмістили по вагон.., розказали діт.., читали по склад.., розподілили по област.., рухалися по кол.., розкидали по грядк.. .

Завдання 10. *Запишіть у давальному відмінку однини: в один стовпчик іменники із закінченням -еві, а у другий стовпчик іменники із закінченням -ові.*

Школяр, столяр, слухач, інженер, доповідач, лікар, товариш, звір, командир, тесляр, писар, оглядач, друкар, пісняр, сторож, слюсар, аптекар, гончар, Гончар, каменярь, школяр, піснярь.

Завдання 11. *Запишіть словосполучення, розкривши дужки.*

Низка (стаття), усіх (суддя), багато (прислів'я), шість (кілограм), кілька рожевих (пелюстка), двоє (селянин), п'ять (доповідь), шість (громадянин), десять (апельсин), безліч (обличчя), вісім (місце), двадцять (гривня), ряди (автомобіль), нових (рояль), десять (мандарин), півкілограма (цукерка), банка (помідор), тонна (баклажан), отара (вівця).

Завдання 12. *Запишіть іменники в орудному відмінку однини.*

Повінь, розкіш, жовч, діагональ, тінь, гордість, ожеледь, вісь, суміш, подорож, Волинь, можливість, емаль, папороть, зустріч, особливість, гордість, совість, паморозь, міць, потужність, річ, суть, доповідь, ріка Об, путь, акварель, кров, любов, галузь, область.

Завдання 13. *Утворіть різні форми порівняння від прикметників.*

Цінний, стрункий, гнучкий, стійкий, новий, дешевий, повільний, лютий, сильний, легкий, чудовий, самотній, гарний, доречний, духмяний, прозорий, дорогоцінний, холодний, червоний, жорсткий, доцільний, цікавий, живий, круглий, смачний, дорогий.

Завдання 14. *Запишіть словами, поставивши числівники в потрібному відмінку.*

До 1 376 додати 7; від 5 298 відняти 24; скласти 8 із 54 8697; до 3 624 додати 9; від 311 2386 відняти 11; скласти 5 із 754; від 1 632 відняти 4; скласти 23 із 62 873; до 8 957 додати 19; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скласти 127 із 648 579; скласти 45 із 3 564; сума чисел дорівнює 876; від 7 856 відняти 91; відстань дорівнює 1 861 км; на 136 маршруті автобуса; скласти 17 із 586 492; скласти 19 із 378 564; від 1 756 відняти 18; скласти 22 із 785 642.

Завдання 15. *Запишіть дати словами.*

Угода від 19.03.2011 року. Народився 28.04.1986 року. Подовжено до 15.08.2017 року. Призначено на 01.04.2011 року. Подовжено до 17.05.2015 року. Одружилися 12.09.2005 року. Документ видано 18.01.2003 року. Починаючи з 10.03.2007 року. Виїхав 24.02.2009 року. Програму затверджено 16.02.2011 року.

Завдання 16. *Запишіть числівники словами, розкрийте дужки.*

40,5 (центнер), 174 (гривня), 3,5 (метр), 2,5 (тонна), 4 (кілограм), 6,05 (грам), більше 32,7 (відсоток), 1,8 (градус), 2 (олівець), 3 (стіл), півтори (година), півтора (гривня).

Завдання 17. *Перекладіть українською мовою речення. Порівняйте форми дієслів в українській та російській мовах.*

1. Давайте рассмотрим данную теорему. 2. Давайте сравним эти примеры. 3. Рассмотрим несколько самых простейших способов решения задачи. 4. Выберем самый короткий путь решения. 5. Предположим, что a равно b .

Завдання 18. *Перекладіть українською мовою словосполучення, до складу яких належать активні дієприкметники.*

Доминирующий процесс, существующие физические законы, запоминающее устройство, заведующий лабораторией, регулирующий клапан, затухающие колебания, действующий прибор, следующий вопрос, поступающий на факультет, командующий флотом.

Завдання 19. *Перекладіть українською мовою словосполучення, до складу яких належать пасивні дієприкметники.*

Направляемая волна, наблюдаемый объект, выражаемый формулой, выталкиваемый на поверхность, звуконепроницаемый материал, устраняемые помехи, компенсируемый за счет..., нелокализируемое явление, освещаемое помещение, охлаждаемый в воде.

Завдання 20. *Перепишіть речення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери. Поясніть орфограми.*

1. Аудитор – бухгалтер(ревізор), що має спеціальні повноважен...я від д...ржавних органів на перевірку стану фінансово(господарс...кої) діяльності ...кціонерних к...мпаній. 2. Міжнародний ринок – с...стема міжнародних торг...вельно(екон...мічних) і кр...дитно(ф...нансових) відносин між н...ціональними г...сподарствами. 3. Інфр...структура – сукупність допоміжних галузей, використовуваних усіма або більшістю гр...мадян

та підпр...ємств країни ((авто)магістралі, мости, транспортні с...стеми, (водо)пост...чання, (електро)енергія, ф...нансове й банківс...ке обслуговуван...я).

Завдання 21. *Замініть, де потрібно, малу літеру на велику. Поясніть написання великої літери.*

Генеральний секретар ООН, президент академії наук України, королівство бельгія, слобожанщина, новий рік, біблія, данило галицький, медінститут, декларація прав людини, ахіллесова п'ята, грінченків словник, нобелівська премія, орден дружби народів, порт балаклава, кафедра української мови полтавської педакадемії, український поліграфічний інститут ім. івана франка, верховна рада України.

Завдання 22. *Уставте, де потрібно, пропущені букви. Прочитайте, поясніть вимову й правопис слів.*

Париж – пари...ький, Прага – пра...ький, дорогий – доро...чий, вузький – ву...чий, соня...ник, серде...на хвороба, серде...на людина, студент – студен...ський, книга – у кни...ці, юшка – у ю...ці, кіготь – кі...ті, радитися – ти ради...ся, сміятися – ти сміє...ся, він сміє...ся, невістка – невіс...ці, їздити – їж...у.

Завдання 23. *Поясніть значення поданих слів. Замість крапок напишіть и, і або ї. Поясніть правопис.*

Агност...ц...зм, Ч...лі, Верг...л...й, ауд...єнц...я, ...нду...зм, д...в...з...я, ант...б...от...к, шас..., р...тор...ка, Ка...р, к...бернет...ка, С...рія, Колх...да, К...пар...с, Ф...ладельф...я, С...ракузи, моза...ка, Мекс...ка, л...м...т, сто...ц...зм, д...ф...рамб, ...нгрєд...єнт, аж...отаж, д...сплей, сп...р...т...зм, сп...р...т...зм, пер...од...зац...я, с...єста, брав...с...мо, л...мон, коло...ди, аз...мут, Лу...зіана, в...мпел, сп...рт, х...мера, флю...д, ун...вермаг, Р...чард, г...гант, ант...лопа, екв...валент, рад...кул...т, з...ґзаґ.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Поясніть поняття "морфологічна норма".
2. Коли в родовому відмінку однини іменників II відміни слід писати закінчення -у, -ю, а коли -а, -я?
3. Які закінчення іменників чоловічого роду II відміни в давальному відмінку однини?
4. Поясніть правила чергування приголосних під час словотворення.
5. У яких словах не відбувається спрощення у групах приголосних?

6. Поясніть правила написання слів іншомовного походження.
7. Які типові порушення словозміни прикметників спостерігають у діловодстві?
8. Розкрийте особливості відмінювання кількісних числівників.
9. Поясніть складні випадки відмінювання займенників.
10. Охарактеризуйте вживання дієприкметників в українській мові.

Тести для самоконтролю

1. Позначте випадок непорушення морфологічних норм
 - А проектування автомобілей, більш детальніший розгляд
 - Б слідуючим виступить, довгі коріння
 - В заключити договір, семерих козенят
 - Г два керівники, приступити до роботи
 - Д у відповідності з планом, відношення до батьків
2. Позначте неправильно визначений рід іменника
 - А далека путь, високоякісна вермішель
 - Б різкий біль, нерозбірливий підпис
 - В широкий степ, дорогий шампунь
 - Г висока насип, старовинний рукопис
 - Д довга авеню, смачна кольрабі
3. Позначте рядок, де в усіх випадках правильно вжито числову форму прикметника
 - А кругле каміння, важке колосся, біляве волосся
 - Б дрібне насіння, обгорілі клоччя, хатнє начиння
 - В зелене гілля, сонячні проміння, картопляне лушпиння
 - Г довгі віття, пожовклі листя, курячі пір'я
 - Д відомі ім'я, довгі волосся, мичкуваті коріння
4. Позначте речення з помилкою у вживанні форми прислівника
 - А Потрібно ретельніше чистити зуби.
 - Б Найдоцільніше – перенести зустріч на завтра.
 - В Ця проблема досліджується найбільш детальніше.
 - Г Хлопчик виконав роботу найкраще.
 - Д Необхідно частіше бувати на свіжому повітрі.
5. Позначте ряд правильно побудованих словосполучень із прийменником **по**
 - А бігати по траві, екзамен по фізиці
 - Б рухатися по колу, поїхати по гриби

- В** робота по ліквідації, повзти по стіні
Г пливти по воді, по висновку фахівців
Д піти по воду, виконати по замовленню
- 6.** Позначте рядок слів, у яких у кожному випадку треба обрати велику літеру
- А** (Х,х)арківський (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет, (М,м)арійчині вишиванки, (Н,н)ародний артист України
Б собака (Б,б)ілий (Б,б)ім (Ч,ч)орне (В,в)ухо, (І,і)горів дім, (М,м)іністерство (Ф,ф)інансів України
В місто (Ж,ж)овті (В,в)оди, (Ш,ш)евченківська хата, країни (З,з)аходу
Г (Г,г)олова (В,в)ерховної (Р,р)ади України, князь (Я,я)рослав (М,м)удрий, (Ш,ш)евченкові поезії
Д (Н,н)аціональна (С,с)пілка (П,п)исьменників України, (А,а)ндріївська (Ц,ц)церква, (К,к)абінет (М,м)іністрів України
- 7.** Позначте рядок слів, у кожному з яких на місці пропуску не пишуть *ь*
- А** лицар.., тон..ший, на калинон..ці
Б дівчин..ці, нян..чити, у хатин..ці
В брин..чати, різ..бяр, велетен..ський
Г мізин..чик, мен..ший, дівчинон..ці
Д промін..чик, девят..сот, у схован..ці
- 8.** Позначте рядок слів, у кожному з яких вимову відображають на письмі
- А** корис..ний, ус..ний, щас..ливий, контраст..ний
Б швидкіс..ний, радіс..ний, облас..ний, наїз..ник
В зліс..ний, кількіс..ний, пес..ливий, чес..ний
Г піс..ний, якіс..ний, зап'яс..ний, віс..ник
Д бриз..нути, шіс..надцять, тиж..невий
- 9.** Позначте рядок складних слів, кожне з яких пишуть через дефіс
- А** (науково)дослідний, (сіро)голубий, (вище)викладений
Б (аграрно)сировинний, (жовто)блакитний, (східно)слов'янський
В (кисло)солодкий, (пів)Києва, (електронно)обчислювальний
Г (жовто)гарячий, (сільсько)господарський, (мовно)літературний
Д (напів)автомат, (військово)зобов'язаний, валютно(фінансовий)
- 10.** Позначте рядок слів, у кожному з яких на місці пропуску пишуть апостроф
- А** ластів..я, прем..єра, інтерв..ю, гондол..єр
Б здоров..я, комп..ютер, мавп..чий, суб..єктивний

- В** п..єдестал, об..єкт, арф..яр, Рейк..явік
Г об..їхати, ад..ютант, П..ємонт, міл..ярд
Д без..ядерний, духм..яний, різьб..яр

Домашнє завдання

1. Прочитайте фрагмент художнього твору. Напишіть есе на тему "Які ми – українці?", використовуючи іменники різних лексико-граматичних категорій. Визначте рід, число, відмінок іменників та ступені порівняння прикметників, ужитих вами в тексті.

В останній день у Харкові йшла містом (майдан Свободи, вулиця Сумська, Бурсацький узвіз), дивилася на людей та аж плакала од любові й жалості. Люди – прекрасні. А українці – особливо. Якісь такі міцні національні здоров'я та врода! Чудові волосся, вії, очі, колір обличчя, рум'янець. Сміх, оптимізм, дотепність. І безмежна терплячість. Занадто велика терплячість.

2. Розкрийте дужки, правильно запишіть слова іншомовного походження.

Мі(с,сс)урі, коло(н,нн)а, маро(к,кк)анець, мі(р,рр)а, а(п,пп)ерцепція, комі(с,сс)ія, те(р,рр)иторія, а(с,сс)амблея, те(р,рр)икон, а(н,нн)отація, ба(р,рр)око, а(с,сс)истент, не(т,тт)о, і(н,нн)овація, Ру(с,сс)о, фі(н,нн)и, ша(с,сс)і, а(к,кк)умулятор, експре(с,сс)ія, конт(р,рр)еволюція, емі(с,сс)ія, сю(р,рр)еалізм, і(р,рр)еальний, баро(к,кк)о, гру(п,пп)овий, сю(р,рр)еалізм, і(р,рр)аціональний, е(м,мм)ігрант, ка(с,сс)ир, рене(с,сс)анс, бру(т,тт)о, а(с,сс)ортимент, а(с,сс)оціація, інте(л,лл)ігент, і(л,лл)юмінація, ко(л,лл)ега, ко(р,рр)еспондент, е(ф,фф)ективний, а(с,сс)истент.

Рекомендована література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.

2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – Київ : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.

4. Головащук С. Г. Словник-довідник з правопису та слововживання / С. Г. Головащук. – Київ : Наукова думка, 1979. – 260 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
7. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
8. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.
9. Черемська О. С. Дефініції слова в контексті лінгвософського виміру / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко // *Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykove univerzity v Brně* / Ed. Halyna Myronova aj. = *Україністика: Минуле, сучасне, майбутнє III. Мова. Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті Університету імені Масарика в Брно* / ред. : Галина Миронова та ін. – Brno : Jan Sojnek – Galium, 2015. – С. 457–465.
10. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.
11. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Радянська школа, 1984. – 184 с.

Тема 5. Синтаксичні та пунктуаційні норми як компонент формування мовної компетенції

- 5.1. Синтаксична нормативність мовлення.
- 5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень.
- 5.3. Найважливіші пунктуаційні норми української літературної мови.

Мета: закріпити у студентів теоретичні відомості про синтаксичні явища та пунктуаційні норми української мови; виробити навички в самостійному аналізі, уміння застосовувати на практиці правила граматики; поглибити вміння виявляти та виправляти порушення літературних норм в усному й писемному мовленні.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-сміслова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: словосполучення, речення, відмінкові форми, редагування, розділові знаки.

Теоретична частина

Синтаксис – душа мови.

М. Рильський

Пунктуація – важливий інструмент мови.

Кожний розділовий знак завжди

має свій смисл.

І. Вихованець

5.1. Синтаксична нормативність мовлення

Синтаксичні норми виявляють себе у правильній побудові синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень. Досить часто ці норми порушують як в усному, так і писемному мовленні. Якщо нормативність морфологічної форми можна перевірити за словником, то, будуючи словосполучення чи речення, змушені здебільшого покладатися на свій мовленнєвий досвід та практику використання таких синтаксичних конструкцій у текстах.

Якщо в морфології нормативні варіанти можна розрізняти за сферою вживання чи хронологічними показниками, то нормативні варіанти синтаксичних конструкцій часто пов'язані з різними відтінками значення. Тому перед мовцем, який складає усний чи писемний текст, нерідко постає питання, який із варіантів обрати для більш точного вираження заданого змісту. У вирішенні цього питання велику роль відіграє індивідуальність

мовця, його здатність до самооцінки, уміння проаналізувати свій комунікативний намір і визначити мовні засоби для його вираження.

У писемних текстах і в усному мовленні трапляються синтаксичні конструкції, які не викликають заперечень, з огляду на їхню нормативність, але є неприйнятними для літературного вживання. Це буває внаслідок того, що такі конструкції не відповідають вимогам точності й логічності мовлення, оскільки припускають можливість неоднозначних тлумачень. Наприклад: *Заступник повідомив директорові, що його референт не підготував необхідні для переговорів матеріали* (чий референт – директора чи заступника?). Тому побудова словосполучень та речень потребує від мовця з'ясування логічних зв'язків, наявних у мовленнєвому контексті, здатності прогнозувати всі можливі тлумачення синтаксичних конструкцій. Особливо це стосується наукового мовлення (рис. 5.1).

Для синтаксису наукового мовлення характерні:

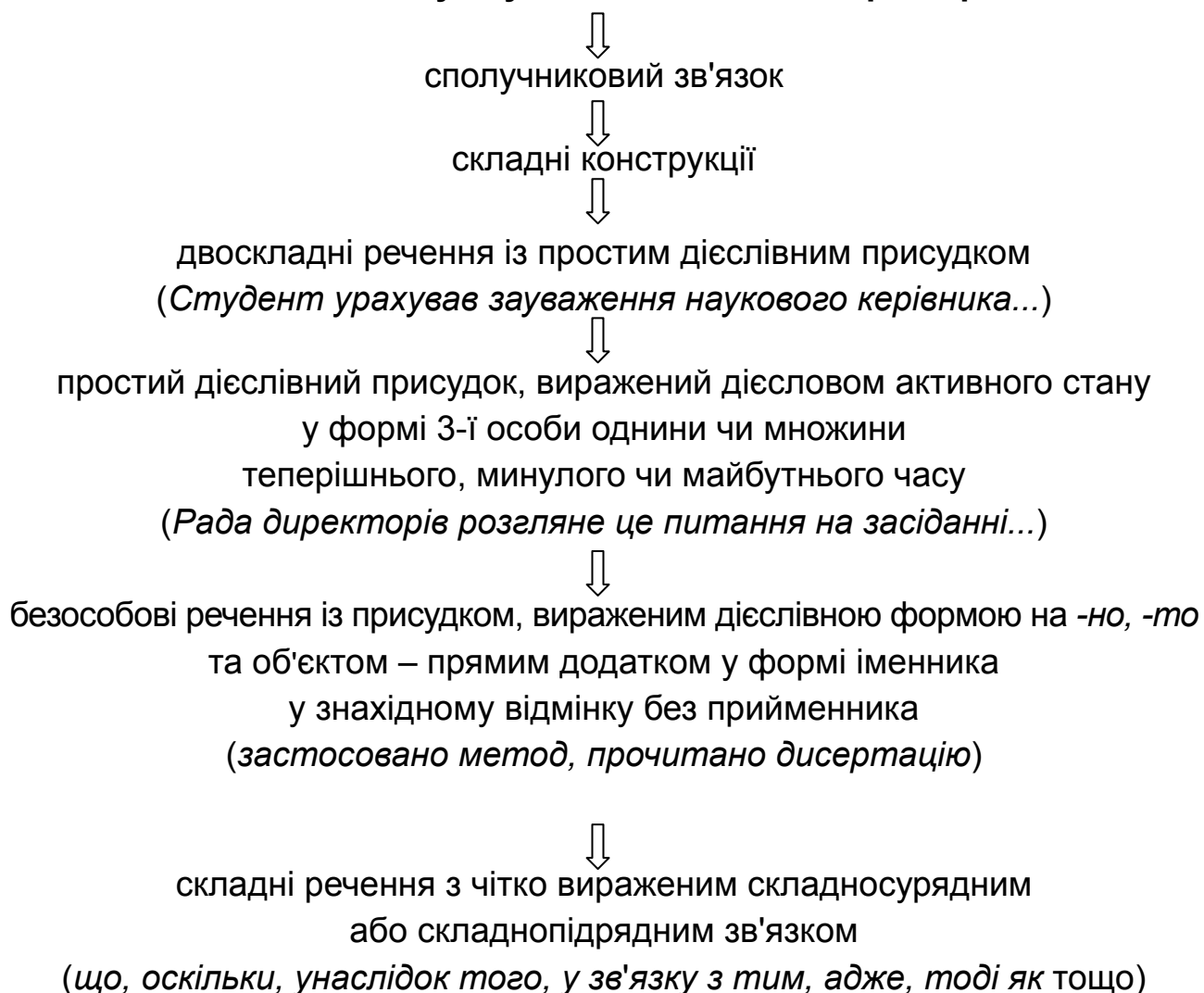

Рис. 5.1. Синтаксис наукового мовлення

Таким чином, синтаксичну нормативність мовлення забезпечує дотримання цілого комплексу вимог, пов'язаних не лише із власне мовними чинниками, а й певними відтінками змісту й тими логічними зв'язками, які мають бути відтворені в тексті.

Далі слід розглянути найбільш частотні випадки порушення синтаксичних норм, а також найважливіші правила та варіанти побудови синтаксичних конструкцій.

5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень

Порушення синтаксичної норми в побудові словосполучень може бути пов'язано з різними причинами: недостатнє знання мови, низький мовнокультурний рівень, вплив російської мови тощо.

Одним із прикладів таких порушень є неправильне вживання форми залежного слова в дієслівних та прикметникових словосполученнях (типу: *властивий для нього, характерний йому*, замість нормативного *властивий йому, характерний для нього*). У наведених прикладах прикметники близькі за значенням і, водночас, потребують після себе неоднакових відмінків: *властивий (кому?)*, але *характерний (для кого?)*. У ненормованому мовленні відбувається підміна однієї відмінкової форми іншою, унаслідок чого виникають помилки.

Помилки в побудові словосполучень можуть бути викликані впливом російської мови, унаслідок того, що еквівалентні в обох мовах дієслова потребують неоднакових відмінкових форм залежного слова: *благодарить (кого?)*, але *дякувати (кому?)*. Слід навести приклади словосполучень, які в українській і російській мовах мають різні форми залежного слова (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Відмінкові форми залежного слова в українській та російській мовах

Українська мова	Російська мова
1	2
потребувати допомоги	<i>нуждаться в помощи</i>
зазнавати втрат	<i>нести потери</i>
завдати збитків	<i>причинить ущерб</i>
наслідувати дорослих	<i>подражать взрослым</i>
одружитися з Ольгою	<i>жениться на Ольге</i>

1	2
вибачити йому	<i>извинить его</i>
сміятися з нього	<i>смеяться над ним</i>
доглядати хворого	<i>ухаживать за больным</i>

Під впливом російської мови можуть бути неправильно побудовані й словосполучення із прийменниками. Так, наприклад, невиправдано часто спостерігають в українській мові словосполучення із прийменником **по**. В українській мові цей прийменник поєднують з іменником у місцевому відмінку та вживають у кількох значеннях. Це може бути **значення місця**, у такому разі прийменник поєднують із конкретним іменником, а дієслово передає значення руху: *рухатися по поверхні, бігти по вулиці, повзти по стіні*.

Прийменник **по** можна також уживати у словосполученнях, що пояснюють **наявність певних стосунків між особами**: *родич по матері, знайомий по роботі, приятель по школі*. Іменники в таких словосполученнях обмежені лексично: головне слово позначає особу, а залежне називає обставини, за яких виникли стосунки.

Прийменник **по** використовують у конструкціях, що позначають **дію та предмет, на який спрямовано дію**: *ударити по м'ячу*. У таких словосполученнях прийменник **по** можна вживати паралельно з іншими прийменниками: *стріляти по ворогові – стріляти у ворога*.

Нормативним є також уживання прийменника **по** у словосполученнях **із розподільним значенням**: *дати дітям по цукерці, заплатити робітникам по п'ять гривень*.

Уживають прийменник **по** і в конструкціях **із значенням мети**: *піти по хліб, послати по лікаря, поїхати по гриби*.

Також прийменник **по** можна вживати у словосполученнях, які позначають **місце поширення діяльності**: *наказ по інституту, різьбяр по дереву*.

У словосполученнях з іншими значеннями прийменник **по** вживають рідко й несистемно, до того ж іноді паралельно з іншими прийменниками: *заходити по черзі, дістати по знайомству, передати по радіо, іти по слідах (слідами), по закінченні терміну (після закінчення терміну)*.

У російській мові прийменник **по** вживають набагато частіше: крім усіх перелічених значень, характерних для української мови, прийменник

по може бути використаний у низці інших словосполучень. Саме тому в ненормованому українському мовленні можна спостерігати типове для російської мови вживання прийменника **по**: *працювати по сумісництву, по замовленню слухачів, заходи по вивченню* та ін.

Подібні порушення тим більш прикрі, що в українській мові існує досить багато еквівалентів російського прийменника **по**. Слід навести приклади українських словосполучень, що відповідають російським конструкціям із прийменником **по**:

<i>работать по совместительству</i>	працювати за сумісництвом
<i>по заказу слушателей</i>	на замовлення слухачів
<i>мероприятия по изучению</i>	заходи щодо вивчення
<i>мероприятия по празднованию</i>	заходи для святкування, заходи з нагоди святкування
<i>по приказу директора</i>	згідно з наказом директора
<i>передать по наследству</i>	передати у спадщину (у спадок)
<i>по получению письма</i>	після отримання листа
<i>работа по ликвидации</i>	робота з ліквідації
<i>произошло по ошибке</i>	сталось через помилку
<i>пособие по математике</i>	посібник із математики

Еквівалентними до російських конструкцій із прийменником **по** можуть бути також словосполучення без прийменника із залежним словом у формах родового та орудного відмінків:

<i>опыт по разработке</i>	досвід розроблення
<i>кампания по сбору подписей</i>	кампанія збирання підписів
<i>общество по охране животных</i>	товариство охорони тварин
<i>идти по берегу</i>	іти берегом
<i>идти по следам</i>	іти слідами (по слідах)
<i>богатый по содержанию</i>	багатий змістом (за змістом)
<i>старший по возрасту</i>	старший віком (за віком)
<i>по целым дням</i>	цілими днями
<i>работать по вечерам</i>	працювати вечорами

Таким чином, прийменник **по** в українській мові має вужчий обсяг значень, порівняно з російською мовою. Це слід ураховувати, перекладаючи тексти з російської мови українською, а також під час складання текстів українською мовою. Для того щоб уникнути порушень, треба правильно дібрати прийменник, який є еквівалентним до російського прийменника **по**.

Порушення синтаксичної норми виникають і у зв'язку з уживанням інших прийменників, зокрема, прийменника **при**.

Прийменник **при** в українській мові найчастіше вживають паралельно із прийменниками **біля** й **коло** для позначення **місця**: *біля входу, коло входу, при вході*. Також цей прийменник може передавати значення **певного стосунку до кого-небудь, чого-небудь**: *комісія при Кабінеті Міністрів, перебувати при штабі*. Сполучення із прийменником **при** можуть указувати на **наявність чогось у будь-кого** або на **присутність когось будь-де**: *бути при зброї, говорити при сторонніх*. За допомогою прийменника **при** можна вказати на **супутні обставини**: *при світлі лампи*.

В інших значеннях та мовленнєвих контекстах прийменник **при** не вживають. Проте під впливом російської мови, де цей прийменник має більший обсяг значень, можна спостерігати в українському мовленні ненормативне вживання цього прийменника, типове для російської мови: *при вивченні цієї теми, при виконанні службових обов'язків* тощо.

В українській мові є різноманітні можливості виразити той зміст, який у російській мові звичайно передають конструкціями із прийменником **при**. Якщо така конструкція має значення часу, то її можна перекласти з допомогою прийменникового сполучення **під час**: *при изучении этой темы – під час вивчення цієї теми*, можливе також використання підрядного речення часу: *при изучении этой темы – коли вивчають цю тему; при изменении налоговой политики – коли змінюють податкову політику*. Подібний зміст можна також передати з допомогою дієприслівникового звороту: *при изучении этой темы – вивчаючи цю тему; при распределении средств – розподіляючи кошти*.

В окремих випадках, якщо йдеться про **певний проміжок часу**, уживають конструкцію з прийменником **за**: *при жизни Шевченко – за життя Шевченка*. Конструкція з прийменником **при** може передавати значення **умови**. У такому разі її можна перекласти з допомогою прийменників **за**, **за умови**, а також підрядним реченням умови: *при таких обстоятельствах – за таких обставин; коммерческая деятельность возможна при сохранении юридической самостоятельности предприятий – комерційна діяльність можлива за умови збереження юридичної самостійності підприємств – комерційна діяльність можлива, якщо збережено юридичну самостійність підприємств*.

Отже, в окремих випадках до російських конструкцій із прийменником **при** існує кілька українських відповідників. Це створює для мовця

можливість вибору найбільш доречного варіанта та урізноманітнення викладу.

Слід ознайомитися з типовими помилками вживання прийменника

при. Приклади, коли його потрібно замінити прийменником **за**:

при несприятливих умовах – за несприятливих умов;

при Польщі – за Польщі (у часи Польщі);

при умові – за умови;

при необхідності – за потреби;

при сприянні – за сприяння;

при підтримці народу – за підтримки народу;

при всякій нагоді – за всякої нагоди.

Приклади, коли прийменник **при** потрібно замінювати **безприймєн-никовою конструкцією**:

при розгляді справи – розглядаючи справу;

при кінці року – наприкінці року;

при оцінці ситуації – оцінюючи ситуацію;

при призначенні – призначаючи;

при бажанні – бажаючи;

при писанні твору – пишучи твір;

при підписанні договору – підписуючи договір;

при здійсненні запланованого – здійснюючи заплановане.

Прийменник **при** слід замінювати прийменником **для** в таких випадках:

при виробництві сиру – для виробництва сиру;

при виготовленні деталей – для виготовлення деталей.

Інші варіанти заміни прийменника **при**, коли його вжито ненормативно:

при спеці – коли спека або в разі спеки;

при настанні холодів – у разі похолодання;

при зростанні показників виробництва – зі зростанням показників виробництва;

при тому всьому – попри те все;

при тому не сумував – попри те не сумував;

при відкритті виставки – під час відкриття виставки;

при всій скруті – хоч яка скрута.

Отже, слід запам'ятати: **при** вживають, коли конструкції із цим прийменником указують на близькість предмета чи особи, а також на належність до певного складу чи до когось.

Порушення синтаксичних норм може виникати в різних за структурою реченнях. Слід звернути увагу на **особливості зв'язку присудка з підметом**.

Як відомо, у реченні присудок може узгоджуватися з підметом за ознаками роду, числа чи особи. Дотримання цього правила не пов'язане із труднощами, якщо підмет має хоча б одну з перелічених ознак: роду (*громадянин подав заяву, громадянка подала заяву*), числа (*громадянин висловив, громадяни висловили*) чи особи (*я доручаю, ми доручаємо*). Але буває так, що підмет у реченні не охарактеризований за названими ознаками. Коли підмет виражений словосполученням, виникає запитання, у якій формі має бути присудок – однини чи множини: *П'ять чоловік з'явилося* чи *П'ять чоловік з'явилися*; *Роботу виконувало двадцять працівників* чи *Роботу виконували двадцять працівників*. Подібні запитання часто виникають під час укладання ділових паперів: звітів, протоколів, службових записок тощо. Є правила, які регулюють уживання присудка в однині чи множині.

Якщо до складу підмета входить числівник **один** (один, двадцять один, сто один і под.), присудок слід уживати у формі **однини**: *На роботу вийшов двадцять один працівник*. Слід зазначити, що в діловому тексті подібну інформацію можна передавати описово: *На роботу вийшли працівники в кількості двадцяти одного*. Описова конструкція є більш офіційною, порівняно з попереднім варіантом.

До складу підмета можуть входити числівники **два, три, чотири, обидва**. У такому разі присудок слід уживати у **множині**. Наприклад: *Два учні написали заяви. Два підручники лежали на столі*. Однина можлива лише в разі вживання безособової конструкції з дієприкметником на **-но, -то**. Наприклад: *Було присуджено дві перших премії*.

До складу підмета можуть належати інші числівники, починаючи з **п'яти**. У такому разі присудок може стояти **як в однині, так і множині**, що залежить від деяких особливостей значення підмета. Якщо підмет називає пасивні предмети, які виступають у вигляді нерозчленованої, цілісної групи, то присудок, переважно, уживають в однині: *П'ять викладачів увійшло до складу комісії*. Якщо підмет називає групу предметів, кожний з яких діє активно, то присудок уживають, переважно, у формі множини: *П'ять студентів написали роботу на "відмінно"*.

Досить часто виникає потреба назвати приблизну, відносну або точно невизначену кількість предметів, що виконують певні дії. Таку інформацію передають слова типу **більшість, меншість, частина, багато**,

кілька, решта, які поєднують з іменником у формі родового відмінка множини: *більшість студентів, решта викладачів*. У таких випадках присудок уживають, переважно, у формі **однини**: *Частина студентів навчається на "добре" та "відмінно"*. *Більшість положень доповіді ілюструють вдалими прикладами*.

Зверніть увагу!

Зв'язок числівників з іменниками	
Правила	Приклади
1. Числівник один узгоджують з іменниками в роді, числі та відмінку	<i>один зошит, одного зошита; одна книжка, одну книжку; одно (одне) слово</i>
2. Числівник одні поєднують лише з іменниками, що мають тільки форму множини	<i>одні ножиці; одні канікули</i>
3. Після числівників два, обидва, три, чотири (а також після складених числівників, останнім словом яких є два, три, чотири) іменники вживають у формі називного відмінка множини	<i>два хлопці; чотири факультети</i>
4. Числівники два, три, чотири не поєднують з іменниками: <ul style="list-style-type: none"> • що не підлягають лічбі; • що вживають лише у множині; • IV відміни 	<i>гордість, турбота; гроші, кошти; теля, лоша</i>
5. Числівники п'ять і більше вживають з іменниками у формі родового відмінка множини	<i>шістнадцять комп'ютерів; сто двадцять сім верстатів</i>
6. Після числівників тисяча, мільйон, мільярд, нуль іменники вживають у формі родового відмінка множини	<i>тисяча тонн; нуль одиниць</i>
7. Із неозначено-кількісними та збірними числівниками іменники вживають у формі родового відмінка множини	<i>багато студентів; декілька тижнів</i>
8. Після дробових числівників іменники вживають у формі родового відмінка однини	<i>одна друга кілометра; п'ять цілих і одна третя гектара</i>
9. Порядкові числівники узгоджують з іменниками в роді, числі й відмінку	<i>п'ятий місяць; двісті п'ятий номер</i>
10. Назви місяців у датах уживають тільки в родовому відмінку	<i>перше лютого; одинадцять листопада</i>

Питання про те, у якій формі треба вживати присудок, виникає і в тих випадках, коли до складу підмета входить займенник, не охарактеризований за ознакою числа: *хто, ніхто, дехто*. За такого підмета присудок уживають **в однині**. Наприклад: *Дехто з батьків несумлінно ставиться до своїх обов'язків. Ніхто з присутніх не зміг відповісти на поставлене запитання.*

Перелічені правила не є надто категоричними, у кожному конкретному випадку вживання підмета з кількісним значенням слід зважати на особливості змісту, що передає речення, та лексичне оточення підмета.

Поширеними є відхилення в побудові речень **із дієприслівниковими зворотами**. Дієприслівниковий зворот позначає другорядну дію, яка є супутньою щодо головної дії, вираженої власне реченням. Наприклад: *Виконавши роботу, учні зібрали інструменти. Виконуючи роботу, учні користувались інструментами.* Як видно, у подібних реченнях дієприслівниковий зворот пов'язаний граматично й за змістом із наступним реченням, яке поєднане із цим зворотом. Щоб такий зв'язок мав нормативне мовне вираження, треба дотримуватися певних правил. Найголовніше з них таке: **дієприслівник і дієслівна форма в реченні повинні називати дії, які виконує одна й та ж особа або предмет**. Наприклад: *Читаючи ці рядки, я відчуваю радість.* У цьому реченні виконавець дії, вираженої дієприслівниковим зворотом, і виконавець дії, вираженої дієсловом у реченні, той самий – він позначений займенником *я* (*я читаю рядки і я відчуваю радість*). Якщо це правило порушують, виникають неконкретні утворення типу: *Читаючи ці рядки, радість переповнює мене* (*читаю я, але переповнює радість*). Подібні речення можна відредагувати, замінивши дієприслівниковий зворот підрядним реченням умовно-часового змісту: *Коли я читаю ці рядки, радість переповнює мене*. Можливий інший шлях – трансформація речення, із метою заміни підмета: *Читаючи ці рядки, я відчуваю радість.*

Ці правила побудови речень із дієприслівниковими зворотами слід застосувати в тих випадках, коли в реченні функціонує дієслівний присудок. Якщо ж присудок іменний, дієприслівниковий зворот слід уживати обережно, оскільки такі конструкції не завжди відповідають нормі. Так, наприклад, видаються сумнівними щодо нормативності речення типу: *Закінчивши інститут, він був направлений на роботу в міліцію. Відтворивши в пам'яті ці події, він був щасливий.* Краще в подібних випадках

використати інші синтаксичні моделі: *Після закінчення інституту він був сповнений бажання працювати. Відтворивши в пам'яті ці події, він відчув себе щасливим.*

На рівні речення трапляються порушення норми, пов'язані з уживанням **однорідних членів речення**. Такі помилки можуть виникати, унаслідок поєднання слів, що називають родові та видові поняття. Так, наприклад, не можна вважати нормативними речення типу: *Бібліотека отримує газети, журнали, періодику.* У цьому реченні до ряду перелічуваних предметів потрапили родова назва, що означає ширше поняття (*періодика*), і видові назви, що вкладають у родові поняття як частину від цілого (*газети й журнали* – різновиди періодики). Відредагувати подібні речення можна з допомогою слів, які дозволяють виявити родові зв'язки: *зокрема, у тому числі, серед них* і под. Наприклад: *Бібліотека отримує періодику, зокрема газети й журнали.* Можливий і такий варіант: *Бібліотека отримує газети, журнали, іншу періодику.*

Також невдалим є ряд однорідних членів, до якого входять поняття, що в чомусь збігаються або перехрещуються: *У ліквідації наслідків стихійного лиха брали участь робітники, працівники установ, населення (робітники та працівники установ – це теж населення, тому речення потребує редагування).*

Члени однорідного ряду слід виділяти на одній підставі, щоб вони становили співвідносні поняття, інакше виникає порушення логіки викладу: *Учитель доцільно використовує технічні засоби навчання й різноманітні прийоми аналізу художнього тексту.* Подібні утворення є невдалими ще й тому, що поєднання в них двох різних за змістом тез створює перешкоди для подальшого послідовного розвитку кожної з них.

У реченнях з однорідними членами можливе й таке порушення норми, як спільний додаток до однорідних членів, які керують різними відмінковими формами. Слід розглянути таке речення: *Завод освоїв і почав випуск нової продукції.* У цьому реченні два однорідних присудки керують різними відмінками: *освоїв кого? що?* (знахідний відмінок) і *почав випуск кого? чого?* (родовий відмінок). Але речення побудовано таким чином, що словесно вираженою є лише форма родового відмінка – *продукції*. Тому цю форму, попри те, що нею керує тільки другий присудок, сприймають як залежну від обох присудків, як спільний додаток до них. Але, оскільки перший присудок (*освоїв*) не може керувати родовим відмінком,

у реченні наявне порушення синтаксичної норми. Нормативність подібних висловлювань забезпечено за умови, якщо кожен з однорідних присудків має свою залежну словоформу: *Завод освоїв нову продукцію і почав її випуск.*

Запам'ятайте!

Основні вимоги до використання однорідних членів речення такі:

1. Розподіл на однорідні члени речення мусить мати одну підставу, наприклад: *Економічне зростання будь-якої країни визначено шістьма основними факторами, чотири з яких пов'язані з фізичною здатністю економіки до зростання. Це такі фактори: 1) кількість і якість природних ресурсів; 2) обсяг основного капіталу; 3) кількість і якість трудових ресурсів; 4) технологія.*

Невмотивоване поєднання слів із різних семантико-семантичних груп робить цей ряд нелогічним. Це порушення називають **логічною неоднорідністю**, наприклад: *Переваги, які отримує клієнт агентства нерухомості: можливість продати нерухомість за максимальною ціною; економія часу; зменшення кількості зайвих візитів; захист від непрофесіоналізму та шахрайства; персональний агент із нерухомості; ексклюзивне обслуговування.*

2. Члени однорідного ряду мають виключати один одного, тобто однорідний ряд – це видові поняття, об'єднані родовим. Прикладами помилки змішування родових і видових понять можуть бути такі поєднання: *у творах і віршах письменника; люди й молодь були захоплені; п'єсу показують на багатьох сценах і в театрах; він побував у Грузії, Вірменії та Баку.*

3. У процесі побудови однорідного ряду потрібно враховувати важливість повноти розподілу. Особливо це важливо для наукового тексту. Слід навести такі приклади: *Потрібно, щоб ризики враховували всі учасники проекту: замовник, інвестор, учасник, страхова компанія. Активними учасниками міжнародного бізнесу стають підприємства, галузі, уряди, міжнародні та регіональні організації. У процесі регулювання використовують різні підходи, методи.*

Порушення синтаксичної норми може бути пов'язане з уживанням **сполучників**. Особливо уважно слід ставитися до конструювання речень

із подвійними сурядними сполучниками (*не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а й, не... а, не стільки... скільки, хоча... але* тощо). Наприклад: *Треба глибоко проаналізувати не тільки кількісні, а й, насамперед, якісні зміни. Мене дивує не стільки зміст вашої заяви, скільки інтонація, з якою ви її оголошуєте. Хоча нам не поталанило зустрітися із заступником міністра, але вдалося поговорити з депутатом.*

Такі сполучники кваліфікують як градаційні, оскільки вони дають змогу виділити один з однорідних компонентів і посилити його вагу в тексті. Градаційні сполучники об'єднують однорідні члени у двочленну замкнену групу. Один із компонентів цієї групи (переважно, другий) є більш істотним, вагомим для передавання визначення, які саме компоненти зіставляють у межах однорідного ряду. Частини подвійного сполучника мають стояти безпосередньо перед цими компонентами. Відхилення від правила призводить до спотворення змісту висловлювання й ускладнює правильне його розуміння.

У ненормативних конструкціях перша частина подвійного сполучника може бути зсунена вправо. Наприклад: *Нова технологія дозволяє не тільки збільшити випуск продукції, а й значно здешевлює її.* У цьому реченні інфінітив *збільшити* орієнтує на вживання інфінітива й після другої частини сполучника: *дозволяє не тільки збільшити, а й здешевити*. Водночас, особова форма дієслова після другої частини сполучника потребує вживання особової форми дієслова й після першої частини. У такому разі першу частину сполучника вживають перед особовою формою дієслова: *не тільки дозволяє збільшити, а й здешевлює*. Отже, речення з подібними синтаксичними порушеннями можуть бути відредаговані двома способами.

Перша частина сполучника в ненормативних конструкціях може бути зсунена вліво. Наприклад: *Сільськогосподарська продукція не тільки забезпечує нашу область, а й інші регіони України.* За змістом у цьому реченні як однорідні мають бути словоформи *область і регіони*. Але позиція першої частини подвійного сполучника вказує на особову форму дієслова (*забезпечує*) як на один з однорідних членів, що спонукає чекати вживання такої ж форми після другої частини сполучника. Відредагований варіант речення має такий вигляд: *Сільськогосподарська продукція забезпечує не тільки нашу область, а й інші регіони.* Подібне

порушення наявне також у реченні: *Це не стільки провина школи, скільки батьків*. Відредагований варіант: *Це провина не стільки школи, скільки батьків*.

Досить поширеними на рівні речення є й помилки, пов'язані з уживанням **займенників**. Займенник відіграє важливу роль у реченні, оскільки часто містить у своєму значенні посилання на попередній контекст, а отже, є засобом зв'язку між реченнями чи частинами речення. Наприклад: *Будинок стояв на березі річки, поруч із ним квітував молодий сад*. У цьому реченні займенникова форма з *ним* є посиленням на вжите в попередньому контексті слово *будинок*. Уживання займенника дає змогу уникнути небажаного повтору слова й тим самим урізноманітнити текст.

Унаслідок ненормативного вживання займенника, можуть виникати двозначні за змістом конструкції. Це трапляється, коли вживають два іменники в тому ж числі та роді, що й займенник. Наприклад: *Лікар пояснив хворому, наскільки важливим для нього є точно встановити діагноз*.

Під час побудови речення, абзацу, тексту слід постійно перевіряти зв'язок наступної думки з попередньою й особливо звертати увагу на вживання займенників, оскільки часто саме їх уживають неправильно.

Найчастіше помилка вживання полягає в тому, що з тексту не зрозуміло, якого слова стосується займенник, а це спотворює зміст, уносить двозначність. Наприклад: *У зовсім непристосованому приміщенні знаходиться молодняк великої рогатої худоби. Його (?) слід реконструювати. А мала все допитується в бабусі. Де знати малій, чого такі ті очі, чого саме цієї осені, теплішої за всі на її (?) віку, почало з нею (?) таке діятись*.

Незрозумілим стає текст і тоді, коли будують неправильні словосполучення, зокрема й займенникові: *Вони тинялися по танцмайданчику з одного кутка в інший, не знаючи, до чого себе приткнути, намагаючись утоптати хтозна-що в землю*.

Отже, складаючи текст, мовець повинен постійно пам'ятати про те, які саме відхилення від норми можливі в межах тих чи тих синтаксичних конструкцій, а також бачити шляхи подолання цих відхилень. Свідоме застосування поданих у цьому розділі рекомендацій допоможе уникнути порушення в побудові словосполучень та речень, посприє вдосконаленню мовленнєвої культури фахівця.

Сполуки **сьогоднішній день** уникаймо,
а слів **сьогодні** й **сьогодення** не забуваймо

Майже щодня чуємо вислови зі словосполуками **сьогоднішній день** і **на сьогоднішній день**. Їх треба замінити словоформами **сьогодні** та **на сьогодні**, коли йдеться про час між учорашнім і завтрашнім днем, і словами *тепер*, *зараз*, *сьогодення*, *сучасність*, коли висловлюємося про теперішній час, сучасний період [10, с. 130].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **витікає** чи **впливає** висновок (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Проведіть дискусію з фахового проблемного питання. Побудуйте її у формі діалогу (полілогу).

5.3. Найважливіші пунктуаційні норми української літературної мови

Пунктуаційні норми – це встановлені правила вживання розділових знаків на письмі (крапки, знака питання, знака оклику, трьох крапок, дужок, лапок, коми, крапки з комою, двокрапки, тире).

Крапку ставлять у кінці розповідного або спонукального речення, якщо воно без окличної інтонації, між пов'язаними частинами тексту та в інших випадках: *Конкуренція є важливою рушійною силою розвитку економічних систем.*

Знак питання ставлять у кінці питального речення, у дужках у середині цитати чи після неї для виявлення сумніву або критичного ставлення того, хто цитує, до наведеного матеріалу: *Як розвивається економіка України на сучасному етапі?*

Знак оклику ставлять у кінці окличного речення, після вигуків, звертань, слів *так*, *ні*, коли вони стоять на початку речення та їх вимовляють із виразною інтонацією; у дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу: *Провідні фірми країн-членів Європейського Союзу намагаються придбати "найбільш життєво важливі та прибуткові галузі виробництва"!*

Три крапки ставлять на позначення перерваності або недокінченості речення, пропуску в цитаті, а також коли цитату беруть із середини

речення або цитоване речення наводять не до кінця: *Клієнти мають право відкривати свої розрахункові (поточні, валютні) рахунки в одному із самостійно вибраних ними банків...*

У **дужки** беруть підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів; вставні слова, речення як зауваження до тексту; прізвище автора, що стоїть після цитати, наведеної з його творів: *До оборотного капіталу належить частина постійного капіталу (сировина, матеріали, паливо, незавершене будівництво тощо) та змінний капітал, що авансують на купівлю робочої сили.*

У **лапки** беруть цитати, застарілі, незвичайні слова або вжиті вперше; індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, фільмів тощо: *Роялті – ліцензійна винагорода за право використання винаходів, "ноу-хау", патентів, випуск книг у вигляді періодичних видань або поточних відрахувань.*

Одним із найбільш складних розділових знаків є **кома**.

У простому реченні кому ставлять у таких позиціях:

➤ між однорідними членами речення, з'єднаними інтонаційно, одним, двома або кількома однаковими сполучниками: *Вибірковий акциз в окремих країнах установлюють на телефонні послуги, показ кінофільмів, квитки на певні види транспорту, комунальні послуги. Засоби праці у процесі виробництва функціонують протягом багатьох років, але зберігають свою натуральну форму;*

➤ перед сполучниками **і, а також, ще й, а то й, та й, та ще**, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: *Доходи держави формуються, переважно, за рахунок податків, які є головним джерелом надходжень до державного бюджету, а також надходжень від зовнішньоекономічної діяльності;*

➤ перед другим із парних сполучників (**не тільки..., а й (не тільки..., але й; не тільки..., а ще й; не тільки..., але також і), як..., так і; хоч..., але (та); не стільки..., скільки**), що вживають при однорідних членах речення: *В активно-пасивних рахунках дебет може вказувати як на збільшення, так і на зменшення;*

➤ перед словами **а саме, як-от, як та ін.**, що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнювальних слів: *Процес продажу – етапи, які долає продавець під час продажу товару, а саме: пошуки*

та оцінювання потенційних покупців, попередня підготовка до візиту, підхід до клієнта...

➤ для виділення вставних слів, речень: *Банки, що розміщуються поза офіційною сферою обігу долара США, приймають за певний відсоток депозити, виражені в доларах, а потім переуступають ці засоби, переважно, за вищий відсоток іншому банку;*

➤ для виділення порівняльних зворотів, що їх уводять словами **як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж** та ін.: *Необхідний робочий час визначає вартість робочої сили як товару, а споживча вартість цього товару полягає у здатності створювати вартість більшу, ніж його вартість;*

➤ для виділення прикладок, а також відокремлених прикладок, що починаються словами **як, тобто (себто, цебто), або (= тобто)** тощо: *Характерною ознакою банкнотного обігу є його гнучкість, тобто здатність пристосовувати загальну масу банкнотів в обігу до його реальних потреб;*

➤ для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами **крім (окрім), за винятком, особливо, включаючи, замість, наприклад, навіть, зокрема** й под., якщо їх виразно інтонаційно відокремлюють: *Засновниками, акціонерами, учасниками комерційних банків можуть бути юридичні та фізичні особи, окрім рад народних депутатів...*

➤ для виділення відокремлених означень: *Індекси цін міжнародної торгівлі, визначені на основі базисних цін, публікують у міжнародній і національній зовнішньоторговельній статистиці;*

➤ для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо; відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами та одиничними діприслівниками, які означають час, причину, умову дії: *Під час лізингу орендодавець зобов'язується на певний термін рухоме й нерухоме майно за погоджену орендну плату, охоплюючи ризик, пов'язаний із правом володіння, передавати орендоотримувачеві.*

У складному реченні кому ставлять для відокремлення частин, що входять до безсполучникового, складносурядного, складнопідрядного речень, а також до складних речень із кількома типами синтаксичного зв'язку: *Держава ніколи не була пасивним спостерігачем розвитку економіки, вона завжди втручалася в господарське життя. На лицьовому боці європейських монет новітнього часу вміщено символ республіки,*

якщо у країні республіканський лад, або зображення правителя, коли це монархія.

Крапку з комою ставлять між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо всередині хоча б одного з них є коми; між частинами, що входять до складного речення, коли вони поширені або всередині їх уже є розділові знаки; між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними, на відміну від розмежування окремих речень: *Кредиторами можуть бути постачальники, яким за певних причин не оплатили поставку матеріальних ресурсів; підрядники, яким підприємство заборгувало за виконані роботи; працівники, яким нараховано, але ще не видано зарплату.*

Двокрапку ставлять перед однорідними членами речення після узагальнювального слова або коли його немає, між двома частинами в безсполучниковому реченні, коли друга розкриває зміст першої загалом або одного з її членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першій частині: *Розрахунок ВВП можна робити двома шляхами: за витратами й доходами.*

Тире ставлять у таких випадках:

➤ між підметом і присудком, коли вони обидва виражені іменником або кількісним числівником у Н. в., а дієслова-зв'язки немає: *Акцептант – особа, зобов'язана сплатити певну суму за пред'явленим рахунком або векселем;*

➤ перед **це, оце, то, ось, (це) значить**, якщо присудок виражений іменником у Н. в. або неозначеною формою дієслова та приєднується за допомогою цих слів до підмета: *Головне підприємство – це підприємство, що виготовляє кінцеву продукцію...*

➤ на місці пропущеного члена речення, переважно, присудка: *Зростання товарних запасів у балансі товарного забезпечення роздрібного товарообігу розглядають як форму використання ресурсів, а скорочення – як залучення до товарообігу додаткових ресурсів;*

➤ перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *Касу взаємної допомоги створюють при профспілкових організаціях для робітників і службовців – членів профспілки, у відділах соціального забезпечення місцевих рад народних депутатів – для пенсіонерів;*

➤ після переліку, якщо перелік іде за узагальнювальним словом і не закінчує речення: *Статистика як наука застосовує різні методи: статистичне спостереження, економічні індекси, групування, середні*

величини, балансовий метод вивчення – і відображає виконання планів розвитку країни;

➤ для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, уставити **а саме**: *Грошові купюри випускають різного номіналу – від одиниці до ста і більше...*

➤ між частинами заперечного порівняння: *Вища рентабельність – менший ризик укладання грошей у підприємство;*

➤ між частинами безсполучникового чи складносурядного речення, якщо в другій із них подано висновок або наслідок дії, причини, умови першої частини: *Збільшується трудовий стаж – створюються умови для службового зростання, підвищення заробітної плати, права на отримання різних пільг від підприємства тощо;*

➤ для виділення поширеної групи вставних слів, виразів, що стоять усередині речень: *На рівні господарських ланок – підприємств, фірм, об'єднань та інших структур – під час розподілу новоствореної вартості утворюються такі специфічні форми доходів, як заробітна плата, прибуток, дивіденд, рента.*

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Відредагуйте словосполучення.*

Дякувати Вас, завдати шкоду, потребувати в допомозі, наслідувати дорослим, вибачити його, зазнати збитки, завдати неприємності, постачати сировиною, відповідати на українській мові, прагнути до перемоги, доглядати за хворими, сміятися з себе, одружитися на І. М. Лісовій.

Завдання 2. *Визначте, на які запитання відповідають залежні слова в поданих парах. Запишіть словосполучення, уживаючи залежне слово в потрібній формі.*

Зразок: притаманний (кому?) їм.

Властивий (ринкова економіка), характерний (сучасне підприємництво), оснований (приватне власність), заснований (товаровиробники), завідувач (кафедра), завідуючий (відділ), дорівнювати (дванадцять), рівнятися (показники зростання), торкатися (проблема), доторкатися (стіна), опанувати (іноземна мова), оволодіти (знання), доводити (перспективність), свідчити (необхідність), відзначити (наукова новизна), сказати (результати), дотримуватися (субординація).

Завдання 3. *Знайдіть у складі речень словосполучення, у яких неправильно вжито форму залежного слова. Відредагуйте речення.*

1. Брокер зобов'язаний у триденний термін повідомити клієнта про купівлю товару. 2. Слід інформувати Посереднику про відмову від замовленої послуги. 3. Виконавець зобов'язаний повідомити Замовника про готовність виконаних зразків. 4. Сторони несуть майнову відповідальність, згідно чинного законодавства.

Завдання 4. *Знайдіть випадки неправильного вживання прийменників. Відредагуйте речення.*

1. Розрахунки по здійсненій на біржі угоді покупець і продавець виконують між собою. 2. Клієнт надає інформацію по закінченню двох місяців із дня підписання Договору. 3. Послуги надаються по наявних розрахунках. 4. Розрахунки по оплаті послуг здійснюються в триденний термін. 5. За невиконання зобов'язань по цьому Договору винна Сторона сплачує Замовникові недотримку.

Завдання 5. *Знайдіть конструкції, у яких неправильно вжито прийменник. Відредагуйте речення.*

1. При замовленні таблиці необхідно зазначити вартість послуг. 2. Клієнт доручає Брокерові продати товар при умові встановлення ціни не нижче заданої. 3. При укладенні контракту сторони дотримуються чинного законодавства. 4. Синдикат здійснює комерційну діяльність при збереженні юридичної самостійності підприємств. 5. Перевірка результатів здійснюється при проведенні повторних досліджень. 6. Протекторат – форма економічної залежності, при якій більш слабка країна фактично підкоряється сильнішій державі. 7. При нетриманні від вас суми претензії справу буде передано до арбітражу.

Завдання 6. *Запишіть речення, обираючи велику чи малу літеру, уживаючи, де потрібно, лапки, ставлячи пропущені розділові знаки.*

1. Ухвалення законів (П,п)ро державне регулювання цінних паперів в Україні, постанови (К,к)абінету (М,м)іністрів України (П,п)ро врегулювання окремих питань взаєморозрахунків із належних до бюджетів платежів стало основою для створення банківського законодавства в Україні. 2. У 2003 р. (К,к)абінетом (М,м)іністрів України було прийнято (П,п)останову (П,п)ро затвердження (Д,д)державно програми розвитку та функціонування української мови. 3. Це законопроекти внесені (Н,н)аціональним (Б,б)анком України. 4. Відбудуться загальні збори акціонерів ВАТ (К,к)іїв-електромонтаж. 5. Цей захід проводять (М,м)іністерство освіти та науки

України та (Х,х)арківський (Н,н)аціональний (Е,е)економічний (У,у)університет імені Семена Кузнеця.

Завдання 7. *Виявіть порушення в побудові ряду однорідних членів. Відредагуйте речення.*

1. Було посіяно зернових вісім гектарів, жита шість гектарів. 2. Шефи подарували школі нове технічне обладнання, обчислювальну техніку та вимірювальні прилади. 3. Конспектуючи, слід використовувати різні допоміжні засоби, залишати поля, підрозділяти записи, підкреслювати найважливішу інформацію. 4. Фабрика випускає зимове взуття, жіночі напівчобітки, підліткові черевики з хутряною підкладкою.

Завдання 8. *Знайдіть помилки вживання в реченнях подвійних сполучників. Відредагуйте речення. Яке з речень можна відредагувати двома способами?*

1. Така демографічна ситуація не тільки характерна для нашого міста, а й для інших обласних центрів. 2. Запропонована в дипломній роботі методика аналізу дозволяє не тільки визначити рівень рентабельності, а й виявляє шляхи його підвищення. 3. Це завдання є не стільки прерогативою законодавчої гілки влади, скільки виконавчої. 4. Комісія врахувала зміст не стільки вашого звернення, скільки умови, що спонукали вас його скласти. 5. Підприємства легкої промисловості не тільки реалізують свою продукцію Харківщині, а й у сусідніх областях. 6. Кабінет Міністрів здійснює контроль як за виконанням прийнятих ним актів безпосередньо, так і через підвідомчі йому органи. 7. Реферат не лише може бути джерелом інформації про нову літературу, а й самостійним різновидом навчальної роботи. 8. Фірма має не тільки ліцензію на аудит, але й на інші види інтелектуального бізнесу. 9. Гроші виражають не тільки вартість товару, але й є знаряддям експлуатації людини людиною.

Завдання 9. *Перепишіть речення, підкресліть підмети, виражені словосполученнями, та присудки. Допишіть закінчення, узгоджуючи присудок із підметом; поясніть вибір потрібної форми.*

1. Група депутатів звернул...сь до уряду країни із заявою. 2. Більшість делегатів проголосував... позитивно. 3. Частина спортсменів тренувал...ся на стадіоні. 4. Решта учасників конкурсу продовжувал... боротьбу за призові місця. 5. Значна кількість працівників підвищу... кваліфікацію в міжгалузевому інституті післядипломної освіти. 6. Чимало студентів перебува... на диспансерному обліку. 7. Кілька виборців звернул...ся за допомогою.

Завдання 10. *Перебудуйте речення, уживаючи для позначення приблизної кількості конструкції з прийменниками до, близько, трохи не, мало не, понад. Уставте пропущені букви, узгоджуючи присудок із підметом.*

1. У літніх таборах відпочива... та оздоровлю...ться приблизно дві тисячі дітей. 2. Приблизно сто тисяч гектарів землі обробля...ться фермами. 3. За два дні в музеї побувал... приблизно вісімсот чоловік. 4. Приблизно дві тисячі листів надійшл... в редакцію останнього місяця. 5. До хору записал...ся приблизно сто чоловік.

Завдання 11. *Виявіть порушення в побудові речень із дієприслівниковими зворотами. Поясніть причини цих порушень, відредагуйте речення.*

1. Одержавши Ваші пропозиції щодо обговореного проекту, нам хотілося б висловити кілька зауважень. 2. Вивчивши калькуляцію, нам здаються завищеними запропоновані Вами ціни. 3. Розуміючи всю важливість закінчення будівництва, Вам надається знижка на будматеріали в розмірі 3 % від зазначеної в контракті ціни. 4. Розглядаючи Вашу претензію, у нас склалося враження, що Ви врахували низку позицій нашої угоди.

Завдання 12. *Відредагуйте речення з дієприслівниковим зворотом.*

1. Готуючись до іспиту, у мене не було часу на розваги. 2. Розподіливши обов'язки, почалася робота в лабораторії. 3. Вивчаючи іноземну мову, мені часто доводиться радитися з викладачем. 4. Знайомлячись із документом, мені впала в око одна деталь. 5. Обстеживши пацієнта, у лікаря з'явилися сумніви щодо попереднього діагнозу. 6. Прочитавши твого листа, мені стало весело. 7. Розробляючи проект, мені довелося попрацювати в лабораторії. 8. Закінчивши університет, він був сповнений бажання працювати. 9. Вивчивши калькуляцію, нам здаються завищеними запропоновані вами ціни. 10. Отримавши Ваші пропозиції, нам хотілося б висловити кілька зауважень. 11. Розглядаючи Вашу претензію, у нас з'явилися деякі сумніви.

Завдання 13. *Знайдіть у реченнях спільний додаток до слів, які керують різними відмінками. Відредагуйте речення.*

1. У цеху здійснюють догляд і ремонт обладнання. 2. Необхідно знати й керуватися дорожніми знаками, сигналами світлофора, жестами міліціонера регулювальника. 3. Фахівці розробили й почали впровадження нового проекту. 4. На початковому етапі роботи слід ознайомитися

та опрацювати наукову літературу з обраної теми. 5. Для того щоб мова функціонувала на всіх рівнях державного життя, необхідна увага та створення умов для її розвитку. 6. Працівники фірми прагнуть удосконалити й повністю оволодіти новими формами роботи.

Завдання 14. *Запишіть речення, поставивши дієслова в дужках у потрібній формі минулого часу.*

1. Ніхто з двадцяти потерпілих не (звернутися) за медичною допомогою. 2. Усі, хто (перебувати) на диспансерному обліку, (отримати) путівки до профілакторію. 3. Кожен із присутніх (висловити) свою думку щодо зазначеної проблеми. 4. Жоден із делегатів не (скористатися) наданою пільгою. 5. Хтось із вас (записатися) на прийом? 6. Дехто з працівників (залишитися) на робочому місці. 7. Ті, хто (підписати) заяву, (утворити) робочу групу. 8. Нікому з тих, хто (надіслати) матеріали, не прийшло повідомлення про термін конференції.

Завдання 15. *Відредагуйте речення з однорідними членами.*

1. Працівник зобов'язаний володіти і вживати державну мову. 2. На початковому етапі роботи необхідно ознайомитися та опрацювати літературу з обраної теми. 3. Завод освоїв і почав випуск нової продукції. 4. Фахівці розробили і почали впровадження нового проекту. 5. Софія не тільки стала великим храмом, а й осередком книжної науки. 6. Цінність кристала не лише залежить від його прозорості й кольору, а й від огранювання. 7. На етапі становлення Давньоруської держави князівська дружина не тільки виконує роль війська, а й радників. 8. Це не стільки завдання орендодавця, скільки орендаря. 9. Фермери не тільки забезпечують картоплею нашу область, а й інші регіони України.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Що таке "синтаксична норма"? До чого призводять порушення синтаксичної норми в діловому стилі?
2. Охарактеризуйте відомі Вам порушення в побудові словосполучень.
3. Розкажіть про вживання словосполучення із прийменником *по* в українській мові.
4. Поясніть уживання словосполучень із прийменником *при* в українській мові.
5. Охарактеризуйте типові порушення в побудові речень.
6. Які вимоги до побудови речень з однорідними присудками?
7. Розкажіть правила побудови речень із дієприслівниковим зворотом.

8. Які помилки можливі у складному реченні, де використовують подвійні сполучники?
9. У яких випадках ставлять кому у простому реченні?
10. Поясніть правила вживання тире та двокрапки. Наведіть приклади.

Тести для самоконтролю

1. Позначте словосполучення, у яких немає помилок у вживанні форми залежного слова
- А** перекладати на англійську мову, вжити заходи
 - Б** сповнений радістю, приїхати на наступний день
 - В** наслідувати дорослим, позбавитися від звички
 - Г** зазнати втрат, хворіти на грип
 - Д** у повній мірі, не чути промову
2. Позначте словосполучення, у якому залежне слово треба вживати з іншим прийменником
- А** запитати за розклад
 - Б** виконати по алгоритму
 - В** піти по молоко
 - Г** заплатити всім по двадцять гривень
 - Д** сталося через необережність
3. Укажіть ряд правильно побудованих словосполучень
- А** готувати по рецепту, відгукнутися на запит, звернутися по питанню
 - Б** розпочати обговорення, послати за лікарем, притаманний йому
 - В** відповідати українською мовою, зазнати поразку, хворіти на грип
 - Г** ходити по горах, брати участь, опанувати професію
 - Д** розкласти по полицях, працювати по суботах, чинити опір
4. Укажіть ряд, де всі конструкції побудовані правильно
- А** властивий мові, згідно з рішенням, укласти угоду
 - Б** хворий на ангіну, вжити заходи, позбавитися звички
 - В** відсутній по хворобі, постачати продукти, сталося через непорозуміння
 - Г** виступити на захист, розпис по дереву, забути із-за неувважності
 - Д** поїхав за квітами, рухатися по прямій, чинити опір
5. Позначте речення, у якому треба обрати родову форму присудка, яка записана першою
- А** ЖЕУ (повідомив, повідомило) про зміну тарифів на комунальні послуги (*житлово-експлуатаційне управління*).
 - Б** ГЕС (дав, дала) перший струм (*гідроелектростанція*).

- В** НАН (провів, провела) Всеукраїнську наукову конференцію (*Національна академія наук*).
- Г** КНЕУ (оголосило, оголосив) прийом студентів (*Київський національний економічний університет*).
- Д** НБУ (дозволив, дозволило) кредитування фізичних осіб (*Національний банк України*).
- 6.** Позначте неправильно побудоване речення з дієприкметниковим зворотом
- А** Перший сніг, випавший уночі, швидко почав танути.
- Б** Знання, набуті у школі, допоможуть у подальшому житті.
- В** Виставка, відкрита у клубі, зацікавила учнів.
- Г** Птахи, налякані громом, кружляли над містом.
- Д** Прізвища, занесені в реєстр, потрібно перевірити.
- 7.** Позначте речення з дієприслівниковим зворотом, побудоване неправильно
- А** Закінчивши роботу, учні зібрали інструменти.
- Б** Прослухавши текст, діти висловили свої судження.
- В** Обстежуючи пацієнта, лікар використовує найновішу техніку.
- Г** Переїхавши до столиці, почався новий етап у його житті.
- Д** Готуючись до іспитів, студент повторив увесь вивчений матеріал.
- 8.** Укажіть речення, у яке правильно введено цитату
- А** Мавка говорить Лукашеві, що "не пий же крові з сестроньки моєї".
- Б** Перед побаченням з Оксаною Ярема з сумом говорить, що "я тобі не пара, я в сірій свитині".
- В** Однак ми дізнаємося, що "сирота Ярема – сирота багатий".
- Г** Мавка жаліється Лукашеві, що "я таки зовсім, зовсім самотня".
- Д** Іван Франко назвав Івана Нечуя-Левицького: "всеобіймаючим оком Правобережної України".
- 9.** Позначте речення з однорідними членами, у якому немає порушень синтаксичної норми
- А** Вийшла серія публікацій про роль і внесок наших земляків у загальносвітову історію.
- Б** На уроках історії ми можемо вивчати та дізнаватись про іншу культуру.
- В** Така демографічна ситуація не тільки характерна для нашого міста, а й для інших обласних центрів.

- Г Про кіммерійців не тільки повідомляє Гомер в "Одіссеї", а й такий відомий автор, як Геродот.
- Д У військовій справі сармати суттєво випередили не тільки скіфів, а й інші народи.
10. Позначте випадок правильної заміни прямої мови непрямою
- А Т. Шевченко писав, що я все покину і полину до самого Бога молитися.
- Б Захар Беркут сказав, що доки ми будемо держатися купи, ніяка сила нас не переможе.
- В З болем Т. Шевченко пише про українське село, що чорніше чорної землі блукають люди.
- Г Старий Джеря попросив Миколу, щоб той не зачіпав осавулу та не дражнив пана.
- Д Леся Українка писала, що, доле, ти міцніша і я корюся.

Домашнє завдання

1. Прочитайте роздуми різних людей про мовні проблеми нашого суспільства. Запропонуйте власні роздуми щодо проблеми чистоти мови.

а) Але ж і дивні ми люди! Виходячи з дому, так уже пильно та прискіпливо оглядаємо себе в люстрі: щоб і чисте все було, і випрасуване до ладу, і до лица. Щоб ніде тобі ні ниточки, ні волосинки, ні пилинки... І в помешканні чепурненько в нас, особливо як гості мають прийти. Та й страви нам потрібні не тільки смачні, а ще й аби милували наші очі: і торти порозмальовуємо, і салати порозквітчуємо.

А от спілкуємося, як заманеться, не замислюючись, псуємо, нищимо мовну красу, анітрохи не переймаючись тим, скільки бруду, сміття, непорозуміння вносимо в мову. Бо нам "всьо равно"! "Ну ви мене поняли? Поняли. То нащо чіплятися? Хіба ни всьо равно?".

Ох не однаково! Квітує троянда на зеленому куці, чаруючи очі своєю красою, чи, безжалісно потоптана, лежить у дорожній пилюці. Не однаково, цвіте яблуня білим незайманим цвітом чи стоїть зів'яла з безжально й бездумно обламаним гіллям.

У незалежній Україні вмирає українська мова, якою захоплювалися колись чужоземці, зникає мова, яка кликала до боротьби, якою освідчувалися в коханні, яка зцілювала наші душі! Натомість панує мова

слов'ян-сусідів і жахливий суржик. Рятуймо, браття, мову! Не стане мови – не стане й нас! (В. Маснюк);

б) Оцю принизливу тенденцію, що чинить велику, непоправну шкоду нашій нації – уживати якомога більше слів англійської мови та витіснити самобутні слова рідної мови, спостерігаємо тепер в Україні на різних рівнях: від банальних оголошень про пепсі-колу до наукових видань. Декому (у кого відсутнє лінгвістичне мислення) здається, що найкращий, найефективніший спосіб боротьби з росіянізмами – це заміна їх англіцизмами... Ось не сподобалося ділкам слово "сік" – звичне слово, що здавна належить до основного словникового складу української мови, і вони замінили його на коробках і пляшках, як їм здається, оригінальним "джусік".

Повелося в нас тепер так, що всюди на вулицях наших міст щось продають, часто якісь харчові продукти. Досить смачною видається гаряча ковбаска в булочці, але ж її "нестравна" назва – "хот-дог" – одразу знецінює її. Звідкіля ж узявся покруч? Такі гарячі ковбаски в булочці, продаж яких започатковано у Франкфурті, здавна відомі в нас (часто під назвою "сосиски"). А в американському слензі (просторіччі низького ґатунку) на початку ХХ ст. сталий вислів "hot dogs" став широко вживатися на позначення оцієї ковбаски, укладеної в булочку. ...І ось "...несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли" (Т. Шевченко) оцей "hot dogs", і він повсюдно тепер уживається.

Декому може видатися усе це дрібницею, не вартою уваги. На жаль, воно не так: де знижується культура мовлення, там зникає й увага до слова та думки. Кому байдуже, чи рідна назва, чи чужий приблуда-покруч, той, наче молитву, не шептатиме Франкове кредо: "Якби ти знав, як много важить слово". (Р. Зорівчак)

2. Перепишіть речення, проаналізуйте їхню структуру, розставте розділові знаки.

1. Більшість документів має задовольнити такі вимоги як придатність до тривалого зберігання максимальну точність. 2. У разі виконання вимог до бухгалтерського обліку можна отримати достовірну інформацію що необхідна як для внутрішніх користувачів так і для зовнішніх. 3. У ХУІ столітті француз Жан Боден обґрунтовує зміну рівня цін як невідповідність між кількістю грошей і товарів. 4. Приватний інтерес у теорії суспільного вибору розглядають як основний мотив діяльності особи фірми та суспільного життя людей. 5. Ціни це орієнтири керуючись

якими власники ресурсів підприємці та споживачі роблять свій вибір щоб реалізувати власний інтерес. 6. Чистий дохід тобто різниця між доходом і витратою має назву прибутку. 7. Витрати тобто гроші або кошти що пішли на виробництво продукції мають назву собівартості продукції. 8. Покупців на ринку багато і вони діють незалежно один від одного. 9. Традиційна мікроекономіка вивчає конкурентні фірми а теорія міжнародної торгівлі розглядає конкуренцію на ринках де фірми зазнають різноманітних витрат на придбання факторів виробництва.

Рекомендована література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.
2. Бурячок А. А. Про прийменник "по" / А. А. Бурячок // Урок української. – 2005. – № 5. – С. 27.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Головащук С. Г. Словник-довідник з правопису та слововживання С. Г. Головащук. – Київ : Наукова думка, 1979. – 260 с.
6. Довідник з культури мови / за ред. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Культура мови вчителя. Курс лекцій / за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
9. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
10. Ожоган В. М. Синтаксис української мови / В. М. Ожоган. – Київ : Освіта України, 2009. – 331 с.
11. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.

Глосарій до розділу 1

Абревіатура – це складноскорочене слово, утворене поєднанням початкових складів, перших літер чи частин слів.

Арго (від фр. *argot* – жаргон) – мова вузької соціальної чи професійної групи, створювана, із метою мовного відокремлення. Арго характеризується наявністю слів, незрозумілих для сторонніх (арго злодіїв, жебраків). Основа арго – це специфічний словник, що широко охоплює іншомовні елементи, наприклад, циганські (*чувак*) або німецькі слова у злодійському арго. Своєї граматики арго не має, підпорядковується законам розмовної мови.

Багатозначне слово – це слово, яке має два або більше пов'язаних між собою лексичних значень; одне з його значень повинно бути чітко окреслене контекстом.

Білінгвізм (від лат. *bi* – два і *lingua* – мова) – це двомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою – набутою, але важливою для спілкування в деяких комунікативних сферах.

Власне українська лексика – це слова, поширені тільки в українській мові. Вони можуть бути різної давності, але закріпилися лише в українській мові в період її формування й розвитку та виражають специфіку української мови саме тим, чим вона відрізняється в лексиці від інших східнослов'янських мов.

Говірка – це найдрібніша діалектна одиниця, що поширена на невеликій території (одного чи кількох населених пунктів).

Грамматика (від грец. *grammatikē*, *grámma* – літера, написання) – це розділ мовознавства, що вивчає закономірності будови, змін та утворення форм слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис).

Дискурс (від фр. *discours* – мовлення, у лат. *discursus* – блукати, розгалуження, розростання) – це:

1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя;

2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними

чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними);

3) стиль, підмова мовного спілкування;

4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має окремий набір змінних.

Діалект (від грец. *diálektos* – розмова, говір, наріччя) – це різновид певної мови, який використовують як засіб спілкування особи, пов'язаний тісною територіальною, соціальною або професійною спільністю. Розрізняють територіальні й соціальні діалекти.

Діалект соціальний – це мова соціальних груп. Від загальнонародної мови соціальні діалекти відрізняються лише лексичним складом. До них належать професійні діалекти; групові, або корпоративні діалекти – жаргони чи сленги учнів, студентів, спортсменів, військових та інших, головним чином, молодіжних колективів; таємні мови; аргументи декласованих елементів, ремісничих, торговців. Такими є і варіанти загальнонародної мови, характерні для певних економічних, кастових, релігійних та інших груп населення.

Діалект територіальний – це різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної та духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості.

Діалог (від грец. *dialogos* – бесіда) – це функціонально-комунікативний вид мовлення, що характеризується безпосереднім словесним обміном думками між двома мовцями.

Дієслово – це самостійна частина мови, що вказує на дію або стан предмета та відповідає на питання "що робити?", "що зробити?".

Жаргонізми (від фр. *jargon*, від галло-романського *gargone* – базікання) – це слова та вислови, властиві мові певного соціального середовища, соціальний різновид мови, притаманний відносно відкритим соціальним і професійним групам людей, об'єднаних спільністю інтересів, звичок, занять, соціального стану.

Загальноновживана лексика – це лексика, яку використовують усі носії мови, незалежно від професії та спеціальності, освіти, місця проживання.

Загальнонаціональна мова – це мова, якою розмовляє народ певної країни (нація) в усіх сферах життя, передає інформацію й досвід від покоління до покоління.

Займенник – це частина мови, яка замінює іменник у реченні. Указує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх. Займенники подібно до іменників, прикметників і числівників, відповідають на питання *хто? що? який? чий? скільки?*

Іменник – це самостійна частина мови, що має значення предметності, вираженої у формах роду, числа та відмінка, відповідає на питання *хто? або що?*

Інтерференція (від лат. *inter* – між, взаємно та *ferens, ferentis* – який несе, переносить) – це взаємодія мовних систем в умовах білінгвізму, яка виникає або у процесі мовних контактів, або у процесі індивідуального засвоєння нерідної мови. У процесі інтерференції відбувається процес мимовільного, спонтанного перенесення, накладання ознак системи однієї мови на систему іншої. Результат такого перенесення виявляють у появі відхилень від норми та системи однієї мови під впливом іншої.

Канцеляризм (від лат. *cancellaria* – відділ установи, який відає діловодством) – це слово, словосполучення, граматична форма чи конструкція офіційно-ділового стилю, що використовують в іншому стилі, сфері спілкування, де таке вживання призводить до порушення стилістичних норм або створює певний стилістичний ефект.

Компетентність – це поінформованість, обізнаність, авторитетність.

Компетенція – це:

- 1) добра обізнаність із чим-небудь;
- 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи.

Комуникант – це особистість, яка здійснює комунікативний акт передання інформації або сприймає та інтерпретує її.

Комуникативна компетенція – сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комуникантами, а також уміння їхнього ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата.

Комунікація (від лат. *communicatio* – роблю спільним, спілкуюся) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами.

Культура мови – це:

- 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування, відповідно до мети та змісту висловлювання;

2) удосконалення літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі.

Лексема (від грец. *léxis* – слово, мовний зворот) – це слово з усіма його формами словозміни та значеннями, що їх виявляють у різних контекстах.

Лексика (від грец. *lexikos* – словесний) – це словниковий склад мови. За призначенням і сферою використання виділяють різні групи лексики: загальноживану, термінологічну, професійну, спеціальну, активну, пасивну, застарілу. За стилістичною активністю лексику розподіляють на нейтральну та стилістично забарвлену.

Лексикографія (від грец. *lexikós* – словниковий і *graphō* – пишу) – це:

1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників;

2) збирання слів окремої мови, упорядкування їх та опис різного роду словникового матеріалу;

3) сукупність словників окремої мови й наукових праць із цієї галузі.

Лексикологія (від грец. *lexikós* – словниковий і *logos* – слово, учення) – розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

Лексичне значення слова – це закладений у слові зміст, який визначають за співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова. Одне слово може мати кілька лексичних значень.

Літературна мова – це унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідаційну функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Вона протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемній формах.

Метафора (від грец. *metaphorá* – переміщення, віддалення) – це один з основних тропів, який полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на інший на основі подібності. В основі метафори лежить логічний механізм порівняння.

Метонімія (від грец. *metōnymía* – перейменування) – це вид тропа, перенесена назва предмета чи явища, яка виникає на основі зовнішнього

чи внутрішнього зв'язку між суміжними поняттями. Такими поняттями є предмет і матеріал, із якого зроблено цей предмет (*ходить в шовках, носить синтетику*), простір (приміщення) і люди, які наповнюють цей простір (*вулиця співала та працювала, місто прокидається*), посуд і вміст (*з'їсти повну миску, випити склянку*), автор і його твори (*Т. Шевченко – перечитую Шевченка*).

Мова – це система знаків із закодованими в ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є найважливішим засобом спілкування людей, одним із компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова нерозривно пов'язана з мисленням і слугує не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. Існування мови виявляється у її функціонуванні в мовленні.

Мова професійного спілкування – це соціальний варіант сучасної літературної мови, її поліфункціональна підсистема, якою послуговуються, переважно, представники певної професії та яка забезпечує різні комунікативні потреби мовців у професійній сфері.

Мовлення – це реалізація мови-коду. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує й тому перебуває в постійному розвитку.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються в процесі спілкування. Головні ознаки мовної норми – унормованість, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота та зрозумілість, доступність і доцільність.

Мовна особистість – це мовець, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження й самовираження, розвитку своїх інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей і засобом соціалізації особи в суспільстві.

Мовна політика – це система заходів свідомого впливу держави на соціальний статус мови як засобу комунікації, на функціонування мови в усіх сферах життєдіяльності соціуму. Правова держава має гарантувати всіма юридичними, соціально-економічними, культурними, освітніми нормами розвиток національної мови та культури.

Морфема (від грец. *morphe* – вигляд, форма) – це найменша неподільна значуща одиниця мовної системи.

Наголос – це виділення певного складу у слові за допомогою сили звуку (*динамічний*, або *силовий* наголос), зміни тону (*тонічний*, або *мелодійний* наголос), тривалості (*квантитативний*, або *кількісний*) чи певного слова у фразі (*логічний* або *фразовий* наголос).

Наріччя – це найширше діалектне угруповання певної мови, до складу якого входять однотипні діалекти цієї мови.

Норма лексична – це правила слововживання, прийняті в мові на сучасному етапі.

Норма морфологічна – це сукупність правил, що відображають творення та функціонування граматичних форм.

Норма орфоепічна – це система правил, які регулюють правильну, зразкову вимову.

Норма правопису – це зведення правил про написання слів і вживання розділових знаків у складному та простому реченнях.

Норма синтаксична – це правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень та речень).

Омоніми (від грец. *homos* – однаковий і грец. *onoma* – ім'я) – це слова, які однаково звучать та пишуться, але мають різне значення.

Пароніми – це слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

Переносне значення – це похідне, вторинне, неосновне значення, що виникло та функціонує в слові разом із прямим значенням, безпосередньо спрямованим на предмети та явища дійсності. Перенос значення відбувається на основі схожості предметів за формою, кольором, характером руху, на основі виконуваної предметом функції, асоціації за суміжністю тощо.

Писемна форма літературної мови – це мовлення, зафіксоване на якомусь матеріалі за допомогою окремих графічних знаків, що позначають звукові одиниці мовлення та сприймаються органами зору. Це вторинна форма існування мови.

Полілог (від грец. *polys* – багато і *logos* – слово) – це форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань із ситуацією. Полілог часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо). У полілозі відбувається накопичення інформації.

Прикметник – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка та відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чії?*

Прислівник (від лат. *adverbium* – біля дієслова) – це незмінна самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, стан предмета або ознаку якості та відповідає на питання *як? де? звідки? наскільки? якою мірою?*

Просторіччя – це слово, граматична форма або зворот мовлення, який уживають у літературній мові, зазвичай, із метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також проста, невимушена мова, що містить такі слова, форми та звороти.

Пряме значення – це лексичне значення, яке безпосередньо називає явища дійсності.

Речення – це мінімальна одиниця людського мовлення, що становить граматично організоване сполучення слів (або слово) і характеризується смисловою та інтонаційною закінченістю. Будучи одиницею спілкування, речення разом із тим є одиницею формування та вираження думки, у чому виявляється єдність мови й мислення.

Рідна мова – це мова, яку природно засвоюють у ранньому дитинстві від батьків, що є носіями цієї мови, тобто через наслідування мови дорослих.

Синекдоха (від грец. *synekdochē* – співвіднесення) – це вид тропа, переносне вживання назви частини предмета, замість цілого, однини, замість множини, або навпаки. Синекдоху іноді розглядають як частину метонімії. Наприклад: *А на Січі мудрий німець картопельку садить.* (Т. Шевченко). *Жита наливаються.*

Синоніми (від грец. *synonymos* – "однойменний") – це слова однієї частини мови, різні за звучанням і написанням, що мають дуже близьке або тотожне лексичне значення.

Синтаксис (від грец. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) – це:

1) граматична будова речень і словосполучень у мові та закономірності їхнього функціонування в мовленні;

2) галузь мовознавства, розділ граматики, що вивчає закономірності поєднання слів і предикативних одиниць у реченні, будову, ознаки й типи речень та висловлень.

Сленг (від англ. *slang* – жаргон) – це варіант професійної мови, слова та вирази, що використовують у спілкуванні люди різних вікових

груп і професій, соціальних прошарків. Наприклад: *шпора* – шпаргалка; *бомба* – особливий вид шпаргалки; *воєнка* – військова підготовка; *читалка* – читальний зал (сленг студентів).

Слово – це основна структурно-семантична одиниця мови, що слугує для називання предметів і їхніх властивостей, явищ, відношень дійсності, що характеризується сукупністю семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови. Характерні ознаки слова – цілісність, здатність до виділення та вільного відтворення в мовленні.

Словосполучення – це синтаксична конструкція, що утворюють поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

Термін – це слово або словосполучення, що вживають для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення (дефініцію), вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення.

Термінологія (від лат. *terminus* – межа, кордон і *logos* – слово, учення) – це:

1) система термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва, політики тощо (термінологія виробничо-технічна, філософська, економічна, хімічна);

2) розділ лексикології, який вивчає терміни.

Транскрипція (від лат. *transcription*, буквально – переписування) – це спосіб передавання звукового складу окремих слів чи цілого тексту в писемній формі.

Флексія (від лат. *flexio* – згинання) – це спосіб утворення граматичних форм слів шляхом зміни їхніх закінчень або звуків основи; змінне у процесі відмінювання або дієвідмінювання закінчення слова.

Фонетика (від грец. *phōnētikós* – звуковий, голосовий) – це:

1) розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови;

2) артикуляційні та акустичні властивості звуків певної мови.

Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – це лексично неподільне, стійке у своєму складі, цілісне за значенням сполучення слів, що відтворюють у мовленні.

Використана та рекомендована література до розділу 1

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 150 с.
2. Антисуржик ділової мови / [уклад.: Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська]. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2010. – 218 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1991. – 254 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 434 с.
5. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
6. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – Київ : Рідна мова, 1998. – 476 с.
7. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Л. Боярова // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – 247–250 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1 736 с.
9. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків : Прапор, 2000. – 864 с.
10. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.).
11. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – Київ : Радянська школа, 1990. – 144 с.
12. Волкотруб Г. Й. Стилістика ділової мови : [навч. посіб.] / Г. Й. Волкотруб. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.
13. Гладіна Г. І. Питання мовленнєвої культури та стилістики / Г. І. Гладіна, В. К. Сеніна. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.
14. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – Київ : Наукова думка, 2001. – 638 с.
15. Гончаренко І. Основи українського національного виховання

[Текст] / І. Гончаренко. – Новий Ульм : Вид-во "Українські вісті", 1959. – С. 94–95.

16. Городенська К. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 2003. – Вип. V. – С. 3–6.

17. Гриджук О. Є. Українська мова за професійним спрямуванням у таблицях і схемах : [навч. посіб.] / О. Є. Гриджук. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Львів : Магнолія, 2012. – 238 с.

18. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб.] / Т. Б. Гриценко. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.

19. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. С. В. Мочерного. – Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва – . –

Т. 1, 2000. – 863 с.

Т. 2, 2001. – 847 с.

Т. 3, 2002. – 952 с.

20. Єрмоленко С. Я. Довідник з культури мови / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб. – Київ : Вища школа, 2005. – 216 с.

21. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Єрмоленко. – Київ : НДІУ, 2007. – 444 с.

22. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилїстика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.

23. Єрмоленко С. Я. Українське художнє слово як ознака духовності народу / С. Я. Єрмоленко // Вивчаємо українську мову та літературу. 2004. – № 9 (13). – С. 2–5.

24. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.

25. Єфремов С. О. Між двома душами / С. О. Єфремов // Літературно-критичні статті. – Київ : Дніпро, 1993. – С. 141–153.

26. Жлуктенко О. Ю. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / О. Ю. Жлуктенко. – Київ : Вид-во КДУ, 1966. – 136 с.

27. Іванишин В. Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1994. – 218 с.

28. Історія української літератури ХХ ст. У 2-х кн. Кн. 1 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 464 с.

29. Історія української літератури ХХ ст. У 2-х кн. Кн. 2 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 456 с.
30. Калашник В. Українсько-російські синтаксичні паралелі / В. Калашник, Ж. Колоїз. – Харків : Основа, 2003. – 122 с.
31. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
32. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Київ : Вид. центр "Академія", 1998. – 712 с.
33. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : УКСП Кобза, 1994. – 152 с.
34. Квітка-Основ'яненко Г. Твори : У 6-ти т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – Т. 6. – Київ : Держвидавництво УРСР, 1957. – 726 с.
35. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – Київ : Вища школа, 1974. – 223 с.
36. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – Київ : Вид. КДУ, 1970. – 306 с.
37. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – Київ : Богдана, 2001. – 303 с.
38. Конституція України. – Харків : Одиссей, 2012. – 56 с.
39. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. Кочерган. – Київ : Академія, 1997. – 400 с.
40. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
41. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 304 с.
42. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933. Поезія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – Київ : Смолоскип, 2008. – 976 с.
43. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – Київ : Соняшник, 1999. – 99 с.
44. Маслоу А. Гуманистическая теория личности / А. Маслоу // Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е междунар. изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 608 с.
45. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.

46. Мацько Л. І. Українська мова : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – Київ : Либідь, 1992. – 208 с.
47. Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семенов, Н. Б. Голуб та ін. / за ред. Л. І. Мацько. – Київ : Богданова А. М., 2011. – 512 с.
48. Мозговий В. І. Ділова українська мова в державному управлінні. – У 2-х ч. Ч. І. Загальний курс / В. І. Мозговий. – Донецьк : Технопарк ДонДТУ "УНІТЕХ", 2005. – 412 с.
49. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс : навч. посіб. / В. І. Мозговий. – 4-те вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 592 с.
50. Мойсієнко В. Міжнародна наукова конференція "Походження й розвиток української мови та її говорів" (м. Житомир, 12 – 13 листопада 2015 року) / В. Мойсієнко, Г. Гримашевич // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 158–162.
51. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.], 2008. – 229 с.
52. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : [курс лекцій] / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх / за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
53. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы. В 2-х т. / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Т. 1. – Москва : Худ. лит., 1989. – 541 с.
54. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
55. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – Київ : Довіра, 1991. – 141 с.
56. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посіб.] / Г. С. Онуфрієнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
57. Основи культури наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад. І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін. ; за заг. ред. І. М. Плотницької. – Київ : НАДУ, 2011. – 80 с.
58. Основи наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад. Т. В. Симоненко. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 80 с.
59. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
60. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : підручник

/ О. Пономарів. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

61. Професійна мова економіста / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх та ін. – Харків : ІНЖЕК, 2005. – 288 с.

62. Російсько-український та українсько-російський словник фінансової термінології / за ред. М. В. Афанасьєва, Н. М. Вітренко, А. П. Яременко. – Харків : Прапор, 1997. – 400 с.

63. Селігей О. П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / О. П. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.

64. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посіб.] / О. М. Семенов. – Київ : Академія, 2010. – 216 с.

65. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : [навч. посіб.] / О. А. Сербенська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

66. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 152 с.

67. Словник-довідник з культури української мови / уклад. Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та ін. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.

68. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта та ін. – Київ : Вид. "Довіра", УНВЦ "Рідна мова", 2000. – 1018 с.

69. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук ; Ін-т української мови, Укр. мовноінформ. фонд НАН України. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1097 с.

70. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Л. Ставицька. – [2-ге вид., випр. і розшир.]. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.

71. Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вишів Укр. / Л. В. Струганець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 195 с.

72. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2000. – 88 с.

73. Сухенко В. Г. Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса : [монографія] / В. Г. Сухенко. – Харків : НТМТ, 2011. – 202 с.

74. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 2.

75. Тихоша В. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : підруч. для вищ. навч. закл. / В. І. Тихоша, Г. М. Гайдученко, С. А. Мартос. – Харків : ФОП Чальцев О. В., 2012. – 347 с.

76. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський,

О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – Київ : Вид-во "Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана", 2000. – 750 с.

77. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Караман, О. А. Копусь, В. І. Тихоша та ін. ; за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. – Київ : Літера ЛТД, 2013. – 544 с.

78. Українська мова за професійним спрямуванням (у таблицях) : методичні вказівки до підготовки іспиту / уклад. В. С. Акімова. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. – 35 с.

79. Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду. Документи і матеріали / [упор. Л. Масенко та ін.]. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.

80. Український орфографічний словник : близько 100 000 слів / за ред. А. О. Свашенко. – Харків : Прапор, 1997. – 845 с.

81. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.

82. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / уклад. С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 1999. – 503 с.

83. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довідкове видання / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Радянська школа, 1984. – 185 с.

84. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

85. Черемська О. С. Українська мова (за професійним спрямуванням) : [навч. посіб.] / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 224 с.

86. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.

87. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-тє вид., випр. і доп. – Київ : Алерта, 2013. – 696 с.

Додатки до розділу 1

Додаток А

Російсько-український міні-словник найбільш уживаних слів та сталих словосполучень економічної термінології

А

Аванс – аванс.

В виде аванса – як аванс; авансом.

Авансирование – авансування.

Аккредитив – акредитив.

Аккредитовать – акредитувати.

Ассигнация – асигнація.

Ассигнование – асигнування.

Ассигнованный – асигнований.

Ассоциация – асоціація.

Банковская ассоциация – банківська асоціація.

Ассоциированный член – асоційований член.

Ассоциировать – асоціювати.

Б

Баланс – баланс.

Баланс выходной, заключительный – баланс вихідний, кінцевий.

Баланс вступной, начинательный – баланс вступний, початковий.

Баланс генеральный – баланс генеральний.

Баланс ликвидационный – баланс ліквідаційний.

Расчетный баланс – розрахунковий баланс.

Платежный баланс – платіжний баланс.

Межотраслевой баланс, МОБ – міжгалузевий баланс, МГБ.

Баланс движения капиталов и кредитов – баланс руху капіталів і кредитів.

Баланс народного хозяйства – баланс народного господарства.

Баланс оборотных средств – баланс оборотних (обігових) засобів.

Банк – банк.

Банк долгосрочных вложений – банк довготермінових (довгострокових) вкладів.

Банкротство – банкрутство.

Злостное банкротство – зловмисне банкрутство.

Потерпеть банкротство – збанкрутувати.

Бюджет – бюджет.

Бюджет городской – бюджет міський.

Бюджет местный – бюджет місцевий.

В

Вопрос – питання; запитання; запит; (*положение дела*) – справа; річ.

Подымають вопрос – порушувати.

Возникает вопрос – постає, виникає питання.

Спорный вопрос – спірне питання.

Сложный вопрос – складна справа; складне питання.

Разрешать вопрос – розв'язувати питання, справу.

Денежный вопрос – грошова справа.

Освещать вопрос – висвітлювати справу, питання.

Ставить вопрос ребром – ставити питання руба.

Литература по этому вопросу – література із цього питання.

Это совсем другой вопрос – це зовсім інша справа.

Выручка – виторг.

Валютная выручка – валютний виторг.

Г

Граница – межа; грань; (*политическая*) – кордон.

Провести границу между чем – покласти межу.

Выйти из границ, перейти границы – перебрати міри; перейти, ступити (переступити) через край.

Проводить границу чего – обмежувати що.

Д

Действовать – діяти; чинити; орудувати.

Действовать справедливо – чинити справедливо.

Действующий – що діє; діяльний; (*о законах*) – чинний.

Действовать в качестве кого – виступати за кого.

Декларация – декларація, заява.

Таможенная декларация – митна декларація.

Ж

Жалоба – скарга.

Подать жалобу – подавати скаргу.

Кассационная жалоба – касаційна скарга.

Вносить жалобу – заносити, подавати скаргу.

З

Заведение – заклад.

Торговое заведение – торговельний заклад.

Учебное заведение – навчальний заклад.

И

Инвестиция – інвестиція, вкладання (*капіталу, коштів*).

Интеллектуальные инвестиции – інтелектуальні інвестиції.

Портфельные инвестиции – портфельні інвестиції.

Инвестор, вкладчик – інвестор, вкладник.

Инициатива – ініціатива.

По (*собственной*) инициативе – із (*власної*) ініціативи.

Предпринимательская инициатива – підприємницька ініціатива.

Инспекция – інспекція, нагляд.

Государственные инспекции – державні інспекції.

Инфляция – інфляція, знецінення.

Импортируемая инфляция – імпортована інфляція.

Иск – позов.

Предъявить, возбудить иск – подавати, подати позов (*на когось*); справляти, справити (*учиняти, учинити*) позов (*комусь, на когось, проти когось*); позивати (*когось*).

Встречный иск – стрічний, зустрічний позов.

Гражданский иск – цивільний позов.

Регрессный, обратный иск – регресний, зворотний позов.

Исключать – виключати; вилучати; вираховувати.

Исключая – крім; опріч; за винятком.

Исключение – виняток.

За исключением – крім; опріч; за винятком.

Представляют собою исключение – становити виняток; бути винятком.

За немногими исключениями – із небагатьма винятками.

Подлежит исключению – треба, належить виключити.

Без исключения – без винятку.

В виде исключения – як виняток.

Исполнение – виконання.

Во исполнение (*предписания*) – виконуючи (*припис*).

Побуждать к исполнению (*лаской, наградой*) – заохочувати до виконання; (*угрозой, наказанием*) – спонукати до виконання.

Для исполнения – щоб виконати; на виконання.

Предварительное исполнение – попереднє виконання.

Подлежать исполнению – підлягати виконанню.

Приводит в исполнение – виконувати.

В исполнение не приводит – виконувати не треба.

К (*неуклонному*) исполнению – до (*неухильного*) виконання.

Об исполнении донести – виконавши, повідомте; про виконання повідомте.

Принудит к исполнению – змусити, щоб виконав; змусити до виконання.

Исполнять – виконувати; відбувати; робити.

Исполнено будет – буде зроблено, виконано.

Использование – використання; використання.

По использованию – використавши.

Итог – підсумок.

В итоге – разом.

Окончательный итог – остаточний підсумок.

В конечном итоге – після всього; кінець кінцем; у підсумку, загалом.

Подводит итоги – підсумовувати; підбити підсумки.

К

Капитал – капітал.

- Капитал собственный – капітал власний.
- Капитал занятой – капітал позичений.
- Капитал оборотный – капітал оборотний.
- Капитал основной – капітал основний.
- Капитал амортизационный – капітал амортизаційний.
- Наличный капитал – готові гроші; готівка.
- Уставный капитал – статутний капітал.
- Капитал ссудный – позичковий капітал.

Касса – каса.

- Касса взаимопомощи – каса взаємодопомоги.
- Касса сберегательная – ощадна каса.

Качество – якість; (*свойство*) – властивість.

- В качестве (*кого*) – як (*хто*); за (*кого*).
- Испытать качество – випробувувати якість.

Квитанция – квитанція.

- По квитанции (*получать*) – на квитанцію (*отримувати*).

Компания – товариство; спілка; компанія.

- Входит в компанию – вступати, приставати до спілки.

Конкуренция – конкуренція, змагання.

- Вне конкуренции – поза конкуренцією.
- Неценовая конкуренция – нецінова конкуренція.

Консалтинг – консалтинг, консультування.

Контракт – контракт.

- По контракту – за контрактом.
- Заключать контракт – укладати (*брати*) контракт.
- Контракт на изучение – контракт на вивчення.
- Бесконкурентный контракт, контракт с единственным подрядчиком – безконкурентний контракт, контракт із єдиним підрядником.

Конъюнктура – кон'юнктура, умови, обставини.

- Конъюнктура мирового рынка – кон'юнктура світового ринку.

Кооператив – кооператив.

- Потребительский кооператив – споживчий кооператив.

Кредит – кредит.

Давать в кредит – давати у кредит.

Мелкий кредит – дрібний кредит.

Взаимный кредит – обопільний кредит.

Государственный кредит – державний кредит.

Смешанный кредит – змішаний кредит.

Коммерческий кредит – комерційний кредит.

Международный (*иностранный*) кредит – міжнародний (*іноземний*) кредит.

Кредитоспособность – кредитоспроможність.

Кризис – криза.

Правительственный кризис – урядова криза.

Денежно-кредитный кризис – грошово-кредитна криза.

Курс – курс.

Переменный курс – змінний курс.

Инфляционный курс – інфляційний курс.

Колеблющийся (*неустойчивый*) валютный курс – хиткий (*нестійкий*) валютний курс.

Фиксированный валютный курс – фіксований валютний курс.

По курсу – за курсом.

Поднять курс – підвищити курс.

Л

Лицо – обличчя; лице; вид; особа.

Лицо официальное – офіційна особа.

Лицо должностное – урядова особа; урядовець.

Лицо юридическое – юридична особа.

Лицо частное – приватна особа.

Налицо (*с лицевой стороны*) – спереду.

Апеллирующее лицо – особа, що апелює.

Посторонним лицам вход воспрещен – стороннім (особам) входити заборонено.

Лично – особисто.

Лично явиться – самому особисто прийти, з'явитися.

Льгота – пільга.

Пользоваться льготой – користуватися пільгами; мати пільги.

Пользующийся льготой – пільговик.

Налоговые льготы – податкові пільги.

Давать льготу кому – давати пільгу (*комусь*); пільгувати (*когось*).

М

Маркетинг – маркетинг; організація збуту.

Конверсионный маркетинг – конверсійний маркетинг.

Концентрированный маркетинг – концентрований маркетинг.

Маркетинг потребительских товаров – маркетинг споживчих товарів.

Маркетинг услуг – маркетинг послуг.

Международный маркетинг – міжнародний маркетинг.

Некоммерческий маркетинг – некомерційний маркетинг.

Пробный маркетинг – пробний маркетинг.

Противодействующий маркетинг – маркетинг, спрямований на протидію; маркетинг протидії.

Целевой маркетинг – цільовий маркетинг.

Ценовой маркетинг – ціновий маркетинг.

Монета – монета.

Той же монетой (*отплатить*) – тими ж грішми (*віддати*); платити, відплатити тією самою монетою; віддячувати тим самим.

Н

Налог – податок.

Облагать налогом – оподатковувати.

Обложение налогами – оподаткування.

Освободить от налогов (*кого*) – звільнити від податків (*когось*); зняти податки (*із когось*).

Налог прямой – податок прямий.

Налог косвенный – податок посередній (непрямий).

Налог с прибыли – податок від прибутку.

Налог уравнительный – податок вирівняльний.

Прогрессивно-подходный налог – відприбутковий податок.

Облегчение налога – зменшення податку.

Распределять налоги – розподіляти податки.

Налог подоходно-поимущественный – податок прибутково-майновий.

Обременительные налоги – тяжкі податки.

Недостаток (*порок, дефект*) – хиба; вада, ґандж; (*отсутствие чего-либо*) – брак.

По недостатку чего (*времени, средств*) – через брак; бо бракувало (*часу, коштів*).

Недостаток (*в чем*) – брак (*чогось*).

Скрывать недостатки – приховувати недоліки, хиби.

Упрекать за недостатки – дорікати (*картати, вимовляти*) за недоліки, вади, хиби.

Недочет – недолік.

Недочет суммы – недостача суми.

Недочет в работе – недолік, недогляд у роботі.

Неплатежеспособность – неплатоспроможність.

О

Обмен – обмін; замін, заміна.

В обмен – на заміну; на обмін.

Обмен письмами – листування.

Торговый обмен – торговельний обмін.

Ассортиментный обмен – асортиментний обмін.

Выданный в обмен – виданий на заміну, обмін; обмінений.

Оборот – обіг; оборот; обертання.

Оборот денежных средств – обіг коштів.

Пускать деньги в оборот – пускати гроші в обіг.

Смотри на обороте – дивись на звороті, на зворотному боці.

Дать делу другой оборот – повернути справу інакше.

Денежные, кассовые, торговые обороты – грошові, касові, торговельні (*торгові*) обороти.

Внешнеторговый оборот – зовнішньоторговельний оборот.

Оборот вокруг чего-либо – оберт.

Отчетность – звітність.

Отчетность денежная – звітність грошова.

П

Перевод (*на другой язык*) – переклад.

Перевод по службе – переміщення.

Перевод по почте, телеграфу – переказ поштовий, телеграфний.

Перевод банковый, почтовый – переказ банківий, поштовий.

Перевод стрелки – пересув стрілки.

По переводу – переказом.

Перевод на (*украинский язык*) – переклад українською мовою.

Переводной (*вексель, билет*) – переказовий (*вексель, білет*).

Переговоры – переговори; перемовини.

Вступить в переговоры – розпочати переговори, перемовини; стати до перемовин.

Вести переговоры (*с кем*) – провадити переговори, перемовини (*із кимось*).

Сорвать переговоры – зірвати переговори, перемовини.

Перечень – перелік.

Ограничительный перечень – обмежний перелік.

Исчерпывающий перечень – повний перелік.

Примерный перечень – зразковий перелік.

План – план.

Составить план – скласти план.

Начертить план – накреслити план.

Строить планы – планувати.

Ввести, поставить в план – запланувати.

Отодвигать на второй (*задний*) план – відсувати на другий (*задній*) план.

По плану – за планом.

Стратегический план – стратегічний план.

Планировать – планувати.

Планирование – планування.

Встречное планирование маркетинга – зустрічне планування маркетингу.

Долгосрочное планирование деятельности – довготермінове (*довгострокове*) планування діяльності.

Стратегическое планирование – стратегічне планування.

Планирование ассортимента продукции – планування асортименту продукції.

Плата – платня; плата.

Заработная плата – заробітна платня, плата.

Предварительная плата, предоплата – плата наперед; попередня плата (*передоплата*).

Процент – відсоток; процент.

Проценты по вкладам – відсотки (*проценти*) за вкладами.

Процентный – відсотковий (*процентний*).

Р

Работа – праця; робота.

Работа по совместительству – праця (*робота*) за сумісництвом, за внутрішнім суміщенням.

Ставить (*кого*) на работу – ставити (*когось*) на роботу, до роботи.

Срочная работа – термінова робота.

Поручать (*кому*) работу – доручити (*комусь*) справу, працю.

Принудительные работы – примусова праця.

Отвлекать от работы – відривати (*відволікати*) від роботи, праці.

Окончить работу – скінчити, завершити працю, роботу.

Сверхурочная работа – надурочна (*наднормова*) праця, робота; переробіток.

Заниматься работой – працювати.

Упорство в работе – завзятість; наполегливість.

Приняться за работу – стати до праці.

Вести работу – провадити роботу.

Избегать работы – ухилятися від роботи.

Прекратить работу – припинити, покинути працю, роботу.

Приниматься за работу – братися, ставати до роботи, до праці, до справи.

Расписка – розписка.

Платежная расписка – платіжна розписка.

Под расписку – під розписку.

Распоряжение – наказ; розпорядження.

Быть в распоряжении – бути до (*чийогось*) розпорядження; бути до (*чиїхось*) послуг.

По распоряжению – з наказу.

Предоставлять в (*чье-либо*) распоряжение (*что*) – передавати до (*чийогось*) розпорядження (*щось*).

Сделать распоряжение – зробити розпорядження.

Согласно распоряжения – згідно з розпорядженням.

Завещательное распоряжение – спадкове розпорядження.

Распределение – розподіл.

Распределение на правах исключительности – розподіл на правах винятковості.

Рассрочка – виплат.

В рассрочку – на виплат.

Расход – видаток, витрата.

Накладные расходы – накладні видатки (*витрати*).

Наименование расходов – назва видатків.

В расход – на видаток.

Записать в расход – записати на видаток.

Хозяйственные расходы – господарські видатки (*витрати*).

Текущие расходы – поточні видатки (*витрати*).

Возвратные расходы – видатки до повернення.

Расчет – порахунок; обрахунок; розрахунок.

Взять, принять в расчет – узяти на увагу, до уваги, мати на увазі.

Покончить расчеты – розрахуватися.

Обмануться в расчете – прорахувати.

Ошибиться в расчете – схибити.

Окончательный расчет – остаточний розрахунок.

С таким расчетом, чтобы... – так, щоб...

Наличный расчет – розрахунок готівкою.

Расчет в кредит – розрахунок у кредит.

Расчет цены на основе принципа безубыточности – розрахунок ціни на основі принципу незбитковості.

Расценка – розцінка; (*действие*) – розцінювання; цінування.

По расценке – за розцінкою.

Повышать, понижать расценку – підвищувати, знижувати розцінку.

Рассчитывать – розраховувати; (*расчислять*) – обраховувати.

Рассчитывать (*на что-либо*) – сподіватися (*на щось*).

Расчитывать служащих – звільняти службовців.

Реализация – реалізація, здійснення.

Коммерческая реализация – комерційна реалізація.

Регулирование – регулювання.

Государственное регулирование цен – державне регулювання цін.

Денежно-кредитное регулирование – грошово-кредитне регулювання.

Реклама – реклама, популяризація, вихваляння (чого).

Внешнеторговая реклама – зовнішньоторговельна реклама.

Рентабельность – рентабельність; прибутковість.

Расчетная рентабельность производства – розрахункова рентабельність виробництва.

Общая рентабельность производства – загальна рентабельність виробництва.

Риск – ризик.

Валютный риск – валютний ризик.

Коммерческий риск – комерційний ризик.

Кредитный риск – кредитний ризик.

Розница – роздріб.

Продавать в розницу – продавати в роздріб.

Рынок – ринок.

Валютный рынок – валютний ринок.

Мировой рынок – світовий ринок.

Свободный рынок – вільний ринок.

Рынок государственных учреждений – ринок державних закладів.

Рынок покупателя – ринок покупця.

Рынок продавца – ринок продавця.

Рынок производителя – ринок виробника.

Рынок промежуточных продавцов, посреднический рынок – ринок проміжних продавців, посередницький ринок.

Рынок ссудного капитала – ринок позичкового капіталу.

Односторонний рынок – односторонній ринок.

Потенциальный рынок – потенційний ринок.

С

Сальдо – сальдо.

Внешнеторговое сальдо, сальдо внешней торговли – зовнішньоторговельне сальдо, сальдо зовнішньої торгівлі.

Самоокупаемость – самоокупність.

Самофинансирование – самофінансування.

Санация, санирование – санація, санування, оздоровлення.

Сбыт – збут; реалізація.

Для сбыта, на сбыт – на збут; реалізацію.

Сделка – угода.

Реальная биржевая сделка – реальна біржова угода.

Репортная сделка – репортна угода.

Компенсационная сделка – компенсаційна угода.

Мировая сделка – мирова угода.

Бартерная сделка, бартер – бартерна угода, бартер.

Предварительная сделка – попередня угода.

Совершать сделку – укладати угоду.

Себестоимость – собівартість.

Себестоимость продукции – собівартість продукції.

Счет – лічба; (*документ*) – рахунок.

Валютный счет – валютний рахунок.

Корреспондентские счета – кореспондентські рахунки.

Открытый счет – відкритий рахунок.

Пассивные счета – пасивні рахунки.

Текущий счет – поточний рахунок.

Лицевой счет – особовий рахунок.

Личный счет – особистий рахунок.

Активные счета – активні рахунки.

Счет депозитов и невыплаченных сумм – рахунок депозитів та несплачених сум.

Вносить (суммы) на текущий счет – укладати (суми) на поточний рахунок.

На казенный счет – урядовим коштом.

Сырье – сировина, сирівець.

Т

Таможня – митниця.

Таможенный – митний.

Тариф – тариф.

По тарифу – за тарифом.

Акционерное товарищество – акціонерне товариство.

Потребительское товарищество – споживче товариство.

Товарооборот – товарообіг.

Товарообмен – товарообмін.

Торговля – торгівля, торг.

Оптовая торговля – гуртова торгівля.

Розничная торговля – роздрібна торгівля.

Биржевая торговля – біржова торгівля.

Внешняя торговля – зовнішня торгівля.

Внутренняя торговля – внутрішня торгівля.

Встречная торговля – зустрічна торгівля.

Заниматься торговлей – торгувати.

Наемный труд – наймана праця.

У

Убыток – утрата.

Причинять, наносить убытки – завдавати втрати; призводити до втрати.

Возмещать убытки – покривати втрати; відшкодовувати втрати.

Потерпеть, понести убытки – зазнати втрат.

Учет (*товара*) – облік.

Брать на учет – брати на облік.

Снять с учета – списати (*зняти*) з обліку.

Производить учет (*товара*) – робити облік (*товару*).

Строгий учет – суворий (*точний*) облік.

Ущерб – шкода; утрата.

Причинить ущерб – завдавати шкоди (*утрат, збитків*); робити (*учиняти*) шкоду; шкодити; нашкодити кому.

Ф

Фактор – чинник, фактор.

Неконтролируемые факторы – неконтрольовані чинники.

Фонд – фонд.

Валютные фонды предприятий – валютні фонди підприємств.

Рыночные фонды – ринкові фонди.

Уставный фонд – статутний фонд.

Форма – форма.

В денежной форме – грошима; грішми.

В форме обязательств, расписок – зобов'язаннями, розписками.

Х

Ход – хід; рух; перебіг.

Ход дела – перебіг справи.

Ход событий – хід (*перебіг*) подій.

Ходовой (*товар, изделие*) – дуже уживаний (*товар, виріб*); ходовой (*товар, виріб*).

Ходатайство – клопотання; заступництво.

По ходатайству – на клопотання; із клопотання.

Возбуждать ходатайство – порушувати клопотання.

Вследствие ходатайства – зважаючи на клопотання.

Хранение – зберігання; схов; сховок; ховання.

На хранение (*давать*) – на зберігання; схов, до схову.

Ц

Цена – ціна.

Цена номинальная – ціна номінальна.

Базисная цена – базова (*базисна*) ціна.

Твердая цена (*определенная*) – стала ціна.

Цена рыночная – ціна ринкова.

Биржевая цена – біржова ціна.

Цена падает – ціна спадає, знижується, нижчає.

За бесценок – за безцінь.

Падать в цене – у ціні спадати.

Повышать цену – підвищувати ціну.

Подниматься в цене – дорожчати.

Указать цену – зазначити ціну.

Сойтись в цене – погодитися на ціні.

Цена потребителя – ціна споживача.

Цена производства – ціна виробництва.

Договорная цена – договірна ціна.

Ч

Частность – окремість.

В частности – зокрема.

Частный – приватний

Ш

Штраф – штраф; пеня; кара.

Денежный штраф – грошовий штраф; грошова кара.

Я

Ящик – скринька; (*выдвижной*) – шухляда.

Денежный ящик – грошова скринька.

Почтовый ящик – поштова скринька.

Складні випадки українського літературного слововживання

Пароніми	Пояснення 1	Пояснення 2
1	2	3
Адреса – адрес	Адреса – позначення місця проживання когось, місцезнаходження чогось. <i>Мешкати за адресою</i>	Адрес – письмове вітання особі, організації з нагоди якоїсь події. <i>Адрес із нагоди 85-річчя університету</i>
Акціонерний – акціонерський	Акціонерний – той, що стосується акцій, заснований на них. <i>Акціонерне товариство</i>	Акціонерський – той, що належить, властивий акціонерам. <i>Акціонерські внески</i>
Аргументація – аргументування	Аргументація – 1. Наведення доказів на користь чогось. <i>Переконлива аргументація.</i> 2. Сукупність аргументів. <i>Положення підкріплені солідною аргументацією</i>	Аргументування – наведення доказів на користь чогось. <i>Переконливе аргументування</i>
Вдача – удача	Вдача – сукупність психічних особливостей людини, які виявляють у її діях, поведінці, характері; нахил, звичка. <i>Він має гарну вдачу</i>	Удача – позитивний, бажаний наслідок чогось; успіх. <i>Рибальська, мисливська удача</i>
Веліти – воліти	Веліти – вимагати, наказувати. <i>Веліли працювати</i>	Воліти – хотіти, бажати. <i>Волію знати всю правду</i>
Виборний – виборчий	Виборний – що визначають чи обирають голосуванням. <i>Виборна особа, виборна посада, виборне начало</i>	Виборчий – пов'язаний із виборами, місцем, де вони відбуваються, правовими нормами, які встановлюють порядок їхнього проведення. <i>Виборча кампанія, виборчий блок, виборча дільниця</i>
Воєнний – військовий	Воєнний – пов'язаний із війною. <i>Воєнний стан, воєнна загроза, воєнна перемога</i>	Військовий – той, що стосується війська. <i>Військова доктрина, військова частина, військова таємниця</i>
Гривна – гривня	Гривна – металева шийна прикраса у вигляді обруча. <i>Кольє нагадують давньоруські гривни</i>	Гривня – грошова одиниця України

1	2	3
Громадський – громадянський	Громадський походить від іменника громада й означає "належний до певного колективу людей". <i>Громадські організації, громадська думка</i>	Громадянський – той, що стосується громадянина як члена суспільства, а також усього громадянства. <i>Громадянські права, громадянська совість</i>
Дипломант – дипломат	Дипломантом називають того, хто працює над дипломним проектом, пише дипломну роботу. Це також особа, відзначена дипломом за видатні успіхи у якійсь царині. <i>Дипломант міжнародного конкурсу піаністів</i>	Дипломат – службовець, наділений урядовими повноваженнями для відносин з іншими державами. Переносно дипломат – людина, котра продумано й уміло діє у стосунках із іншими. <i>Тонкий дипломат</i>
Дружний – дружній	Дружний – згуртований, одностайний. <i>Дружний колектив</i>	Дружній – товариський, приятний. <i>Дружнє ставлення</i>
Зумовлювати – обумовлювати	Зумовлювати – це спричиняти, викликати щось. <i>Гарна оплата зумовила якісну роботу</i>	Обумовлювати – установлювати (в угодах, договорах тощо) певні умови, терміни, показники. <i>Сторони обумовили низку питань</i>
Кандидат – кандидатура	Кандидат – той, кого намічено для обрання, призначення або прийняття кудись; науковий ступінь. <i>Кандидат у депутати, кандидат філологічних наук</i>	Кандидатура – особа, названа або висунута як кандидат; права або можливість для когось виступати в цій іпостасі. <i>Усі проголосували проти його кандидатури</i>
Кампанія – компанія	Кампанія: 1. Сукупність воєнних операцій у визначений період, що мають певну стратегічну мету. 2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання. <i>Виборча кампанія</i>	Компанія: 1. Те саме, що товариство. 2. Торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка. <i>Весела компанія; Акціонерна компанія</i>

1	2	3
Книжковий – книжний	Книжковий – той, що стосується книжки, пов'язаний з нею, з виданням і розповсюдженням літератури. <i>Книжкова виставка</i>	Книжний – характерний для літературно-писемного викладу, не властивий живій мові; узятий, запозичений із книжок. <i>Книжний стиль</i>
Комунікативний комунікаційний	Комунікативний – той, що стосується спілкування за допомогою мови. <i>Комунікативний засіб</i>	Комунікаційний – той, що стосується шляхів сполучення, ліній зв'язку. <i>Комунікаційні шляхи</i>
Корисливий – корисний	Корисливий – той, хто прагне наживи, власної вигоди (про людину). <i>Корислива мета</i>	Корисний – який дає користь. <i>Корисні продукти, корисні поради</i>
Мимохідь – мимохіть	Мимохідь – минаючи щось, побіжно. <i>Мимохідь зазирали додому</i>	Мимохіть – мимоволі, несвідомо. <i>Мимохіть простяг руку</i>
Музичний – музикальний	Музичний – який стосується музики як виду мистецтва, використовується для неї. <i>Музичне виховання, музичне училище</i>	Музикальний – схильний до музики, має здатність тонко сприймати її, виконувати музичні твори. <i>Музикальний слух</i>
Нечисленний – незчисленний	Нечисленний – який складається з невеликої кількості когось, чогось. <i>Нечисленні перехожі</i>	Незчисленний – який складається з великої кількості когось, чогось; незліченний. <i>Незчисленне військо</i>
Особистий – особовий	Особистий – індивідуальний, належний окремій особі. <i>Особиста власність, особиста думка</i>	Особовий – такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб. <i>Особовий склад, особова справа</i> (у відділі кадрів). Крім того, прикметник особовий уживають як граматичний термін: <i>особове дієслово, особовий займенник</i>
Паливо – пальне	Паливо – горюча тверда, рідка або газоподібна речовина, що слугує джерелом енергії. <i>Збережене паливо, заготовля палива на зиму</i>	Пальне – це паливо для двигунів внутрішнього згорання. <i>Автомобільне пальне</i>

1	2	3
Пам'ятник – пам'ятка	Пам'ятник – скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось. <i>Пам'ятник Лесі Українці</i>	Пам'ятка: 1. Річ або об'єкт, що нагадує про когось, про щось. 2. Предмет матеріальної або духовної культури минулого. <i>Історична пам'ятка, літературна пам'ятка.</i> 3. Невелика книжка чи аркуш із короткими настановами; інструкція. <i>Пам'ятка туристові.</i> 4. Церковна поминальна книжечка
Подовжувати – продовжувати	Подовжувати – збільшувати в довжину. <i>Подовжити шнур</i>	Продовжувати – збільшувати в часі. <i>Продовжити заняття</i>
Показний – показовий	Показний: 1. Той, що привертає увагу позитивними якостями. <i>Показні видання.</i> 2. Помітний, привабливий. <i>Показний із себе.</i> 3. Навмисний, підкреслений. <i>Показна парадність</i>	Показовий: 1. Характерний, типовий. <i>Показовий приклад.</i> 2. Прилюдний. <i>Показовий суд.</i> 3. Зразковий. <i>Експериментально-показове господарство</i>
Показник – показчик	Показник – свідчення, доказ, ознака чогось; переважно, у множині – наочне вираження (у цифрах, графічно) досягнень, результатів чиєїсь праці. <i>Показник зрілості, економічні показники</i>	Показчик: 1. Позначка, яка на щось показує. <i>Показчик дороги.</i> 2. Довідкова книжка чи список. <i>Алфавітний показчик літератури. Показчик слів.</i> 3. Контрольно-вимірювальний прилад. <i>Показчик температури води</i>
Рідкий – рідкісний	Рідкий – негустий; розташований нещільно один за одним або повторюється через певні проміжки часу. <i>Рідке волосся, рідкий туман</i>	Рідкісний – що трапляється, буває не часто; незвичайний. <i>Рідкісний випадок, рідкісна порада</i>

1	2	3
Розподіляти – поділяти	Розподіляти – переважно, ділити ціле на частини. <i>Розділяти землю, межу, стіл</i>	Поділяти – мати подібні переконання, погляди, почуття. <i>Поділяти радість, думку</i>
Свідоцтво – свідчення	Свідоцтво – офіційний документ. <i>Свідоцтво про народження</i>	Свідчення – підтвердження чогось (факту, обставин тощо). <i>Вірогідні свідчення</i>
Становити – складати	Становити – бути складником чогось; являти собою щось. <i>"Орні землі з давніх-давен становили на території Гуцульщини незначну частину її земельних угідь". (Із газети)</i>	Складати – розміщувати щонебудь у певному порядку, з'єднуючи частини в ціле. <i>Складати доповідь (рівняння, уявлення)</i>
Стримувати – утримувати	Стримувати – уповільнювати рух кого-, чого-небудь; протистояти натискові когось, чогось; не давати чомусь виявлятися повною мірою. <i>Стримувати натовп, стримувати ридання</i>	Утримувати: 1. Тримати когось, щось, не даючи впасти; уповільнювати просування когось, чогось; просити когось залишитися; не віддавати ворогові позиції. <i>Утримувати плацдарм.</i> 2. Забезпечувати кого-небудь засобами до існування; бути власником якогось закладу, підприємства тощо. <i>Утримувати родину</i>
Тактовний – тактичний	Тактовний (від такт) – який володіє чуттям міри, умінням поводитися, як годиться вихованій людині. <i>Тактовне пояснення, тактовний керівник</i>	Тактичний – який стосується тактики, цебто сукупності прийомів або способів, використовуваних для досягнення мети чи здійснення певної бойової операції. <i>Тактична боротьба, тактична схема</i>
Ширина – широта	Ширина – протяжність чогось у поперечнику. <i>Ширина річки, ширина автомагістралі</i>	Широта: 1. Властивість широкого. <i>Широта зацікавлень.</i> 2. Відстань від екватора по меридіану, виражена у градусах. <i>Рослини різних широт</i>

Словник найуживаніших фразеологізмів

Фразеологізм	Значення
1	2
<i>Авгієві стайні</i>	Звичайна запущеність, бруд, безлад
<i>Аж дим іде</i>	Дуже інтенсивно, завзято
<i>Аж молоко кисне</i>	Про щось неприємне
<i>Альфа і омега</i>	Початок і кінець
<i>Ані рудої миші</i>	Безлюдно
<i>Бавитися з вогнем</i>	Поводитися необмежено
<i>Байдики бити</i>	Нічого не робити, ледарювати
<i>Баляндраси (ляси) точити</i>	Вести пусті розмови
<i>Бачити наскрізь</i>	Добре знати
<i>Березова каша</i>	Бити різками
<i>Бити в литаври</i>	Торжествувати
<i>Бити лихом об землю</i>	Не зважати на сумні обставини, бути оптимістом
<i>Бити на сполох</i>	Попереджувати про небезпеку
<i>Бити по кишені</i>	Завдавати матеріальних збитків
<i>Бити у хвіст і гриву</i>	Дуже сильно діяти
<i>Білими нитками шитий</i>	Невміло замаскований, виконаний
<i>Бісики пускати</i>	Дивитися на когось грайливо, залицятися
<i>Блукати манівцями</i>	Робити щось неправильно
<i>Брати бика за роги</i>	Діяти рішуче, енергійно
<i>Брати до серця</i>	Боляче реагувати на щось; ставитися співчутливо
<i>Брати на кпини</i>	Насміхатися
<i>Бути на коні</i>	Мати успіх
<i>Бути на сьомому небі</i>	Радіти, бути задоволеним
<i>Вавилонське стовпотворіння</i>	Метушня, безладдя, гармидер, галас
<i>Важким духом дихати</i>	Гніватися
<i>Варфоломіївська ніч</i>	Жорстока розправа, кровопролиття
<i>Ведмежа послуга</i>	Безглузда послуга, яка замість допомоги завдає шкоди
<i>Веремію закрутити</i>	Затіяти щось неприємне, зчинити сум'яття
<i>Вивести на чисту воду</i>	Викрити кого-небудь у нечесних діях
<i>Вилами по воді писано</i>	Невідомо, як буде
<i>Висилопивши язика</i>	Робити щось швидко
<i>Вискочити на сухе</i>	Уникнути кари

Продовження додатка В

1	2
<i>Вискочити як Пилип із конопель</i>	Зненацька, недоречно
<i>Витрішки продавати</i>	Дивитися на когось (щось) із надмірною цікавістю
<i>Віддати пальму першості</i>	Визнати чиюсь перевагу в чомусь
<i>Вітер у голові</i>	Легковажний
<i>Воду решетом носити</i>	Витрачати сили даремно
<i>Гарбуза дати</i>	Відмовити тому, хто сватається
<i>Гаряча голова</i>	Запальна людина
<i>Геркулесові стовпи</i>	Кінцева межа, край; крайність
<i>Гнути кирпу</i>	Гордовито триматися, зазнаватися
<i>Гнути спину</i>	Важко працювати
<i>Годувати жданіками</i>	Обіцяти щось зробити, але не виконувати обіцяного
<i>Гордіїв вузол</i>	Про складне переплетіння різних обставин; про заплутані питання
<i>Горобина ніч</i>	Темна, дуже буряна ніч із дощем, градом, блискавицями
<i>Грати очима</i>	Кокетувати
<i>Грати першу скрипку</i>	Бути головним у якій-небудь справі
<i>Гріти чуба</i>	Виконувати важку роботу, докладати великих зусиль
<i>Давати відкоша</i>	Виявляти рішучу протидію, різко відповідати
<i>Дамоклів меч</i>	Постійна небезпека, неприємність
<i>Десята вода на киселі</i>	Про дуже далеку рідню
<i>Дивитися вовком</i>	Дивитися неприязно, сердитися
<i>Дісталось на горіхи</i>	Отримати покарання
<i>Дістати облизня</i>	Зазнати невдачі
<i>Дрижаки хапати</i>	Мерзнути; перебувати в стані нервового збудження
<i>Душа в душу</i>	Жити дружно
<i>З'їсти собаку (вовка, муху)</i>	Набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь
<i>За холодну воду не братися</i>	Ледарювати
<i>Заварити кашу</i>	Затіяти щось, що загрожує неприємними наслідками
<i>Заговорювати зуби</i>	Задурювати голову кому-небудь
<i>Закрутити веремію</i>	Наробити крику
<i>Зарубати [собі] на носі</i>	Добре, надовго запам'ятати
<i>Знову за рибу гроші</i>	Наполягати на чому-небудь; настирливо домагатися чогось; повторювати те саме

Продовження додатка В

1	2
<i>Золота молодь</i>	Діти з дуже заможних сімей, які поводять себе, усупереч громадським нормам, оскільки впевнені у своїй безкарності
<i>Золоте правило</i>	Найкраща в усіх випадках форма поведінки
<i>Золоті верби ростуть</i>	Нічого путнього не виходить
<i>Із легким серцем</i>	Без роздумів, без тривоги
<i>Із-під ринви на дощ</i>	Потрапити з однієї неприємності в іншу, ще гіршу
<i>Із себе вискакувати</i>	Дуже старатися
<i>Кадити фіміам</i>	Улесливо звеличувати, прославляти кого-небудь
<i>Каїнова печать</i>	Братовбивчий злочин
<i>Камінь спотикання</i>	Велика перепона, перешкода
<i>Кидати на вітер</i>	Марно, необдуманно витрачати
<i>Ламати голову [собі]</i>	Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось
<i>Лебедина пісня</i>	Останній витвір письменника, художника тощо
<i>Манна небесна</i>	Несподівані життєві блага, щось бажане легкодоступне
<i>Міняти шило на швайку</i>	Робити зміни без користі
<i>Мотати на вус</i>	Придивлятися, прислухатися до чого-небудь, запам'ятовувати
<i>На вербі груші</i>	Нісенітниці, дурниці
<i>На голові ходити</i>	Пустувати, бешкетувати
<i>На голову вилізти</i>	Поводитися зухвало
<i>На лобі написано</i>	Зразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось
<i>Набирати води в рот</i>	Уперто мовчати; нічого не говорити
<i>Накивати п'ятами</i>	Утекти
<i>Накрити мокрим рядном</i>	Накинутися з погрозами, докорами
<i>Не бачити лісу за деревами</i>	Не помічати головного
<i>Не обібратися лиха</i>	Мати багато клопоту
<i>Не чути землі під ногами</i>	Під впливом радісного збудження або хвилювання бути дуже енергійним, легким, швидким
<i>Ні за цапову душу</i>	Цілком даремно
<i>Ні тепер ні в четвер</i>	Ніколи, ні за яких обставин
<i>Оббивати пороги</i>	Постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь
<i>Обвести навколо пальця</i>	Спритно обдурити, перехитрити кого-небудь
<i>Обдерти як липку</i>	Забрати що-небудь у кого-небудь

Продовження додатка В

1	2
<i>Обітована земля</i>	Заповітна мета, мрія
<i>П'ята колона</i>	Зайва допомога
<i>П'яте колесо у возі</i>	Щось зайве, непотрібне
<i>Пальці знати</i>	Зробити що-небудь недбало, невміло, грубо
<i>Пахне смаленим</i>	Загрожує небезпека
<i>Пекти раків</i>	Червоніти
<i>Перейти рубікон</i>	Зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення
<i>Перша ластівка</i>	Початковий у появі кого-, чого-небудь
<i>По струні ходити</i>	Підкорятися, виконувати всі побажання когось
<i>По струні ходити</i>	Підкорятися, виконувати всі побажання когось
<i>Порости в пір'я</i>	Змужніти, набратися сил
<i>Прикусити язика</i>	Замовкнути
<i>Притча во язицех</i>	Бути об'єктом постійних пересудів
<i>Прокрустове ложе</i>	Надумана мірка, під яку підганяють усі явища, різні за своєю природою, ознаками, фактами
<i>Розбити глек</i>	Посваритися
<i>Розпустити пір'я (хвіст)</i>	Пишатися, красуватися перед ким-небудь
<i>Руки нагріти</i>	Нажитися в нечесний спосіб
<i>Руки опускаються</i>	Утратити інтерес до чогось, ставати бездіяльним
<i>Руки сверблять</i>	Дуже кортить
<i>Рукою сягнути</i>	Дуже близько
<i>Ряст топтати</i>	Жити
<i>Сидіти на двох стільцях</i>	Поділяти дві різні думки
<i>Сидіти на сухому</i>	Потрапляти в несприятливе, скрутне становище
<i>Сізіфова праця</i>	Безрезультатна, дуже виснажлива, важка й безкінечна робота
<i>Сіль землі</i>	Найвидатніші представники певної суспільної групи
<i>Сім п'ятниць на тиждень</i>	Легко й часто змінювати погляди
<i>Скорчити Лазаря</i>	Прикинутися нещасним, безпомічним, безталанним
<i>Співати дифірамби</i>	Вихваляти
<i>Спіймати облизня</i>	Залишитися ні з чим
<i>Сходити на пси</i>	Зводиться нінащо
<i>У свинячий (собачий) голос</i>	Невчасно, дуже пізно
<i>У ступі не втовкти</i>	Важко, неможливо розібратися в чиїх-небудь плутаних, непослідовних діях

Закінчення додатка В

1	2
<i>Утерти носа</i>	Довести свою перевагу над ким-небудь
<i>Ухопити на кутні</i>	Розносити плітки
<i>Фільчина грамота</i>	Документ, що не має юридичної сили; папірець, що нічого не значить
<i>Хома невірний</i>	Про людину, яка в усьому сумнівається, нікому не вірить
<i>Хоч в око стрель</i>	Дуже темно
<i>Хоч голки збирай</i>	Видно, ясно
<i>Хоч греблю гати</i>	Дуже багато
<i>Хоч з лиця воду пий</i>	Дуже вродливий
<i>Хоч кіл на голові теши</i>	Про вперту, неслухняну людину
<i>Хоч конем грай</i>	Дуже просторо
<i>Хоч лобом бийся</i>	Про скрутне становище
<i>Хоч мак сій</i>	Тихо
<i>Хоч у вухо бгай</i>	М'який характером, спокійної вдачі
<i>Яблуко розбрату</i>	Причина сварки, ворожнечі
<i>Як баран на нові ворота</i>	Витріщатися
<i>Як горох при дорозі</i>	Про беззахисну людину
<i>Як горохом об стіну</i>	Не можна вплинути на когось
<i>Як з гуски вода</i>	Ніщо не впливає, не діє на когось
<i>Як за водою піти</i>	Зникнути безслідно
<i>Як за гріш маку</i>	Дуже багато; про щось малокоштовне
<i>Як із рога достатку</i>	Невичерпно, у дуже великій кількості
<i>Як кіт наплакав</i>	Дуже мало
<i>Як муха в окропі</i>	Про моторну, вертку людину
<i>Як сніг на голову</i>	Несподівано, раптово
<i>Як собака на снізі</i>	Ні собі, ні іншим
<i>Як у Бога за пазухою</i>	Почуватися спокійно, затишно
<i>Як у воду опущений</i>	Засмучений, розгублений

Пишімо й говорімо правильно

Неправильно	Правильно
1	2
Вантажні перевозки	Вантажні перевезення
В деякій мірі	Деякою мірою
Вести переписку	Листуватися
Взяти себе в руки	Опанувати себе
Вибраний на посаду	Обраний на посаду
Відношення до людей	Ставлення до людей
Відносно небагато	Порівняно небагато
Відноситися до роботи	Ставитися до роботи
Вірна думка	Слушна думка
Внести вклад	Зробити внесок
Вражаюча звістка	Приголомшлива звістка
В свою чергу	Своєю чергою
В ході обговорення	Під час обговорення
Гостра необхідність	Крайня потреба
Далеко краще	Значно краще
Даний випадок	Цей випадок
Даром тратити сили	Даремно витратити сили
Дивлячись на обставини	Зважаючи на обставини
Довший час	Тривалий час
Жорсткий контроль	Суворий контроль
Задатися ціллю	Поставити собі за мету
Займатися в університеті	Навчатися в університеті
Зайняти грошей	Позичити гроші
Заказний лист	Рекомендований лист
Запущена квартира	Занедбана квартира
Заставити вчитися	Змусити вчитися
Захоплюючий фільм	Цікавий фільм
Звертатися за допомогою	Звертатися по допомогу
Згідно розпорядження	Згідно з розпорядженням
Здавати екзамен	Складати іспит
З моєї точки зору	На мій погляд
Знати толк (у чомусь)	Розумітися
З незапам'ятних часів	Із давніх-давен, здавна
З тих пір	Від тоді, із того часу

Закінчення додатка Г

1	2
Зустрічаються помилки	Трапляються помилки
Інфекція розповсюджується	Інфекція поширюється
Інфекція розповсюджується	Інфекція поширюється
Існуючий лад	Нинішній, теперішній
Існуюче законодавство	Чинне законодавство
Капризувати	Вередувати
Кидатися у вічі	Упадати у вічі
Користуватися авторитетом	Мати авторитет
Користуватися успіхом	Мати успіх
Купляти	Купувати
Лишати (когось) спокою	Позбавляти спокою
Лишний раз	Зайвий раз
Мені все рівно	Мені байдуже
Подавати допомогу	Надавати допомогу
По меншій мірі	Принаймні
Той чи інший	Той чи той
У повній мірі	Повною мірою
Як виключення	Як виняток

**Іменники на позначення осіб чоловічої та жіночої статі
за національною чи територіальною ознакою**

Місто, країна	Особи чоловічої статі	Особи жіночої статі
1	2	3
<i>Алмати</i>	алматинець	алматинка
<i>Ассирія</i>	ассирієць	ассирійка
<i>Афіни</i>	афінянин	афінянка
<i>Башкирія</i>	башкир (башкирець)	башкирка
<i>Бельгія</i>	бельгієць	бельгійка
<i>Бенгалія</i>	бенгалець	бенгалка
<i>Білорусь</i>	білорус	білоруска
<i>Болгарія</i>	болгарин	болгарка
<i>Бразилія</i>	бразилець	бразилійка
<i>Варшава</i>	варшав'янин	варшав'янка
<i>Вінниця</i>	вінничанин	вінничанка
<i>Волинь</i>	волинець (волинянин)	волинка (волинянка)
<i>Голландія</i>	голландець	голландка
<i>Греція</i>	грек	грекня
<i>Дагестан</i>	дагестанець	дагестанка
<i>Данія</i>	данець (<i>рідше</i> – датчанин)	данка (<i>рідше</i> – датчанка)
<i>Індія</i>	індієць (<i>заст.</i> індус)	індійка (<i>заст.</i> індуска)
<i>Ірак</i>	іракець	жителька Іраку
<i>Іран</i>	іранець	іранка
<i>Італія</i>	італієць (<i>заст.</i> таліянець, тальянець)	італійка (<i>заст.</i> таліянка, тальянка)
<i>Камчатка</i>	камчадал	камчадалка
<i>Кенія</i>	кенієць	кенійка
<i>Київ</i>	киянин	киянка
<i>Китай</i>	китаєць	китаянка (а не "китайка")
<i>Кіпр</i>	кіпр'янин (кіпріот)	кіпр'янка (кіпріотка)
<i>Литва</i>	литовець	литовка
<i>Марокко</i>	марокканець	марокканка
<i>Нідерланди</i>	нідерландець	нідерландка
<i>Німеччина</i>	німець	німкеня
<i>Одеса</i>	одесит	одеситка
<i>Полісся</i>	поліщук	поліщучка
<i>Польща</i>	Поляк	полька (полячка)

Закінчення додатка Д

1	2	3
<i>Рим</i>	римлянин	римлянка
<i>Сибір</i>	сибіряк	сибірячка
<i>Таллінн</i>	талліннець	талліннка
<i>Угорщина</i>	угорець (мадяр)	угорка (мадярка)
<i>Україна</i>	українець	українка
<i>Філіппіни</i>	філіппінець	філіппінка
<i>Фінікія</i>	фінікієць (фінікіянин)	фінікійка (фінікіянка)
<i>Фінляндія</i>	фін (народ, основне населення Фінляндії)	фінка (народ, основне населення Фінляндії)
	фінляндець (житель Фінляндії)	фінляндка (жителька Фінляндії)
<i>Франція</i>	француз	француженка
<i>Хорватія</i>	хорват	хорватка
<i>Чехія</i>	чех	чешка
<i>Чилі</i>	чилієць	чилійка
<i>Швейцарія</i>	швейцарець	швейцарка
<i>Швеція</i>	швед	шведка
<i>Шрі-Ланка</i>	шріланкієць	шріланкійка
<p>Увага! Індіанці – індійці – індуси. Індіанець, індіанка – загальна назва корінного населення Америки, крім ескімосів. Індієць, індійка – загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану. Індус, індуска – застаріла назва, те саме, що індійці; послідовники індуїзму, панівної релігії в Індії</p>		

Розділ 2

Культура усної та писемної мови в стильових різновидах

Тема 6. Художня література як основа формування культури мови особистості

6.1. Роль української літератури у формуванні української літературної мови.

6.2. Вплив художньої літератури на формування особистості, її світоглядних орієнтирів.

6.3. Вплив художньої літератури на формування мовної компетенції.

Мета: схарактеризувати роль і функції української літератури, виявити її виховний потенціал, визначити місце художньої літератури серед інших видів мистецтва у формуванні людини; у процесі аналізу ідіостилю українських письменників формувати мовну компетенцію студентів та їхні світоглядні орієнтири.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: художня література, мистецтво слова, художній образ, індивідуальний стиль автора, мовна компетенція.

Теоретична частина

*Українська мова, література, фольклор,
або українська словесність, –
це невичерпна криниця думок і почуттів,
скарбниця мовно-естетичних знаків культури.*

С. Єрмоленко

6.1. Роль української літератури у формуванні української літературної мови

Художня література – це мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах. Художній образ розуміють як єдність змісту і форми,

як художню форму, що породжує зміст. Характерна риса літератури як мистецтва слова – звернення до чуттєвої сфери людини, на відміну від науки, яка спрямована до розумової сфери, оскільки оперує теоретичними положеннями, категоріями, поняттями, намагаючись об'єктивно дослідити загальні закони буття, розвитку природи, суспільства. Література витворює образ, міф, діє на нашу психіку, ідучи від окремого до загального, а не навпаки. Таким чином, література, як і мистецтво в усіх різновидах, має справу не тільки зі сферою *естетики* та *психології*, а й постійно перебуває в силовому полі *етики*: прагне повернути наукові закони на добро чи на зло, правду чи кривду, користь чи шкоду людині, природі світові (А. Ткаченко).

Художня література як одна із форм суспільної свідомості є важливим чинником становлення особистості, виконуючи такі функції: *естетичну* (дає змогу насолоджуватися художнім твором, формує наші уявлення про світ за допомогою системи художніх образів та узагальнень), *пізнавальну* (пізнання світу відбувається через емоції й почуття), *інформаційну* (засобом художнього слова повідомляє про історію, культуру певних епох), *виховну* (через сприймання впливає, а значить і виховує). Естетична, пізнавальна, виховна функції художнього слова виступають у комплексі, діючи на читача нерозчленовано, через конкретно-чуттєві образи (С. Єрмоленко).

Мова художньої літератури – важливий складник творення національної свідомості, національної мовної картини світу, оскільки письменник є не лише талановитим мовцем, а й активним творцем мови. Кожний письменник, за словами Івана Франка, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Хоч письменник і користується загальноживаною мовою, проте його індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу.

У лінгвостилістиці використовують поняття індивідуального стилю письменника. Художня мова кожного автора неповторна, вона вирізняє його серед інших митців. Письменник не тільки вибирає мовні засоби, він мислить ними й тому здатний витворювати у своїй уяві та викликати в уяві читача індивідуальні художні образи. Ідіостиль письменника на тлі загальнонаціональної мови відображає його індивідуальне світобачення та світосприйняття через окремі специфічні мовні засоби чи оригінальне авторське їх використання (П. Дудик).

Досліджуючи індивідуальний стиль письменника, з'ясовують:

1) роль митців у нормуванні та розвитку літературної мови;

2) реалізацію можливостей художнього стилю, відповідно до естетичних задумів автора, збагачення виражальних засобів загальнонаціональної мови окремими письменниками;

3) естетичний потенціал мовних одиниць.

Індивідуальний стиль автора – це вияв мовних особливостей індивіда в поширеній і панівній типовій формі мовлення. Прикладами яскравої індивідуально-мовної манери письменника може слугувати поетичний стиль Павла Тичини, у якому зазначають оригінальну акустику та колористику, музичні ритми, експресивність, багатство тропів і фігур: *Арфами, арфами – / Золотими, голосними обізвалися гаї / самодзвонни-ми: / йде весна / запашна, / квітами-перлами / закосичена.*

Іван Драч талановито й сміливо втілює свою індивідуальну асоціативно-поетичну мову в баладах та етюдах. Його стиль вражає своєю персоніфікацією, метафоричністю, асоціативністю: *Захопило літо вересень в полон / Сонечко – в панамці, у брилі, в пілотці, / Небо вихорошується у ясній сорочці. / Ще ультрамаринове тчеться полотно, / Хоч в разках калинових луг горить давно.*

Своєю неповторністю та яскравістю виділяється й індивідуальний стиль Володимира Свідзінського. Поет використовує в мові творів епітети й метафори; архетипи та символи; рядкові, строфічні повтори й кондублікації; звертання; його поезія "освітлена зсередини повнотою глибинних смислів та водночас епістемологічною невпевненістю, невисловлюваністю..." (Е. Соловей): *Сонце спочивало на білому камені, / Серед зарості ласкавої сон-трави. / Я сказав несміливо: "Сонце, сонце! / Уділи мені живущої води, / І я не знаю, як її оживити".*

Свіжою й образною є пейзажна та філософська лірика Василя Мисика: *"За повіткою. Над садом ясно / Голубіє небо. З стріхи вниз / Бородою дід-мороз одвис". "Сніг... Скільки його ждали. За ніч / Попорався він у дворі".* Сніг попорався по-селянськи, як дбайливий господар. Саме "попорався". Народне, родовите слово – це і є свідченням високої майстерності поета. Народну українську мову у її слобожанському варіанті в такому майстерному втіленні, як у Василя Мисика, можна побачити тільки в поезії І. Виргана. Таке слово росте на рідному культурному ґрунті, як ростуть трава, колосок, квітка. Це слово живе й пахуче, дзвінке й тихе, воно містить усі ознаки свого родоводу. Таке слово могло бути сказаним тільки певною людиною, а саме людиною з народу: *"О як ти, серце,*

розрослось / У ці літа, як долягає / Тобі усе тепер..." Серцю поета саме долягає біль усього світу. На нейтральній мові це мало б такий вигляд: "поетові болить". Вибір слова – альфа й омега кожного акту комунікації. Що ми вибираємо, чому й навіщо?! Але поет вибрав "долягає", бо так говорив (чи іще говорить?!) народ. Потрібні роки регенерації, нового відродження, ошляхетнення, щоб наново відкрити для себе вже призабутого поета, узяти собі за взірець великий приклад його життя як джерело духовного здоров'я і багатства (О. Ковальова).

Вивчення індивідуального стилю автора сприяє виробленню власного індивідуального стилю, удосконаленню виражально-зображувальних засобів мовної майстерності.

Українська літературна мова має тривалу історію свого формування, якою завдячує, у першу чергу, видатним українським письменникам кінця XVIII – початку XIX століття, майстрам слова – І. Котляревському, Г. Квітці-Основ'яненку, П. Кулішу, Т. Шевченку.

Кінець XVIII – початок XIX ст. – період надзвичайно важливий в історії розвитку сучасної української літературної мови як її підготовчий етап. Кожен діяч української літератури цього періоду вносив щось своє в українську літературну мову, яка розвивалася й набиралася сил. Початок поклав Іван Котляревський, у творах якого простежуємо низку тенденцій, що визначили розвиток української літературної мови на ряд десятиліть уперед (О. Муромцева).

Іван Котляревський (1769 – 1838) є зачинателем нової української літератури та української літературної мови. Бурлескно-травестійна поема "Енеїда" (1798) І. Котляревського започаткувала живу народну мову як мову літературну. Мова поеми барвіста, багата, гнучка, надзвичайно різноманітна й цікава. Характерна її особливість – синонімічне багатство: на позначення руху людей, наприклад, замість звичайних "пішов", "поїхав", "побіг", у творі віднаходимо: *звійшли, вперлися, ганяли; ішов, ліз, метнувся, махнула, мчить, несеться, наступала, почухрав, попхався, приплентався, підтюпцем ішла, помчались, поплелися, пустилась, поскакав, полізли, пруться, спішить, слонявся, сунувсь, совавсь, тинявся, чкурнула, чимчикував* тощо; ще одна ознака живомовної стихії – уживання фразеологізмів: *дав драла, дунув во всі лопатки, дав дропака, п'ятами накивав, дав тягу* тощо; етнографічної лексики – усього мовного розмаїття київсько-полтавського діалекту.

Енеїда не лише перший широкий словник української народної мови, але й перша енциклопедія української етнографії. Народний побут

матеріальний, житло та вбрання, страви й напої, музика й танці, забавки та повсякденне життя, чари та церковний побут – усе – у світлі мовного багатства "Енеїди" – проходить перед очима читача (Д. Чижевський). Надзвичайно високо оцінив поему Т. Шевченко:

*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце в небі сяє,
Тебе не забудуть.*

Велике значення у становленні української літературної мови на народній основі належить Григорію Квітці-Основ'яненку. У творчості Квітки-Основ'яненка виявилася ознака літературного процесу того періоду – двомовність у написанні творів. Однак він утверджує й обстоює право українського народу на свою національну літературу, написану живою народною мовою. У листі до М. Максимовича він вимагає писати мовою, "...на якій говорить 10 мільйонів. Ця мова має свою силу, свої красоти, які не передати на іншій, свої звороти, гумор, іронію і все, ніби у порядної мови". Мову Квітки можна розглядати як "останній необхідний підготовчий етап на шляху формування української літературної мови" (О. Муромцева), як джерело історичних досліджень лексики української мови. Мовні особливості прози письменника: звернення до різних шарів загальнонародної лексики, що стала основним інструментом художнього зображення в його творах: нейтральної, емоційно-забарвленої, зокрема зменшено-пестливої, старокнижної (старослов'янізмів), які служили засобом індивідуалізації мови героїв, запозичень із європейських мов. Проза Квітки – найвище досягнення "старосвітської" української літератури народною мовою (Д. Чижевський).

За відомостями картотеки Словника мови творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, у ньому нараховують понад 10 тисяч слів. Більшість із них, як зауважує дослідниця мови видатного письменника Слобожанщини О. Муромцева, – це вже одиниці нової української літературної мови, майже завжди стилістично марковані... Таким чином, слід говорити про піднесення Г. Квіткою-Основ'яненком народно-розмовної лексики до рівня літературномовної, фактично про активне поповнення її, отже, збагачення лексичного складу української літературної мови першої половини XIX століття, про багатопланове функціонування мовних засобів у творах письменника, таке, яке властиве високохудожнім творам, написаним справжньою літературною мовою.

Особливу роль Марка Вовчка в розширенні лексичного потенціалу української мови зазначає О. Г. Муромцева та у своїй праці акцентує увагу на значно різноманітнішій, ніж у попередників, кольоровій палітрі, уживанні діалектизмів, архаїчних елементів задля створення різноманітних відтінків експресії: поважності, урочистості, схвильованості [50]. Науковець виділяє словесні лейтмотиви – *воля-неволя*, які у творах письменниці обростають додатковими значеннями, емоційно-експресивними відтінками, що виводить слово за межі народно-розмовного вживання, робить його фактом літератури. Ці лейтмотиви у творах Марка Вовчка є ключем до розкриття образів героїв, основою концепції багатьох творів, зокрема "Козачка", "Ледащиця", "Інститутка".

Величезне значення постаті П. Куліша як в історії української літератури, так і в оновленні та збагаченні української літературної мови. Кулішева концепція слова виражена в листах, віршах статтях, і ознайомлення із цією концепцією важливе й сьогодні. З'ясування позиції письменника в мовному питанні є незаперечним аргументом його вагомого внеску в розвиток української літературної мови. Увагу привертає використання письменником засобів усного розмовного мовлення, що виявляє себе в синтаксисі творів; звернення письменника до емоційно-експресивної лексики; використання елементів української мови ХІХ століття; архаїчна та історична лексика як чинник індивідуалізації мови персонажів; художнє навантаження слів абстрактної семантики; лексика як засіб створення історичного колориту; метафоричність авторського мовлення; мовні засоби образності тощо. Куліш зробив найбільше зі своїх сучасників для вироблення українського "високого" та українського ліричного стилів (*Д. Чижевський*).

Мова, на думку письменника, – "передвічний скарб" народного серця: "Велика бо сила в простому народному слові і в простій народній пісні, і тайна тої сили – в людських серцях, а не в людському розумі. Те слово серцем люди вимовили". Чужа мова – мова розуму, народ не забував рідної мови, бо "в серці... був од усіх розумніший":

*Судити Україну рідне слово буде –
Єдиний скарб у тебе – рідна мова,
Заклятий для сусідського хижацтва:
вона твого життя міцна основа,
повніше над усі скарби й багатства...*

Т. Г. Шевченко посідає виняткове місце в історичному процесі формування й розвитку сучасної української літературної мови. Широта

політичного мислення, боротьба проти соціальної неправди й неволі, проти будь-якого насильства над людськими душами піднесла Шевченка до вершин речника української нації. Шевченкове слово, його поетична мова запалювали серця мільйонів патріотичним вогнем. Поет оповив крилом слави українську історію. Як висловився Дж. Грабович, "...він співець і пророк, що передав голос свого народу, він духовний батько відродження української нації". Завдяки його творчості, українська література, пройнята гуманістичними ідеями, вийшла на широкий інтернаціональний шлях історичного поступу й вивела із забуття всю націю. Іти пліч-о-пліч з іншими народами – історична потреба кожної нації й неодмінна умова справжнього прогресу в її духовній творчості. "Національна література ніколи не розвивалася на самоті та в ізоляції від інших літератур", – справедливо зауважив Д. Лихачов.

Структурний феномен мови Шевченка полягає, насамперед, у тому, що вона, на відміну від мови Г. Квітки-Основ'яненка чи навіть І. Котляревського, була зорієнтована на весь україномовний територіальний та історичний обшир. У ній, як і в мові І. Котляревського, ліричний струмінь злився із сатиричним, але горизонти лірики й сатири в Т. Шевченка були набагато ширші, ніж у будь-кого з його попередників. Як казав сам поет, "Енеїда Котляревського – добра, а все-таки сміховина". А далі продовжував: "Покійний Основ'яненко дуже довго приглядався на народ, та не прислуховувався до язика, бо може не чув його у колисці від матері, а Гулак-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся". Отже, предметом постійної уваги Кобзаря була не просто мова, а, насамперед, її зміст в устах народу й народні почуття. Але він не копіював живу народну мову, а добирав з неї все найкраще, найцінніше, найпотрібніше і, творчо користуючись народною лексикою та фразеологією, народними образами, метафорами, порівняннями, удосконалював їх, підносив на вищий рівень, підпорядковуючи завданням своєї творчості, примушуючи по-новому звучати живе народне слово. Мова творів Шевченка – синтез надбань мови цього народу на час діяльності великого поета.

Основна ознака мови творів Шевченка – її глибока народність, її нерозривний зв'язок із живими народними мовними джерелами. Народнорозмовна основа поезії Шевченка незаперечна. У ній органічно злилися пісенний фольклор та усна оповідь. Вироблення з народнорозмовної мови всеосяжної літератури – це не одноразовий акт. Для поета було важливо привчити свого читача, який сприймав мову "Кобзаря" та "Гайдамаків" як власну, бачити в ній не "мужиче наріччя", а засіб

спілкування всієї нації, усіх поколінь українців, що створили багату духовну культуру. Можна навести тут слова М. Костомарова, що "Шевченко як поет – це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня була сама по собі народною піснею, тільки новою, яку міг би тепер заспівати увесь народ".

У мові геніального поета України відображено цілком народну фонетику й морфологію у їхній варіативності, поданій у говірках Середньої Наддніпрянщини, але без елемента спеціального копіювання, який був, скажімо, у Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. Звичайно з кількох фонетичних варіантів слова або з кількох однозначних морфологічних форм Шевченко вибирав ті, які були йому звичні та які він чув не тільки на рідній Звенигородщині. Т. Г. Шевченко зробив ще один крок назустріч тому, що не роз'єднує, а об'єднує всі українські діалекти, – назустріч виділенню їхніх спільних рис.

Хоча у творах Кобзаря досить широко наведено побутову лексику, наприклад, назви одягу, матеріалів та різних прикрас (*сукно, пояс, очіпок, хустка, свитка, кирея...*); назви хатніх речей, будівель та їхніх частин, речей сільського господарювання (*хата, димар, комин, кімната, кошара, село, кукурудза, пшениця, молоти, косити*), Шевченко ніколи не вдається до етнографізму, тобто занадто докладного опису звичаїв, одягу, їжі, побутових сцен, що було типовим для його видатних попередників у новій українській літературі – І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. Побутова й сільськогосподарська лексика у творах Т. Г. Шевченка в більшості випадків не виконувала прямих номінативних функцій, а була у складі порівнянь: *Залилась дрібними, як горох, сльозами; Ростуть, як капуста на городі; Розвіяла, мов ту полову; Цариця небога, мов опеньок засушений, тонка, довгонога.*

Разом із прямим порівнянням використовує й опосередковане: називання людини словом, що означає іншу живу істоту чи неістоту; до того ж, звичайно, назва має конотативний зміст – позитивний або негативний: *"Моя голубко сизокрила! Моя ти ягідко!"; "Оцей годований кабан! Оце ледащо, щирий пан!"; "Вони брати і Християне, а ти собака!"*

Професійно-виробнича та побутова лексика в багатьох випадках у Т. Шевченка слугує для створення широкого образу, алегоричної картини: *"Заснула Вкраїна... В калюжі, в болоті серце прогноїла / І в душло холодне гадюк напустила"; "Чуже поле не топтати, а своє орати; / Може, зорю переліг той, / А на перелозі я посію мої сльози"; "І рудою поливали... / І шаблями скородили. / Що ж на ниві уродилось?!", "Орють*

лихом, лихом засівають. / А що вродить? Побачите, / Які будуть жнива!"; "У нас нема зерна неправди за собою".

Шевченко уникає фонетичних діалектних рис. У його поезії немає таких типових для частини Звенигородщини рис, як твердий [р] (типу *вечера, гараче*), ні вставного [л] (типу *деревляний*), ні приставного [г] (типу *гобідати, гочерет*).

Заслуга Т. Г. Шевченка перед українською культурою полягає, насамперед, у тому, що він надав літературній мові внутрішньої етичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови.

Т. Шевченко, на відміну від своїх попередників – поетів-романтиків, – не стилізував свої твори під фольклор: він або трансформував його, або лише спирався на вироблені в ньому етичні цінності. Його самобутня творчість органічно зливалася із фольклором як формою національного самовираження. Не сюжетні, тематичні й текстуальні перегуки із фольклором визначають народність Шевченкової музи. Його поезія із цього погляду відрізняється не лише від народної пісні, але й від поезії попередників – українських романтиків. Не можна не погодитися зі С. Я. Єрмоленко, що "головна відмінність мовно-поетичного мислення Шевченка від мови поетів-романтиків полягає в тому, що останні не завжди могли відірватися від бурлескного нашарування в зображенні картин природи і народного життя. Вони запозичали з народної пісні окремі образи-мотиви, переносили їх на ґрунт романтичного сюжету й тогочасної літературно-мовної традиції, в якій певну роль продовжували відігравати бурлескні елементи".

Відомо, що у свідомості кожного народу живуть певні поняття-символи, що відображають своєрідне розуміння речей і подій. Ця система понять-символів входила в Шевченкове поетичне світобачення й багато в чому позначалася на словесно-образній структурі його творів.

Символом людської сили в народнопісенній творчості є *дуб*; символом природи – *вітер*; символом ласки й подружньої вірності – *голуб*, *горлиця*; символом чоловічої волі – *орел*; символом самотності, безпритульності – *зозуля*...

Шевченко творчо використовував народні символи, адже освоєння фольклорної цілини – це лише вирощення на зораних землях тих злаків, що ростуть самосівом у степу. Майстерність поета нагадує хліборобську працю: із паралелізмів і сталих порівнянь він видобуває слова-символи, добре знаючи, що символічність у них підтримується зв'язком із фольклорною

образністю. Ці народні символи Кобзар ставить у новий семантичний контекст. Так з'являються нові, суто авторські образи, переважно, метафори. Наприклад, вражають динамізмом метафори зі словом *орел* як символом волі:

А думка край світа на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є...
Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.

Не в усіх творах Т. Шевченка використано народні символи. Вони, звичайно, відсутні у "Давидових псалмах", у творах, стилізованих під слова пророків. Тут є інша символіка – біблійна. Але в поемах на євангельські сюжети Т. Шевченко теж тяжіє до гранично узагальненого образу, до образу-знака, символу, притчі. Не дає місця для народної символіки й поетичний простір сатиричних поем "Сон", "Єретик", "І мертвим, і живим, і ненародженим"... Але ж недаремно в поемі "Сон" з'являється сова – символ нещастя, смерті, – яка летить *"лугам, берегами та нетрями, / Та глибокими ярами, / Та широким степами, / Та байраками"*, а в поемі "Єретик" одним із центральних є символ моря, у яке впадають усі слов'янські ріки.

Особливе місце в лексиці та фразеології Т. Шевченка посідають церковнослов'янізми, які широко вживали в староукраїнській мові. Це надзвичайно чітко виявляється в "Давидових псалмах", які дали Шевченкові великий запас високої, патетичної лексики та фразеології, що виходили з-під його пера як заклики до необхідності творення історії чистими руками сіячів правди. Не сприймаються як чужоземні слова *древо, муж, віспою, благая, восхвалили, ізбави, беззаконіє, творящий*.

В українській літературі саме Т. Г. Шевченко виразно визначив шляхи та цілеспрямованість стилістичного використання старослов'янської лексики, фразеології, окремих форм. Він свідомо використовував церковнослов'янізми як джерело збагачення словникового складу своєї мови як для позитивної характеристики зображуваного, про що йшлося раніше, так і для негативної, для створення відтінку іронії, сарказму, для підсилення гнівного, викривального слова поета. Наприклад, позитивний план: *Во іудеї не було! – промовив гость, – того ніколи, / Що нині узриться! Равві, Равві великого глаголи / На ниві сіються новій! / виростають,*

*і пождемо, / І в житницю соберемо Зерно святее, / Я месію Іду народу
возвістити* ("Марія").

Негативний план: **Пребезумний в серці скаже, / Що бога немає, /
В беззаконії мерзіє, / Не творить благая. / А бог дивиться, чи є ще /
Взискающий бога. / Нема добретворящего. Нема ні одного** ("Давидові
псалми").

Особливо сильне враження справляє безпосереднє зчеплення
старослов'янїзмів "високого звучання" зі зниженою українською лексикою:
"І на апостольськїм престолї / Чернець годований сидить" ("Єретик");
*"А в нас!.. На те письменні ми, / Читаєм божїї глаголи!.. / І од глибокої
тюрми / Та до високого престола – Усі ми в золотї і голї"* ("Кавказ").

Словниковий склад мови Т. Г. Шевченка в основному зберігся в ак-
тивному фонді сучасної української літературної мови, але частина слів,
уживаних поетом, становить архаїчну, віджилу лексику.

Перш за все, тут є слова, які на час творчості Т. Шевченка хоч
і мали обмежене вживання, але не були архаїзмами: *оранда, лірник
шеляг, дзиґарі, піїти, канути*. Такі ж слова, як *панщина, кріпак, лановий*
і под. тепер належать до історичної лексики, але за часів діяльності поета
були в активному фонді української мови.

Кількість лексичних діалектизмів у мові Шевченка дуже обмежена,
особливо порівняно з іншими письменниками – його сучасниками.

Отже, говорячи про мову Т. Шевченка як про народну, не можна
плутати поняття народності та простонародності. Народність його мови –
в освоєнні всіх тих джерел, що живили духовний світ української літера-
тури й культури загалом, не можна не зважати на її зв'язки з європейською
літературою та культурою.

Т. Г. Шевченко значно розширив словниковий склад формованої
української літературної мови іншомовною, зокрема абстрактною лекси-
кою, яка єднала творчість слов'янських поетів із прийнятим у європейській
поезії лексиконом Дж. Байрона, А. де Вінї, А. Мюссе, Й.-Х. Гельдерлінка,
А. Шеньє, П. Шеллі та ін.: *автодафе, арена, банкір, барон, вальс, гвардія,
герольд, гетера, гімн, догмат, драма, елегія, епілог, епопея, інститут,
інвалід, кардинал* та ін.

Однією з обов'язкових умов розширення функцій народнорозмовної
мови є виведення її за межі побутового вживання, розширення її інфор-
мативних функцій, перетворення на універсальний засіб самовираження
народу. Цим пояснено постійне прагнення Т. Г. Шевченка листуватися
зі своїми земляками, особливо із селянами, українською мовою. Услід

геніальному поетові України пішли Марко Вовчок, П. Куліш, в епістолярії яких вироблялися печатки української публіцистичної й наукової мови.

Т. Г. Шевченко постійно дбав про збагачення виражальних можливостей української народної мови. Один із прийомів – розширення синонімічних рядів, що позначалося, з одного боку, на можливостях емоційного оцінювання об'єкта зображення в конкретних поетичних контекстах, а з іншого – на збільшенні семантичної глибини загальної мови: *будущий – грядущий, великий – велій, здоровий – величєний, воутріє – вранці – рано – ранєсєнько – ранєнько, гласити – казати – мовити – говорити – глаголити – белькати* тощо.

У поезії Т. Шевченка оригінальними є ключові слова, із якими асоціюються сили добра та зла. Серед слів, що уособлюють добро, – *мати, дівчина, дитя*. *Мати* – це і символ життя, і добробуту, і сімейного замирення, і людяності, але ще й символ народження добра, справедливості, братерства; це й рідний край, Україна, яка разом із тим асоціюється з удовою.

Мати й син, брати, батько та син – усе це члени сім'ї, основа суспільства. *Сім'я* – це теж одне з улюблених Шевченкових слів. Його він уживає і в прямому значенні (*сім'я вечєра коло хати*), але значно частіше в переносному як символ єдності людей:

Отак німота запалила Велику хату
І *сім'ю, Сім'ю* слов'ян роз'єдiniла...
І мене в *сім'ї* великій,
В *сім'ї* вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Низка влучних характеристик соціальних подій, даних Шевченком, стали крилатими словами: "*Кайданами міняються. Правдою торгують*"; "*Учитєся, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь*" ("І мертвим, і живим..."); "*Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...*" ("До Основ'яненка"). Особливо багато таких крилатих виразів у поемі "Кавказ": "*Не вмирає душа наша, не вмирає воля. І неситий не виоре на дні моря поле*"; "*Борітеся – поборете!*"; "*До нас в науку. Ми навчили, по чому хліб і сіль по чім!*"; "*Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благодєнствує!*".

Положення про те, що українська мова має право на входження до кола слов'янських літературних мов, обстоюване вченими І. І. Срезневським, М. М. Максимовичем, М. І. Костомаровим та ін., було практично

доведено поетичним талантом Шевченка. І. Франко так говорив про "Кобзар": "Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула, мов джерело чистої холодної води, заяснила невідомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову". Процес творення української культури набув нового, тепер уже необоротного розмаху. На його традиціях виросла нова генерація письменників, що принесла славу українській літературній мові.

Авторитет Шевченкового слова був високий не тільки завдяки його суспільній вагомості, а ще й тому, що позбавлений права на власну історію та національну самосвідомість український народ сприймав твори свого поета не лише як красне письменство, а й чинник розвитку всього українського життя. В одному з листів наприкінці життя (1859 р.) Т. Шевченко писав: "Я по плоті і духу син і рідний брат нашого брутального народу..." І сам же він своєю творчістю вивів український народ до числа непересічних за таланом і талантом.

Традиції Т. Г. Шевченка продовжили розвивати у своїй творчості І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, Леся Українка, Ю. Федькович, П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Підмогильний, М. Драї-Хмара, В. Сосюра, М. Рильський, П. Тичина, М. Стельмах, О. Гончар та інші письменники.

Українська література межі ХХ – ХХІ століть дуже цікава й неоднозначна: оригінальна та традиційна, лірична й епатажна, акцентована на змісті та формалістська. Цю літературу творять саме тепер, і ми є свідками її народження (додаток А).

Нове покоління письменників прагне подивитися на навколишній світ по-новому. У літературі почали з'являтися нові теми, зрештою змінився й підхід до слова. Говорячи про сучасну українську літературу, традиційно наголошують на світоглядно-мистецькому напрямі – постмодернізмі, що прийшов на зміну модернізмові. Більшість дослідників вважає, що український постмодернізм зародився у вісімдесятих роках ХХ ст. і пов'язаний з іменами Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака.

До визначальних рис постмодернізму слід зарахувати поєднання різних стильових тенденцій, частково опозиційність, універсальність проблематики, позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героїв, прагнення поєднати істини різних культур; іронічність, пародійність тощо. Його яскравими представниками є Ю. Позаяк, В. Недоступ, С. Либонь, І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський,

Л. Дереш, С. Жадан, І. Карпа, Л. Подерев'янський, О. Забужко, І. Роздобудько, Ю. Іздрик, Т. Прохасько, М. Матіос та ін.

Українській постмодерній літературі притаманне прагнення до словесної надлишковості, яке народилося як карикатурне наслідування класики з її пишномовністю. У сучасних творах досить широко подано просторічну лексику. До цієї категорії належать слова та словосполучення, наприклад у творах Ю. Андруховича, переключені з погляду лексичних норм (*охтобуз, різні танці, джез, Бетовен, величезне вражіння, різнокольорові плинні, срібні перстені, тамті, фармакопея, компропентація*); слова з різко зниженим експресивним забарвленням (*протидисвіт, бевзь, другорічник, волоцюга, блукач, егоїст, боягуз, котяра, балакун, пристосуванець, одоробло, бідацтво, божевільний, студентик, плейбойчик, рантух, опудало, свиняка*) тощо.

Різноманітність лексики в сучасних творах, торкання всіх стилістичних рівнів сучасної української мови, їхнє переосмислення, власне авторське доповнення є прямою ознакою авангардного стилю, прикметною рисою епатажу.

6.2. Вплив художньої літератури на формування особистості, її світоглядних орієнтирів

Перш ніж говорити про різні ступені впливу художньої літератури на мовну свідомість читача слід звернути увагу на правомірність формулювання питання, на якому зауважує С. Єрмоленко: чи можна взагалі мову художнього твору розглядати як самостійний феномен впливу, виховання читача, чи правомірно вважати мову художнього твору самостійною художньо-естетичною вартістю: адже художній твір ми оцінюємо загалом, тобто або сприймаємо його, або не сприймаємо.

Гуманізм (лат. *humanus* – людський, людяний) – в етичному плані – моральний принцип, основою якого є переконаність у безмежних можливостях людини та її здатності до вдосконалення, вимога свободи й захисту гідності особистості, ідея про право людини на щастя. Людяність, увага й любов до людини, готовність їй допомогти – основні принципи гуманізму. Із погляду філософії – визнання цінності людини як особистості, її права на свободу, задоволення духовних і матеріальних потреб, розвиток здібностей.

Гуманістичні ідеали були актуальними ще за часів Київської Русі. У давньому епосі наголошено на загальнолюдських цінностях, основою яких є любов до Вітчизни й захист людської гідності ("Повість временних

літ", "Слово о полку Ігоревім"). Процес формування загальнолюдських цінностей знайшов відображення у статутах Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого, у "Повчанні дітям" Володимира Мономаха. Виховання й навчання у братських школах України також було пронизане загальнолюдськими ідеями (П. Беринда М. Смотрицький, Ф. Прокопович).

Рішуче обстоював ідеї гуманізму, народності, добра Г. Сковорода, який глибоко осмислив місце людини у світі, сутність людського щастя, сенс людського буття, шляхи досягнення людиною блаженства в реальному житті, обстоював ідею перетворення праці із засобу існування на найпершу життєву потребу та найвищу насолоду ("Басни харьковския", філософські діалоги), розвинув знамениту настанову давньогрецьких філософів "Пізнай самого себе", відстоюючи прагнення особи до спорідненої праці, яка б відповідала її нахилам. Пізнати себе людині потрібно для того, щоб виявити свої здібності, закладені природою, усвідомити власні фізичні й розумові можливості. Це дасть змогу обрати "сродну працю" і дати користь суспільству. Уся літературна та філософська спадщина Г. Сковороди – то "проповідь життєрадісної гуманності" (І. Франко).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у європейській духовній атмосфері набирають сили гуманістичні ідеї, що накреслили докорінний поворот філософської думки в бік антропологічної проблематики. Посилився інтерес до вивчення психічного життя людини, її внутрішнього світу. Наукові дисципліни, звернені безпосередньо до проблем людини та способів її буття, значною мірою "психологізуються". Виникають нові галузі знань, серед яких психологія творчості та творчої особистості.

У ХІХ – ХХ ст. ідеї гуманізму пронизують твори багатьох українських письменників, які із загостреною увагою звертаються до проблем людини та створення об'єктивних умов реалізації її щастя (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, Б.-І. Антонич, О. Ольжич, І. Багряний, У. Самчук та ін.).

Визначальним для поезії Лесі Українки є неоромантичний світогляд, у центрі якого людина, її творчі здібності, вольове начало, активність не лише у творчій, а й суспільній сфері, утвердження свободи особистості, "поривання особистості до вищих ідеалів життя" (А. Бичко). Творчість у гуманістичній світоглядній концепції поетеси є виявом духовно-естетичного потенціалу особистості, можливістю переборення суперечності між ідеалом і дійсністю через їхню гармонізацію. Леся Українка прагне до досягнення абсолютної краси, гармонії, досконалості. Творчу здатність людини осмислює як вияв абсолютного, божественного начала. Основний

поетичний мотив – мотив переможного співу, породженого стражданням, що є однією з визначальних рис художньої індивідуальності письменниці.

Вольове начало Леся Українка розуміє як прагнення до творчості, активну життєву позицію, громадську діяльність людини. У центрі мистецького світу поетеси образ сильної вольової особистості. Через прагнення до творчості, дії, боротьби розкрито життєствердну ідею гармонії духовних поривань людини та її реального життя. Активну життєву позицію вольової особистості протиставлено пасивності, розпачу, зневірі.

Свобода, незалежність є основними передумовами творчої діяльності людини, повноцінного духовного життя її й суспільства, народу нації. Одна з найважливіших категорій художнього світогляду Лесі Українки – свобода творчості. Осуджено рабську психологію примирення з підневільним становищем. Неоромантичний герой поетеси не вивищений над суспільством, а підносить оточення до свого рівня, формуючи суспільство вільних особистостей. Така позиція свідчить про засвоєння ідей Просвітництва. У центрі уваги письменниці прагнення особистості, яка не протиставлена суспільству, а діє в ньому до визволення.

У художньому світогляді Лесі Українки є також риси неокласицизму – раціоналістичність, інтелектуалізованість. Глибину думки поєднано у її поезії з експресивністю, силою поетичного переживання. "Самі уроджені якості її мистецького хисту сприяли тому, щоб вона формувала себе як неоромантик і неокласик" (Ю. Бойко-Блохін). Свій художній світогляд Леся Українка презентувала в поетичних творах, що увійшли до трьох збірок, а також у поезії поза збірками. Основні теми – творчість як зміст життя особистості, вияв її духовного потенціалу та громадянської активності виразно окреслено вже в першій збірці "На крилах пісень". Це такі поезії, як "Колискова", "Мій шлях", "Сон літньої ночі". Сильна вольова особистість постає з поетичного маніфесту "Contra spem spero!". Мотив стоїцизму, незламності духу ліричного героя розкриває образний ряд вірша – *весела весна, квіти на морозі, весела пісня, провідна зірка*. Використано образотворчий мотив контрасту – сльози й пісня, хмари осінні та весна золота. Композиційною своєрідністю вірша є рефрен, у якому виражено основну думку твору – "без надії таки сподіватись". Бадьоре, енергійне звучання твору досягнуто ритмомелодичними засобами – тристопним анапестом.

Леся Українка – автор цікавої й для нашого часу світоглядної художньої системи, основою якої є творче розкриття духовного потенціалу особистості, пріоритет вольового начала, цінностей свободи особистості,

активності у творчому й суспільному житті, духовна сутність краси й любові, ідея гармонії ідеалу й дійсності. Поетична спадщина Лесі Українки, яка утверджує гуманістичні духовні цінності засобами високого мистецтва, є справді класичним надбанням української літератури, що не втрачає актуальності й сьогодні.

Отже, в основі літератури як мистецтва лежить здатність слова викликати в нашій свідомості наочні уявлення. Слово – будівельний матеріал літературного образу – за самою своєю природою містить елементи образності. Мова, створювана народом, убирає в себе весь його історичний досвід. Сам історичний процес творення мови, який охоплює перенесення подібних рис від явища до явища, уніс і у сприйняття мови асоціативні слова, підготував до художнього відображення дійсності. Слова і словосполучення пов'язані в нашій свідомості з багатьма найскладнішими асоціаціями та здатні викликати в душі цілий світ спогадів, почуттів, образів, уявлень. Художня література – це джерело духовних цінностей, які є орієнтирами особистої та суспільної поведінки, ставлення до світу, людей і до самого себе.

Професійна комунікація

Вираз – не вислів

Нерідко мовці невмотивовано переносять до рідної мови явища з інших мов. Це відбувається якимось непомітно й поступово. У такий спосіб мовці порушують закономірний змістовий ряд рідної мови, уводячи чужомовні елементи. Коли ж пильніше придивимося, то помічаємо, що чужомовні слова, переважно, побудовано на іншому внутрішньому значеннєвому ґрунті, вони руйнують звичні асоціації та сприйняття довкілля.

Порівняймо слова **вираз** і **вислів**. Перше слово акцентує на зовнішньому вияві чогось, друге пов'язане з мовленням, думкою людини. У сучасній українській літературній мові **вираз** означає "вияв настрою, почуттів на обличчі, в очах", а **вислів** – "поєднання слів, що становлять певну змістову єдність; мовний зворот, фраза".

Іменник **вираз** (від російського *выражение*) у значенні "мовний зворот, фраза" не збагачує виражальних можливостей української мови [10, с. 33].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **подібний** чи **такий** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Змодельуйте рольову ситуацію та проведіть комунікативну гру: ви – працівник адміністрації. До вас звертаються із проханням надати допомогу у проведенні заходу, а ви не можете допомогти.

6.3. Вплив художньої літератури на формування мовної компетенції

Культура мови – це знання мови в багатоманітних виявах її стильових різновидів і жанрів, уміння вибрати мовно-виражальні засоби, манеру висловлення, залежно від теми повідомлення й того, яку реакцію та настрій прагне викликати мовець у читача, слухача. У стилістичній гнучкості мовлення виявляється мистецтво слова.

У мові як у загальнолюдському суспільному явищі відображено трихотомію: людську мову як витвір людської природи, національну мову як колективний витвір духу етносу, індивідуальне мовлення як факт народження мови кожним окремим мовцем. Зважаючи на це, компонентами мовної особистості є вироблення таких компетентностей: культурологічної (уходження в культуру мови, подолання культурного бар'єра у спілкуванні), лінгвістичної (теоретичні знання про мову), комунікативної (використання мови, відповідно до ситуації спілкування, навичок у правильній мовленнєвій поведінці).

Чим глибше людина занурена в мовну стихію, тим багатограннішим є її духовний потенціал. "Мова, за словами І. Огієнка, – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування" [52, с. 239].

У психології *особистість* окреслюють як поняття, яке означає сукупність психологічних рис людини, що становлять її індивідуальність і визначають її соціальні вчинки, поведінку серед людей [43]. За гуманістичною теорією А. Маслоу, особистості властиві такі риси: самостійність і незалежність мислення; наявність високої моралі; підвищені моральні вимоги до себе; реалістичний погляд на світ; адекватна самооцінка й нормальний рівень потреб; доброзичливе, уважне ставлення до людей, сприйняття їх такими, якими вони є; відносна незалежність від думок людей; орієнтація на власну систему цінностей, прагнення до духовного зростання й морального самовдосконалення [43, с. 479–527].

На вирішальній ролі мови в розвитку особистості наголошували відомі творці педагогічної думки: К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський та ін. К. Ушинський зауважував, що ми здебільшого розуміємо вагу рідної мови надто обмежено, як засіб порозуміння між собою. Але значення її куди більше: мова є скарбницею народної духовності та, водночас, єдиною умовою поступу народу. Кожне слово – символ

якогось поняття, що склалося у свідомості. Без цих символів, без слів, неможливий процес мислення, що відбувається легше та глибше в рідній мові. "Слово є тіло духу, і доки дух не виробиться в слово, не заволодіє ним досконало, не прогляне крізь нього ясно для самого себе й для інших, до того часу він (дух) не може рухатись і розвиватися вільно... Слово є єдина сфера розвитку духу і на умінні володіти словом повинна будуватись усяка наука і розвиток" (4-й лист із Швейцарії) [15, с. 95].

Великого значення навчанню мови надавав В. О. Сухомлинський. Він навчав пізнавати прекрасне у слові, бачити у красі мови красу життя, розвивав уміння образно мислити, прищеплював любов до рідної мови, без якої людина буде глуха й до скарбів інших мов, не зможе гідно оцінити та сприйняти їх. Учений зазначав, що без поваги й любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури, оскільки "мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності" [72, с. 2].

Основною рисою мовної особистості С. Єрмоленко вважає "свідоме ставлення членів соціуму до мови". У цьому понятті, на думку вченого, поєднуються, по-перше, національно-мовна орієнтація особистості; по-друге, активне використання мови як повноцінного засобу суспільної комунікації в усіх сферах життя; по-третє, уживання норм літературної мови як раціональних, доцільних, що забезпечують інтелектуальну діяльність, цілісність і соціальну вагомість важливого компонента національної культури – літературної мови [23, с. 2].

Невід'ємним складником структури особистості, на думку В. І. Кононенка, є високий культурний рівень, якого можна досягти лише через різнобічну освіту й духовність, а також через досконале володіння рідною мовою. Навчання рідної мови вчений розглядає як складну науку, яка передбачає, водночас, розвиток духовних здібностей на основі широких етнологічних студій. "Формування національної особистості відбувається на ґрунті національного менталітету, що є продуктом довготривалого історичного розвитку, засвоєння досвіду попередніх поколінь... Національно-культурна мотивація мовленнєвої поведінки визначається національною належністю мовної особистості, комплексом властивостей, що виділяють її як глибоко національний феномен" [36, с. 3]. Виховання таких властивостей, на думку вченого, починається з опанування найбільш загальних відомостей про "світ українства", із звернення до національних

традицій, у розмаїтті яких виділяються елементи духовної культури, що мають виразний етнографічний компонент, словесне втілення якого супроводжується ореолом додаткових співзначень, багатих асоціацій, експресій та оцінок. Отже, ідеться, передовсім, про важливість формування засобами мови системи фонових (екстралінгвістичних) супровідних знань, уявлень, що відображають особливості життєвих стереотипів українського народу. Таким чином засобами національної мови створюється система понять, на ґрунті якої, зрештою, формується картина світу, тобто виражена в мовних категоріях сукупність уявлень і суджень про позамовну дійсність.

Мова художньої літератури живе повнокровним життям тільки тоді, коли живиться віддачею читачів. Коли читачі та письменники перебувають в одному мовному й активно відтворюваному контексті. Кожний читач приходиться до пізнання сутності літературно-художніх творів по своєму, індивідуально, як зауважує С. Єрмоленко [22].

Питання мови – це питання майстерності. Стало аксіомою, що у видатних художників мова багата, добірна, барвиста. Це не тому, що письменник дуже добре знає мову, – лінгвісти та викладачі мови могли б знати її краще, – а тому, що письменник, намагаючись відтворити півтони й нюанси, дошукується *найточнішого* слова, ворушить всю лексику, піднімає всі мовні скарби. У канцеляриста такої потреби немає, немає такої потреби і в того письменника, який, не завдаючи собі клопоту всякими тонкощами, абияк викладає зміст свого задуму. Хай хоч як він знає словник, – лексикон його буде убогий, сірий, – де немає живопису, там немає й палітри. Краса мови не є якась самодостатня категорія, вона визначається призначенням мови – точно передати думку, тон, настрій. Точність художнього слова означає його емоціональну ефективність, його високий коефіцієнт корисної дії, а це в мистецтві і є краса (О. Кундзіч).

Цікаво простежити ці риси на прикладі мовної особистості та художньої творчості видатного слобожанина – Г. Квітки-Основ'яненка, який був двомовним письменником. Більшість його творів: романи, повісті, деякі драматичні твори, історичні нариси, листи, – російськомовні, і лише "Малороссийские повести" та п'єси "Сватання на Гончарівці", "Шельменко-денщик", "Щира любов" написані українською мовою. Однак Г. Квітка-Основ'яненко ввійшов у літературу як "батько української повісті", бо був одним із перших, хто "свідомо вибрав собі українську мову як мову літературних писань, яку він глибоко знав" [53, с. 135]. У час, коли в російській

періодичній пресі відбувалася дискусія про доцільність чи недоцільність уживання української мови у творах художньої літератури, письменник організовує, редагує та видає україномовний журнал, обстоює права української мови у друкованих виданнях в Україні: "Ми повинні присоромити й змусити замовкнути людей з дивним поняттям, – пише Г. Квітка в листі до М. Максимовача від 3 жовтня 1839 року, – які привселюдно проповідують, що не належить тією мовою писати, якою 10 мільйонів говорять, яка має свою силу, звороти, гумор, іронію і все, наче як у порядної мови" [33, т. 6, с. 548].

Як зазначає Д. М. Овсянико-Куликовський, "в этом "стихийно-историческом" процессе наблюдается одно любопытное в теоретическом отношении явление, которое можно назвать "раздвоением национальной личности человека" [51, с. 342]. У багатьох письменників того часу спостерігають паралелізм двох національних форм – російської й української – то з рівновагою обох, то з перевагою однієї над іншою. Це роздвоєння особистості найбільш характерне для М. Гоголя, що свідомо обрав нерідну мову для творчої діяльності, однак створені ним образи й картини дійсності свідчать про перевагу національно-мовної стихії над панівною великоруською: "Великий російський письменник, – зауважує С. Єфремов, – був далеко тісніше зв'язаний з рідною стихією, ніж сам думав: образи дитячих літ так міцно пристали до його вразливої душі, що й опісля з них та з народних українських пісень і переказів він черпав повними пригорщами кращі образи і мову. Так, навіть мову, хоч вона мала формально чужий вигляд". Цю характерну рису гоголівського стилю відзначає також І. Мандельштам, який писав, що, навіть перекладаючи, М. Гоголь використовував малоруську мову, бо великоруською не в змозі був передати всіх тонкощів думки. Г. Квітка-Основ'яненко, на відміну від М. Гоголя та Є. Гребінки, належить до тих, у кого українська форма переважає над російською. Письменник усвідомлює неможливість виразити всю своєрідність та емоційне багатство української душі засобами іншої мови: "О малороссийском языке нельзя спорить, не знаяши его в совершенстве. Есть красоты, невыразимые ни на каком языке, обороты собственные, не заимствованные, невольно принятые уже гонителями его. Каков бы ни был перевод с нашего на русский, не сохранит, не передаст всего в совершенстве" [33, т. 6, с. 645].

Подібні думки висловлює Г. Квітка-Основ'яненко в листах до петербурзьких видавців, зокрема до П. О. Плетньова, які радили йому писати

російською мовою: "Известность моих сказок разохотила здешних переложить по-русски, точно, как Вы желаете. Слушаем в чтении: и что же? Малороссы не узнаем своих земляков, а русские зевают и находят маскератом; выражения, несвойственные обычаям, изъяснения – национальности, действия – характерам, мыслящим по-своему... Я предложил свой перевод, буквальный, не позволяя себе слова сменить, и найден сносным, но не передающим вполне красот малорусских оборотов" [33, т. 6, с. 532–533].

Отже, як можна бачити, стихійна, уроджена національна свідомість мовної особистості формує мовну картину світу й характеризується постійною потребою самовираження та творчості рідною мовою.

Національно-мовна картина світу у творах Г. Квітки-Основ'яненка, написаних українською мовою, зображена з допомогою майстерного використання народно-розмовної стихії, зокрема слобожанського діалекту. Тут наведено етнографічні описи нашого народу: обрядів весілля й похорону, співанки та ігри. У сюжети творів уплетено різноманітні фольклорні елементи: прислів'я, приказку, анекдот, казку, повчання.

Як зазначають сучасники, природа наділила письменника тонкою спостережливістю характерів, дивностей і всіх сторін життя... Зображуючи народний побут, він риси не внесе зайвої і жодним словом не зашкодить звабленню. Великий емоційний заряд творів Г. Квітки-Основ'яненка викликаний постійною присутністю оповідача, який завжди починає розповідь розміркуванням: *"Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю..."* – і веде її спокійно, плавно, захоплено, із розлогими ліричними відступами, вставними словами й реченнями, які надають оповіді народнорозмовного характеру: *"коли хто зна; нехай бог милує; прощайте у сім слові; ось слухайте лишень; бо вже на вигадки завзятий був"*. Емоційність підсилюють риторичні запитання та вигуки, здебільшого короткі народні ідіоми: *"О горе, горе! Хто тебе, чоловіче зна, що ти там говориш! Отак відсипав наш Пістряк"*. Ці вигуки й запитання оживлюють оповідь, надають їй рухливості та жвавості.

Емоційно-експресивна лексика переважає у творах письменника серед інших шарів стилістично маркованої лексики. Тут зрідка з'являються слова зі зниженим забарвленням: *волоцюга, катюга, п'янюга, шкапа, пащекувати, брехати, зареготати, забалюндрасити* – і дуже часто – зменшено-пестливі слова: *хорошенько, братця, дощик, милесенький,*

веселенький, матіночко рідненька; близенько, Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, соколику, рибочко, перепілочко; кровинка, братця, голубчику, лебедуку, панотченьку, увесьденички, зокрема із префіксом пре-: предавній, пребідний, предобрий, прездоровенний, предовженний, престаренний. Загальноживані слова, що позначають кольори, процеси, дії, предмети побуту, викликають чуттєве сприймання зображуваного.

Ще одна важлива риса мовної канви творів Г. Квітки-Основ'яненка – народні порівняння, епітети, метафори (*брови, як шнурочки; карі очі, біла шия, довга коса, рум'яна, як рожа; гнеться, неначе молодий ясенюк; іде, як павичка; Маруся залилася слізюньками*); уживання повторів, синонімічних повторів та в поєднанні з антитезою (*смутна й невесела; треба-нада, тутечки-здєсечка; хоче щось сказати, і слова не вимовить, хоче від нього вирватись, так неначе прикована до Василевої шиї...*). Як можна бачити, Г. Квітка-Основ'яненко створив яскраві образи й картини народного життя засобами народної мови та фольклору.

У творах, написаних російською мовою, теж відтворено національно-мовну картину світу. Тут її простежують в антропонімах (*Ганнуся, Настуся, Пріся, Парася, Запорожчиха, Сюсюрчиха, Шпак*); у назвах речей українського побуту (*спидниця, очипок, скільки разков намиста, дукати чистого золота, рушник*); у назвах осіб (*панночки, бабуся, пан сотник, священник*); в українській мові простолюду, що передає російськими літерами: *"Бог сироту спас, а мене добром надилыв. Мои робитници пишлы по лугам збирати трави, нам пригодни, щоб красити пряжу на коци..."*, – оповідає Запорожчиха, героїня оповідання "Ганнуся".

Аналіз творчості Г. Квітки-Основ'яненка дає можливість припустити, що основою творення національно-мовної картини світу є рідна мова. В іншу мову письменник переносить етнічні елементи, підпорядковуючи їх для відтворення своєрідних асоціативних зв'язків, властивих рідній мові.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Прочитайте. За текстом визначте найважливіші функції мови й запишіть їх. Усно сформулюйте, що для вас означає слово.*

Слово вчить і кличе, коле й пестить, підносить і очищає, воно може бути ковадлом і струною, кастетом і опахалом, тавром і знаменом, аналітичною

лупою й монументом. Ми висловлюємо спонуку і згоду, радість і горе, захоплення красою, надію в молитві і в "Я тебе люблю".

Слово – засіб порозуміння між людьми. Словом ми осягаємо світ – це інструмент пізнання, найцінніший дар природи. Людину й людство створило слово. Ми всі діти слова – від колискової пісні, від зародку цивілізації. Слово – ген культури, душа народу, жива пам'ять про все, що при нас і до нас було. У слові ми знаходимо свій самовияв, своє особисте "Я". Словом облаштовуємо довкілля – це робоче знаряддя й продуктивний чинник, що оцінюється в економічних вимірах, прибутками і збитками, заможністю і злиднями. Слово імпортується й іде на експорт. Слово – "ясна зброя" (М. Рильський), "зброя іскриста" (Леся Українка). Енергія атома, мирного чи злого, кориться йому, бо перед ним – слабка.

Слово – це лінгвосфера Землі в локоні телерадіоефіру. Словом ми творимо світ фантастичних образів. Слово – лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире – є кодексом поведінки. З одного почутого слова ми розпізнаємо, хто є хто і звідки. Слово – візитна картка віку, професії, соціального стану, країни і громадянства, рідного краю. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті, слово охороняє культурну цілісність та інформаційний суверенітет нації від нашествия чужого слова (В. Радчук).

Завдання 2. *Запишіть відповідь на запитання, наведіть приклади на підтвердження своєї думки.*

Яка роль рідної мови у творенні національно-мовної картини світу особистості?

Завдання 3. *Ознайомтеся зі змістом тексту. Розкажіть, що вам відомо про вплив творчості письменників на формування української літературної мови. Напишіть текст як диктант, звірте написане з оригіналом. Проаналізуйте допущені помилки.*

Сучасна українська літературна мова зародилася наприкінці XVIII століття та прийшла на зміну староукраїнській літературній мові, яка була зрозумілою лише освіченим людям і на той час почала занепадати через посилений вплив народних говорів на писемні твори.

Нова (сучасна) українська літературна мова орієнтувалася на народно-розмовне мовлення й була зрозумілою всім українцям. Її виникнення пов'язане із творчістю І. П. Котляревського: у "Енеїді" та "Наталці Полтавці" він першим використав не староукраїнську літературну мову, а полтавські

народні говори. У такий спосіб І. Котляревський започаткував сучасну українську літературну мову.

У подальший розвиток сучасної української літературної мови зробили свій внесок відомі майстри українського художнього слова – прозаїки, драматурги, поети: Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, М. Петренко, Л. Боровиковський та ін.

Наступним етапом у формуванні сучасної української літературної мови стала творчість Т. Г. Шевченка, оскільки саме мова його творів була джерелом нормування української літературної мови. Лексичний склад і граматики творів Т. Г. Шевченка, а також їхня орфографія й пунктуація мало чим відрізняються від тієї української літературної мови, якою ми послуговуємося сьогодні. До того ж поет помітно збагатив літературну мову народною лексикою, запозиченнями з інших мов, фразеологізмами. Т. Г. Шевченка вважають основоположником сучасної української літературної мови.

Сучасна українська літературна мова сьогодні є державною мовою в Україні. Її використовують в усіх галузях суспільного спілкування.

Завдання 4. *Прочитайте текст. Розкажіть, у чому, на вашу думку, полягає завдання красного письменства як мистецтва слова. Перепишіть текст, правильно розставивши пропущені розділові знаки.*

Художня література вид мистецтва що є одним із наймогутніших засобів пізнання людини інструментом впливу надійність. Саме література розвиває свідомість людини її почуття волю, психіку формує людський характер – отже створює особистість.

Письменник узагальнює життєві явища створює типові образи виявляючи одночасно своє ставлення до подій. Значення письменника його творчості а отже літератури виявляються в тому наскільки правдиво виражені інтереси та мрії народу. Художня творчість повинна слугувати людям. Із літературних полотен ми дізнаємося про минуле про сучасне бачимо мрії людини. У нашій уяві формуються нові поняття у душах народжуються не знані досі почуття. Саме літературні твори ми сприймаємо насамперед серцем а вже потім практичним розумом.

І. Франко писав "Мета красного письменства викликати в душі читача живі образи тих людей чи речей котрі нам малює поет і ними будити ті самі чуття які проймали душу самого поета у хвилі коли творив ті образи".

Завдання 5. Прочитайте думки визначного діяча української культури Івана Огієнка про літературну мову. Що ви знаєте про тих, хто заклав основи української літературної мови? Яка її роль у розвитку духовної культури народу?

1. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її. 2. Стан літературної мови – це стан розвою народу. 3. Для одного народу – одна літературна мова й вимова, тільки один правопис! Це цемент соборності нації! 4. Є вже в нас підстави невмирущості нації – своя літературна мова! 5. Рідна мова – найбільше джерело правдивого щастя для людини, мова літературна – найміцніша підвалина держави. 6. Українська мова – душа Української нації! А в душі – сила, і слава, і будучність! (Із тв. Івана Огієнка).

Завдання 6. Порівняйте лексику народної пісні (XVIII ст.) і сучасного вірша. Які фонетичні й морфологічні риси характерні для сучасної літературної мови? Зробіть висновок на основі порівняльного аналізу.

1. Закувала зозуленька

У садочку,

Похиливши головоньку

Й кь листочку:

Ой не буде садь зимою

Зеленіти,

Только буде зь-подь сніжечку

Лист чорніти!

А якь буде да літечко

Да й тепленьке,

Такь и буде садовинка

Да й ряшененька!

Народна пісня

2. Зеленим голосом сади

зовуть зозулю,

Зелений борщ збігає на плиту,

Розплющив очі вітер на цибулю,

Картопля дивиться

у землю золоту.

Початку золотий!

Наш провесню повернень!

Я думаю передчуттям весни,

Передчуттям очей

щасливих зерен.

Вони – це я. А я – то є вони.

М. Вінграновський

Завдання 7. Прочитайте й запишіть текст із пам'яті: яку роль відіграв Іван Максимович у створенні літературної мови на народній основі?

Максимович доказав цілому світові, що ми маємо високорозвинену поезію, хоч книжкова література в нас невелика. Максимовичів збірник "Малороссийские песни" став вихідною базою українства; багатьом він відкрив очі на нашу мову й зробив свідомим українцем. Ось чому першорядний знавець української мови П. Куліш знав напам'ять Максимовичевого збірника й рідко коли з ним розлучався. Для свого часу Максимович

був прекрасний славіст і багато писав про українську мову. Офіційно Максимович мав кафедру російської словесності, але він перетворив її на кафедру українознавства і став для України цілим ученим історико-філологічним університетом (*І. Огієнко*).

Завдання 8. Прочитайте поезію. Зробіть аналіз її лексичного складу: виділіть загальноживані слова, історизми, архаїзми, авторські неологізми (із метою стилізації під старовину).

Храми

Мій дід Михайло був храмо­строїтель.
Возводив храми, себто цілий вік.
Він був чернець, з дияволом воїтель,
печерник, боговгодний чоловік.
Він був самітник. Дуже був суворий.
Між Богом – чортом душу не двоїв.
І досі поминають у соборах:
храмо­строїтель Михаїл.
Жив у землі, мовчущий не во злобі.
Труждався сам, нікого не наймав.
Він працював до поту на возлоб'ї.
І грошей зроду шеляга не мав.
Ті тридцять срібних теж були грошима.
Це гріх. Це сльози діви Міріям.
Він був святий. Він жив непогрішимо.
І не за гроші будував свій храм.
Різьбив віттар, збивав тесові паперті,
клав палець свічки тиші на вуста,
де з малювань, тонких, як листя папороті,
світився лик розп'ятого Христа.
Він ставляв хори, амфори й амвони.
В єпархію по ладан дибуляв.
А щоб кращіше бамбіляли дзвони,
шпiальтеру до міді добавляв...

Л. Костенко

Запитання й завдання для самодіагностики

1. У чому полягає естетична функція художньої літератури?
2. Які ще функції художньої літератури ви знаєте?

3. Розкрийте поняття "індивідуальний стиль письменника".
4. Які риси індивідуального стилю П. Тичини, І. Драча, В. Мисика, В. Свідзінського та інших можете назвати?
5. Розкажіть про І. Котляревського як зачинателя нової української літератури та української літературної мови.
6. Яке значення художньої творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та П. Куліша у формуванні української літературної мови?
7. Розкрийте роль Т. Г. Шевченка в історичному процесі формування й розвитку сучасної української літературної мови.
8. Який вплив має художнє слово на формування світоглядних орієнтирів особистості?
9. Розкрийте значення ідей гуманізму в українській літературі.
10. Назвіть основні складники структури особистості.

Тести для самоконтролю

1. Зачинателем сучасної української літературної мови був
 - А Григорій Сковорода
 - Б Іван Котляревський
 - В Іван Вишенський
 - Г Тарас Шевченко
 - Д Пантелеймон Куліш
2. Сучасна українська літературна мова бере відлік із
 - А 1978 р., коли було опубліковано три перших частини "Енеїди" І. П. Котляревського
 - Б "Слова о полку Ігоревім" – поеми про невдалий похід Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р.
 - В творчості Григорія Сковороди – видатного українського просвітителя, філософа, письменника кінця XVIII ст.
 - Г 1937 р. – року фіксації хронологічно першого відомого твору Т. Г. Шевченка балада "Причинна"
 - Д 1857 р., коли був написаний та виданий П. Кулішем перший україномовний історичний роман "Чорна рада"
3. Основна ознака літературної мови
 - А наявність сталої норми
 - Б наявність територіальних та соціальних діалектів
 - В наявність просторіччя

- Г наявність неологізмів
Д наявність у мові слів іншомовного походження
4. Сучасна українська літературна мова взаємодіє з
А іншими літературними мовами
Б діалектами та просторіччям
В індивідуальним авторським мовленням
Г соціальними діалектами
Д правильні всі варіанти
5. Який художній напрям набув поширення в сучасній "молодій" українській літературі
А модернізм
Б експресіонізм
В реалізм
Г постмодернізм
Д футуризм
6. Укажіть митця, який не належить до сучасного покоління українського письменства
А Оксана Забужко
Б Юрій Андрухович
В Марія Матіос
Г Олександр Ірванець
Д Василь Симоненко
7. Лексичну норму не порушено у словосполученні
А працювати по сумісництву
Б виконати по всіх правилах
В деякою мірою
Г пам'ятник Тараса Шевченка
Д ввести в склад комісії
8. Знайдіть неправильний варіант твердження: мовні норми найповніше й у певній системі фіксують у
А правописі
Б словниках
В довідниках
Г художній літературі
Д підручниках
9. Укажіть правильний варіант відповіді
А Орфоепічні норми – правильне вживання розділових знаків.
Б Орфографічні норми – правильне написання слів.

- В** Граматичні норми – добір мовних засобів залежно від умов спілкування.
 - Г** Стилiстичні норми – творення слів, правильне уживання форм слів, побудова словосполучень.
 - Д** Пунктуаційні норми – правильна вимова звуків, звукосполучень.
- 10.** Мовленнєва професійна компетенція – це
- А** система знань, умінь і навичок, потрібних для ефективного спілкування
 - Б** система умінь і навичок у використанні знань норм і правил літературної мови під час фахового спілкування
 - В** сума систематизованих знань норм літературної мови
 - Г** функціональний різновид української літературної мови, яким послуговуються представники певної галузі виробництва
 - Д** дотримання правил усного й писемного мовлення: правильне наголошування, інтонування, слововживання, будова речень, діалогу, тексту

Домашнє завдання

1. *Прокоментуйте, як ви розумієте зазначені далі висловлювання. Підготуйтеся до проведення дискусії на тему "Чи може бути мова рушійною силою у створенні національної держави?"*

1. Мова виражає єдність держави. В національній державі ототожнюються держава, нація і мова (М. Сігуан). 2. Мова має величезне значення у житті бездержавних народів. Держава Слова протягом декількох століть бездержавності забезпечувала єдність українського народу, його історичну пам'ять і тверду віру у відновлення його політичної держави (М. Орест). 3. Навік пройшла пора безславна... Цвіти і сядь, мова держава (Олександр Олесь). 4. Закон про державність української мови в республіці не виконується, гальмується всіма способами (Ю. Мушкетик).

2. *Прочитайте речення. Виділіть авторські неологізми. Визначте особливості їхнього творення та стилістичні функції.*

1. Зеленаста жабка у копанці – і та моя. / Така ж моя, така ж моїсенька! (Л. Костенко). 2. ...Любити вас – любити радість / В червнево-вересневий час (М. Вінграновський). 3. Там Самійло Кішка й Сагайдачний, / Там Небаба чорний і гіркий, / І правиці репаногарячі / Козаків над Лугом

у віки (М. Вінграновський). 4. Бояться ж інші вмерти від застуди, / А ті бояться жити в білоденні, / Бо думають, що ж завтра з ними буде?! (М. Вінграновський). 5. І кваплюсь я все зважить, відібрати, / Щоб говорити точно, повнокрило (М. Вінграновський). 6. Оце така я в тебе матінка, / в руці Господній, / Україна синенебая! (Т. Осьмачка).

Рекомендована література

1. Андрухович Ю. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода / Ю. Андрухович // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 56–66.
2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Я. Єрмоленко. – Київ : НДІУ, 2007. – 444 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.
6. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Київ : Либідь, 1999. – 447 с.
8. Слово в поетичній мові: функціональний аспект : монографія / О. С. Черемська, І. М. Ходарєва, І. Ю. Підгородецька та ін. ; за заг. ред. О. С. Черемської. – Харків : ХНЕУ, 2011. – 154 с.
9. Сухенко В. Г. Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса : [монографія] / В. Г. Сухенко. – Харків : НТМТ, 2011. – 202 с.
10. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підруч. для студ. гуманіт. спец. ВНЗ / А. Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доп. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
11. Черемська О. С. Дефініції слова в контексті лінгвософського виміру / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко // *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení*

výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykove univerzity v Brně / Ed. Halyna Myronova aj. = Україністика: Минуле, сучасне, майбутнє III. Мова. Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті Університету імені Масарика в Брно / ред.: Галина Миронова та ін. – Brno : Jan Sojnek – Galium, 2015. – С. 457–465.

12. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль : МПП "Презент", за участю тов. "Феміна", 1994. – 480 с.

14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12-ти т. / Т. Г. Шевченко. – НАН України ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка / ред. кол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2001 – 2014 рр.

Тема 7. Поняття функціонального стилю мови.

Основні функціональні стилі сучасної української літературної мови.

Текст як основна одиниця та засіб різностильової комунікації

7.1. З історії становлення стилів.

7.2. Мовний стиль як сукупність мовних засобів, дібраних, відповідно до мети, змісту та сфери спілкування.

7.3. Типологія стилів.

7.4. Текст як основна одиниця комунікації.

Мета: систематизувати знання студентів про основні функціональні стилі сучасної української літературної мови; сформувати вміння добирати мовні засоби, відповідно до змісту та стилю спілкування, послугувати українською мовою в усіх сферах суспільного життя, створювати різностильові тексти.

Компетентності: лінгвістична, комунікативна, інформаційна, професійна.

Ключові слова: стиль, підстилі, текст, сфера поширення, функціональне призначення, мовні засоби.

Теоретична частина

Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати; коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене; а тоді моральність і всяке мистецтво почнуть занепадати, справедливість зійде на манівці – і всі впадуть у стан безладного хаосу.

Конфуцій

7.1. З історії становлення стилів

Функціональні стилі – це окремі різновиди мови, кожному з яких властиві відповідні мовні засоби. Кожний стиль має функціональне

призначення, систему мовних елементів, способи добору, уживання, взаємного поєднання та зв'язку.

Основні стилі української літературної мови сформувалися протягом XVI – XIX ст. За суспільною функцією мови в XIV – XVIII ст. виділяли *офіційно-діловий* і *конфесійний стилі*, а в XVI – XVIII ст. ще й *науковий*, *публіцистичний* та *художній*. Проте, порівняно з новою українською літературною мовою, ці стилі мали значну відмінність у жанрових характеристиках, що зумовлено відмиранням одних та утвердженням інших жанрів, а також різним статусом жанрів усередині певного стилю.

Офіційно-діловий стиль репрезентовано жанром офіційного листування та урядового управління (листами, грамотами XIV – XV ст.). Із XVI ст., а особливо з кінця XVII ст., цей жанр збагачують новими видами документів: *універсалами, наказами, інструкціями* тощо. Дипломатичний жанр представлено із середини XVII ст., переважно, листуванням гетьманських канцелярій. Із кінця XV ст. розвивається юридичний жанр, що регулювався Литовським статутом 1588 р.: *актові книги, купчі записи, духівниці, описи майна, супліки-скарги, судові акти* тощо. Для офіційно-ділового стилю характерно мати усталені початки й кінцівки, стандартну структуру тексту, послідовно відтворювані формули з однотипною лексикою, книжними граматичними формами, складним синтаксисом. Проте в "неофіційній" частині пам'яток широко використовують живу народну мову, особливо у юридичному та епістолярному жанрах. Про епістолярний стиль свідчать пам'ятки, переважно, другої половини XVII – XVIII ст., близькі за мовою до офіційного листування.

У **конфесійному стилі** староукраїнської мови реалізувалася ритуальна функція мови. Він представлений такими канонічними творами християнського віровчення, як Біблія, Псалтир, Євангеліє, Апостол та Апокаліпсис, стиль яких практично незмінний протягом тисячоліть, а також творами літургійного призначення. Мова конфесійного стилю майже до кінця XV ст. була слов'яноруською, із тими чи тими живомовними елементами, переважно фонетичними. Проте в XVI ст. з настанням доби Відродження та поглибленням процесу демократизації літературної мови конфесійні твори починають інтенсивно перекладати "простою мовою".

Науковий стиль зародився ще в Київській Русі, переважно, на основі перекладних творів: науково-природничих ("Фізіолог", "Шестиднев" Іонна Екзарха, "Християнська топографія" Козьми Індикоплевста

чи Індикоплова) та історичних (хроніки Іоанна Малали, Георгія Амартола, Георгія Синкела).

У XIV – XV ст. та згодом його поповнили логіко-філософські трактати, фізико-математичні, астрономічні твори тощо. У XVI ст. у науковому стилі виразно посилюють живомовний струмінь, особливо в історичній літературі (хронографах), у жанрі передмов, післямов, посвят тощо. Із кінця XVI ст. розвивається жанр граматичної, лінгвістичної літератури (граматики, тлумачні й перекладні словники). Переважно, на живій розмовній основі функціонував науково-практичний жанр (лікарські й господарські поради, календарі, травники, місяцеслови тощо). Мовні особливості наукового стилю впливали з потреби забезпечити логічність, доказовість, точність, об'єктивність викладу. Найвиразніші мовні риси такі: *наявність абстрактної лексики, термінів, перевага іменників, ускладнений синтаксис*. Існував, переважно, у рукописній формі.

Публіцистичний стиль із давньоруського періоду й майже до середини XVI ст. виявив себе, переважно, у жанрі слів і повчань, а також у полемічному жанрі, породженому умовами міжрелігійної боротьби. Це твори Герасима Смотрицького, Василя Суразького, Івана Вишенського, Стефана Зизанія, Христофора Філарета, Клірика Острозького, Мелетія Смотрицького, Захарія Копистенського, Михайла Андрелли та ін. (друга половина XVI – XVII ст.). За мовною функцією наближалися до публіцистики твори ораторсько-проповідного жанру, особливо у другій половині XVI – першій половині XVIII ст.: Кирила Транквіліона-Ставровецького, Лазаря Барановича, Йоаникія Галятовського, Антонія Радивиловського, Варлама Ясинського, Стефана Яворського, Данила Туптала (Дмитрія Ростовського), Феофана Прокоповича, Георгія Кониського. Більшість творів названих жанрів писали "простою мовою", почасти також церковнослов'янською з елементами української. Мова їх образна, експресивна, насичена перефразами, суспільно, емоційно-оцінною лексикою, неологізмами, глибоко метафорична. У синтаксисі переважають складні структури, надфразні єдності, наявні інверсії, повтори, риторичні питання, риторичні звертання тощо.

Художній стиль XIV – XVIII ст. реалізовано в найдавнішому за часом виникнення жанрі прози, започаткованому ще в давньоруський період. Численними текстами засвідчено літописно-мемуарний жанр (Острозький, Львівський та Хмельницький літописи XVI – першої половини

XVII ст., літописи Самовидця (1702), Григорія Граб'янки (1710), Самійла Величка (1720) та ін.).

Із другої половини XVI ст. розвивається українське віршування: епіграми, емблеми, вірші, передмови, історичні вірші, поетичні твори Івана Величковського, Климентія Зіновіїва (кінець XVII ст.). Жива народна мова найповніше проникла в лірично-пісенні твори, сатирично-гумористичні вірші, вірші-оповідання.

Із XVII ст. виникає багата драматична література. Слов'яноноруською й почасті "простою мовою" написані шкільні драми Феофана Прокоповича (зокрема "Владимир", 1705), Митрофана Довгалевського (1736 – 1737), "Воскресеніє мертвыхъ..." Георгія Кониського (1747) тощо. Інтермедії, що додавали до цих та інших драм, а також діалоги, вірші-орації звичайно писали живою народною мовою. Усе це підготувало ґрунт для переходу до нової української літературної мови.

7.2. Мовний стиль як сукупність мовних засобів, дібраних, відповідно до мети, змісту та сфери спілкування

Мова, як явище соціальне, виконує різні функції, пов'язані з тією чи тією сферою людської діяльності. Для реалізації цих функцій сформувалися окремі різновиди мови, кожному з яких властива наявність тих чи тих мовних засобів. Ці різновиди називають *функціональними стилями*. Маючи тісний зв'язок зі змістом, метою й завданням висловлювання, стилі розрізняються між собою внутрішньомовними ознаками: *принципами добору, поєднання й організації засобів загальнонаціональної мови*. Отже, **стиль** – це об'єднана певним функціональним призначенням система мовних елементів, способів добору, уживання, взаємного поєднання і зв'язку; це функціональний різновид літературної мови. Тобто, стиль – це "суспільно усвідомлена система", таким чином, стиль не є "продукт мовної діяльності, мовної поведінки індивіда", а "явище надіндивідуальне", "результат колективного усвідомлення всіма носіями літературної мови цього стилю, цього функціонального різновиду як особливої внутрішньо організованої системи мовних елементів".

Використання стилю в окремій галузі людської діяльності може бути причиною для умовного виділення стилю. В основі класифікації стилів мовлення має бути розподіл мови на її функціональні різновиди та виявлення характерних для них мовних засобів і способів їхнього використання.

Запам'ятайте!

Стиль літературної мови (від лат. *stilus (stylus)*) – загострена паличка для письма) – мовний конструкт, функціональний різновид літературної мови, який визначається сферою її використання й характеризується особливостями у виборі, поєднанні й організації системи мовних засобів у зв'язку з метою та змістом спілкування.

До окремого функціонального стилю текст зараховують, беручи до уваги всі його ознаки: мету й завдання мовлення, сферу спілкування, зміст тексту, використання мовних одиниць, які відрізняють один стиль від іншого, визначення їхньої ролі й місця в загальній структурі тексту.

Українська мова – це багата та своєрідна система, і стилістика в ній є самодостатнім, вагомим складником. Стилістична диференціація мовлення змінюється у процесі розвитку мови, відповідно до змін у її функціях. На сучасному етапі розвитку науки про мову з'явилися нові тенденції у визначенні структурно-функціональних стилів.

Професійна комунікація

Якщо **вважати** й **гадати**, то не **рахувати**

Іноді дієслово **рахувати** використовують у значенні "**вважати, гадати**". Таке використання перебуває поза нормами сучасної української літературної мови. Значення "**вважати, гадати**" властиве російському слову *считать*.

Рахуйте, будь ласка, кількість будь-яких предметів, суму грошей або кількості інших приємних (та неприємних) вам речей.

У вислові на зразок **Рахуйте**, що все гаразд, дієслово **рахуйте** стоїть не на своєму місці. Замість нього потрібно вжити **вважайте** або **гадайте**: **Уважайте, що все гаразд**. Саме дієслова **вважати** й **гадати** найточніше передають значення "мати якусь думку, думати в певному напрямі; визнавати когось, щось якимось" [10, с. 32].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **виставочний** чи **виставковий**, **посадочний** чи **посадковий** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Змодельуйте таку ситуацію: ви як директор фірми невдоволені роботою свого підлеглого, зробіть йому зауваження, а він вам повинен дати відповідь.

7.3. Типологія стилів

Стилістика мовлення є продуктом історичного розвитку національної мови та змінюється, відповідно до поступу суспільства.

За часів Київської Русі існувало три стилі: *писемно-діловий, слов'яноруський літературний і літературно-художній* – на руській основі. До другої половини XVI ст. мова змінилася, утворивши ще деякі стилі. Їх у своїй теорії класифікував М. В. Ломоносов, визначивши чотири стилі: *науковий, епістолярний, діловий, художній*. На кінець XX ст. розвинулася функціональна різноманітність української мови, утворилися такі стилі: *розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, епістолярний, конфесійний*. У науковій літературі з публіцистичного стилю виокремлюють ще *стиль ЗМІ та Інтернету*.

У сучасному мовознавстві розрізняють шість різновидів мовлення (стилів): науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний і конфесійний, кожний із яких розподіляють на підвиди (підстилі), залежно від мовленнєвої ситуації.

Науковий стиль обслуговує сферу науки, він належить до книжних стилів. Характерними рисами наукового стилю є такі:

у лексиці:

- уживання термінів (*дебет, баланс, аудит, статистична звітність, файл, друкований аркуш, авізо, кредит* тощо);
- використання абстрактної лексики (*космос, активізація, структурувати, формування* тощо);
- використання наукової фразеології, іноді складних термінів (*податок на додану вартість, квартальний звіт, статистична звітність, банківські активи, податкова заборгованість, об'єкт вивчення*);

у морфології:

- переважання визначених класів слів (іменників, а не, скажімо, дієслів). Наприклад, *розрахунки, нормування, позика, планування* тощо;
- широке використання безособового дієслова (*зроблено, перевірено, відпрацьовано, узагальнено*);
- використання особових дієслів та особових займенників у найбільш узагальнених значеннях (*зумовлюють, можемо вважати; ми, нами*);
- використання прислівників у сполучній функції (*таким чином, отже, безперечно, зокрема, насамперед* тощо);

у синтаксисі:

- використання різноманітних складних речень і складного синтаксичного цілого (*Розширення використання ринкових відносин у країнах,*

де панувала адміністративно-командна система, на основі надання самостійності суб'єктам господарювання, посилення стимулів розвитку суспільного виробництва, товарно-грошових відносин, хоча й було фактом, але не давало належного ефекту, бо елементи ринкових відносин заходили в суперечність із надмірною централізацією господарства, системою централізованого планування та управління.);

у семантиці:

- тяжіння до точності.

Залежно від мети й адресата мовлення, учені розрізняють кілька підстилів у самому науковому стилі (рис. 7.1).

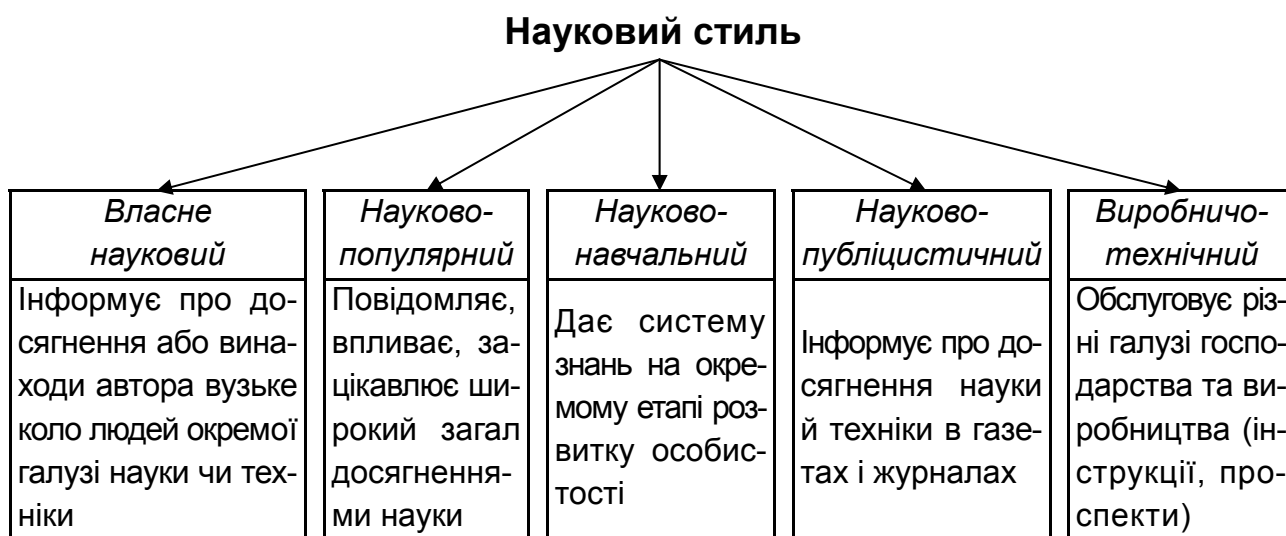

Рис. 7.1. Підстилі наукового стилю

Публіцистичний стиль. Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх сфер життя людини: від побутових до подій історії та світової політики. Широко використовують діалогічну форму мовлення. Цьому стилю притаманні чіткі політичні оцінки, широкий вияв авторської індивідуальності. Основне призначення – інформаційно-пропагандистськими методами вирішувати важливі актуальні, злободенні суспільно-політичні проблеми; активний вплив на читача (слухача), спонукання його до діяльності, потреби у відстоюванні певної громадянської позиції, зміні поглядів чи формуванні нових; пропаганда думок, переконань, ідей.

Зверніть увагу!

Публіцистичний стиль – функціональний різновид літературної мови, який використовують у громадсько-політичній, суспільно-культурній діяльності, освіті.

Основні ознаки стилю:

- доступність мови (орієнтація на широкий загаль);
- поєднання логічності доказів і полемічності викладу;
- висловлення наукових положень і фактів емоційно-експресивною образністю;
- наявність низки яскравих засобів позитивного чи негативного авторського тлумачення, яке має здебільшого тенденційний характер.

Основні мовні засоби публіцистичного стилю:

- синтез елементів наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів;
- суспільно-політичні та соціально-економічні терміни (*електорат, багатопартійність, приватизація* тощо);
- багатозначна образна лексика, емоційно-оцінні слова (*політична еліта, епохальний вибір* тощо), експресивні сталі словосполучення (*інтелектуальний потенціал, одностайний вибір, рекордний рубіж*), перифрази (*чорне золото – вугілля, нафта; легені планети – ліси*);
- використання іншомовних суфіксів: **-іст, -ист, -атор, -ація** та ін. (*полеміст, реваншист, провокатор, агітація*); префіксів *псевдо-, нео-, супер-, інтер-* (*псевдотеорія, неоколоніалізм, супердержава, інтернаціональний*);
- різні типи питальних, окличних, спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення ускладненого типу з повторюваними сполучниками тощо;
- влучні, афористичні заголовки.

Виділяють кілька підстилів публіцистичного стилю, кожний із яких має жанрові й мовні особливості (рис. 7.2).

Рис. 7.2. Підстилі публіцистичного стилю

Офіційно-діловий стиль (ОДС) обслуговує сферу офіційно-ділових відносин. Розрізняють три його підстили: *адміністративно-канцелярський* або *канцелярсько-діловий*, *дипломатичний* і *законодавчий (юридичний)* (рис. 7.3).

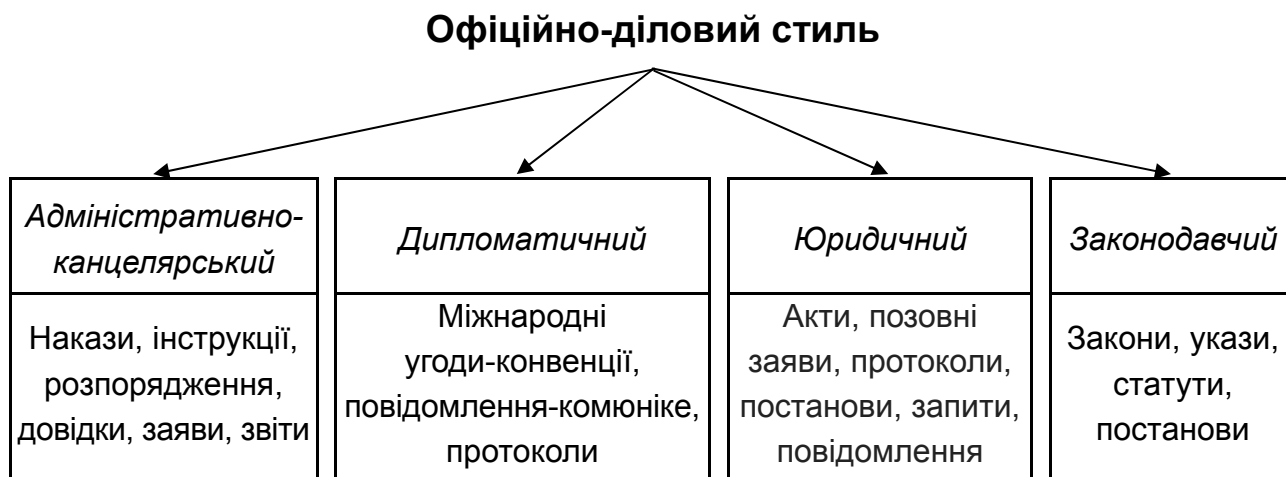

Рис. 7.3. Підстили офіційно-ділового стилю

Мовні засоби ОДС такі:

- стислість, компактність викладу, економне використання мовних засобів (*прошу надати матеріальну допомогу, під час ревізії виявлено таке тощо*);
- високий рівень стандартизації мовних засобів: для кожного виду документа існує певний набір стандартних мовних кліше;
- тенденція до стилістичної однорідності тексту, до використання тільки нейтральних і книжних елементів;
- широке використання термінології, номенклатурних назв, наявність особливої лексики та фразеології, уживання в тексті складноскорочених слів (*Мінпаливенерго* – Міністерство палива та енергетики, *Кабмін України* – Кабінет Міністрів України), аббревіатур (*ХТЗ* – Харківський тракторний завод);
- уживання складноскорочених іменників (*профком* – працівники профкому, *бухгалтерія* – працівники бухгалтерії);
- часте використання віддієслівних іменників (*обстеження, розгляд, надання, порушення тощо*);
- розповідний характер викладу, використання номінативних речень із переліком;

- прямий порядок слів у реченні як переважний принцип його побудови.

Художній стиль. До особливостей функціонально-стильової єдності "мова художньої літератури" належать такі:

- художньо-образна концентрація як основна загальна специфічна стильова риса;
- широке використання зображувально-виражальних засобів;
- виявлення творчої індивідуальності автора;
- використання зі стилістичною метою для створення місцевого колориту, мовної характеристики персонажа діалектизмів, жаргонізмів, професіоналізмів, просторічних слів;
- використання образних засобів мови – звукової організації мовлення, експресивно-стилістичного забарвлення слова;
- використання в художньому тексті двоплановості слова, яке є номінативно-комунікативною одиницею й, водночас, засобом створення художньої яскравості, створення образу.

Художній стиль розподіляють на підстилі за родами й жанрами літератури (рис. 7.4).

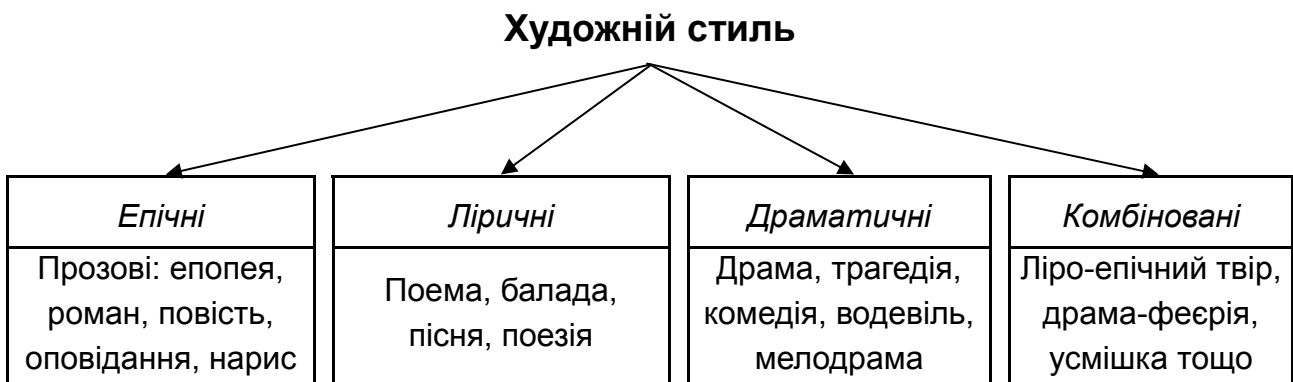

Рис. 7.4. Підстилі художнього стилю

Кожний підстиль має свої особливості мовної організації тексту.

Розмовний стиль обслуговує невимушене спілкування в побуті, сім'ї, на виробництві. Основне призначення розмовного стилю – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, живого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих відносин і побутових стосунків. Розмовний стиль функціонує у двох формах: *неформального* та *формального спілкування* (рис. 7.5).

Форми розмовного стилю

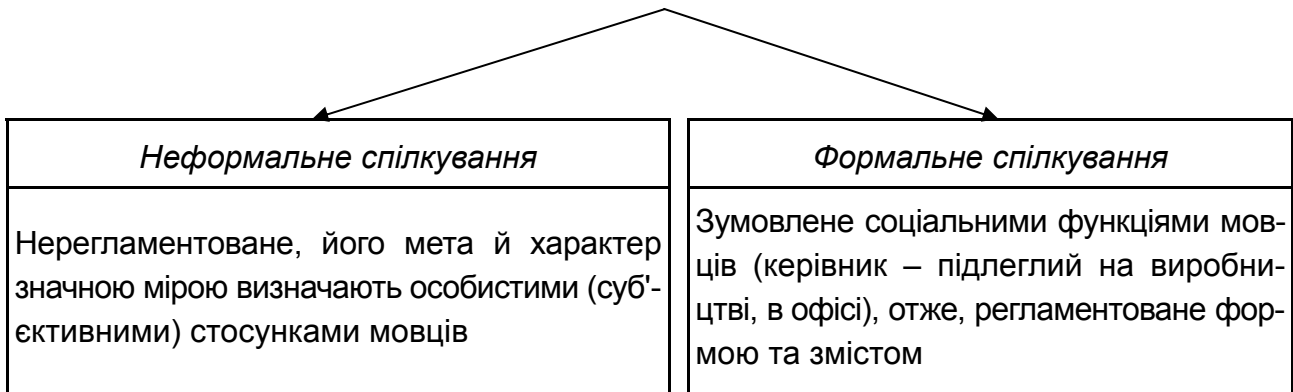

Рис. 7.5. Основні форми розмовного стилю

Якщо звичайне спілкування попередньо не планують, не визначають його мету та зміст, то ділові контакти передбачають їхню попередню ретельну підготовку, визначення змісту, мети, прогнозування можливих висновків, результатів.

У повсякденній розмові мовці можуть звертатися до різних, часто не пов'язаних між собою тем, отже, їхньому спілкуванню властивий найчастіше довільний інформативний характер.

Ділова розмова, переважно, не виходить за межі визначеної теми, має конструктивний характер і підпорядкована вирішенню конкретних завдань, досягненню заздалегідь визначеної мети (рис. 7.6).

Ознаки ділової розмови

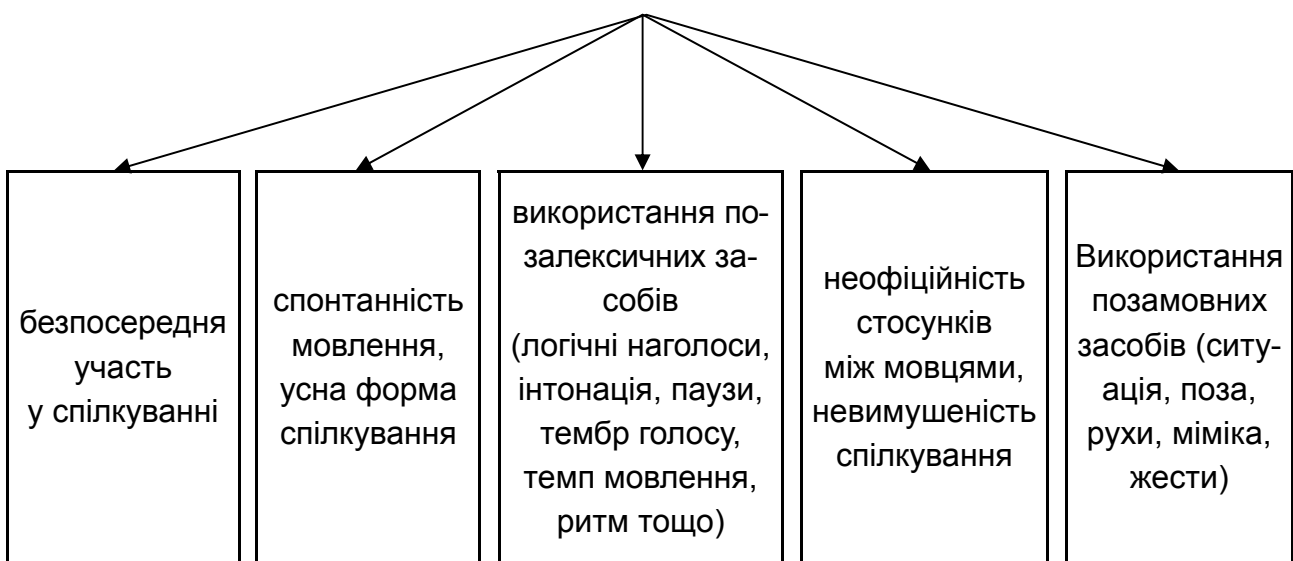

Рис. 7.6. Основні ознаки ділової розмови

Основними мовними засобами розмовного стилю є такі:

- широке використання розмовно-побутової лексики та фразеології, емоційно-експресивної лексики (*директорша, заліковка, рубати* (їсти));
- суфікси суб'єктивної оцінки (зменшено-пестливого забарвлення, зниженості) (*ноженята, оленятко, голівка, шибайголова*);
- часте використання різноманітних займенників, дієслів із двома префіксами (**попо-** (*попоїсти*), **пона-** (*понабиралися*), **поза-** (*позашляховик, позападали* (очі)));
- специфічні діалектизми, фольклоризми, просторічна лексика, скорочені слова, вигуки, фразеологізми (*нацупити* – одягти щось, *комп* – комп'ютер, *тачка* – автомобіль, *транвай* – трамвай, *клас!* – чудово);
- заміна термінів розмовними словами (*електричка* – електропотяг, *бетонка* – бетонна дорога);
- переважання простих речень (*І треба ж було повіятися до неї та ще й дітей узяти* (Є. Гуцало, оповідання "Проводи"));
- використання вставних слів різних видів, розривання речень вставними конструкціями;
- уживання слів-звертань, слів-речень;
- повтори слів (*Ото нагостювалася в сестри, ото нагостювалася* (Є. Гуцало, оповідання "Проводи"));
- використання приєднальних конструкцій.

Розмовний стиль має два підстилі: *розмовно-побутовий* і *розмовно-офіційний* (рис. 7.7).

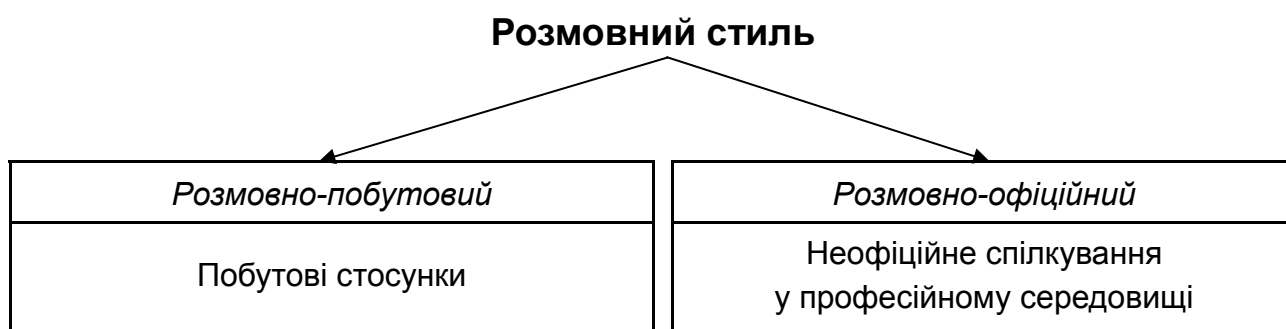

Рис. 7.7. Підстилі розмовного стилю

Норми розмовного стилю встановлюють не "граматиками", як у книжних стилях, а звичаєм, національною традицією – їх відчуває та спонтанно обирає кожен мовець.

Українське розмовне живе мовлення було і є одним з основних джерел стилістичного збагачення художнього стилю та всієї української літературної мови.

Конфесійний стиль. Дослідники останнім часом виокремлюють конфесійний стиль, що обслуговує сферу релігійних відносин, релігійні потреби суспільства. Це стиль перекладної та оригінальної літератури. Конфесійний стиль як окремих функціональний різновид української мови останнім часом відновлюють, він посідає відповідне місце. Найвиразніше характеризує релігійні тексти їхній лексичний склад.

Серед лексико-семантичних груп цього стилю типовими є слова для найменування Бога та явищ потойбічного світу (*Небесний Отець, Божий Син, Святий Дух, Спаситель, Царство Небесне, Царство Боже, рай, вічне життя, небеса*) та слова для називання взаємин людини й Бога (*вірувати, молитися, заповіді, воскресіння, покаєння, праведні, грішні, благодать*).

Характерні ознаки конфесійного стилю:

- велика сконцентрованість стилістично маркованих одиниць (конфесійної лексики);
- широке використання старослов'янізмів;
- інверсійний порядок слів, який підкреслює урочисту піднесеність мови;
- повтори слів, словосполучень, речень, за допомогою яких наголошують на ту чи ту думку.

Мова культових творів, що апелює до душевних переживань людини, дуже образна, вона багата на такі художні засоби, як епітети, повтори, метафори, алегорії, символи, загалом слова та вислови з переносним значенням.

У межах конфесійного стилю виділяють такі підстилі (рис. 7.8).

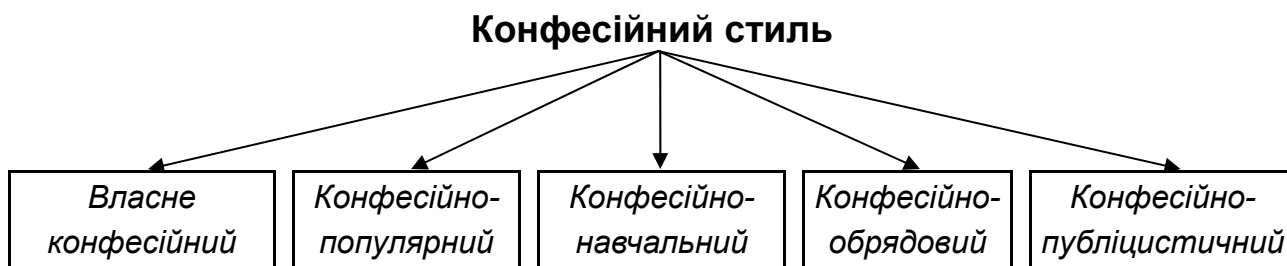

Рис. 7.8. Підстилі конфесійного стилю

Функціональні стилі не є замкненими системами, між ними існує взаємодія та взаємовпливи. Навіть найбільш специфічні засоби якогось стилю можуть використовувати в іншому стилі. Межі між стилями рухомі.

7.4. Текст як основна одиниця комунікації

Запам'ятайте!

Текст (від лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень і має певну змістову та структурну завершеність.

Комунікація (від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення) – процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами; спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів, із метою передавання та отримання інформації.

Основним засобом комунікації є мова (вербальна, словесна), яка забезпечує обмін інформацією між індивідами, індивідом та суспільством, групами індивідів, навіть автокомунікацію – комунікацію людини із собою.

Мовлення як вид людської діяльності завжди зорієнтовано на виконання якогось комунікативного завдання. Висловлюючи свої думки й почуття, людина має конкретну мету: щось повідомити, про щось запитати, переконати в чомусь адресата чи спонукати його до певних дій тощо. Із цією метою мовець прагне висловитися з якнайбільшою повнотою, дібрати якнайточніші в семантичному та стилістичному сенсі мовні засоби.

Безпосереднім виявом думки, формою її існування, репрезентантом мисленнєво-мовленнєвої діяльності є *текст*, який є обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати й передавати інформацію у просторі та часі.

Лінійно розташована сукупність речень є одиницею тексту. Найменша одиниця тексту – *надфразна єдність, абзац*.

Надфразна єдність – це сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, що характеризуються єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком компонентів. У діалозі надфразна єдність склада-

ється із запитань і відповідей; реплік і реакцій. Синоніми надфразної єдності – складне синтаксичне ціле, прозаїчна строфа тощо. Одиницями тексту є також розділи, підрозділи, глави (у більшому вимірі).

Абзац (від нім. *absatz* – уступ) – це структурно-змістова одиниця членування тексту, що характеризується єдністю теми та графічного позначення, відступом праворуч у початковому рядку, із якого починають виклад нової думки.

Основними ознаками тексту є:

➤ *зв'язність* – визначальна категорія тексту, основним показником якої є розвиток теми та формальні засоби (семантично близькі слова і фрази, граматичні та стилістичні одиниці тощо). За допомогою мовних і позамовних чинників вона забезпечує обмін інформацією. Показниками зв'язності є: *лексичні* (синоніми, антоніми, пароніми, повтори), *морфологічні* (сполучники, сполучні слова, вказівні займенники, деякі прислівники), *синтаксичні* (порядок слів, порядок розташування частин), *стилістичні* (еліпс, градація, питальні речення тощо) одиниці; *інтонація, наголос, паузи, ситуації спілкування*;

➤ *цілісність*, яка забезпечується змістовою (єдність теми, змісту), комунікативною (мета спілкування), структурною та формально-граматичною (єдність мовленнєвих жанрів) цілісностями;

➤ *членованість*. Будь-який текст можна комунікативно членувати на частини, із метою полегшення сприйняття інформації адресатом;

➤ *інформативність* уособлює інформативний масив тексту, що міститься не лише у його вербальній організації, а впливає з її взаємодії з авторською й читацькою свідомістю. Отже, інформативність тексту виявляють лише у процесі тлумачення мовного масиву через свідомість адресата, а масив інформації формує автор тексту. Кожен текст і створюють заради передавання інформації;

➤ *завершеність* – ознака текстів, що передбачає їхню формальну та змістову закритість (додаток В).

Виокремлюють два основні **види** тексту – *монологічний* і *діалогічний*. Отже, текст є основною одиницею мовленнєво-професійної діяльності.

Окремим напрямом у сучасній лінгвістиці є дослідження *дискурсу* як феномену спорідненого з *текстом*.

Запам'ятайте!

Дискурс (від лат. *discours* – мовлення) – зв'язний текст разом з екстралінгвістичними чинниками. З одного боку, дискурс пов'язаний із прагматичною ситуацією, яка залучається для визначення зв'язності дискурсу, для його інтерпретації. З іншого – існує тісний взаємозв'язок дискурсу з ментальними характеристиками учасників комунікації, етнографічними, психологічними й соціокультурними чинниками породження та розуміння мовлення.

У будь-якому конкретному тексті переважає стилістично нейтральна лексика, і лише невелика група стилістично забарвлених слів дає змогу говорити про те, що цей текст написано визначеним стилем. Отже, стилістично забарвлена лексика є одним зі стилетвірних елементів.

Зі стилістичного погляду українську лексику традиційно розподіляють на *стилістично нейтральну* (міжстильову, загальноновживану), яку використовують у всіх стилях, та *стилістично забарвлену* (стилістично марковану, стилістично позначену, характерну для одного або декількох стилів).

У межах стилістично забарвленої лексики виокремлюють декілька груп слів (рис. 7.3).

Рис. 7.9. Групи стилістично забарвленої лексики

Термін – спеціальне слово, яке вживають для точного називання поняття з якої-небудь галузі знань. Термінологічна лексика забезпечує точність у передаванні різних спеціальних понять, а тому будь-яка образність або двозначність неприпустимі.

Канцеляризм – слово з офіційно-ділового стилю, яке потрапило в невластивий йому контекст (наприклад, у публіцистичний). Треба розрізняти

канцеляризми (поза офіційно-діловим текстом) і ділову лексику: *довідка, ухвала, згідно із записом у протоколі, розпорядження, держбюджет*. Використання канцеляризмів є небажаним, якщо воно не виправдане стилістичною настановою.

Зверніть увагу!

Ознаки канцеляризмів:

- розщеплений присудок (*виконати роботу*);
- скорочене означення (*міндобрива, держкомстат*);
- накопичення віддієслівних іменників (**виконання завдання, із метою підвищення рівня задоволення потреб населення в наданні послуг із пошиття зручного взуття**);
- нові прийменники, які походять від повнозначних слів, що втрачають своє лексичне значення (**у питанні використання сировини; з огляду на складні обставини**);
- слова та звороти канцелярського стилю (**мати місце, акт набуває чинності**).

Пароніми (із грец. *para* – біля і *opota* – ім'я) – слова, близькі за звучанням, але різні за значенням. Наприклад: *покажчик – показник, уява – уявлення, економний – економічний*.

Звукова близькість паронімів спричиняє помилки у їхньому використанні. Уживання паронімів у діловому тексті без відповідної стилістичної настанови є виявом незнання справжнього значення слова: *Я про це уяви (замість уявлення) не маю. Мій електронний адрес (замість адреса)*.

Причиною помилок є й нерозуміння *міжмовних паронімів*, близьких також до міжмовних омонімів: *рос. урòдливый – укр. уродлі́вий, рос. ликовать – укр. лікувати, рос. дурной – укр. дурний*.

Синоніми – (від грец. *synonutos* – однойменний) – це слова, що позначають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються семантичними відтінками або емоційно-експресивним забарвленням, або тим і тим водночас.

Синоніми сучасної української мови за характером додаткових значень можна розподілити на три основних групи:

1) **семантичні синоніми**. Їхня особливість полягає в тому, що вони, позначаючи те саме поняття, різняться між собою додатковими значеннєвими

відтінками (*вік – століття – сторіччя; Батьківщина – Вітчизна; основний – головний – історичний – суттєвий – кардинальний*);

2) **стилістичні синоніми** мають емоційно-експресивне забарвлення. Їх розподіляють на дві групи: а) синоніми з такого ряду, у якому з нейтральним словом синонімізуються позитивно чи негативно забарвлені емоційні слова: *підстава – рація – сенс – глузд – резон; кущ – корч – купина*; б) усі синоніми одного ряду є емоційно забарвленими та протиставляються один одному тільки мірою й особливостями емоційності: *незграбний – неповороткий – вайлуватий – тюхтіюватий – вахлуватий; п'янкий – хмільний*.

3) **семантично-стилістичні синоніми** різняться значеннєвими відтінками, семантичним обсягом, емоційно-експресивним забарвленням (*зразок – взірець; ікона – образ*).

Семантичні синоніми розподіляють на синоніми загальноповживані (*суміш – мішанина – суржик*), поширені в розмовному стилі, та контекстуальні. Синоніми, що вживають в окремому функціональному стилі (*прогрес – поступ – хода – піднесення*) використовують в урочистому (публіцистичному, поетичному) мовленні.

Явище лексичної синонімії безпосередньо пов'язане з полісемією. Тому в синонімічні ряди об'єднують не просто слова в усій повноті їхньої семантики, а лише мінімальні спільні значення слів (*чернець – монах; ворона – гава; парус – вітрило; талісман – амулет*).

Контекстуальні синоніми, наприклад, *яскравий, виразний, талановитий, вдалий, майстерний, високохудожній*, синонімізуються, якщо вони є означенням до іменника *твір*.

В українській мові є слова цілком ідентичні за своїм лексичним значенням. Такі слова належать, переважно, до нейтральної лексики: *родина – сім'я; процент – відсоток; галстук – краватка; чемодан – валіза*. Їх називають **абсолютними синонімами**, або **лексичними дуплетами**. Абсолютні синоніми виникають в українській мові різними шляхами; вони утворюються, унаслідок:

взаємодії літературної мови й діалектного мовлення (*цуценя – щеня*);

взаємодії української мови з іншими мовами (*тираж – наклад; аеродром – летовище; фотографія – світлина; особливість – специфіка; форвард – нападник; воротар – голкіпер*).

Досить поширені абсолютні синоніми серед термінологічної лексики: *фактор – чинник; хвороботворний – патогенний; восьмигранник – октаедр.*

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Запишіть, якому функціональному стилю властиві такі ознаки:*

а) образність, емоційність, відсутність обмежень для застосування мовних засобів – ...;

б) стандартизованість, уживання винятково стилістично нейтральних мовних засобів –...;

в) підкреслена логічність викладу, неможливість подвійного тлумачення інформації – ...;

г) аргументованість викладу; пристрасний, оцінний тон мовлення; використання елементів різного стильового забарвлення –

Завдання 2. *Визначте стиль кожного тексту.*

Текст 1

Виконання основних заходів Національної програми "Діти України" активізувало процеси практичного вирішення проблем поліпшення становища дітей. Тіснішим стало співробітництво України з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), іншими міжнародними організаціями. Однак виникає питання, як реалізують положення Конвенції ООН про права дитини.

Текст 2

Суржик – це мішанина із двох мов, яка виникла, унаслідок намагань носія української мови пристосуватися до російськомовного оточення. Нині висміювання суржикомовних персонажів стало чи не найпоширенішою модою у сміхових програмах українського телебачення (Л. Масенко).

Текст 3

Полуботок знав про царську грамоту, гетьман ще раніше прочитав йому, а про що вони говорили по тому – невідомо. Полуботок під царською грамотою свій підпис поставити відмовився, й не підписалися всі інші полковники, окрім гадяцького, полтавського та лубенського. Через той поспіх не зміг я як слід попрощатися з Улясею (Ю. Мушкетик).

Текст 4

Осміювання й пародіювання української культури широко практикується в засобах масової інформації Росії. Основна мета цього ганебного явища – протиставити "малу" провінційну культуру "великій" імперській. Як бачимо, російсько-українські взаємини в мовно-культурній сфері будуються за старою схемою (Л. Масенко).

Завдання 3. Прочитайте запропоновані тексти (автори не вказані). У яких ситуаціях, сферах життя може вживатися кожен із них? Чим відмінні ці тексти? До розмовного чи книжного мовлення вони належать? Які мовні засоби використано в них? Відповідь обґрунтуйте.

Текст 1

Ліна Василівна Костенко... Поет, філософ, безстрашний, самобутньо й напружено мислячий митець, кришталево чесний перед своїм народом і власною совістю. Серед інших майстрів слова вже кілька десятиліть живе вона як "нерозгадане чудо", "голос народу". Якими мають бути слова, що могли б схарактеризувати цей феномен української культури адекватно його значенню і силі. Ліна Костенко подарувала нам щирість своєї душі, філософське осмислення життя, красу слова. Не для того б'ється серце в грудях поетеси, щоб мовчки споглядати прірву, куди падає найцінніше, що є в суспільстві – духовність. Її кожне слово сповнене значущості й ваги, бо виважене на терезах совісті й сумління. Її поетична зоря не згасає й ніколи не згасне на літературному обрії, бо це талант дужий і яскравий. Слово Ліни Костенко полонить душу, примушує хвилюватися, мріяти, любити. Добротою, високим пафосом, теплотою милосердя віє від кожного її рядка. І недаремно історико-філософський, соціально-психологічний роман у віршах "Маруся Чурай" справедливо назвала критика енциклопедією духовного життя українського народу XVII століття.

Текст 2

Мода у мові – це характерне для певного часу вживання деяких форм, висловів, зворотів; виявляється у лексиці, фразеології, словотворі, синтаксисі, вимові звуків. Наприклад, стало модно вживати, часто без потреби, іншомовні слова (*арбітраж, бартер, дилер, діджей, імідж, консорціум, спонсор*), варваризми, складні слова з першою частиною **супер-, євро-** (*супервистава, супергерой, супергера, суперматч, суперцікавий, супернапій, євробіль, євроодяг, єврокухня, євромрія, євродисотека євроінтелектуали*). Активізуються засоби для творення молодіжного сленгу, характерним для якого є мовотворчість, зорієнтована на "легкий",

гумористично-іронічний стиль: *зайдемо в КГБ* (кав'ярня, де є ковбаса і гарячі бутерброди), *запаковуйся!* (заходь у переповнений трамвай), *плаваю* (не засвоїв навчального матеріалу), *іду на форум науковців* (перескладати залік, екзамен).

Текст 3

Як хороше мандрувати літом по Україні! Проїжджаєш її шляхами, і розкриваються перед тобою все нові й нові обрії. Вони манять і кличуть тебе. Теплий вітер лоскоче лице, квіти кивають тобі з узбіч шляху, як старому знайомому. Перепели ніби запрошують до степових криниць попити холодної води.

Як хороше пройтись тобою, земле моя, коли поля видзвонюють золотими струнами стеблин. Коли над білими гречками гудуть невидимі арфи й снують бджоли. Коли жайворонок грає в блакиті на першій скрипці, а соняшники б'ють у золоті литаври. Тоді в серці зріє пісня.

Текст 4

Сучасні етапи розвитку ринку характеризуються активним упровадженням інтернет-технологій у всі сфери бізнесу. Варто зауважити, що в мережах електронної комерції цінність інформації про товари прирівнюють до цінності самого товару.

Одним із провідних компонентів сучасного цільового маркетингового забезпечення і систем просування товарів на ринок є реклама. Використання реклами як інструментарію маркетингу, насамперед, спрямовано на інформування та переконання певної аудиторії для досягнення бажаних результатів.

Методику розроблення цільового маркетингового забезпечення в Інтернеті пов'язано з вирішенням низки різнопланових завдань: технічних питань створення web-вузла для розміщення реклами, розроблення рекламного звернення, реалізації рекламного звернення у вигляді програмно-інформаційного продукту та ін.

Текст 5

Дев'ятого листопада, у День української писемності і мови, о 12:40 на Першому і Третьому ("Культура") каналах Національної радіокомпанії прозвучить Диктант національної єдності. Цей диктант для тих, хто хоче, аби українці в Україні говорили державною мовою, хто хоче зберегти рідне слово та залишити його дітям та онукам.

Українське радіо запрошує всіх – від великого до малого – написати цей диктант, аби довести, що ми патріоти своєї землі й нам не байдуже, яка мова пануватиме на праукраїнських теренах.

Диктант національної єдності гуртує всіх громадян – від Львова до Сімферополя, від Чернігова до Луганська, від Чернівців до Сум – довкола єдиного, що робить націю нацією, – рідного слова...

Завдання 4. *Запишіть, у якому стилі вживають кожний рядок слів:*

- а) затверджувати, компенсація, заходи, нормативний – ...;
- б) невмирущий, минушина, життєдайний, утверджувати – ...;
- в) типологія, інваріант, елемент, система – ...;
- г) судження, логічний, наслідок, сукупність –

Завдання 5. *Запишіть, у якому стилі вживають сталі вислови:*

- а) відігравати роль, підбивати підсумки – ...;
- б) стягнути штраф, оголосити подяку – ...;
- в) увінчувати лаврами, яблуко розбрату – ...;
- г) їсти чужий хліб, прикусити язика –... .

Завдання 6. *Визначте, до якого стилю належать тексти, запишіть ознаки стилю, які виявляють себе в наведених далі фрагментах.*

Текст 1

Сьогодні соціальні служби та комерційні організації роблять усе, щоб поставити на цілком конкретний потік індустрію розваг. Ураховуючи різні види зацікавленостей. На жаль, усе це стосується, переважно, молоді. Люди ж більш поважного віку часто не в змозі самостійно забезпечити власний культурний відпочинок і потребують турботи.

Текст 2

Культура кожної конкретної особистості виникає під суспільним впливом, передається людині від суспільства. Тому культура особистості є своєрідним витвором, копією культури суспільства. Водночас, кожна особистість вносить у культуру й дещо нове, своє.

Завдання 7. *Укажіть, до якого стилю мовлення належить запропонований текст. Запишіть основні ознаки цього стилю.*

Усна мова має багато різновидів. Це й обласний діалект, і розмовна мова міста, і різного роду жаргони – соціальні, вікові, зокрема так званий молодіжний жаргон, сленг тощо. Усі ці види мови перебувають у постійному рухові та взаємодії. Тому звуження сфери існування не може не позначитися негативно на її розвитку. Із замуленням і пересиханням усних джерел неминуче застигає й мертвіє і писемно-літературна форма мови, хоч якою багатою й розвинутою вона б не була. Де припиняється рух, там припиняється життя (За Л. Масенко).

Завдання 8. Підкресліть стилістично недоречні слова. Запишіть відредаговані речення.

1. Комісія у складі чотирьох людей обстежила дитячий садок № 8.
2. Заняття відмінено із-за карантину.
3. Мешканці будинку трудяться на заводі.
4. Краще ти виконуй свої функції на кухні.
5. Прошу делегатів сісти на свої місця в залі.

Завдання 9. Схарактеризуйте кожен стиль мови за такими ознаками:

- 1) де застосовують висловлювання;
- 2) мета мовлення;
- 3) вид (жанр) висловлювання;
- 4) специфічні стильові риси;
- 5) добір мовних засобів.

Завдання 10. Прочитайте тексти. Визначте, до якого стилю належить кожен із них. Обґрунтуйте свою думку.

Текст 1

З історії виникнення аудиту

Слово "аудит" походить від латинського *audio*, що означає "слухати". У середньовічній Європі грамотних людей, які вміли писати, було мало й тому аудитором називали службовця, який повинен був вислуховувати звіти посадових осіб.

Поштовхом для становлення аудиту став розвиток ринкової економіки. У Великій Британії він супроводжувався масовим розоренням людей, які, піддаючись рекламі про обіцяні високі дивіденди та швидке збагачення, укладали свої кошти у збиткові підприємства та інші сумнівні компанії, і ті відбирали в них усе.

Один із відомих юристів того часу писав, що акціонерні товариства розорили більше людей, ніж усі війни разом узяті.

Тоді група досвідчених бухгалтерів, створивши в Шотландії професійне об'єднання, сповістила всіх зацікавлених осіб про те, що вони можуть перевіряти фінансові звіти, із метою підтвердження їхньої вірогідності, виявлення шахрайства, і цим попереджувати та застерігати людей від хибних рішень. Ці бухгалтери, які називали себе аудиторами, виробили відповідні професійні правила. Основними з них були: чесність і добросовісність аудиторів, професіоналізм, незалежність від будь-яких адміністративних структур, особиста незацікавленість, неупередженість.

Залучати до аудиторської перевірки можна було лише таких людей, які відповідали цим високим вимогам і витримували важкий іспит. Допуск оформлявся спеціальною ліцензією, яка підтверджувала кваліфікацію.

Як вид професійної діяльності аудит був уперше зафіксований 1324 р. в Англії, коли королівським указом були призначені аудитори у графствах.

Найбільшого поширення аудит досяг у XVII – XIX ст., в епоху розвитку капіталізму й ринкових відносин, що зумовлено розмежуванням функцій для керівництва підприємницькою діяльністю.

Щоб запобігти зловживанням, приховуванню доходів та їхньому присвоєнню останніми, власники наймали для перевірки достовірності фінансової звітності незалежних аудиторів (*Л. Шатковська*).

Текст 2

Жива мудрість нашого народу

Я нікого так не любив, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси й ніжності, що може позаздрити їм будь-хто.

І коли в автобусі я бачу сідоглавого предка мого з в'язанкою бубликів, я чомусь думаю – зараз прийде в хату, добуде свій нехитрий гостинець і скаже своєму Іванкові:

– А глянь, що я приніс від зайця...

Він посадить на коліна своє чорняве чи біляве онучатко, і воно, роззявивши ротика, слухатиме його простодушні оповіді, в яких переплететься дійсність і фантазія. І колись обов'язково прокинеться в його душі дідова краса, і живитиме його дідова мудрість і дідова мова (*В. Симоненко*).

Текст 3

Виміри життя

Людина – істота вертикальна. Її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження. Тобто можна прожити дуже багато років марно, а можна за короткий час досягти свого духовного космосу. Річ ось у чому. Підраховано, що життя людини нараховує 700 тисяч годин. Із них 400 тисяч вона використовує на сон, обслуговування тіла, їжу, фізичні вправи і т. ін. А на життя, власне внутрішнє життя людини, залишається 200 тисяч годин... Це при тому, що ми витрачаємо два роки життя, щоб додзвонитися до своїх знайомих, і рік життя – на пошуки речей удома. Я не кажу вже, скільки годин ми витрачаємо перед світлофорами (*С. Кримський*).

Текст 4

Сяйво освіти і книги

Для справжнього повноцінного й повнокровного розвитку літературної мови велике значення мають книга і школа. На наших землях із давніх часів велика увага приділялась освіті. Писемні пам'ятки подають інформацію про те, що князь Володимир після християнізації Русі "почав збирати дітей знатних людей і віддавати їх для книжного навчання". Безперечно, нова, християнська ідеологія, яка мала державний статус і здобувала все більший авторитет, повинна була готувати людей, які б пропагували нову віру. На сторінках літопису часів князювання Ярослава Мудрого знаходимо розповідь про освітянську справу і книгописання. За Ярослава Мудрого була зібрана велика бібліотека при спорудженій з його ініціативи церкві святої Софії. Тоді ж з'явилися й перші руські письменники. Серед них – митрополит Іларіон з його прекрасним твором проповідницького змісту "Слово про закон і благодать" (Л. Павленко "До джерел словесних скарбів").

Завдання 11. *Допишіть пропущені частини речень і складіть текст, додавши власні міркування. Самостійно придумайте заголовок. Визначте стиль тексту, свою відповідь аргументуйте.*

Надійшла ... і ... осінь. ... листя опадало з дерев і Небо вкрилося... . Часто зривався ... вітер з Човен здригався на ... й

Завдання 12. *Придумайте й запишіть власні тексти, які могли б бути ілюстраціями розмовного, художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів.*

Завдання 13. *Серед наведених словосполучень виокремте стилістично неправильні, відредагуйте їх, запишіть правильні варіанти.*

Пропуск в інститут, вимкнути світло, кризисна ситуація, в силу обставин, немає потреби, в любий час, запланувати міроприємства, вжити всіх зусиль, перегорнути сторінку, звернутися з проханням, думки співпадають, податкові пільги, говорити на українській мові, всі без виключення, широким планом, дійсне лице, наступна зупинка.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Визначте поняття "функціональний стиль мови".
2. Назвіть і коротко схарактеризуйте стилі української мови.
3. Схарактеризуйте науковий стиль, його основні риси, мовні засоби творення, підстилі та жанри реалізації.

4. Визначте сферу застосування та мовні ознаки публіцистичного стилю.
5. Які основні ознаки художнього стилю?
6. Які мовні особливості розмовного стилю?
7. Схарактеризуйте офіційно-діловий стиль, його підстилі та жанри реалізації.
8. Назвіть особливості письмової форми ділового мовлення та вимоги до письмових текстів офіційно-ділового стилю.
9. Поясніть, які відмінності існують між стилістично нейтральною та стилістично забарвленою лексикою.
10. Розкажіть про історію становлення стилів української літературної мови.

Тести для самоконтролю

1. Уривок тексту *"Отже, як тільки прийнято активне зобов'язання, прагнення до послідовності починає впливати на уявлення людини про саму себе. Зсередини діє сила, що примушує викликати це уявлення, відповідно до вчинків"* належить до
 - А розмовного стилю
 - Б публіцистичного стилю
 - В наукового стилю
 - Г художнього стилю
 - Д офіційно-ділового стилю
2. Функцію впливу найяскравіше забезпечено
 - А розмовним та епістолярним стилями української мови
 - Б науковим та офіційно-діловим стилями української мови
 - В публіцистичним та художнім стилями української мови
 - Г публіцистичним та офіційно-діловим стилями української мови
 - Д науковим та публіцистичним стилями української мови
3. *Наказовий характер, стабільність, стандартизованість, точність, лаконічність, конкретність, доступність, об'єктивність, рубрикація тексту, сурядні сполучники* – це ознаки
 - А наукового стилю
 - Б публіцистичного стилю
 - В художнього стилю
 - Г офіційно-ділового стилю
 - Д конфесійного стилю

4. Укажіть підстиль офіційно-ділового стилю, який реалізують в офіційній кореспонденції (листах), договорах, контрактах, заявах, автобіографіях, характеристиках, дорученнях, розписках
- А законодавчий
 - Б адміністративно-канцелярський
 - В дипломатичний
 - Г юридичний
 - Д науковий
5. Уривок тексту *"Комп'ютер – електронна програмована цифрова машина; електронний пристрій для виконання складних обчислень і перетворення даних, керований спеціальними програмами. Складається із процесорів, внутрішньої та зовнішньої пам'яті. Разом із периферійними пристроями утворює комп'ютерну систему. Розрізняють комп'ютери мейнфрейми (великі), мінікомп'ютери, персональні комп'ютери, а також суперкомп'ютери, призначені для виконання особливо складних обчислень"* належить до
- А розмовного стилю
 - Б публіцистичного стилю
 - В наукового стилю
 - Г художнього стилю
 - Д офіційно-ділового стилю
6. Уривок тексту *"Не судіть ближнього, щоб вас не судили. Бо судитиме вас Бог так, як ви судите інших. Бог відміряє вам стільки ж, скільки ви відміряли іншим. Чому ви бачите скалку в оці брата свого, а колоди у власному оці не помічаєте? Як же ви скажете йому: "Дозволь вийняти скалку з ока твого", – коли колоду у власному оці маєте? Лицеміри, витягніть спершу колоду з ока свого, а тоді побачите, як ліпше вийняти скалку з ока братового"* належить до
- А розмовного стилю
 - Б публіцистичного стилю
 - В наукового стилю
 - Г художнього стилю
 - Д конфесійного стилю
7. Уривок тексту *"Мій дорогий Пелісьє! Багато вже минуло часу, коли я з Вами бачився. З цього часу пережили ми багато страшних моментів і не один сивий волос вказує на ті болючі етапи тієї дороги,*

якою ми пішли. Ми маємо багато ворогів, але через те власне скристалізувалась єдність волі нашого народу, через те й запалало могутнім вогнем бажання нашої країни до власної суверенності... Відданий Вам Петлюра (28 жовтня 1919 р.)" належить до

- А** розмовного стилю
- Б** публіцистичного стилю
- В** епістолярного стилю
- Г** художнього стилю
- Д** офіційно-ділового стилю

8. Як називають аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містить постійну інформацію

- А** бланк
- Б** формуляр
- В** штамп
- Г** факсиміле
- Д** печатка

9. Уривок тексту *"Питання мови не стоїть для більшості великих народів: француз не вирішує, якою мовою йому говорити й писати, і німець – ні, і багато інших – ні. Для українців же це питання стоїть в усій своїй грізній величині. Народ, що тисячу літ творив свою мову, якою говорили покоління, докладаючи кожне свою цеглину, цей народ мав право сподіватися, що до нього заговорять його мовою. І той, хто це зробить, хто зуміє зібрати скарби тої мови, повернути їх самому народові, той знайде такий цемент, котрий не дасть загинути мові (Г. Хоткевич)"* належить до

- А** розмовного стилю
- Б** публіцистичного стилю
- В** наукового стилю
- Г** художнього стилю
- Д** конфесійного стилю

10. Науковий стиль реалізують у таких жанрах

- А** дискусія, виступ, кодекс, доповідь
- Б** дисертація, монографія, стаття, лекція
- В** виступ на науковій конференції, доручення, протокол, рецензії
- Г** виступ, репортаж, нарис, резюме
- Д** роман, новела, оповідання, повість

Домашнє завдання

1. Прокоментуйте слова М. Гайдеггера: "Людина – це не тільки істота, яка володіє мовою. Мова є дім буття, живучи в якому, людина екзистує, оскільки, оберігаючи істину, буття належить їй", – у науковому, публіцистичному та художньому стилях.

2. Визначте стилістичні умови використання та значення (відтінки значення) кожного слова з наведених рядів.

З'ясувати – довідуватися, природа – матеріал – суть, інструкція – порада – напоумлення, запрошувати – припрошувати, наближатися – добігати – припадати, тема – предмет – лейтмотив, хист – уміння – Божа іскра, укладати – пакувати – упорядковувати, копія – дублікат – подоби́зна, висловлювати – вимовляти – виговорювати, міркування – ідея – головна думка.

Рекомендована література

1. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 230 с.

2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

3. Волкотруб Г. Й. Стилістика ділової мови / Г. Й. Волкотруб. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.

4. Гладіна Г. І. Питання мовленнєвої культури та стилістики / Г. І. Гладіна, В. К. Сеніна. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.

5. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.

6. Дудик П. С. Стилістика української мови : [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – Київ : Академія, 2005. – 208 с.

7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – № 9 (13). – 431 с.

8. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1994. – 152 с.

9. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : [підручник] / А. П. Коваль. – 3-тє вид., доп. і переробл. – Київ : Вища школа, вид-во при КДУ, 1987. – 351 с.

10. Мацько Л. Стилїстика української мови / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько. – Київ : Вища школа, 2003. – 462 с.
11. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – Київ : Наукова думка, 1977. – 444 с.
12. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.] 2008. – 229 с.
13. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Каган, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – Київ : Наукова думка, 1976. – 287 с.
15. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради: [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
16. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української літературної мови / О. Д. Пономарів. – 3-тє вид. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

Тема 8. Науковий стиль української літературної мови як основа формування культури мови фахівця. Форми репрезентації студентських наукових досліджень. Запис бібліографії

- 8.1. Загальна характеристика наукового стилю.
- 8.2. Сучасний стан вивчення наукової термінології.
- 8.3. Особливості творення наукових текстів.
- 8.4. Поняття про писемну форму наукової мови.
- 8.5. Письмові роботи наукового стилю.
- 8.6. Компресія як форма опрацювання наукового тексту.

Мета: навчити студентів створювати та аналізувати тексти наукового стилю; складати план, конспект; формувати навички робити записи, компресії наукового тексту, відповідно до сформульованої мети; сприяти освоєнню термінознавчого комплексу, необхідного для майбутньої фахової діяльності.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: науковий стиль, термін, термінологія, наукова стаття, анотація, рецензія, бібліографічний опис.

Теоретична частина

*Точно використовуйте слово,
і ви позбавите світ половини непорозумінь.*

Декарт

8.1. Загальна характеристика наукового стилю

Науковий стиль є одним із функціональних стилів української літературної мови, який обслуговує науку, техніку, виробництво. Він виник на відповідному етапі розвитку культури народу і його літературної мови й набув певних рис спільності та стійкості, подальший рух яких починає визначатися "масовою науковою продукцією".

Мова як "інструмент думання" в науці є залежною від того, наскільки давньою, усталеною й перевіреною об'єктивними критеріями є система

понять у цій науці. Американський фізик Д. Роллер писав щодо цього: "Досвідчений фізик, мабуть, не турбується про питання наукової термінології, поки він має справу зі старими й добре усталеними галузями своєї науки. Інша річ, коли ця галузь науки порівняно нова чи ускладнюється та швидко розвивається в науково-дослідних центрах різних частин світу". У цьому висловлюванні термін "мова науки" позначає мовні засоби, уживані для оформлення наукового тексту. Проте термін "мова науки" вживають ще й на позначення ширшого за обсягом поняття.

Науковий стиль української літературної мови сьогодні – це не лише сума текстів, написаних нехай навіть видатними вченими й гарними стилістами; це ще й величезний потік майже "безіменної" інформації (у вигляді реферативних журналів, повідомлень, каталогів, інструкцій, оглядів, проспектів), що визначає досить високий ступінь стандартизації та, своєю чергою, означає основні риси наукового стилю.

В основу функціонального принципу визначення стилю покладено специфіку функціонування мови в тій чи тій суспільній галузі людської діяльності.

У кожній сфері спілкування на мову впливають певні, більш чи менш постійні й важливі, позамовні чинники, які значною мірою формують функціональний стиль (рис. 8.1).

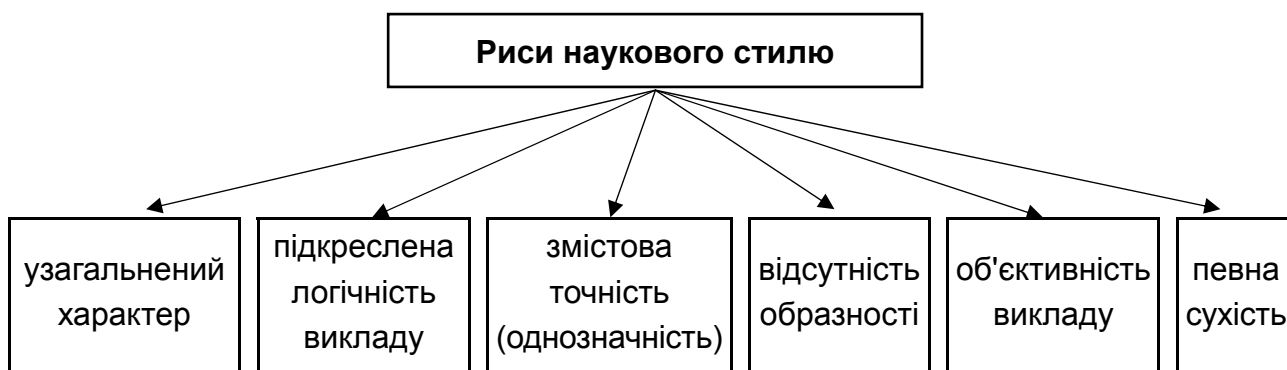

Рис. 8.1. Найважливіші риси наукового стилю

Особливості вияву цих рис можуть змінюватися, залежно від жанру, теми, форми й ситуації спілкування, авторської індивідуальності та інших чинників.

Підстилі наукового стилю реалізують за допомогою таких жанрів, як *стаття, монографія, дисертація, лекція, автореферат, курсова*

робота. Вони відзначаються ясністю, логічністю, однозначністю, об'єктивністю, докладністю.

Основні стильові риси наукового мовлення виражено характером наукового тексту. Насамперед, у тому, що майже кожне слово тут є позначенням загального поняття чи абстрактного предмета, наприклад: *Логістика – наука управління матеріальними потоками від первинного джерела до кінцевого споживача з мінімальними витратами, пов'язаними з товарорухом і зарахованими до них потоками інформації*. Характерно, що конкретна лексика позначає загальні поняття, наприклад: *До сфери транспорту належить значна кількість видів послуг, пов'язаних із розподілом товарів між виробником і споживачами. Сучасний склад промислового підприємства – це складна інженерна споруда, що має багато взаємопов'язаних елементів*. Абстрактно узагальнений характер мовлення підкреслюють за допомогою спеціальних лексичних одиниць (*звичайно, регулярно, завжди, кожний, всякий*) і граматичних засобів: неозначено-особових речень, пасивних конструкцій (наприклад, *виділяють такі контактні групи... конкретизовано напрями вдосконалення*).

Основні риси й жанрова різноманітність зумовлюють добір таких мовних одиниць: книжна лексика, складносурядні та складнопідрядні речення, дієприкметникові, дієприслівникові звороти, вставні структури.

Визначальними ознаками наукового тексту є розподіл на абзаци, рубрики; відсутність відкрито вираженої емоційності, тенденція до стандартності мовного оформлення, висока частотність використання термінології, монологічний характер письмових текстів.

У наукових текстах слова мають нульове стилістичне забарвлення й усі образні та інші значення слів обмежено суворими вимогами вторинності їхнього вияву. Склад лексики наукового тексту такий: *загально-вживана, стилістично нейтральна лексика й термінологія* (у межах термінології: *міжгалузева й галузева термінологія*).

Загально-вживану лексику використовують в усіх сферах мовного спілкування. Це слова, що називають загальновідомі предмети, явища, якості, дії; ними однаково послуговуються в усіх стилях і формах мови, вони не викликають уявлення ні про вузьку сферу спілкування, ні про якусь історичну епоху, ні про певне професійне чи соціальне середовище.

Переосмислюючись, нейтральні слова набувають відповідного стилістичного забарвлення. З одного боку, вони термінологізуються й закріплюються за науковою, публіцистичною чи діловою мовою. З іншого – у ході переосмислення в такого слова з'являються додаткові емоційно-експресивні відтінки. Слова загальноживаної лексики можуть поповнювати собою склад професіоналізмів. Наприклад, *огірок* – назва рослини й міна; *яструбок* – птах і винищувач; *проводка* – електрична й бухгалтерська операція; *шапка* – головний убір і розмовна назва частини таблиці.

На стилістичну характеристику слова впливає постійне або переважне вживання його в окремому функціональному стилі.

Зважаючи на це, можна стверджувати, що в наукових текстах слова мають нульове стилістичне забарвлення й усі образні та інші значення слів дуже обмежені суворими вимогами вторинності їхнього вияву й небажані.

Зверніть увагу!

Основними ознаками загальноживаної лексики наукового тексту вважають такі:

1) тенденцію до уточнення значення загальноживаного слова шляхом відсікання в нього другорядних, переносних і контекстуальних значень, асоціативних, експресивних та естетичних зв'язків, наявних у цього слова в інших функціональних стилях;

2) контекст у науковому стилі діє на загальноживане слово лише в одному напрямі – у напрямі реалізації вказаного раніше значення слова;

3) кількісний склад загальноживаних слів наукового стилю, порівняно з іншими стилями, значно обмежений, не кажучи вже про семантичну обмеженість, а також має значно менші словотворчі можливості: відсутність цілої низки суфіксальних і префіксальних утворень із виразним емоційно-експресивним значенням тощо;

4) у науковому тексті загальноживана лексика, переважно, становить величину відому; її можна наперед передбачити;

5) загальноживана лексика, постійно вживаючись разом із термінами в різного типу вільних словосполученнях, залежить значною мірою від цих термінів; тому в разі зміни термінів певної системи змінюється й частина загальноживаних слів (особливо це стосується тих загальноживаних слів, для яких характерна висока сполучуваність із цими термінами).

Важливим компонентом лексичного складу сучасної української літературної мови є **іншомовні слова**. У науковому стилі вони часто є термінами або належать до словосполучень термінологічного типу як їхні складники.

Науковий текст будують, в основному, із простих поширених речень (кількість їх у середньому на 20 % перевищує кількість складних речень). У межах простих речень переважають формально повні їхні варіанти, особливо якщо це перші речення абзаців.

Однією з основних вимог до речення в науковому стилі є вимога місткості, тобто здатності виражати значний за обсягом і складний за змістом матеріал. До того ж речення має бути достатньою мірою цілісним і передавати інформацію не збіднено, а в усій складності залежностей і зв'язків, наявних у позамовній дійсності.

Так, із метою поєднання компонентів думки використовують **окремі займенники**, які своєю роллю в реченні наближаються до сполучників, а іноді переходять до них. Це такі займенники, як *цей, той, такий*, а також займенникові слова *відомий, відповідний* та ін.

У простому реченні для встановлення різних відношень між однорідними членами ряду використовують **парні сполучники** типу: *не тільки, ... але й; якщо не, ... то; як, ... так* тощо.

Зв'язок між компонентами думки, послідовність цих компонентів часто виражають за допомогою **вставних слів**: *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, з іншого боку, отже, таким чином* тощо. Із цією ж метою вживають конструкції зі словами: *незважаючи на ...; завдяки ...* та ін.

Іменниковий характер наукового стилю є фактом загальноновизнаним. Збільшення кількості іменників за рахунок дієслова в науковому стилі, супроводжуване послабленням семантики дієслова, його ролі в передаванні інформації, пояснюють прагненням точності називання об'єктів, а також намаганням умістити необхідну інформацію в межі найпростішої синтаксичної конструкції.

Переважання іменників виявляють і в тому, що означення, виражені прикметником, поступаються перед означеннями, вираженими непрямым відмінком іменника (*температурні зміни – зміни температури*). Типова риса наукового тексту – перевага іменних конструкцій над дієслівними й пов'язана із цим велика кількість прийменниково-іменникових конструкцій та віддієслівних іменників – веде за собою другу його

типову рису – значний обсяг речень (порівняно з обсягом їх в інших стилях).

Модальність простого речення наукового стилю визначають так: абсолютна перевага *розповідної* модальності, абстрактно узагальнений характер *умовної* модальності й незначна кількість речень із *питальною* модальністю (переважно, це запитання та відповіді).

Розповідна модальність має два основних вияви: активну й пасивну конструкцію. Пасивні конструкції тут посідають досить помітне місце саме через те, що вони можуть відображати процес у вигляді готового факту, тоді як активні конструкції – перебіг створення діячем певного факту, наприклад: "Уперше ... *були виявлені* у 1892 р. ...".

Широко вживають у наукових текстах і **односкладні речення** (особливо тоді, коли треба уникнути називання першої особи): "*Для зменшення впливу зворотного електронного струму в розрядну камеру введено пластину з ...*".

Не менш яскраво характеризує цей стиль широке вживання **дієприкметникових** і **дієприслівникових зворотів**, наприклад: "*Не виписуючи детально окремі характери, Яновський зумів дати прекрасний...*".

Науковий стиль характеризує не тільки помітна перевага іменників над дієсловами, але, до певної міри, і низька семантична виразність використовуваних **дієслів**, пропуск яких, переважно, не порушує смислової єдності фрази. Тому випадки пропуску дієслів призводять до виникнення еліптичних конструкцій типу *вилучення з обігу* (замість *вилучити з обігу*), *розвиток у напрямі* (замість *розвиватися в напрямі*), *поширення по лінії* (замість *поширювати по лінії*).

8.2. Сучасний стан вивчення наукової термінології

Термінологія – система термінів наукової та фахової мови, що є ядром фахового словникового запасу. Терміни становлять значну частину фахової лексики, для якої властиві однозначність, визначеність, точність. У зв'язку із цим, для термінології характерна тенденція до нормованого вживання, на відміну від загальнонародної мови.

О. Ахманова визначає термінологію як сукупність термінів окресленої ділянки виробництва, сфери діяльності чи галузі науки, яка пов'язує особливий шар лексики, що найшвидше піддається регулюванню та впорядкуванню. Беручи до уваги цю специфіку, можна стверджувати, що терміни

є особливим типом лексем, оскільки вони складаються не історично, поступово, і не відповідають за своїм значенням повсякденному досвіду знань, а утверджуються дефініцією.

Термінознавство як наука виникло у 30-ті роки ХХ ст. У міжнародній практиці основою термінологічної нормалізації є науково затверджені результати. Термінологічна нормалізація утворюється як узагальнення з наукової термінологічної роботи, термінологічних настанов (термінологій, окремих визначень понять із дефініціями) і формального акту проголошення цих тверджень нормою. Нормалізація термінології слугує раціоналізації, за якої йдеться про те, щоб унеможливити сприймання або ствердження, що поняття пробуджує фальшиве уявлення, що використовують багато визначень до одного поняття або багато понять для позначення одного терміна; що в обіг пускають або неправильно сформульоване позначення, або те, що з часом застаріло.

Термінологія зазнає інтернаціонального впливу. Однак і тут діє специфіка розвитку загальнонародної мови. Якщо загальнонародне слово набуває рис терміна, то воно термінологізується. А внаслідок ретермінологізації така лексема відходить від терміносистеми й потрапляє в лексичну, знову стає елементом загальнонародної мови з тенденцією до полісемії, експресивності зміни значення.

Терміни бувають *загальнонаукові* та *вузькоспеціальні*.

Запам'ятайте!

Загальнонаукові терміни – це звичайні слова, які набули значного поширення, назви предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які з однаковим значенням уживають у побутовій мові, художній літературі, ділових документах, а також у багатьох галузях. Використання таких термінів доцільне, якщо їхнє значення зрозуміле для всіх і не породжує ніяких сумнівів у певному контексті (*ідея, гіпотеза, процес, формула, аналіз, синтез, закон, документ, охорона*).

Вузькоспеціальні терміни – це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад юридичної: *правовідносини, юридична особа, речовий доказ, неправдиве свідчення, законопроект, свідок*; економічної: *інвестиційні ресурси, комерційний банк, обіг коштів, лізинг, франчайзинг, акциз, маркетинг, ваучер, кредит, дебет, сальдо, рецесія* тощо. Для цих термінів характерна семантична конкретність, однозначність. Якщо той самий термін уживають у різних термінологічних системах, то, відповідно, видозмінюють і його значення.

Терміни різноманітні за структурою, походженням і способами творення. За структурними моделями терміни розподіляють на:

однокомпонентні терміни, наприклад: *валюта, бюджет, файл, товарообіг, підприємництво, податок, бісектриса, чисельник, меридіан*;

двокомпонентні терміни – найчастіше це словосполучення іменник + іменник, наприклад: *швидкість запису, норма вартості, частини мови, недоторканість особи, принципи маркетингу, кон'юнктура ринку*; або прикметник + іменник, наприклад: *нормативний акт, матеріальна відповідальність, земельна рента, приватна власність, виробничі фонди, обіговий капітал, ринкова інфраструктура*;

трикомпонентні конструкції, до складу яких можуть входити прийменники; прикметник + прикметник + іменник, наприклад: *щілинні приголосні звуки, необхідний робочий час, нова економічна політика, гарантований щорічний дохід*; прикметник + іменник + іменник, наприклад: *типовий носій запису, міжнародний поділ праці, еквівалентна форма власності, вартісна будова капіталу, валютні фонди підприємств*; іменник + прикметник + іменник, наприклад: *речення ускладненого типу, відтворення грошового капіталу, вартість робочого місця, плинність робочої сили, податок на цінні папери, податок на додану вартість*; іменник + іменник + іменник, наприклад: *інвентаризація в установах банків, кругообіг коштів підприємств, управління просуванням товару*;

багатокомпонентні аналітичні терміни, що мають чотири й більше компонентів, наприклад, *фонд оплати праці підприємства, попередня оплата товарно-матеріальних цінностей та послуг, резерв коштів на непередбачені роботи та витрати*.

За статистикою, понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення. Вони становлять певну семантико-синтаксичну єдність, відтворюються в готовому вигляді.

У центрі фахових мов стоять ті терміни, які дають визначення ідеально точно. Вони є елементами термінологічної системи й підлягають термінологізації. Кожний термін затверджено дефініцією (визначенням).

Сучасний стан української термінологічної лексикографії свідчить, що вона перебуває на стадії становлення. Як зауважує Л. О. Симоненко, "уніфікація терміносистем відбувається на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному, морфологічному та правописному рівнях". Це передбачає приведення термінології до наявних у мові лексичних норм та словотвірних типів, де, першою чергою, орієнтуються на вимоги, які висувують "до наукового терміна, – відповідність його змісту позначуваному науковому поняттю" [64, с. 23].

Термінолексика – "каркасний словник" мови будь-якої спеціальності. Знання економічної термінології – умова високої професійності економістів різних профілів. Будь-яка термінологічна система є дуже мобільною з погляду реагування на ті чи ті соціально-економічні та політичні зміни.

Українська економічна термінологія становить чутливу, динамічну, широко розгалужену терміносферу, що, з одного боку, перебуває під впливом загальномовних тенденцій, а з іншого – має свої специфічні особливості. Незалежна Україна впевнено просувається до ринкових відносин. Виникли такі явища, як підприємництво, вільний обіг товарів, грошей і цінних паперів, приватизація, створення комерційних банків тощо. У зв'язку із цим, активно розвивалися біржова, фінансово-кредитна, комерційна, банківська підсистеми економічної термінології. Протягом останніх років ХХ ст. почали діяти такі процеси:

1) концептуально змінилися поняття в пізнавальному процесі: замість *планового народного господарства* провідною в українській економічній термінології стала сфера *ринкової економіки*;

2) відбулася системна перебудова економічної термінології: замість термінів *народне господарство, соціалістичне виробництво, госпрозрахунок, капіталістична експлуатація* ядро терміносистеми почали займати терміни *ринкові відносини, акція, купівля-продаж, прибуток, ризик, попит, інфляція, безробіття*. Слова *менеджер, бізнес-план, маркетинг* перестали в словниках іншомовних слів трактувати як атрибути капіталістичних країн;

3) різко зросла частотність уживання в мовленні таких економічних термінів, як *ціна, клієнт, акціонер, акціонерне товариство, приватизація, торги* тощо;

4) значна кількість економічних термінів перейшла з активного до пасивного словникового складу (*п'ятирічка, госпрозрахунок, колгосп, соціалістичне змагання* тощо) і, навпаки, із пасивного – до активного (*фермер, біржа, акція, земельний наділ, банкрутство, банкрут*);

5) значно розширився спектр лексико-граматичної сполучуваності багатьох економічних термінів із термінами інших галузей та загально-вживаними словами, наприклад: *температура ринку, коливання цін, вексельний курс, банківська таємниця, цінова буря, фінансова криза, протест векселя, стомленість ринку, формат переговорів* тощо;

б) виникла значна кількість нових економічних термінів, переважно, запозичених з англійської мови: *маркетинг, лізинг, спорт, траймрейнт, спред, флет, демпінг, хайринг*, які українська мова не встигає засвоювати.

Останнім часом зростає кількість термінів-інтернаціоналізмів (*ажіо, аваль, стагфляція, вальвація, ретроцесія*). Певну роль у запозичених термінах відіграють суфікси, які розподіляють ці терміни на семантичні групи, наприклад: суфікс **-ер** (значення особи за родом діяльності): *менеджер, дилер, андерайтер, копірайтер, іміджмейкер, мерчендайзер, брокер*; суфікси **-инг, -інг, -ація, (-яція)** (значення процесу): *факторинг, консалтинг, інжиніринг, кліринг, пролангація, дефляція, реквізиція, девальвація* тощо.

Багато запозичених економічних термінів мають невідмінювану граматичну форму, зокрема в банківській сфері, наприклад: *ажіо, авізо, альпарі, банго, ембарго, інкасо, камбіо, лоро, ностро, манко, франко, сальдо, сторно* та ін. За правилами української граматики іменники із закінченням на **-о** належать до іменників середнього роду, тому важливо правильно узгоджувати із цими словами означення та дієслова-присудки, наприклад: *документальне інкасо, дебетове сальдо* тощо.

Точність терміна зумовлено й дотриманням орфографічних та морфологічних норм. Наприклад, потрібно, передусім, правильно писати вживані сьогодні терміни, наприклад: *агентство, субсидія, дивіденд, ноу-хау, завнішньоторговельний, розрахунково-грошовий, кон'юнктура ринку, тратта, нетто, брутто, рантьє* та ін., ставити правильно відмінкову форму, наприклад: *акредитиву, банку, бюджету, кредиту, фонду, надлишку, договору, продажу, торгу, дивіденду, кадастру, але векселя, буклета, активатора, цінника, лихваря, відсотка, брокера, аудитора* (Р. в. однини); *гривень, статей, галузей, бандеролей, аліментів, коштів, фінансів, ярмарків* (Р. в. множини) тощо.

Через тривале панування російської мови в галузі науки здебільшого немає одного рівнозначного українського відповідника російському терміну в різних фахових підсистемах. Тому на лексичному рівні порушення норм найчастіше спричинено:

а) уживанням русизмів, кальок лексичних або лексико-семантичних, наприклад: *внутріторговельний баланс* замість *внутрішньоторговельний баланс*; рос. *денежные средства* – укр. *грошові кошти*, замість *кошти*; *поставка* замість *постачання*; *в розстрочку* замість *на виплат*; *виручка* замість *виторг*; *недоїмка* замість *недоплата*; *надбавка* замість *надвишка*; *вексельна мітка* замість *вексельна позначка* тощо.

б) зловживанням іншомовних термінів за наявності українських, наприклад: *бартер, еквайринг, тендер, ремітент, евальвація* тощо.

Теоретична довідка

Українські термінологи (С. Денисенко, Т. Кияк, І. Кочан, О. Лисенко, Т. Панько, Л. Симоненко та ін.) розглядають запозичення в термінології як природний процес, властивий усім мовам. Він зумовлений, зокрема, і прагненням українських науковців увійти до європейської мовної спільноти, мати єдиний термінологічний фонд.

Однак, незважаючи на те що українська мова частково асимілює чужі слова, значна кількість англіцизмів загрожує зрозумілості національної терміносистеми й часто негативно впливає на якість засвоєння термінів у навчальному процесі. Існує думка, що необмежене вживання англіцизмів – це данина моді, що такі терміни, як *дистриб'ютор* і *дилер* в українській мові зайві, оскільки на позначення тих самих понять вона має слова *розповсюджувач* та *продавець* (або *посередник*). Так само зайвими є іншомовні слова *ексклюзивний* (*винятковий*), *превентивний* (*попереджувальний*, *запобіжний*), *калькуляція* (*обчислення*), *опція* (*вибір*), *прес-реліз* (*довідка для преси*) тощо. Зважаючи на те що запозичення в термінології є об'єктивним і неминучим чинником її еволюції, варто пам'ятати, що вони доцільні тільки в тому разі, якщо відповідають життєвим потребам і не порушують національної специфіки терміносистеми.

Характерною рисою сучасного періоду, яка свідчить про незавершеність нормалізації терміносистем, зокрема економічної, є наявність синонімічних варіантів багатьох термінів. Такі явища можна спостерігати в сучасних лексикографічних працях. Наприклад, російській терміносполуці *галопирующая инфляция* в українській мові можуть відповідати такі: *галопівна* (*обвальна, невпинна, нестримна*) *інфляція*; рос. *неустойка* – укр. *неустойка* (*недодержка, недотримка, штраф*); рос. *оборотные средства* – *оборотні* (*обігові*) *кошти*; рос. *баснословные цены* – укр. *нечувані* (*небувалі*) *ціни*; рос. *беглый обзор* – укр. *побіжний* (*поверховий*) *огляд*; рос. *векселедержатель* – укр. *векселевласник* (*векселеутримувач*); рос. *издержки* – укр. *витрати* (*затрати*); рос. *кредитор* – укр. *кредитор* (*позикодавець, позичкодавець*) та ін.

Найчастіше це стосується термінів, виражених різними формами дієприкметників. У російській мові цей тип термінологічної номінації є продуктивним, а в українській – через обмежене вживання активних

дієприкметників – використовують різноманітні синонімічні форми, наприклад: **входящий денежный поток** – **вхідний грошовий потік**; **вялотекущие инвестиционные процессы** – **повільні інвестиційні процеси**, **запоминающее устройство** – **запам'ятовувальний пристрій** (запам'ятовувач), **ведущие экономисты** – **провідні економісти**, **колеблющийся курс цен** – **мінливий (хиткий, нестійкий) курс цін**.

Унормування терміносистем на словотвірному рівні пов'язано також зі словотвірною варіантністю (без **прибільшень** – без **перебільшень**, **категоріальний** – **категорійний**, **завідующий** – **завідувач**, **благодійний** – **благотворний**, **банк довгострокових вкладів** – **вкладень**, **бальная система** – **балова система**, **звнешнеторговый оборот** – **зовнішньоторговельний**). Варіантні словотворчі засоби, як зазначає К. Г. Городенська, взаємозамінні, семантично та функціонально тотожні афікси, поєднані паритетними, а не конкурентними зв'язками. Це зумовлює їхню взаємодію, унаслідок якої один із них закріплюється як нормативний, а інші виходять з ужитку або використовують їх лише в певному стилі [16, с. 3].

Важливою ознакою сучасного процесу термінотворення та вживання термінів, за спостереженнями мовознавців, є також невисока мовна культура, яку виявляють у: 1) перенасиченні тексту малозрозумілими й зайвими термінами; 2) невиправданому залученні термінів з інших, навіть не суміжних наук; 3) вигадуванні нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни. Ці три тенденції, на думку П. О. Селігея, серйозно перешкоджають науковій комунікації та викликають тривогу за сьогоденній і майбутній стан української термінології [61, с. 48].

У суспільствознавчих (економіка, соціологія, мовознавство) і деяких природничих науках часом удаються до суто зовнішнього наслідування точних наук, застосовуючи математичну символіку та інші форми й методи (аксіоматичну побудову, систему дефініцій, логічну формалізацію). Щоб уникнути псевдоматематизації, фахівці радять застосовувати математичний апарат лише в тому разі, якщо зв'язки між явищами досить складні й не виявляються безпосередньо шляхом роздумів, оскільки для гуманітарних і суспільствознавчих наук кількісний підхід залишається допоміжним, а не головним та визначальним [61, с. 52].

Як зауважує Л. Боярова, важливо сьогодні спиратися на традиції термінотворення мовознавців 20-х років ХХ століття, які акцентували увагу на тому, що, програмуючи якісні зміни у вітчизняному термінофонді, треба переглянути, як терміни у словниках відображають зміст номінованих

ними понять, та дати точнішу назву цим поняттям, тобто відшукати українське слово, що відповідало б досягненням та розвиткові сучасної науки й техніки. Продуктивною в цьому напрямі роботи може бути співпраця фахівців у певній галузі науки та філологів [7, с. 37–38].

Отже, продовжуючи роботу з унормування українських терміно-систем, слід зважати на такі тенденції сучасного періоду:

- урахування традицій терміновживання попередніх десятиліть;
- активізацію власне українських термінів;
- орієнтацію на інтернаціональну термінологію;
- використання іншомовних термінів без відповідної адаптації (*спред, свінг*);
- наявність синонімічних одиниць, що свідчить про пошук найбільш удакої номінації.

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати про нестабільність у сучасній термінології та, зокрема, у терміносистемі на позначення назв економічних понять, що свідчить про потребу в її подальшому лінгвістичному й логіко-поняттєвому внормуванні та стандартизації.

8.3. Особливості творення наукових текстів

У науковій літературі існує чимало визначень поняття "текст". Так, за "Лингвистическим энциклопедическим словарем", **текст** – це "об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними рисами якої є зв'язність і цілісність".

Теоретична довідка

Термін *текст* у сучасному мовознавстві позначає кілька неоднакових мовних явищ:

1) реально висловлене (написане) речення або сукупність речень (охоплюючи частину усного чи писемного мовлення будь-якого розміру, аж до цілого літературного твору), що можуть, зокрема, слугувати матеріалом для спостереження фактів мови;

2) уся сукупність актів мовлення, створених колективом носіїв цієї мови;

3) текст – водночас, і процес вирішення екстралінгвістичних завдань мовними засобами, і продукт цього вирішення;

4) текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність одиниць мовлення: висловлень, абзаців, розділів та ін.

Таким чином, науковий текст як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, що виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати й передавати інформацію у просторі й часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, відображенням соціокультурних традицій тощо.

Структуру наукового тексту значною мірою зумовлено належністю до окремої галузі науки. Структура тексту з економіки буде суттєво відрізнятися від структури тексту з фізики або математики. Текст належить, переважно, до писемної форми мови, а його усна форма (лекція, наприклад) є утворенням вторинним.

Наукові тексти розподіляють за способами передавання інформації, що в них міститься. Більшість дослідників розрізняють п'ять способів викладу змісту інформації в тексті: *опис, оповідь, роздум, доведення та узагальнення повідомлення*.

Опис дає цілісне уявлення про предмет, його склад або частину предмета (у їхньому статичному стані) через показ його індивідуальних або видових характеристик. Причому зовсім не обов'язково називати тільки суттєві ознаки, важливо також, щоб це були відмінні ознаки, які виділяють предмет із низки однорідних, суміжних. Для наукового опису характерний максимально повний, вичерпний перелік ознак об'єкта. Чим більш систематичний та детальний опис, тим повніше він слугує пізнанню предмета. Таким чином, *опис* – це спосіб викладу, який є характеристикою предметів, явищ (їхніх частин) у статичному стані, який здійснюють через перелік індивідуальних або видових якостей, кількісних ознак, структурних або функціональних особливостей, що дають повне уявлення про ці предмети чи явища. Наприклад, *"Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання й передавання інформації про діяльність підприємства внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття рішення. Його основними рисами є документальність, загальність і точність"*.

Завдання **оповіді** – зафіксувати, подати окремі етапи (стадії) такого формування, зміни від початкової стадії до якогось кінцевого стану. Тут уже маємо справу не з переліком сукупності якихось стійких ознак предметів, як під час опису, а з фіксацією окремих станів, що змінюються (або стадій).

Зверніть увагу!

Особливості оповіді як способу викладу виявляють, насамперед, у формальній організації тексту. Існує три різновиди, три структурних варіанти текстів.

Перший різновид оповіді – тексти, що містять біографічну довідку про відомого вченого або інформування про якусь подію (семинар, наукову конференцію тощо). Спеціально зазначають окремі події як стадії процесу, що змінюють одна одну, і кожна така стадія є частиною цілого. Зв'язність тексту ґрунтується на двох основних моментах його структурної організації: 1) події слідує чітко у хронологічній послідовності, їх не можна пересувати в межах тексту, не порушуючи його зв'язності; 2) кожен складник (речення) має один і той же логічний суб'єкт, у ньому мова йде про факти життя однієї й тієї ж особи. Наприклад, *"Саймон (Семен) Кузнець народився в Харкові. Навчався в реальному училищі, згодом успішно закінчив гімназію і протягом двох років навчався на юридичному факультеті Харківського університету. Під час навчання працював у відділі статистики Центральної ради профспілок України.*

1921 р. у збірнику "Матеріали по статистике труда на Украине" опубліковано його першу статтю "Денежная заработная плата рабочих и служащих фабрично-заводской промышленности г. Харькова в 1920 г."

Із 1922 р. С. Кузнець жив у США, де продовжив навчання в Колумбійському університеті. 1926 р. захистив докторську дисертацію на тему "Циклічні коливання: роздрібна й оптова торгівля у США, 1919 – 25 рр."

Із 1927 р. працює в Національному бюро економічних досліджень. С. Кузнець визначив поняття валового й чистого продукту та розробив методу їх обчислення. 1930 р. виходить його ґрунтовна праця "Столітня динаміка виробництва та цін", яка викликала широкий резонанс у наукових колах".

Другий різновид оповіді – тексти, загальний зміст яких можна схарактеризувати як процес впливу на об'єкт, із метою його зміни.

За структурою ці тексти однотипні. Зв'язок між реченнями спирається на: 1) загальний суб'єкт дії, 2) загальний об'єкт впливу, 3) часове слідування впливу. Наприклад: *"Первинні документи й облікові реєстри можуть бути вилученими в підприємства тільки за рішенням відповідних органів, прийнятими в межах їхніх повноважень, визначених законами. Посадова особа підприємства має право у присутності представників органів, які здійснюють вилучення, зробити копії документів, що вилучають. Обов'язковим у такому випадку є складання реєстру документів і реєстрів, що їх вилучають".*

Третій різновид оповіді – тексти, у яких об'єктом розгляду може бути процес, що відбувається у природі, або такий, що властивий виробничій діяльності (тобто технологічний процес), у послідовних природних стадіях його перебігу. Наприклад: *"Здійснює інвентаризацію спеціальна комісія, що її призначає керівник підприємства, до якої обов'язково входить головний (старший) бухгалтер. Здійснюють її за кожним місцем зберігання цінностей, де обов'язково присутня матеріально-відповідальна особа.*

Інвентаризація відбувається таким чином:

1) підготовка, під час якої оформляють і обліковують цінності, що надійшли останнім часом, їхнього сортування та складування;

2) "зняття залишків", тобто виявлення, підрахунок, зважування, обмірювання й опис матеріальних цінностей і коштів, а також коштів у розрахунках (стан дебіторської та кредиторської заборгованості). Відомості про виявлені й підраховані цінності заносять у спеціальні інвентаризаційні описи, які підписують усі члени комісії;

3) оцінювання залишків та зіставлення їх із даними бухгалтерського обліку, що досягають через складання злічувальних відомостей, де виявляють надлишки та нестачу коштів;

4) виявлення причин відхилень від облікових даних і ухвалення відповідних управлінських рішень;

Усі висновки, пропозиції та рішення інвентаризаційної комісії оформлюють протоколом, який затверджує керівник підприємства".

Таким текстам характерна чітка структура. Усі складові частини тексту (речення) мають визначене місце в системі через тісний зв'язок між компонентами. Ця особливість зафіксована в характері логічних зв'язків між складниками тексту (реченнями), які мають вигляд послідовного ланцюжка.

Роздум – особливий спосіб викладу. "Роздум – повідомлення у формі логічного розгортання доведення будь-якого положення, теорії, думки – характерна й поширена форма викладу в науковій сфері".

Завданнями (метою) роздуму можуть бути такі: 1) повідомити нове, раніше не відоме знання про об'єкт, що досліджують; 2) для того щоб читач (слухач) переконався в достовірності цього знання, показати хід, процес його отримання. Логічні операції висновків (якщо вони здійснені безпомилково) покликані переконати читача в істинності цього знання, сприйняти його за наукове; 3) у логічному висновку розкрити той інструмент, той метод, який може бути використано в подальшому для здобуття нових знань про різні об'єкти, тобто озброїти читача методом дослідження (пізнання).

Роздум завжди слід доводити. Отже, роздум – це спосіб викладу, за допомогою якого передають процес здобуття нового знання й повідомляють саме це знання (його результат) у формі логічного висновку, тобто у формі окремого висновку (повного чи згорнутого) або ланцюга взаємопов'язаних висновків.

Структуру визначають за формою висновків і зв'язком між реченнями, що складають текст.

Доведення – це такий спосіб викладу, за допомогою якого підтверджують (або заперечують) істинність знань людини про світ, який мав характер гіпотез або не перевірених практикою суджень. За допомогою доведення відбувається процес переходу від гіпотетичного, передбачуваного знання про будь-який із матеріальних об'єктів до реального знання про нього. Це логічна операція, яка полягає в тому, що з певної послідовності тверджень, які є завжди істинними, на основі правил для висновків виникає нове істинне твердження. Таким чином, різниця між цими двома операціями полягає в тому, що виведення ґрунтується як на істинних, так і гіпотетичних, а доведення – тільки на істинних твердженнях.

Будь-яке доведення будують як зв'язний текст, який складається з таких обов'язкових компонентів: *тези* (гіпотези, яку треба довести чи заперечити), *аргументів* (підстав, бази доведення: множину суджень, що констатують факти, положення, аксіоми тощо), *демонстрації* (операції висновків, сукупність аргументів) і *висновку*.

Теза – це думка, положення (знання про об'єкт), істинність яку треба довести. **Аргумент** (підстава, привід) – це або: а) думки, істинність яких уже перевірена й доведена, і тому вони можуть лягти в обґрунтування істинності або хибності висловленого положення; б) сукупність фактів, що належать до тези (у тому числі й експериментальних даних), подій, які стають найбільш правильним і передбачуваним доведенням. Спосіб доведення (**демонстрація**) – це той шлях, яким слід доводити істинність (або хибність) тези, спираючись і на вихідні дані.

Теоретична довідка

Наукова композиція, відповідно до будови доведення, може набувати однієї із трьох форм: 1) *індуктивну* (опис бази доведення; сукупність висновків; формулювання тези); 2) *дедуктивну* (формування тези; опис бази доведення; сукупність висновків); 3) *індуктивно-дедуктивну* (короткий виклад тези доведення; опис бази доведення; сукупність висновків; розширений виклад тези доведення).

Наукову композицію може мати як увесь твір, так і його фрагменти. На рівні речень наукову композицію визначають будовою висновку.

Основною вимогою до речення в науковому стилі є вимога місткості, тобто здатності виражати значний за обсягом і складний за змістом матеріал. Речення має бути достатньою мірою цілісним і передавати інформацію не збіднено, а в усій складності залежностей та зв'язків, наявних у позамовній дійсності.

Із метою пов'язування компонентів думки використовують займенники, які своєю роллю в реченні наближаються до сполучників, а іноді до них переходять (як *цей, той, такий*), а також займенникові слова (*даний, відомий, відповідний* та ін.).

Для встановлення різних відношень між однорідними членами ряду у простому реченні використовують парні сполучники типу *не тільки, ... але й; якщо не, ... то; як, ... так* та ін. Зв'язок між компонентами думки, послідовність цих компонентів часто виражають за допомогою вставних слів: *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, з іншого боку, отже, таким чином* та ін. Із цією самою метою вживають конструкції зі словами: *незважаючи на ...; у світлі ...; завдяки ...* та ін.

Узагальнювальні слова в науковій мові, переважно, указують на найближче родове поняття, види якого є об'єктом переліку. Місце узагальнювального слова в науковому стилі – перед однорідним рядом (до того ж, переважно, однорідні члени поєднані безсполучниковим зв'язком). Наприклад: *"Ураховуючи природно-економічні умови, а також напрям розвитку садівництва, усю територію України розподілено на такі **плодові зони**: Полісся, східний Лісостеп, західний Лісостеп, Наддніпрянщина, західний і центральний Степ, Донбас, південний Степ, Прикарпаття, Закарпаття"*.

Різні типи складносурядних та складнопідрядних речень дають надзвичайно багаті можливості для вираження зв'язків між компонентами складного синтаксичного цілого. Така особливість характерна конструкціям наукової мови; у ній використовують найбільшу кількість синтаксичних засобів, якими можна передавати різноманітні логічні відношення.

Складносурядні речення характеризуються тим, що дають змогу зображувати всю багатоманітність явищ дійсності, їхній комплексний характер і взаємозв'язаність, виражаючи, водночас, цілу гаму модальних відтінків.

У науковому стилі ці речення використовують найчастіше тоді, коли є необхідність передати повідомлення, частини якого лежать у тій самій смисловій площині. Наприклад: *Існує тісний зв'язок історії господарства з історичними науками, насамперед із загальною історією, яка певну увагу приділяє й історії економіки, і, своєю чергою, економічна історія не може обійти найважливіші події загальної історії, оскільки зрозуміти економічний розвиток суспільства, не враховуючи ідеології, політики та інших факторів, неможливо.*

Для цього типу складних речень характерні сполучники **і, а, але**, позбавлені будь-яких додаткових відтінків. Ті дуже загальні й широкі відношення, забезпечені сурядним сполучниковим зв'язком, не задовольняють вимог наукового тексту, тому тут спостерігають намагання звузити, уточнити відтінок значення цих відношень, зробити їх однозначними. Вирішують це завдання за рахунок уживання прислівників, часток та різних комплексів сполучникового типу (*і тому, а тому; водночас, а водночас, але водночас* та ін.). Наприклад: *Господарська діяльність підприємства складається з окремих процесів (виробництва й надання послуг, матеріально-технічного забезпечення, реалізації тощо), які здійснюють за допомогою певних господарських ресурсів (основних фондів, матеріалів, коштів), що становлять їхню матеріальну основу, водночас, ці процеси складаються з окремих господарських операцій (купівлі-продажу, витрат предметів праці, нарахування заробітної плати тощо), основним змістом яких є зміна у структурі активів і зобов'язань підприємства, а також зміна однієї їхньої форми на іншу.*

Складнопідрядні речення в науковому стилі характеризуються досить високим ступенем стандартизації (склад службових слів обмежений, кількість типів речень уніфікована й закріплена за певними текстовими ситуаціями). Так, причиново-наслідкові зв'язки здійснюються конструкціями зі сполучниками *оскільки, бо, тому що, через те що*; у математичних текстах стабільними є конструкції зі сполучниками *нехай – тоді* тощо. Наприклад: **Оскільки** *кожна господарська операція стосується як мінімум двох об'єктів обліку, то методом відображення цих операцій в обліку слугує подвійний запис. Тобто рахунки й подвійний запис використовують, із метою поточного групування даних про об'єкти бухгалтерського обліку.*

Зв'язки між простими реченнями в межах складного синтаксичного цілого, переважно, сполучникові, а склад сполучників більш різноманітний, ніж в інших стилях мови (ось деякі з них: *через те що, завдяки тому що, між тим як, після того як, як тільки, перш ніж* та ін.). Простежено тут таку залежність: чим частіше трапляється в тексті певний тип речення, тим сильніше діє традиція в доборі сполучника чи сполучуваного слова, тим обмеженіші можливості вибору. І навпаки, якщо якийсь тип речення використовують рідко, то й сполучники в ньому можуть бути найрізноманітніші. У науковому стилі перевагу віддають тим типам підрядних речень, які містять відносні слова, бо вони уточнюють відносини між частинами складного цілого. Так, поширеною означальною конструкцією в науковому стилі

мови є підрядне означальне зі сполучником *який*. Наприклад: *Кожну відображену в бухгалтерському обліку операцію має бути попередньо зареєстровано в документах, які є єдиним джерелом даних бухгалтерського обліку. Основою первинного відображення об'єктів бухгалтерського обліку є документація, яка дає змогу організувати суцільне й безперервне спостереження за кругообігом коштів.*

Важливу композиційну роль у науковому стилі відіграють **питальні конструкції**. За запитанням, звичайно, іде розгорнута відповідь; інколи це цілий абзац. Буває, що з останнього речення цього абзацу-відповіді виникає нове запитання, до якого приєднується новий абзац-відповідь (дуже широко цей спосіб синтаксичної організації матеріалу застосовують у мові підручників, посібників, лекцій). Наприклад: *"Чи можна сказати, що продуктивні сили дають вичерпну характеристику виробництва? Ми могли б сказати це, якби кожна людина самостійно й незалежно від інших виробляла необхідні продукти...".* Цей абзац закінчується реченням: *"І засоби праці, і виробничий досвід, і продукти праці – результат спільної діяльності людей, у процесі якої вони неминуче вступають між собою у виробничі відносини"*. Наступний абзац починається запитанням: *"Що ж становлять виробничі відносини?"*.

Загалом у логізованій, інтелектуальній мові використовують не ті структури, які відображають готовий стан речей, а ті, у яких більше елементів інтерпретації дійсності. Тому серед сурядних вибирають не єднальні й протиставні, а наслідкові конструкції, а в підрядних – переважно, причинові й наслідкові.

8.4. Поняття про писемну форму наукової мови

Для українського мовлення характерні дві форми існування – усна й писемна. Вони однаково поширені та важливі для суспільства, обом їм властиві основні лексичні та граматичні норми, проте кожна з них має і свої специфічні особливості.

Усне мовлення – це така форма реалізації мови, яка виражається за допомогою звуків, становить процес говоріння. За походженням усне мовлення – первинна форма існування мови.

Усна форма літературної мови обслуговує потреби спілкування людей у суспільстві, які безпосередньо пов'язані між собою. Кількість учасників усного спілкування обмежена. Інтонація, жести, міміка, умови, у яких відбувається розмова, сприяють розумінню усної мови.

Писемне мовлення – мовлення, зафіксоване на папері. Воно є вторинною формою існування мови й розраховане на зорове сприймання. Писемна форма літературної мови обслуговує різноманітні потреби народу в галузі науки, художньої літератури, політики, державної й господарської діяльності тощо. Вона розрахована на спілкування з необмеженою кількістю людей. Автор і той, кому призначено написане, не спілкуються безпосередньо між собою. Проте писемна форма мови передає інформацію в часі та просторі, що сприяє прогресу суспільства. Усі ці чинники й зумовлюють значно вищі вимоги до організації писемної мови, ніж до усної.

У писемному мовленні використовують повні речення, а в усному, що звичайно становить діалог, поширені неповні речення. В усному мовленні висловлена думка часто стає зрозумілою з одного натяку й розгорнутого оформлення не потребує. А писемному властиві разом із простими реченнями і складні, що допомагають оформити складну думку й передати її тому, хто відсутній.

Писемне мовлення для ділових людей, науковців – важливий елемент, бо саме через ділову документацію, листування, наукові праці встановлюють ділові контакти, описують професійні процеси, доводять до відома читача наукові ідеї, погляди.

Зверніть увагу!

Писемне мовлення відрізняється від усного такими особливостями:

- 1) його фіксують графічними знаками (в основному літерами, рідше рисунками, схемами, таблицями);
- 2) воно завжди вторинне та спирається на усне мовлення;
- 3) має форму в основному монологічну;
- 4) пов'язане з попереднім обдумуванням;
- 5) характеризується більшою регламентацією мовних засобів, точнішим добром відповідної лексики;
- 6) чітко підпорядковується стилю й типу мовлення;
- 7) у ньому є повний і ґрунтовний виклад думок;
- 8) редагування думки та форми її вираження;
- 9) самоаналіз написаного.

Писемне мовлення визначено як загальною культурою суспільства, так і культурою кожного його члена зокрема. Воно є відображенням культури етичної й культури усного мовлення.

Запам'ятайте!

Культура мови – це рівень володіння нормами усної й писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів, залежно від мети й обставин спілкування.

Одним із різновидів культури мови є наукова мова.

Культура наукової мови – нормативне застосування наукової мови в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, високий рівень мовнокомунікативної культури. Основою наукової мови є літературна мова, на її специфіці позначаються результати досліджень різних галузей науки.

Мова науки, або мова наукового стилю викладу, наукова (спеціальна) мова, виконує когнітивну, комунікативну функції та слугує для задоволення соціальних, гносеологічних, комунікативно-прагматичних потреб особистості й соціуму. Лексику мови різних наук становлять загальнонаукові слова, стійкі словосполучення, терміни, невербальні знаки (символи, піктограми тощо), словотвірна підсистема, відповідні синтаксичні конструкції. Складником мови науки є науковий стиль.

Культура наукової мови охоплює нормативний, комунікативний, етичний аспекти. Нормативний аспект передбачає знання літературних норм і вміння застосовувати їх у науковому мовленні. Комунікативний – пропонує відбір мовних засобів, які якнайкраще виконують завдання наукового спілкування. Дотримання норм поведінки, повага до учасників спілкування, доброзичливість, тактовність становлять етичний аспект наукової мови.

Опанування наукової української мови є однією з важливих передумов підготовки досконалого наукового тексту, успішної презентації результатів наукового дослідження.

8.5. Письмові роботи наукового стилю

У закладі вищої освіти студенти виконують різноманітні види письмових робіт наукового характеру. Це реферати, курсові та дипломні роботи, наукові статті, рецензії тощо.

Реферат – одна з поширених форм наукової роботи, над якою доводиться працювати й учням, і студентам, і викладачам, і серйозним ученим.

Будь-яка праця науково-дослідницького характеру може охоплювати реферативну частину, яка містить критичний огляд наукової літератури, виклад змісту концепцій та їхній аналіз тощо. Така реферативна частина обов'язково є в курсових і дипломних роботах. Головна вимога до неї – не вдаватися до плагіату, тобто не видавати чийсь думки, міркування, висновки за свої. Тому в реферативних частинах роботи слід зазначити авторів концепцій, робити точні посилання тощо.

Реферат може існувати і як окрема робота, що становить стислий виклад книги чи іншого першоджерела, із метою фіксування інформації.

Є різні види рефератів. За кількістю реферованих першоджерел виділяють реферати *монографічні*, які складають за однією працею, та *оглядові*, які передають зміст кількох праць на одну тему. За повнотою викладу реферати бувають *інформативні* (реферати-конспекти), які в узагальненому вигляді подають усі основні положення праці, ілюстративний матеріал, а також найважливішу аргументацію, та *індикативні* (реферати-резюме), у які не включають другорядні відомості, а передають лише найважливіше.

За укладачами реферати розподіляють на реферати, *складені авторами* (наприклад, автореферати дисертацій, дипломних робіт), і реферати, *складені неавторами* (укладачами їх можуть бути спеціалісти із зазначеної галузі знань).

Реферат може бути не лише джерелом інформації про нову літературу, а й самостійним різновидом навчальної роботи у школі чи виші. Це може бути письмова робота або зроблена за нею доповідь. У такому випадку слід визначити тему, яку студент розкриває на основі вивчення кількох наукових праць. Пишучи реферат, автор аналізує зміст цих праць, що дає змогу знайти всю інформацію щодо обраної теми й систематизувати її, передати матеріал у повному обсязі та, водночас, не дублювати загальновідомої інформації, яка заважає зосередитися на головному (історія питання; посилання, за винятком тих, які є предметом обговорення в рефераті або необхідні для встановлення пріоритету). Слід сконцентрувати увагу на тому, що є новим у реферованих джерелах.

Як і більшість наукових текстів, реферат складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаної літератури. У *вступі* необхідно прокоментувати тему реферату: визначити її місце у проблематиці науки, обґрунтувати актуальність, сформулювати мету роботи.

В *основній частині* викладають головні положення теми, вилучені із про-реферованих праць. Слід прагнути до якомога повнішого розкриття теми, опису різних її аспектів. У *висновках* роблять короткий підсумок, указують напрями практичного застосування описаної інформації.

Курсова робота становить закінчене наукове дослідження, яке, на відміну від реферату, відрізняється самостійністю та містить елемент наукової новизни. Окрім ознайомлення з науковою літературою, курсова робота передбачає збирання матеріалу для дослідження, спостереження над ним, оброблення результатів спостережень, їхній опис, виявлення певних зв'язків між предметами та явищами, пояснення цих зв'язків. За обсягом це невелика робота, здебільшого 30 – 40 сторінок рукописного тексту. У курсовій роботі досліджують окрему вузьку проблему, яка не дістала повного висвітлення в науковій літературі або була досліджена на іншому матеріалі. Недостатня вивченість проблеми забезпечує її актуальність, а також надає студентові можливість самостійного пошуку. Під час виконання курсової роботи студент має вивчити наукову літературу, розглянути та оцінити наукові концепції, визначити своє ставлення до них.

Курсова робота, як і більшість наукових праць, складається з таких частин: *вступ, основна частина, висновки, список наукової літератури*. У роботах, переважно з мовознавства та літературознавства, може бути список використаних джерел (художня література, словники). У курсових роботах можливий додаток (таблиці, схеми, списки слів тощо). Зміст частин курсової роботи в загальному вигляді той самий, що й у дипломних роботах.

Написання **дипломної роботи** та її захист – це заключний і найбільш відповідальний етап на шляху підготовки майбутнього фахівця, остаточний підсумок його навчання у виші.

Дипломна робота становить закінчене самостійно проведене наукове дослідження, яке відрізняється науковою новизною та має практичне значення. *Тема* дипломної роботи має бути актуальною, відповідати сучасному стану вивченості тієї чи тієї проблеми, а також відкрити для студента можливості самостійного наукового пошуку. Дипломну роботу виконують під керівництвом кваліфікованого викладача, який консультує студента, допомагає скласти план роботи, орієнтує його в наукових концепціях, напрямках та методиці дослідження.

Велике значення для успішного виконання дипломної роботи має вибір теми. Як показує досвід, більш глибокими є дослідження, розпочаті студентами ще на початкових курсах. Найкращим є варіант, коли проблематика курсової роботи знаходить своє продовження в дипломному дослідженні. Отже, студентів ще на першому курсі варто визначити свої наукові зацікавлення. А для цього треба бути активним у науковій діяльності: знайомитися з науковою літературою, працювати в гуртках, лабораторії, брати участь у наукових конференціях, консультуватися з викладачами.

Після обрання теми потрібно опрацювати наукову літературу, де розглянуто питання, пов'язані з темою. Це дасть змогу скласти попередній план дипломної роботи, сформулювати її мету та завдання. Після цього здійснюють цілеспрямований відбір матеріалу та визначають напрями його дослідження. Одночасно продовжують ґрунтовно вивчати наукову літературу, особливо праці, що висвітлюють вузькоспеціальні питання. Поступово слід накопичувати матеріал, з'ясовувати можливості його систематизації.

Досліджуваний матеріал треба виписувати на картки так, щоб одна картка містила одну одиницю дослідження або один показник із дослідження. Таким чином записаний матеріал можна наочно класифікувати, поєднувати з картками, на яких зроблено виписки тощо. Доцільно організована робота полегшує процес дослідження, дає змогу зекономити час.

Під час спостережень над досліджуваним матеріалом та опрацювання наукової літератури у студента з'являються власні думки, можливі несподівані результати, виникають і запитання. Усе це слід обов'язково записувати й розглядати як робочі матеріали до дипломної роботи.

Досить складним у дипломній роботі є етап написання тексту. Поширений недолік – це непослідовність опису, порушення логіки викладу. Робота повинна мати добре продуману систему тверджень, доведення яких становить більшу частину змісту. Ці твердження студент підкріплює посиланнями на опубліковані праці або, навпаки, висловлює міркування, які можуть суперечити усталеним поглядам, аргументуючи свою думку. Письмовий виклад цих міркувань і тверджень потребує від студента відповідної мовної підготовки, уміння логічно, точно, стисло та граматично правильно передати зміст.

Особливу увагу слід звернути на термінологію, якою оперує досліджувана галузь науки. Важливо вживати терміни, відповідно до їхнього значення. Помилковою є думка, що значна кількість термінів у роботі підвищує рівень науковості. Термінів має бути стільки, скільки необхідно для повного викладу та забезпечення його точності. У процесі дослідження слід визначити для себе обсяг того термінологічного апарату, який є достатнім для роботи. Перенасиченість роботи термінами є такою ж вадою, як і їхня недостатність.

Обсяг дипломної роботи суворо не регламентовано. Звичайно, він становить: із гуманітарних дисциплін – 70 – 100 сторінок друкарського тексту; із точних наук – обсяг може бути меншим. Структура дипломної роботи така: *титульний аркуш, зміст, вступ, основна частина, висновки, список використаної літератури*, а також у разі потреби – *додатки*. Рекомендують дотримуватися таких пропорцій між частинами дипломної роботи: вступ – до 10 %, основна частина – 80 – 85 %, висновки – 5 – 10 % обсягу тексту.

Вступ допомагає розкрити задум роботи, визначити місце теми у проблематиці відповідної галузі знань. У вступі слід обґрунтувати актуальність обраної теми, зробити короткий огляд літератури чи аналіз наукових концепцій, точно сформулювати мету та завдання роботи, зазначити методи дослідження.

Основна частина роботи складається з кількох розділів. У ній здійснюють опис досліджуваного матеріалу, з огляду на мету та завдання роботи, з'ясовують закономірності існування, розвитку чи функціонування явищ, що стали об'єктом дослідження. Ці закономірності ілюструють прикладами, наводять систему аргументації тверджень.

У **висновках** підсумовують визначені результати. Це має бути синтез усього матеріалу дипломної роботи, у висновках автор має піднятися на новий рівень узагальнення. Висновки мають бути обґрунтованими й не суперечити загальному розвиткові міркувань автора.

Список використаної літератури вміщують у кінці роботи. До нього обов'язково додають цитовані та згадувані в дипломній роботі джерела, а також ті видання, із якими дипломник ознайомився і які стосуються теми роботи.

У **додаток** можуть бути вміщені таблиці, схеми; список досліджених об'єктів, якщо він становить окрему наукову цінність; розрахунки тощо.

Ці рекомендації є загальними для дипломних робіт з усіх дисциплін. Звичайно, роботи з окремої галузі знань мають свою специфіку, яку виявляють й у самому процесі дослідження, і змісті роботи та особливостях її оформлення.

Під час навчання у виші та подальшій професійній діяльності студент і дипломований фахівець можуть займатися серйозною науковою роботою, результати якої знайдуть своє втілення в *науковій статті*.

Наукова стаття – це найбільш поширений жанр наукового стилю мовлення. Вона становить невелику за обсягом письмову роботу (10 – 15 сторінок машинопису), у якій розглядають, переважно, одну наукову проблему. Наукова стаття – це обов'язково оригінальне дослідження, яке містить нову інформацію щодо зазначеної проблеми. Це може бути аналіз ще ніде не описаного матеріалу, розгляд відомого матеріалу в іншому аспекті або міркування автора щодо тих чи тих питань науки. Наукова стаття може містити невелику реферативну частину, якщо йдеться про стан вивчення проблеми.

Написання наукової статті можливе за умови глибокої компетентності автора у відповідній галузі знань. Крім того, автор має усвідомлювати значущість свого дослідження й необхідність в ознайомленні з ним відповідного кола фахівців. Автор є відповідальним за достовірність інформації, її оригінальність, об'єктивність своїх оцінок. Крім морально-етичного чинника, тут відіграє свою роль ще й те, що опублікована стаття може стати джерелом інформації для інших дослідників, отже, ця інформація має відзначатися науковою новизною.

Наукова стаття потребує від автора всебічного вивчення та осмислення конкретних наукових положень, унаслідок чого він їх або схвалює, або заперечує. Тому наукова стаття здебільшого буває не випадковою, а є фрагментом глибокої й системної наукової роботи.

Композиція наукової статті значною мірою залежить від галузі науки та тих традицій опису дослідження, що в ній склалися. Але є такі структурні елементи, які необхідні в науковій роботі з будь-якої галузі знань. Це *обґрунтування актуальності* наукового дослідження; *визначення об'єкта*, що його аналізують, та *методів дослідження*; *опис процесу дослідження* (можливе висунення гіпотези); *опис результатів* (доведення чи спростування гіпотези); *формулювання висновків*.

Беручи до уваги невеликий обсяг статті, автор має чітко визначити об'єкт дослідження та систему завдань і, якщо є потреба, обмежити їх.

Якщо опис об'єкта та його аналіз займають надто багато місця, то краще частину матеріалу залишити для іншої статті.

Матеріали наукового дослідження можуть бути покладені в основу наукової доповіді, яка може бути прочитана на будь-якому зібранні фахівців – науковій конференції, симпозіумі, семінарі тощо.

Текст наукової доповіді – це особливий жанр писемного мовлення. Специфіку його обумовлено тим, що доповідь – це різновид усного мовлення, отже, складаючи текст, треба враховувати, що сприймання на слух має свої особливості. Текст потрібно чітко розподілити на частини, що відображають логіку міркування. Речення мають бути прозорі за будовою – прості або складні з невеликою кількістю частин (не більше від 2 – 3 одиниць). Краще не зловживати дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами. Без зайвої потреби не варто загроможувати речення однорідними членами. У текст наукової доповіді, переважно, не вводять громіздкі переліки позицій, оскільки слухачеві досить важко втримати їх у пам'яті. Ілюстративний матеріал добирають з урахуванням можливостей його сприймання. Цифрові дані, якщо це не на шкоду змістові, краще подавати не в абсолютних, а у відносних вимірах (відсотках, порівняльних величинах тощо). Складаючи текст доповіді, слід також продумати, які засоби активізації аудиторії та підтримання контакту з нею можна використати.

Окремим різновидом писемних робіт є **тези наукової доповіді**. Поширеною є практика, коли до наукової конференції готують наукову доповідь, а публікують лише тези цієї доповіді. Отже, *тези* – це не тільки спосіб опрацювання книги, а й особливий жанр наукового твору. У процесі складання тез доповіді, слід визначити найважливіші її положення, висновки, результати дослідження. Зважаючи на невеликий обсяг тез, ці положення мають бути сформульовані стисло, чітко і, водночас, вони повинні якомога повніше відображати зміст. Тези можуть мати загальноприйнятну композицію: вступ, основну частину, висновок, а також можуть бути складені як перелік основних положень. У тезах здебільшого відсутній ілюстративний матеріал, цифрові дані, таблиці, цитування тощо. Між окремими положеннями не обов'язкові текстові переходи, елементи міжфразового зв'язку, але ці положення мають відображати логіку дослідження, хід міркувань автора. Таку вимогу зумовлено тим, що головна мета, із якою публікують тези, ще до прочитання наукової доповіді в загальному

вигляді ознайомити слухачів з авторською концепцією чи особливостями дослідження. Тому тези доповідей, переважно, готують і видають до початку наукової конференції.

У науковій та навчальній роботі досить часто виникає потреба написати рецензію. **Рецензія** – це відгук, критична оцінка того чи того різновиду творчої роботи: наукової праці, художнього твору, вистави, кінофільму тощо. Рецензії доводиться писати науковцям, студентам, критикам, фахівцям із будь-якої галузі науки чи виробництва. Звичайно, за рецензування має братися лише той, хто достатньо глибоко обізнаний із проблематикою рецензованого твору та спроможний дати йому об'єктивну оцінку.

Варто зважати на вимоги до композиції відгуку. Спочатку зазначають актуальність теми чи проблеми, яка є предметом рецензованого твору ("У роботі розглядають питання...", "Роботу присвячено аналізу... тощо). Визначають також коло проблем, до яких належить розглядуване в роботі питання або його місце в певній науковій системі. Важливим елементом рецензії є визначення актуальності теми, її важливості для науки, виробництва чи інших сфер життя. У багатьох випадках актуальність теми не тільки констатують, а ще й обґрунтовують. Далі в рецензії міститься стислий виклад змісту роботи або окремих її питань. Такий виклад має бути аналітичним, спрямованим на те, щоб виявити найцінніші здобутки роботи та, водночас, визначити спірні моменти, можливість альтернативних рішень, недоліки. У цій частині рецензії можливі й елементи полеміки рецензента з автором, зокрема, у значних за обсягом рецензіях, наприклад, на дисертацію. Недоліки роботи можуть бути вказані в цій аналітичній частині рецензії або перелічені окремо, якщо є необхідність чітко їх назвати. Слід звернути увагу на те, що недоліки роботи мають бути сформульовані точно й обов'язково в коректній формі. Після цього в рецензії дають загальну оцінку роботи ("*Робота відповідає вимогам...*", "*Дослідження проведено на належному рівні...*", "*Робота заслуговує високої оцінки...*", "*Робота потребує доопрацювання...*" тощо).

Таким чином, письмові роботи, які виконують у середній і вищій школі, можуть мати як навчальний характер, так і бути виконані на рівні самостійного наукового дослідження. В обох випадках вони потребують від виконавця не тільки глибоких фахових знань, а й відповідної мовної

підготовки та практичних навичок, необхідних для письмового закріплення результатів наукової діяльності.

Професійна комунікація

Відгук поборює відзив

У сучасній українській літературній мові значення "критична оцінка, стаття про якусь книгу, спектакль, концерт та ін." передають слова **відгук**, **відзив**, **рецензія**. Помітно, що між собою конкурують іменники **відгук** і **відзив**. Варто зазначити, що останнім часом **відгук** поборює **відзив** [10, с. 38].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **з точки зору** чи **з погляду** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).
2. Змодельуйте мовленнєву ситуацію вітання і проведіть комунікативну гру:
 - а) вітання з директором фірми, де ви працюєте;
 - б) вітання з колегами, які прибули у відрядження до вашої фірми;
 - в) вітання з особами, що приїхали перевіряти ділову документацію.

Наукова робота має бути правильно оформлена. Правильність оформлення стосується рубрикації, опису бібліографічного апарату, способів уведення ілюстративного матеріалу (схеми, таблиці, рисунки, алгоритми, графіки тощо), дотримання стандартних розмірів (поля, кількість рядків на аркуші, кількість знаків у рядку тощо). Подібну інформацію може дати будь-яка добре оформлена книга, якщо ретельно проаналізувати способи її оформлення.

Існує система стандартів на оформлення посилань та списку літератури. Слід розглянути ці правила.

У наукових роботах використовують два види **посилань** – внутрішньотекстові та підрядкові.

Внутрішньотекстові посилання прості в оформленні, займають мало місця, однак у цьому випадку цитата відірвана від вихідних даних джерела, поміщеного в загальному бібліографічному списку в кінці роботи. Застосувати їх краще, коли в роботі значна кількість цитат. Внутрішньотекстове посилання слід наводитися відразу за цитатою: у квадратних дужках указують номер бібліографічної позиції цитованого видання за списком використаної літератури, якщо потрібно; номер тому та сторінку.

Підрядкові посилання наводять унизу, під основним текстом і відділяють від нього горизонтальною лінією. Вони більш складні в оформленні, але зручні під час читання роботи. Посилання позначають цифрами, нумерація посилань може бути наскрізною для всієї роботи, а також посторінковою. У підрядкових посиланнях наводять тільки основні елементи бібліографічного опису цитованого джерела.

У кінці наукової роботи потрібно оформити **список використаної літератури**, або **бібліографію**. У більшості випадків порядок розміщення джерел – алфавітний. Якщо автор із певних причин вважає за доцільне дотримуватися іншого порядку (систематичного, тематичного, хронологічного), це має бути обумовлено в роботі. Літературу іноземними мовами розміщують в алфавітному порядку після повного списку вітчизняних видань. Кожне джерело має свій порядковий номер, увесь список літератури має єдину наскрізну нумерацію.

Бібліографічний опис джерела складається з кількох розміщених у певній послідовності елементів. Існують відмінності в оформленні бібліографічного опису книги та складової частини книги, збірника, періодичного видання тощо (наприклад, статті).

У повному бібліографічному описі **книги** такими елементами є прізвище та ініціали автора (авторів), назва книги, місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Інколи можуть опускатися назва видавництва та кількість сторінок. Між елементами опису ставлять загальноприйняті умовні розділові знаки.

Приклад повного бібліографічного опису книги.

Чухно А. А. Основи економічної теорії / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко. – Київ : Вища шк., 2001. – 606 с.

У бібліографічному описі **статті** містяться такі елементи: прізвище та ініціали автора (авторів), назва статті, назва збірника, журналу, газети, іншого видання, рік видання, номер (випуск), сторінки.

Приклади бібліографічного опису статей.

Прадід Ю. І. Юридична лінгвістика як наука і навчальна дисципліна / Ю. І. Прадід // Право України. – 2002. – № 7. – С. 106–109.

Гайдук А. Б. Основні напрямки розвитку туристичного ринку в Карпатському регіоні / А. Б. Гайдук // Менеджмент та підприємство в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – 1999. – № 5. – С. 7–9.

Дотримання загальноприйнятих правил оформлення бібліографічного апарату свідчить про високий мовно-культурний рівень автора та якість наукової роботи.

8.6. Компресія як форма опрацювання наукового тексту

Якість писемного мовлення (передавання інформації в писемній формі за законами раціональної та ефективної організації мисленнєво-мовленнєвого процесу) безпосередньо залежить від сформованості психологічних механізмів *осмислення (усвідомлення), випереджувального синтезу та пам'яті*.

Навчитися оптимально організовувати та скеровувати свою мисленнєво-мовленнєву діяльність під час роботи з писемним чи усним джерелом наукової інформації з подальшим її узагальненням та "згортанням" (компресією) до рівня плану, конспекту, анотації, реферату, тез можна, дотримуючись певних правил.

Щоб скласти якісний **план**, слід пам'ятати, що існують такі види планів: *номінативний* (складається з називних речень), *питальний* (формулюють запитання до головної інформації кожного фрагмента тексту), *тезовий*.

Перш ніж розпочати складання плану, слід прочитати заголовок і спрогнозувати проблему тексту. Пам'ятайте: початок і кінець абзаців у науковому тексті – це найбільш інформативні місця; інші речення тільки розкривають, деталізують, обґрунтовують, конкретизують головну думку або є сполучними елементами. Читайте уважно увесь текст, працюючи над кожним абзацем і визначаючи опорні (ключові) слова, словосполучення та речення, тобто ті, що містять основну інформацію. Потім прочитайте текст ще раз і розподіліть його на структурно-змістові частини (фрагменти). Структурно-змістова частина може бути еквівалентною абзацу, кільком абзацам, частині абзацу, окремому реченню.

Наступний етап – вилучіть основну інформацію з кожного фрагмента тексту. Сформулюйте запитання до головної інформації кожного фрагмента тексту. Запишіть запитання, які виявляють проблематику тексту, за тим порядком, що відповідає логіці тексту, – і ви будете мати орієнтовний питальний план тексту. Перевірте, чи пов'язане кожне наступне запитання з попереднім. У разі потреби уточніть його – і будете мати остаточний варіант *питального плану* тексту. Сформулюйте відповіді на всі запитання плану – і ви будете мати варіант *тезового плану* тексту. Тези –

це не план і не сам виклад тексту, а його стисло сформульовані положення, твердження, ідеї; зв'язок між тезами – лише логічний. Складаючи тези, орієнтуйтеся на те, що тезовий план найчастіше містить 5 – 6 тез; 1 – вступна теза; 2 – 4 (5) – основний тезовий зміст джерела; 5 (6) – заключна теза.

Трансформуючи двоскладні (є склад підмета та склад присудка) речення тезового плану в односкладні номінативні (є склад підмета), будете мати *номінативний план*. У номінативних (називних) реченнях головний член (підмет) виражено іменником або субстантивованою частиною мови (прикметником, дієприкметником) тільки у формі називного відмінка.

Наступний етап – редагування плану. Перевірте: а) чи всі пункти плану є рівнозначними за обсягом думки. Якщо один із пунктів плану є більшим за обсягом, розподіліть його ще на кілька пунктів. Пункти з меншим обсягом думки об'єднайте так, щоб вони були майже рівнозначні за обсягом; б) чи всі головні проблеми тексту джерела відображено у плані. Якщо вважаєте за необхідне виокремити додаткову інформацію, оформіть її у вигляді пункту плану – і будете мати *складний (докладний, деталізований, розгорнутий) план*; в) чи відповідає логіка плану логіці тексту джерела; г) чи немає граматичних, стилістичних та інших мовних помилок. Цінність плану полягає в тому, що він допомагає найбільш стисло відтворити в пам'яті зміст наукового джерела, зосереджуючи увагу лише на найголовнішій, найсуттєвішій його інформації.

Конспектування наукового тексту – складний мисленнєво-мовленнєвий процес, мета якого – глибоко осмислити інформацію й подати її адекватно, точно, стисло та у зручній для подальшого використання письмовій формі конспекту. Це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Конспекти бувають стислі та докладні (розгорнуті, деталізовані). *Стислий* конспект передає в узагальненому вигляді найсуттєвішу інформацію тексту, а *докладний (розгорнутий)* конспект містить також відомості, які конкретизують, мотивують, деталізують основні положення тексту у вигляді доведень, пояснень, аргументів, ілюстрацій тощо. Читаючи вперше текст, визначте основну інформацію абзаців, ключові слова, словосполучення, речення. Потім розподіліть текст на структурно-змістові частини, зазначте в кожному фрагменті головну й неголовну (додаткову) інформацію, здійсніть прийоми концентрації змісту та мовних засобів тексту. Для цього: 1) визначте й розмежуйте в обраний спосіб

ту інформацію, яку будете передавати дослівними формулюваннями з тексту, і ту, що трансформуєте у скорочений варіант; 2) об'єднайте прості речення у складні; 3) коректно спростіть складні (довгі) конструкції; 4) вилучіть із речень дієприкметникові та дієприслівникові звороти; 5) вилучіть речення з надлишковою інформацією, а також побіжні висловлювання та міркування; 6) передайте інформацію (де це є можливим і доцільним) у вигляді таблиць, діаграм, схем, графіків.

Логічно об'єднавши відібраний і трансформований матеріал (за допомогою різних засобів організації зв'язного тексту), запишіть його й переконайтеся, що підготували саме конспект. Під час конспектування доцільно скористатися скороченим записом слів. Можна зазначити в конспекті основну, найважливішу інформацію, використовуючи такі прийоми, як *підкреслення* (у тому числі різними кольорами), *позначки* (окличні й питальні знаки) на полях тощо. Доречним буде й самоконтроль, з'ясувавши: чи всю головну інформацію тексту-джерела відображено в конспекті; чи є логічним за побудовою конспект; чи абсолютно точно наведено цитати, цифрові та фактичні дані; чи є нормативним за мовним оформленням текст (відсутні орфографічні, лексичні, граматичні та стилістичні помилки). Під час конспектування доцільно використовувати достатні поля в зошиті для фіксації власної думки щодо прочитаного, певних позначок, подальших міркувань, запитань, зауважень.

Реферування – це такий складний процес аналітико-синтетичного перероблення наукового джерела (або джерел), результатом якого стає *реферат* (нім. *referat*, від лат. *refero* – доповідаю) – короткий виклад (в усній або писемній формі) наукової праці, учення, змісту джерела (або джерел) із зазначенням характеру, методики, результатів дослідження та збереженням його мовно-стилістичних особливостей.

Реферат як самостійний і поширений жанр наукової літератури, окрім загальних закономірностей наукового стилю, має особливості, характерні саме для нього (на відміну від інших жанрів цього стилю), що зумовлено функцією реферату, його інформативним призначенням.

Сутність реферату – це короткий виклад (за умови достатності інформативної повноти) основного змісту джерела (джерел), повідомлення нової проблемної інформації, що міститься в ньому, або доповідь за темою, підготовлена в результаті самостійного опрацювання кількох джерел. Композиційно текст реферату, переважно, складається із трьох логічно пов'язаних частин: вступної, основної (описової), заключної.

Зверніть увагу!

Алгоритм написання реферату

1. Визначення мети й особливостей реферату.
 2. Формулювання чітко й точно теми реферату, усвідомивши межі теми, із якої будуть добирати та узагальнювати наукову інформацію.
 3. Опрацювання оглядовим читанням відібраних наукових джерел і визначення з-поміж них базового за змістом, тобто того, у якому тему розкрито найглибше та найповніше.
 4. Опрацювання реферативним читанням (спочатку ознайомчо-пошуковим, а потім суцільним) базового джерела, звертаючи увагу на курсив.
 5. Складання плану базового джерела.
 6. Читання всіх джерел (по черзі) і знаходження в кожному нову (відповідно до базового джерела) інформацію за темою оглядового реферату.
 7. Деталізація плану базового джерела пунктами й підпунктами (дає можливість скласти загальний план кількох наукових джерел за визначеною темою, тобто план реферату-огляду).
 8. Систематизація відібраного матеріалу, відповідно до загального плану реферату та його структурної схеми.
 9. Зіставлення наукової позиції авторів статей (спільне, подібне, відмінне), застосовані ними методи дослідження, визначені результати, висновки.
 10. Використання різних видів мовних трансформацій (перефразування, узагальнення, абстрагування тощо) і лексичних засобів організації зв'язного тексту та підготовка письмового реферату.
- Наприклад, *Колективна монографія складається із семи розділів і присвячена аналізу (чого?)... Висвітлюючи (які?) ... питання, автори підкреслюють (що?)... Актуальне питання (про що?) ... досліджено комплексно, а саме: ... Автори залучають додаткові матеріали (про що?) ... Також побіжно вирішують такі актуальні питання, як (що?) ...*

Анотація – це коротка, стисла характеристика змісту книги, статті тощо. Вона не розкриває змісту наукового джерела, а лише інформує про наявність наукового джерела певного змісту та характеру.

Сутність і призначення анотації полягають у тому, що вона відповідає на запитання, про що йдеться в цьому джерелі. Отже, анотація дає змогу користувачеві скласти достатнє й об'єктивне попереднє уявлення про незнайому для нього наукову публікацію й таким чином допомагає в пошуку, відборі та систематизації необхідної інформації.

Анотація обов'язково складається із двох частин: *бібліографічного опису* (вихідні дані джерела, відповідно до чинних стандартів) і *власне тексту*.

Характерною особливістю змісту анотації є те, що в ній обов'язково зазначають, що нового дає анотоване наукове джерело, порівняно з іншими,

близькими до нього тематикою й цільовим призначенням; чим відрізняється це видання від попередніх.

Щоб вилучити з наукового джерела основну й нову інформацію і сформулювати та правильно оформити її в жанрі анотації, необхідно мати як достатні знання у відповідній галузі, так і сформовані навички й уміння складати анотації.

Процес анотування наукового джерела має відповідати певним вимогам. Композиція анотації має бути внутрішньо логічною й може відрізнятися від композиції анотованого джерела; відбір відомостей для анотації, їхнє формулювання та розташування залежить від змісту й характеру анотованого джерела, від призначення анотації та її адресата; мова анотації має бути науковою, нормативною, лаконічною, ясною, простою, без довгих і занадто складних речень; загальний обсяг анотації не має перевищувати 500 друкованих знаків і лише у виняткових випадках може сягати 800 – 1 000 друкованих знаків.

Зверніть увагу!

Алгоритм анотування наукового джерела

1. Ознайомлення з вихідними даними наукового джерела (назва, жанр наукової продукції, автор, рік і місце видання, структура, обсяг, ілюстрації тощо).
2. Читання тексту з усвідомленням його загального змісту.
3. Визначення логічного суб'єкта (того, про що розповідають у тексті) і логічного предиката (того, що про це говорять).
4. З'ясування актуальності й адресата джерела (статті, книги тощо).
5. Аналіз структури тексту (книги), визначаючи вступну, основну та заключну частини.
6. Визначення головної інформації основної частини тексту, відповідаючи для цього на такі запитання:
 - Які проблеми висвітлюють?
 - Що констатує автор?
 - Як розглядають і вирішують сформульовані проблеми?
 - Яких висновків доходить автор?
7. Оформлення письмового тексту анотації з використанням необхідних лексико-граматичних конструкцій.
8. Здійснення самоконтролю за виконаною роботою.
9. Редагування тексту анотації, зіставивши його з науковим джерелом і перевіривши за правописними нормами, структурною організацією й логіко-граматичні зв'язками між реченнями та їхніми частинами.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Перекладіть текст українською мовою. Визначте типові мовні звороти наукового стилю.*

Экономика – важнейший элемент человеческой цивилизации наряду с наукой, культурой, социально-правовыми отношениями и т. д.

Экономическая наука в широком смысле включает целую систему научных дисциплин, изучающих функциональные аспекты развития экономики – финансы, кредит, ценообразование, маркетинг, менеджмент и др.

Еще представитель австрийской экономической школы Карл Менгер (1840 – 1921 гг.) подчеркивал, что экономическое знание дает не одна экономическая наука, а целая сеть самостоятельных экономических дисциплин с особыми задачами, предметами и логическими приемами. Конкретные экономические дисциплины вырабатывают систему правил, необходимых для практической деятельности, и поэтому относятся не к области общей теории, а к искусству хозяйственной практики.

Экономика в узком смысле слова является теоретической и методологической основой всех конкретных экономических наук, и в отличие от них она не просто описывает экономические явления и процессы, а показывает их взаимосвязь и взаимообусловленность.

Экономика – одна из общественных наук, которая наряду с историей, философией, правом, этикой призвана раскрыть определенную часть социальных явлений жизнедеятельности человека.

Завдання 2. *Користуючись словником, доберіть українські відповідники до термінів і термінологічних словосполучень.*

В рассрочку, платёж по векселю, платёжеспособный, платёжеспособный спрос, платёжная ведомость, платёжная расписка, платёжная способность, платёжное завещание платёжное извещение, платёжное поручение, платёжное требование, платёжные средства, платёжный баланс, платёжный оборот, платить в рассрочку, платить вперед, платить наличными, платить по перечислению, платить по частям, заплатить взносы, платить по счёту, платить, уплатить неустойку, уплатить по таксе.

Завдання 3. *Поясніть значення омонімів (економічних і загально-технічних термінів): депо, компанія, купон, лава, ралі. Уведіть їх у речення.*

Завдання 4. Поясніть значення омографів *кредит* і *креді́т*. Утворіть речення із цими термінами.

Завдання 5. Доберіть українські синоніми до запозичених термінів.

Авантаж, акцепт, асоціація, аудит, аукціон, бартер, бізнесмен, брокер, дебет, декларація, декорт, дефіцит, дивіденд, дилер, дотація, експорт, ембарго, емісія, імпорт, інвестиція, індекс, інновація, калькуляція, контрибуція, креді́т, легалізація, маркетинг, менеджмент, оферта, паритет, премія, претензія, преференція, процент, ранг, реєстр, резерв, рейтинг, реквізиція, рекет, рекламація, ремісія, рентабельність, референція, своп, субсидія, шопінг, штраф.

Завдання 6. Доберіть синоніми до українських термінів.

Дохід, витрати, запас, збитки, збут, мито, обіг, перелік, скасування, стягнення, управління.

Завдання 7. Доберіть антоніми до термінів.

Активи, антидемпінгове мито, безстроковий вклад, брутто, векселедавець, відкрита біржа, внутрішній борг, гуртовий покупець, гурт, дебет, зниження ціни, комерційна організація, купівля, неплатоспроможність, пасивний рахунок, підвищення валютного курсу, попит, роздрібний продаж.

Завдання 8. Поясніть значення термінів-паронімів.

Акредитувати – кредитувати, акт – актив, акцесія – акція, база – базис, гонорант – гонорат, економічний – економний, індосант – індосат, інфляція – рефляція, консигнант – консигнатор – консигнація, профіт – профіцит, референція – преференція, споживчий – споживний, трейдер – трейдинг.

Завдання 9. Визначте спосіб творення українських термінів, назовіть словотвірні засоби.

Банкрутство, безробіття, благодійний фонд, благодійництво, боржник, валовий національний продукт, вартість, ВВП, векселетримач, вигодонабувач, використання, викуп, винагорода, виплата, випуск, виторг, витяг, відомість, відшкодування, відтермінування, вклад, власник, внесок, готівка, декларування, добродійність, договір, дохід, заборгованість, залишок, запас, надписувач, надприбуток, національне багатство, НБУ, недоплата, ножиці (порушення співвідношень цін на окремі групи товарів), обіг, облік, ПДВ, ПФУ, собівартість.

Завдання 10. Утворіть форми родового відмінка однини. Наведіть правило, згідно з яким терміни набувають закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*.

Акредитив, баланс, бізнес, білет кредитний, борг, вексель, відсоток, гурт, дебет, делістинг, демпінг, дериватив, дефіцит, документ, договір

постачання, дохід, ексцедент, євроринок, залік, золотий запас, індекс споживчих цін, індосамент, індосант, інкасатор, комісіонер, контроль, концерн, лізинг, ліміт, лістинг, маркетинг, менеджмент, номінал, опціон, платіж, продаж, рахунок, реєстр, рейтинг, рестарт, ринок, свіфт, своп, селенг, сертифікат, страховий ризик, страхувальник, тариф, тендер, термін економічний, термін кредиту, факторинг, фонд, форс-мажор, чек, штраф, ярмарок.

Завдання 11. *Перепишіть, уставляючи на місці крапок потрібну літеру, дефіс чи апостроф у термінах.*

Аген...ство, аж...отаж, банк...гарант, банкр...т, бе...коштовна акція, бізнес...план, брут...о, бу...галтер, б...юджет, б...юро, вексельне дос...є, внутрішньо...банківська платіжна с...стема, ексц...дент, д...віден..., д...стриб...ютор, заставне зобов...язання, ...нижки, квазі...конкуренція, клір...нговий рахунок, кр...дит, ліз...нг, коефіці...нт, контрольно...ревізійна служба, кон...юнктура ринку, не...еквівалентний обмін, ноу...хау, рант...є, рахунок...фактура, ризик...менеджмент, рі...лтер, су...сидія, торговельно...промислова палата, форс...мажор, ф...ючерсна операція.

Завдання 12. *Ознайомтеся зі зразками бібліографічних описів різножанрових наукових видань. Зверніть увагу на вимоги до їхнього оформлення.*

1. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник / А. І. Щетинін. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Київ : Центр. навч. л-ри, 2006. – 432 с.

2. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Київ : Т-во "Знання", КОО, 2000. – 587 с.

3. Колодізєв О. М. Оцінка загальних тенденцій розвитку глобального валютного ринку / О. М. Колодізєв, В. В. Поляков // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – №1 (24). – С. 3–15.

Виправте помилки в бібліографічних описах.

1. Пономаренко В.С. Стратегічне управління підприємством. Х.: Основа 1999. 620 с.

2. Ястремська О.М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади. Наукове видання. Харків Вид. ХДЕУ, 2004. 472с.

3. Демківський А.В. Гроші та кредит : навч. посіб. / А.В. Лемківський. К. Дакор 2005. – 528 с.

4. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 13 грудня 1991 року № 1977-ХП // Відомості Верховної Ради. 1992 № 12.

5. Н.М. Внукова Ринок фінансових послуг [Текст] / Внукова Н. М., Грачов В. І., Кузьминчук. – Х.: ВД "Інжек" 2004. 276 с.

6. Ющенко В.А., В.І Міщенко Управління валютними ризиками: Навч. посіб. К.: Знання 1998. 444 с.

7. В.М. Гриньова, Гриньов А. В. Фінансова реструктуризація промислових підприємств // Фінанси України 2002. № 10 с. 9-14.

Завдання 13. *Складіть анотації до двох наведених раніше наукових джерел. Порівняйте тексти складених вами анотацій з анотаціями, розміщеними у виданнях, та з'ясуйте, аргументуючи, який варіант і чому є найбільш оптимальним.*

Завдання 14. *Підготуйте пам'ятку в науковому стилі щодо написання реферату, курсової роботи, дипломної роботи, наукової статті, рецензії.*

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Схарактеризуйте науковий стиль, його основні риси, мовні засоби творення, підстили та жанри реалізації.
2. Назвіть підстили наукового стилю.
3. Назвіть основні ознаки загальнонавчованої лексики наукового тексту.
4. Розкажіть про функціонування іменників у науковому тексті.
5. Схарактеризуйте стійкі словосполучення в науковому тексті.
6. Яка структура наукового тексту?
7. Назвіть види письмових робіт наукового характеру.
8. Визначте структуру реферату.
9. Які вимоги до оформлення бібліографії в наукових працях?
10. Які види компресії наукового тексту ви знаєте? Схарактеризуйте їх.

Тести для самоконтролю

1. Позначте фрагмент наукового стилю
А Я нікого так не любив, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси й ніжності, що може позаздрити їм будь-хто.
Б Керівника прийнято називати менеджером, оскільки менеджмент можна визначити як управління й координацію операцій, що ма-

ють бути реалізовані для досягнення мети, поставленої перед підприємством, та отримання прибутку.

- В** Підтверджуємо свою згоду на розроблення проекту з організації спільного виробництва меблів для начальних закладів. Створена нами із цього питання технічна комісія прибуде на переговори наступного місяця.
- Г** Ти не уявляєш, яка в нас дивна сусідка. Вона живе сама, до того ж дещо недочуває. Умикає зранку телевізор у вітальні, та ще й на весь куток. Адже вона має обов'язково його почути з кухні, коли сковорідка шкварчить!
- Д** Покоління, що переступило рубіж третього тисячоліття, випала щаслива нагода, хай змоглядно, але все ж відчути себе причетним до таких грандіозних історичних перетворень, як зміна епох.

2. Укажіть ознаки наукового стилю

- А** образність, емоційність, експресивні мовні засоби
- Б** стандартизованість мовних засобів, наявність мовних кліше
- В** об'єктивність, достовірність, логічність
- Г** чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації, суспільно-політична лексика
- Д** використання звертань, невимушеність у доборі лексичних одиниць

3. Наукові терміни – це

- А** слова або звороти, властиві мовленню людей окремих професій
- Б** слова, що вживають в соціальному діалекті мови, якими користуються люди, об'єднані спільними інтересами
- В** слова, які використовують люди, що мешкають на певних територіях
- Г** слова, що означають чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя
- Д** нові слова, що з'являються в мові з потреби називати нові предмети, поняття, явища, якості, властивості, дії

4. Укажіть рядок термінів

- А** акція, бюджет, дохід, кредитування
- Б** ціна, ринок, товар, платіжка
- В** логарифм, синус, калькулятор, коефіцієнт
- Г** капітал, дебет, сальдо, зарплата
- Д** підбити баланс, аваль, менеджмент, аудит

5. Курсова робота – це

- А** форма наукової роботи, яка містить критичний огляд наукової літератури, виклад змісту концепцій та їхній аналіз
 - Б** закінчене наукове дослідження, що відзначається самостійністю та містить елемент наукової новизни
 - В** невелика за обсягом наукова робота, яка містить нову інформацію щодо зазначеної проблеми
 - Г** наукова робота, яка містить критичну оцінку наукової праці, художнього твору, вистави, кінофільму тощо
 - Д** вид документа, у якому подають короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи
- 6.** Позначте рядок правильно побудованих словосполучень
- А** надати перевагу, у теперішній час
 - Б** зустрічаються помилки, зупинитися на проблемах
 - В** багатосторонній аналіз, напрямки наукового пошуку
 - Г** вартий уваги, здійснювати пошук
 - Д** вірні результати, підвести підсумки
- 7.** Позначте неправильне твердження
- А** науковий стиль розподіляють на такі підстили: науково-популярний, довідково-інформаційний, дипломатичний
 - Б** науковий стиль відзначається логічністю, послідовністю викладу, інформативністю
 - В** у художньому стилі вживають різностильову лексику
 - Г** у публіцистичному стилі поєднані достовірність та об'єктивність викладу з експресивністю та емоційністю
 - Д** монографія, дисертація, підручник – жанри наукового стилю
- 8.** *Закінчене самостійно виконане наукове дослідження, яке відзначається науковою новизною й має практичне значення, – це*
- А** дипломна робота
 - Б** курсова робота
 - В** тези
 - Г** наукова стаття
 - Д** есе
- 9.** Культура писемного й усного мовлення всіх, хто послуговується українською мовою, полягає в тому, щоб
- А** добирати варіанти форм, слів, словосполучень, конструкцій речень
 - Б** використовувати мову в повсякденному житті
 - В** досконало знати мовні норми й послідовно їх дотримуватися
 - Г** розрізняти основні стилі та підстили писемної мови

Д виражати максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю всіх мовних засобів

10. Українські відповідники вжито неправильно в рядку

А ідентичний – однаковий, аргумент – доказ

Б ліміт – таємність, апелювати – погоджуватися

В презентація – показ, біографія – життєпис

Г адекватний – відповідний, менеджмент – управління

Д консенсус – згода, аномалія – відхилення

Домашнє завдання

1. Підготуйте огляд літератури науково-публіцистичного характеру про мову й мовознавство. Укладіть бібліографічний список джерел (книжок, часописів, газет, інтернет-ресурсів), що висвітлюють цю тематику.

2. До наведених ненормативних слів та словосполучень, які вживають у наукових текстах, доберіть нормативні.

Відзив, в залежності, заключення, висновки по викладеному, відмінити, в деякій мірі, в кінці кінців, для наглядності, додати, доказувати, досвід по розробці, задіяти, константувати, між тим, примірний, при наявності, приступати (до чого), навик, мова йде про, намітити, перелічити, підготувати, не дивлячись на, направляти, область виробництва, оточуюче середовище, по крайній мірі, поступати, пред'явити, при виробленні, признавати, приймати до уваги, приміняти, при таких умовах, рішення, рахувати що, протирічити.

Рекомендована література

1. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

2. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика української мови. Використання морфологічних засобів мови : [навч. посіб.] / Г. Й. Волкотруб. – Київ : Тов-во "ЛДЛ", 1998. – 232 с.

3. Економічна енциклопедія. У 3-х т. Т.1 / за ред. С. В. Мочерного. – Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва, 2000. – 728 с.

4. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв. – Київ : ВД "Професіонал", 2004. – 216 с.

5. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посіб.] / Г. С. Онуфрієнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – Київ : Наукова думка, 1976. – 287 с.
8. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української літературної мови / О. Д. Пономарів. – 3-тє вид. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
9. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйов, М. В. Кравченко та ін. – Київ : Наукова думка, 1994. – 594 с.
10. Російсько-український словник сталих науково-технічних та економічних зворотів / Харківський національний економічний університет ; уклад. О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака ; заг. ред. В. С. Пономаренка. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2007. – 152 с.
11. Російсько-український та українсько-російський словник фінансової термінології / за ред. М. В. Афанасьєва, Н. М. Вітренко, А. П. Яременко. – Харків : Прапор, 1997. – 400 с.
12. Селігей О. П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / О. П. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
13. Семеног О. М. Культура наукової української мови : [навч. посіб.] / О. М. Семеног. – Київ : Академія, 2010. – 216 с.
14. Становлення та нормування української економічної термінологіки : монографія / [авт. кол. : О. С. Черемська, В. Ф. Жовтобрюх, Л. М. Архипенко, І. М. Шелепкива]. – Харків : ХНЕУ, 2011. – 119 с.
15. Українська мова у ХХ сторіччі. Історія лінгвоциту. Документи і матеріали / упор.: Л. Масенко. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.
16. Черемська О. С. Основи творення наукового тексту [Текст] : конспект лекцій / О. С. Черемська. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2006. – 55 с.
17. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.

Тема 9. Офіційно-діловий стиль як форма реалізації мовної компетенції. Мовностильові ознаки ОДС. Вимоги до оформлення ділових паперів

9.1. Загальна характеристика офіційно-ділового стилю.

9.2. Основні вимоги до творення письмових текстів офіційно-ділового стилю.

9.3. Сучасний діловий документ та його призначення.

Мета: сприяти здобуттю студентами знань про документ як основний вид ділового мовлення; навчити визначати типи документів за класифікаційними ознаками; правильно розташовувати реквізити на сторінці; стисло, грамотно, логічно та об'єктивно викладати інформацію.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, документ, види документів, реквізити, стандарт, бланк.

Теоретична частина

Зовнішній вигляд документа є незаперечним свідченням стилю роботи управління, дисципліни й особистої культури працівників.

А. Коваль

9.1. Загальна характеристика офіційно-ділового стилю

Одним із найдавніших у мові є офіційно-діловий стиль (ОДС). Він властивий офіційним документам (указам, постановам, законам) і діловим паперам (заявам, розпискам, дорученням), якими й мотивовано його назву.

Офіційно-діловий стиль слугує для спілкування в державно-політичному, громадському, економічному житті, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю. За визначенням А. П. Коваль, "ОДС – це стиль, який задовольняє потребу суспільства в документальному оформленні актів державного, суспільного, політичного, економічного життя, ділових відносин між державами, організаціями, а також окремими громадянами в офіційній сфері спілкування" [34]. Цей стиль властивий офіційним документам і є одним з найдавніших. Його ознаки знаходять

у документах XI – XII століть (Мстиславова грамота), в українсько-молдавських документах, українських грамотах XIV – XV ст., українських літописах.

Офіційний (від лат. *officialis*) – означає "служба". Це слово має три значення в сучасній українській літературній мові:

1. Який запроваджує, регулює уряд, уряда установа або службова особа; урядовий, службовий.

2. Витриманий, відповідно до встановлених правил, формальностей.

3. Позбавлений невимушеності; стриманий діловий, формальний або сухий.

Офіційні документи регламентують життя суспільства та державних відносин через кодекси, постанови уряду, закони й інші документи. Специфіка офіційно-ділового стилю полягає у стильових рисах, які притаманні лише йому, а саме:

- нейтральний тон викладу змісту, що здійснюють лише у прямому значенні;

- точність та чіткість поєднують із лаконічністю, стислістю й послідовністю викладу фактів;

- документальність (кожний офіційний папір має бути укладений за зразком відповідного документа), наявність реквізитів, які мають визначену черговість, що дає змогу довго зберігати традиційні стабільні форми;

- наявність усталених типових зворотів, висока стандартизація вислову;

- суворе регламентація тексту; для чіткої організації текст розподіляють на параграфи, пункти, підпункти.

Отже, визначальними рисами тексту ОДС є *точність* і *стандартність*, *однозначність* викладу й *адекватність розуміння*, *чіткість* і *послідовність*.

Зверніть увагу!

Офіційно-діловий стиль має функціональні підстили.

Законодавчий – використовують у законотворчій сфері, регламентує й обслуговує офіційно-ділові відносини між державою та громадянами країни; між державою і приватними та службовими особами. Реалізовано в Конституції, законах, указах, статутах, постановах і т. ін.

Дипломатичний – використовують у сфері міждержавних офіційно-ділових відносин у галузі політики, економіки, культури. Регламентує офіційно-ділові відносини міжнародних організацій, структур, окремих громадян. Реалізовано в конвенціях (міжнародних угодах), комюніке (повідомленнях), нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах, ультиматумах і т. ін.

Юридичний – використовують у юриспруденції (судочинство, дізнання, розслідування, арбітраж). Цей підстиль обслуговує й регламентує правові й конфліктні відносини між державою та підприємствами й організаціями всіх форм власності; між підприємствами, організаціями й установами всіх форм власності; між державою та приватними особами; між приватними особами. Реалізовано в актах, позовних заявах, протоколах, постановках, запитах, повідомленнях тощо.

Адміністративно-канцелярський – використовують у професійно-виробничій сфері й діловодстві. Він обслуговує та регламентує службові (офіційні) відносини між підприємствами одного й різного підпорядкування; між структурними підрозділами одного підприємства; між приватною особою та організацією, установою, закладом і навпаки; приватні (офіційні) відносини між окремими громадянами. Реалізовано в офіційній кореспонденції (листах), договорах, контрактах, заявах, автобіографіях, характеристиках, дорученнях, розписках тощо.

Стиль ділових паперів і стиль офіційних документів відмінні. Та хоч канцелярське мовлення істотно різниться від мовної стилістики державних законодавчих актів, функцію вони виконують одну й ту ж – настановчо-інформативну, а це дає підстави зараховувати їх до одного стилю мови.

Отже, офіційно-діловий стиль за своєю структурою, яку виявляють на всіх рівнях мовної системи, є окремим і повноправним серед інших стилів української літературної мови.

Професійна комунікація

Від світання до смеркання **не піднімаймо** жодного питання!

В усному мовленні нерідко надуживають дієсловом **піднімати (підняти)** у висловах *піднімати (підняти) питання, піднімати (підняти) клопотання*. Перша словосполучка стосується значення "починати розмову про що-небудь, маючи на меті привернути до цього увагу громадськості, спричинити обговорення, дискусію тощо", а друга – значення "звертатися з проханням до офіційної особи чи установи, починати клопотання за когось або щось, домагатися чогось". Замість цих неоконкретностей, уживаймо нормативних українських висловів **порушувати (порушити) питання, порушувати (порушити) клопотання** [10, с. 102].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **заключати** чи **укладати** договори (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Використовуючи етикетні формули, письмово змоделюйте бесіду між директором (керівником) та особою, яка без поважних причин не з'явилася на заняття (роботу).

9.2. Основні вимоги до творення письмових текстів офіційно-ділового стилю

Виконуючи загальну комунікативну функцію, цей стиль реалізує і свою основну функцію – інформаційно-настановчу. Широта сфери обслуговування цього стилю – від офіційних міжособистісних до міжнародних відносин. Тематична неоднорідність і жанрова різноманітність дають змогу виділяти в цьому стилі його різновиди. Кожен із підстилів по-своєму реалізує основну функцію ОДС. Автобіографія, наприклад, має лише інформативну функцію, наказ – настановчо-інформативну, розпорядження – настановчу. ОДС здебільшого існує в писемній формі.

Запам'ятайте!

Особливості писемної форми ділового стилю такі:

1. Відсутність співрозмовника в момент висловлення думки. Відсутність мовної ситуації.

2. Не завжди відома кількість співрозмовників та якісний склад аудиторії (за віком, професією, освітою).

3. Писемна форма є вторинною щодо усної, спирається на усну форму як своє джерело.

4. У писемному мовленні наявна закріпленість текстів за формою існування, наприклад: паспорт існує тільки в писемній формі.

5. Монологічний характер письмових текстів. Потенційно необмежена кількість копій.

6. Наявність графічних знаків, властивих тільки писемній формі (букви, цифри, позначки, схеми, діаграми).

7. Спілкування в писемній формі не пряме, а опосередковане – через папір. Це зумовлює ретельну роботу над добором мовних засобів, їхнє уточнення, поліпшення, сувору регламентацію лексики та структури тексту, традиційність, консерватизм.

Офіційно-діловий стиль належить до книжних стилів. Він характеризується сукупністю мовних засобів на всіх рівнях мови, які дають змогу найефективніше фіксувати управлінську інформацію та відповідати всім вимогам, що до неї висувають.

Основним елементом будь-якого документа є текст. *Текст* – це послідовно об'єднана змістом і побудована за правилами окремої мовної системи сукупність речень, у якій чітко й переконливо відображено причину й мету написання, розкрито сутність конкретної справи, уміщено докази, висновки.

Текст документа має відповідати вимогам достовірності, доречності, точності й об'єктивності змісту, нейтральності тону, повноти інформації та максимальної стислості, логічності викладу змісту документа.

Достовірність документа полягає в тому, що факти, викладені в ньому, відображають дійсний стан речей.

Точність мовлення потребує відповідності змісту висловлювання реальним фактам та однозначності тлумачення слів і виразів. Точним мовлення може бути за умови вміння висловлювати однозначно думки, уживаючи слова, словосполучення, речення, відповідно до норм літературної мови.

Логічність забезпечує смислову послідовність тексту, тому слід чітко висловлювати думку. Часто надмірне захоплення "зайвими словами" та інші недоречності можуть бути причинами помилок у логіці викладу тексту. Логічність порушується, якщо в тексті трапляється:

а) поєднання логічно несумісних слів: *жахливо вдалий день* (удалий день не може бути жахливим);

б) використання зайвих слів: *моя власна думка* (у цій фразі одне із двох слів *моя* чи *власна* зайве; слід сказати: *моя думка, власна думка*);

в) зміна форми дієслова з активного стану на зворотний: *вибачте мені – вибачаюся* (правильною є форма *вибачте мені*, тому що *вибачаюся* значить "вибачаю себе");

г) правильне поєднання однорідних елементів речення: *акти й документи* (слово "документи" означає родове поняття);

д) неправильне узгодження присудка зі складним підметом: *дехто з нас знали* (правильно слід писати: *дехто з нас знав*);

е) порушення порядку слів (частин речення) у реченні: *Секретар сиділа у приймальні, яку ми вперше бачили*. (Правильно: *У приймальні сиділа секретар, яку ми вперше бачили*);

є) заміна підрядних речень дієприслівниковими зворотами: *Повернувшись у село, випускнику університету обіцяли роботу за фахом.* (Правильна форма: *Випускнику університету обіцяли роботу за фахом, якщо він повернеться в село*).

ж) порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями в тексті: *На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах, вони функціонують уже понад десять років.* (Правильна форма: *На факультеті при кафедрах працює п'ять гуртків, вони функціонують уже понад десять років*);

з) невміння розподілити текст на абзаци.

Логічність і точність викладу впливають на розуміння та сприйняття тексту слухачем або читачем.

Доречним є текст, у якому мовні засоби відповідають меті, темі, логічному змістові. Щоб полегшити сприйняття й оформлення документа, слід використовувати слова, які точно передають зміст. Документ, зміст якого вичерпує всі обставини справи, називають *повним*. А текст, у якому відсутні зайві слова та смислові повтори, надмірно довгі міркування не по суті справи, – *стислим*. Переконливим є такий текст, який веде до прийняття адресатом пропозицій або до виконання прохань, викладених у документі.

Зверніть увагу!

Під час підготовки тексту документа необхідно зважати на такі правила:

1. Замінювати складні речення простими. Це сприяє прискореному сприйняттю тексту документів.

2. Уживати стійкі (трафаретні) словосполучення, що виражають стандартні аспекти змісту (*відповідно до чинного законодавства; у зв'язку з погіршенням стану; згідно з рішенням комісії*).

Для висловлення мотивів, що пояснюють використання управлінської дії, уживають такі синтаксичні конструкції:

у зв'язку із проведенням спільних робіт з

у зв'язку із вказівкою...

відповідно до попередньої домовленості й рішення...

відповідно до Вашого прохання...

відповідно до рішення Колегії...

незважаючи на наші неодноразові усні й письмові нагадування, до цього часу ... відчуваючи гостру необхідність...

Такі стійкі словосполучення та стандартні вирази полегшують сприйняття службового документа, а також увесь процес його укладання, даючи змогу не витрачати час на пошуки формулювань.

Слід навести приклади стійких моделей, які склалися для висловлення стандартних аспектів змісту:

Модель синтаксичної конструкції	Варіанти її реалізації
Повідомляємо, що...	закінчено облаштування пунктів пропуску у визначений термін.
Доводимо до Вашого відома, що...	ми досі не отримали від Вас оперативні звіти за тиждень.
Нагадуємо Вам, що...	ми не отримали від Вас відповіді на запит №__ від_____
Підтверджуємо...	отримання з бази постачання ДМКУ технічних засобів, згідно з переліком.
Підтверджуємо із вдячністю...	отримання Вашого запрошення на урочисте засідання...

3. Уживати прямий порядок слів у реченні (підмет передує присудкові) у тому разі, коли логічний наголос падає на об'єкт дії. Уживати зворотний порядок слів (присудок стоїть перед підметом) тоді, коли логічний наголос падає на саму дію.

4. Для точності та ясності висловлювання у простих реченнях використовують також визначений порядок розташування другорядних і вставних слів (означення мають передувати означуваним словам, вставні слова краще ставити на початку речення). Ще необхідно пам'ятати про те, що можливі два випадки розташування підрядного речення щодо головного: якщо підрядне речення належить до групи присудка в головному реченні або до всього головного речення. Наприклад: "*З огляду на те, що проект рішення попередньо погоджено, нарада тривала менше ніж годину*". Або "*Нарада тривала менше ніж годину з огляду на те, що...*".

5. Із метою скорочення тексту можна вживати дієприслівникові звороти, які допомагають формулювати причини, що викликали ухвалення того чи того рішення. Наприклад: *Ураховуючи...; Уважаючи ...; Беручи до уваги ...; Керуючись...; Розглянувши поданий до затвердження проект...*

6. Замінювати займенники іменниками.

7. Не вживати емоційних виразів та уникати засобів вираження суб'єктивного ставлення до викладеного явища. Тон службового документа нейтральний.

Складаючи текст документа, важливо не лише правильно добирати слово, а й правильно використовувати форму слова (відмінок, рід, число, особу). Неправильно вибрана форма слова спричинює граматичні помилки, і це ускладнює розуміння змісту. Допущені в документі граматичні помилки свідчать не тільки про невисокий рівень грамотності та культури, а й створюють негативне враження про ділові риси суб'єктів ділових відносин. Найчастіше граматичні помилки допускають у тих документах, текст яких складають у довільній формі на відносно низькому рівні стандартизації (автобіографія, діловий лист, рекламне оголошення, характеристика).

В офіційно-діловому спілкуванні використовують форми кодифікованої писемної мови, оскільки лише дотримання цих форм забезпечує точність передавання інформації.

До граматичних норм ділового стилю зараховують уніфікацію граматичної структури словосполучень і словоформ.

Вибраний варіант закріплюють як еталонний за кожною композиційною частиною тексту. Наприклад, у тексті наказу кожний пункт починають із зазначення адресата в давальному відмінку – "кому", а далі "що виконати" – у наказовому способі.

1. **Начальникові** технічного відділу Волкову М. Ю. **організувати** роботу відділу...

2. **Головному бухгалтеру** Іваненкові П. І. **підготувати** пропозицію...

Еталонним є виклад тексту від першої особи в таких документах:

1) автобіографія (*Я... народився ..., навчався ...*);

2) заява (*Прошу надати..., працюю на посаді...*);

3) наказ (*Наказую...*);

4) службова записка (*Доводжу до ..., уважаю, що...*);

Від третьої особи викладають текст у:

1) актах (*Комісія дійшла висновку...*);

2) трудових угодах, контрактах, договорах (*Замовник отримує, а Виконавець зобов'язується ...*);

3) характеристиках (*Н. В. Павленко... працює на посаді*).

4) запрошеннях, оголошеннях (*Банк надає..., університет запрошує на співбесіду ...*).

Дієприслівникові звороти бажано вживати на початку речення: *Ураховуючи..., розглянувши ..., беручи до уваги ...*

Запам'ятайте!

У ділових паперах перевагу віддають однозначним іменникам книжного походження: *автор, довідка, об'єктивність, маркетинг, реклама*. Іменники на позначення статусу, професій, посад, звань (здебільшого) уживають у чоловічому роді: *працівник фірми; бухгалтер розрахункового відділу Хоменкова І. П.*

Іменники на позначення часу за роком узгоджують із числівником, займенником чи прикметником у родовому відмінку без прийменника:

Неправильно

У 2004 р. (році)

У цьому році

У наступному році...

Правильно

2004 р. (року)

Цього року

Наступного року...

Слід дотримуватися унормованих форм числа іменників:

Неправильно

Зробили позначки різними чорнилами.

Правильно

Зробили позначки різним чорнилом.

В орудному відмінку множини іменників II відміни та множинних іменників використовують лише закінчення **-ами (-еми), -има**:

Неправильно

Літак з іноземними гістьми

Повернутися із грішми

Правильно

Літак з іноземними гостями

Повернутися із грошима

У формах прикметників місцевого відмінка однини чоловічого та середнього роду слід використовувати закінчення **-ому**:

Неправильно

На старім обладнанні

Правильно

На старому обладнанні

Уникати вживання присвійних прикметників, замінюючи їх іменниками або відповідними прикметниковими формами:

Неправильно

Директорове розпорядження

Менеджерові пропозиції

Правильно

Розпорядження директора

Пропозиції менеджера

Усі прикметники, що вживають у сполученні з числівниками *два, три, чотири* стоять у називному та знахідному відмінках множини мають, переважно, закінчення **-і**, а не **-их**: *два нестандартні вироби; чотири великі контейнери*.

Не менш важливу роль, ніж правильне вживання слів, у документах відіграє чіткість синтаксичної організації текстів, бо саме синтаксичні помилки ускладнюють сприйняття тексту.

Порушення порядку слів пов'язане з використанням дієприкметникових та дієприслівникових зворотів. Часто наслідком порушення порядку

слів у реченні є розрив дієприкметникового звороту або відривання його від означуваного слова. Найчастіше це викликає помилки в узгодженні дієприкметників. Наприклад: *У зв'язку з підвищенням цін на матеріали, комплектацію, енергоносії, підвищенням заробітної плати працівникам, збільшенням витрат на відрядження, пов'язаних з обслуговуванням приладу...* . Правильно відредаговані наведені речення будуть мати таку форму: *У зв'язку з підвищенням цін на матеріали, комплектувальні засоби, енергоносії, підвищенням заробітної плати працівникам, збільшенням витрат на відрядження, що пов'язані з обслуговуванням приладу...*

Складаючи текст документа, слід пам'ятати, що не варто роз'єднувати:

1) складні та фразеологізовані присудки, як-от: *слід унести ясність; дозволяється ввести в експлуатацію; провести реконструкцію; брати зобов'язання;*

2) стійкі словосполучення (*знайти можливості вирішення проблеми; через зрив графіка постачання; поновити кредитування*) за винятком випадків розширення їх термінологізованими означеннями (*зажадати суттєвих пояснень надати довгостроковий кредит; унести важливі пропозиції*);

3) речення-кліше: *працівник не несе матеріальної відповідальності, якщо... Дію цього договору поширено на весь час роботи з довіреними працівникові матеріальними цінностями підприємства. Контроль за виконанням постанови покласти на... . Цей договір набуває чинності з моменту підписання сторонами;*

4) дієприкметникові та дієприслівникові звороти (*особа, відповідальна за радіаційну безпеку, а не відповідальна особа за радіаційну безпеку; виступаючи з ініціативою, про що вказано вище, від імені дирекції фірми, пропонуємо... замість виступаючи з ініціативою від імені дирекції фірми, про що зазначено вище, пропонуємо...*).

Дієприслівникові звороти є характерною стилістичною ознакою книжної писемної мови. Навички у правильному використанні дієприслівникових зворотів дуже важливі в діловому писемному мовленні.

Часто в ділових письмових текстах порушують основну вимогу щодо використання дієприслівників. Вона полягає в тому, що дієприслівник і дієслово, до якого він належить, позначають дію однієї особи. Порушення цього правила веде до алогічності висловлювання. Щоб уникнути явища алогічності, слід зважати на такі принципи:

1. Використання дієприслівникового звороту неможливе в безособових реченнях (окрім інфінітивних конструкцій), тому що це призводить

до порушення граматико-синтаксичної норми. *Погоджуючись із Вами, у мене немає заперечень; розглядаючи це питання, нами встановлено...*

2. Не використовують дієприслівникові звороти в пасивних конструкціях, тому що суб'єкт дії пасивної конструкції не може збігатися із суб'єктом дії, що позначається дієприслівником. Помилковими є конструкції: *Поєднавши наші зусилля, до нас повернеться впевненість в успіху.* Але норму не порушено, якщо у складі присудка безособового речення є інфінітивна форма дієслова: *Говорячи про прорахунки в підготовці передвиборчої кампанії, слід визначити низку причин об'єктивного характеру.*

Дієприслівникові звороти легко замінити у структурі речення підрядним реченням або стійкими зворотами. Наприклад: *Ураховуючи загальний обсяг статутного капіталу, ми залишаємо за собою право корегування внеску. Ми залишаємо за собою право корегувати внесок, залежно від загальних обсягів статутного капіталу.*

Підкреслюючи наступність визначення причинно-наслідкових зв'язків між фактами, подіями чи явищами, слід викладати їх у зв'язній черговості здійснення (*першою чергою; насамперед; спочатку; одночасно, водночас; потім; після; далі*).

У діловому писемному мовленні використовують речення розповідного характеру з різноманітною будовою: прості, складні, повні, неповні. Перевагу віддають простим структурам.

Прості речення можуть ускладнюватися:

а) вставними словами та словосполученнями, які дають змогу впорядкувати виклад (*по-перше, по-друге, з одного боку, отже*); деталізувати інформацію (*зокрема, а саме*); пом'якшити відмову (*на жаль*);

б) дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами (*названий далі, ураховуючи Ваші пропозиції ...*);

в) однорідними членами речення (*Представник має право отримувати документи, подавати заяви, вести справи в усіх судових установах, укладати угоди, отримувати належне довірителю майно*).

Важливою ознакою синтаксису ділових паперів є вживання **інфінітивних речень**. Найчастіше такі речення трапляються в наказах і постановках, наприклад: **Зарахувати на посаду менеджера Петренка Івана Тихоновича. Управлінню митної служби розробити план заходів щодо забезпечення охорони праці.**

Поширеними та стандартними в документах є **пасивні конструкції**: *факти встановлено; питання розглядають...* Мета пасивних структур – наголосити на дії, а не на суб'єкті дії, а також уникнути категоричності.

Як зазначено раніше, у діловому писемному мовленні переважають прості речення, однак складні речення теж важливі для текстової організації в офіційно-діловій сфері. **Складне речення** передає думку, відображаючи складні відносини тих чи тих соціально-правових ситуацій.

Точно визначити відносини допомагають **сполучники** та **сполучникові слова**. Саме тому використання їх має бути коректним. Особливо це стосується складних сполучників і сполучників, що використовують разом із вказівними словами: *не тільки..., а й; як ... , так і ...; якщо ... , то; такий же ..., як; незважаючи на те, що; через те, що; про те, що; завдяки тому, що; з огляду на те, що; перед тим, як.*

Іноді в текстах відбувається контамінація (змішування) складного сполучника, що веде до порушення логічного зв'язку у структурі складного речення: наприклад: **Не тільки проблеми будівництва, а також побутові та соціальні проблеми будівельників унесені до порядку денного зборів** (замість *не тільки, а й*).

Часто укладачі документів не виправдано ускладнюють текст. Це виявляють в нанизуванні однотипних підрядних речень, перенасиченні складних речень різними ускладненнями (дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, вставними словами та конструкціями, уособленими доповненнями й обставинами), наприклад: *Охорона звільняється від відповідальності за крадіжку майна, якщо встановлено, що охорона була позбавлена можливостей відкрити й оглянути об'єкт для з'ясування причин спрацювання сигналізації, якщо сторонні особи затримані охороною під час скоювання крадіжки, і в інших випадках, якщо охорона доведе відсутність своєї провини.* Таке громіздке речення легко рубрикувати або розподілити на складові частини, які графічно можна відділити одну від одної:

Охорона звільняється від відповідальності, якщо встановлено, що:

- охорона була позбавлена можливості відкрити й оглянути приміщення для з'ясування причин спрацювання сигналізації;
- сторонні особи затримані охороною в момент скоєння крадіжки;
- охорона невинна.

Рубрикацію складного речення в тексті можна здійснювати з допомогою сигнального тире на початку абзацу або цифрового позначення. Рубрикація полегшує засвоєння інформації, робить її більш наочною.

9.3. Сучасний діловий документ та його призначення

Основною формою існування ділового тексту є документ. В основі слова "документ" – латинське слово *doco*, що значить "пояснює, викладає справу". Латинське слово *dokumentum* – це абстрактне поняття, яке означає "зразок, взірець".

Поява цього слова в українській мові пов'язана з діяльністю Петра I в кінці XVII ст. – на початку XVIII ст. Це слово початково означало "папери, які підтверджували чиїсь права, законність володіння чимось, законність певних дій", тобто мали юридичну силу, значення. Воно витіснило з ужитку власне українські – грамота, лист, листовне письмо – на позначення таких же реалій.

Зверніть увагу!

Ділові документи (папери) виділяють серед інших документів своїми **властивостями**, що полягають у тому, що вони:

- є носіями офіційної інформації, самі слугують джерелом потрібної інформації;
- мають правову вагу, господарське значення, оскільки можуть слугувати письмовим доказом, засобом свідчення чого-небудь, бути довідковим джерелом.
- уможливають вилучення інформації з архівів та оброблення її в поточній діяльності.

Запам'ятайте!

Документ – матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію в заведеному порядку й має юридичну силу, відповідно до чинного законодавства.

Документи укладають, згідно з офіційно закріпленими чи узаконеними правилами, традиціями (додаток Г). У зв'язку із цим, до якого б із підстилів вони не належали, мають відповідати таким конкретним **вимогам**:

- видаватися повноважним органом або особою, відповідно до їхньої компетенції;
- не суперечити чинному законодавству, директивним указівкам керівних органів;

- бути достовірними та відповідати завданням конкретного керівництва, тобто ґрунтуватися на фактах і містити конкретні пропозиції або вказівки;

- відповідати своєму призначенню за встановленою формою;

- бути бездоганно відредагованими (порушеннями в оформленні вважають неохайність, нерозбірливість тексту, тонкий прозорий папір).

Крім названих вимог, під час укладання документів необхідно дотримуватися основних принципів стилю й мови ділових паперів.

В укладанні документів свободу автора обмежено, він змушений дотримуватися визначених правил, не порушуючи їх, тобто дотримуватися стандартів і діяти за регламентом. Стандартизація змушує автора не творити тексти, а відтворювати їх за готовими зразками, укладати за визначеною схемою.

За ступенем стандартизації й регламентації всі документи розподіляють на три групи (рис. 9.1).

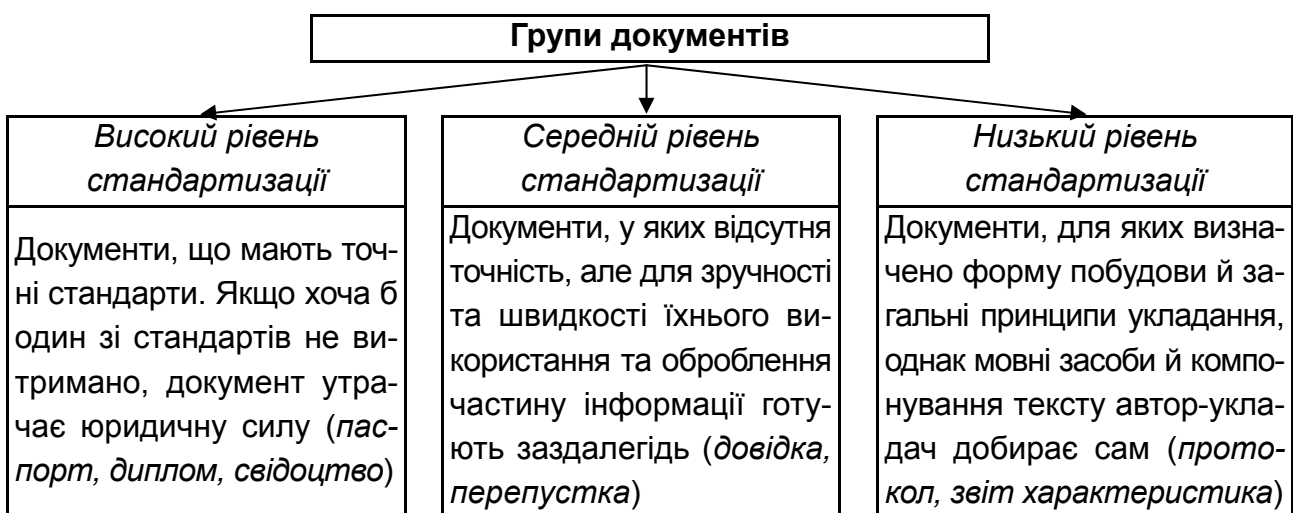

Рис. 9.1. **Групи документів за ступенем стандартизації й регламентації**

На відміну від інших рис стилю, закріплених традицією, стандартизацію й регламентацію закріплює закон, тобто Держкомітет стандартів.

Важливе значення в діловодстві мають правила оформлення документів (написання й розташування на бланку реквізитів). Документи з використанням реквізитів оформлюють, відповідно до *формуляра-зразка* (єдина модель побудови комплексу документів, яка встановлює сукупність реквізитів, розташованих в усталеній послідовності).

Реквізити (від лат. *requisitum*) – "необхідне", "потрібне" – вихідні, обов'язкові складники документа, відсутність яких позбавляє діловий папір юридичної сили.

Теоретична довідка

В організаційно-розпорядчих документах передбачено 32 реквізити, а саме:
01 – зображення Державного герба України, герба Автономної Республіки Крим
02 – зображення емблеми організації або товарного знака (знака обслуговування)
03 – зображення нагород
04 – код організації
05 – код форми документа
06 – назва організації вищого рівня
07 – назва організації
08 – назва структурного підрозділу організації
09 – довідкові дані про організацію
10 – назва виду документа
11 – дата документа
12 – реєстраційний індекс документа
13 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який відповідають
14 – місце укладання або видання документа
15 – гриф обмеження доступу до документа
16 – адресат
17 – гриф затвердження документа
18 – резолюція
19 – заголовок до тексту документа
20 – позначка про контроль
21 – текст документа
22 – позначка про наявність додатків
23 – підпис
24 – гриф погодження документа
25 – візи документа
26 – відбиток печатки
27 – позначка про засвідчення копії
28 – прізвище виконавця та номер його телефону
29 – позначка про виконання документа та направлення його до справи
30 – позначка про наявність документа в електронній формі
31 – позначка про надходження документа до організації
32 – запис про державну реєстрацію

У формулярі-зразку вказано максимальний список реквізитів, проте під час виготовлення бланків до них включають лише ті реквізити, що відповідають документам відповідного типу.

Типові формуляри є основою для проектування бланків окремих видів документів.

Бланк – це аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містять постійну інформацію. Найпоширенішими є бланки актів, довідок, наказів, протоколів, листів.

Трафаретний текст – це дослівне відтворення постійної інформації однотипної групи документів із пропусками для подальшого заповнення конкретного документа.

Організацію роботи з документами та діяльність щодо їхнього створення називають **діловодством**.

Зверніть увагу на класифікацію документів!

За назвою	акт, протокол, інструкція, лист тощо
За змістом і спеціалізацією	<ul style="list-style-type: none"> • загальні; • з адміністративних питань; • із питань планування оперативної діяльності; • із питань підготовки та розподілу кадрів; • спеціалізовані з фінансово-розрахункових і комерційних питань; • постачально-збутові, зовнішньоторговельні тощо
За призначенням	<ul style="list-style-type: none"> • щодо особового складу; • організаційно-розпорядчі; • кадрово-контрактів; • довідково-інформаційні; • господарсько-договірні; • обліково-фінансові
За походженням	<ul style="list-style-type: none"> • службові (офіційні) – <i>укладають працівники, які офіційно уповноважені це робити від імені установи, організації для вирішення службових питань;</i> • особисті (приватні) – <i>укладає будь-яка особа для вирішення індивідуальних, власних питань</i>
За місцем укладання	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішні – <i>мають чинність у межах установи, де їх укладено;</i> • зовнішні – <i>є чинником або результатом спілкування з іншими установами, організаціями, особами</i>

За напрямом (спрямуванням)	<ul style="list-style-type: none"> • вхідні – <i>надходять до установи, організації, підприємства, фірми;</i> • вихідні – <i>адресовані за межі установи</i>
За способом створення, структурними ознаками (формою) і ступенем стандартизації та регламентації	<ul style="list-style-type: none"> • стандартні, типові – <i>укладають на трафаретних, бланкових паперах із захисними символами в суворо регламентованій послідовності (паспорт, свідоцтво, атестат, диплом, військовий квиток тощо);</i> • нестандартні, нерегламентовані – <i>у яких певну частину відомостей готують заздалегідь (типовий лист, довідка, положення, інструкція тощо);</i> • індивідуальні – <i>укладають за загальними принципами й формою, але автор довільно добирає та komponує мовні засоби, залежно від конкретної ситуації (автобіографія, звіт, протокол, оголошення, запрошення тощо)</i>
За ступенем складності	<ul style="list-style-type: none"> • прості (односкладові) – <i>відображають одне питання, факт;</i> • складні – <i>відображають два й більше питань, фактів</i>
За стадіями відтворення	<ul style="list-style-type: none"> • оригінали; • копії, витяги, дублікати
За терміном виконання	<ul style="list-style-type: none"> • звичайні безстрокові (нетермінові), <i>які виконують (опрацьовують) у порядку загальної черги;</i> • термінові, <i>які укладають за визначеним заздалегідь терміном виконання, а також телеграми, телефонограми тощо;</i> • дуже термінові – <i>зі спеціальною позначкою терміну виконання</i>
За ступенем секретності (гласності)	<ul style="list-style-type: none"> • звичайні (несекретні) – <i>для загального користування;</i> • для службового користування (ДСК); • таємні (Т); • цілком таємні (ЦТ)
За юридичною силою	<ul style="list-style-type: none"> • справжні – <i>чинні, нечинні;</i> • підробні – <i>фальсифікати</i>
За технікою відтворення	<ul style="list-style-type: none"> • рукописні; • відтворені за допомогою технічних засобів
За терміном зберігання	<ul style="list-style-type: none"> • тимчасового зберігання (до 10 років); • тривалого зберігання (понад 10 років); • постійного зберігання

Залежно від призначення документи розподіляють на групи.

До документації щодо особового складу належать *заяви, накази щодо особового складу, автобіографії, характеристики, резюме, контракти з наймання працівників, трудові книжки, особові листки з обліку кадрів.*

До інформаційно-довідкових документів – *службові листи, звіти, доповідні та пояснювальні записки, зведення, повідомлення оголошення, телеграми, телефоно- й радіограми, анотації, рецензії, відгуки, прес-релізи, статті, протоколи, довідки, повідомлення.*

До документів із господарсько-договірної діяльності – *договори, контракти, трудові угоди.*

До обліково-фінансових документів – *акти, доручення, розписки, накладні, списки, таблиці.*

У практиці діяльності державних установ і державної служби найчастіше трапляються **укази, закони** (видає або затверджує Президент України), **постанови** (видає Верховна Рада і Кабінет Міністрів), **рішення** (видають місцеві ради), **інформаційні записки** (тип службової записки, у якій розміщують інформацію про діяльність конкретного підрозділу чи події в межах визначеного часу для вищої інстанції).

Складаючи текст, слід дотримуватися визначених технічних вимог, а саме:

- на бланку друкують тільки першу сторінку, а другу й наступні – на чистих аркушах однакового з бланком розміру, кольору, ґатунку;
- підпис укладача чи відповідальної (керівної) особи можна переносити на іншу сторінку лише за умови наявності на ній не менше від двох рядків тексту;
- у складних документах текст членують (рубрикують) для зручності та швидкого опрацювання й уникнення плутанини.

Рубрикація – це розподіл тексту на логічні складники, які графічно відокремлюють один від одного.

Для цього використовують також заголовки, систему нумерації, колір і фактуру паперу та ін., що зрештою виражає будову (композицію) усього документа та вказує на його складність.

Найпростішим видом рубрикації є розподіл на *абзаци*. Класичний абзац має три частини: а) зачин (формулює тему); б) фраза (містить основну інформацію); в) коментар (підсумок усього абзацного змісту).

Інформація, уміщена в межах одного абзацу, має виражати закінчену думку. Типовий абзац складається з 4 – 5 речень, хоча ОДС не виключає наявності в абзаці одного речення. Отже, абзац має становити внутрішньо замкнене смислове ціле.

Для чіткого зазначення та вказування на взаємозалежність окремих розділів, частин, пунктів використовують нумерацію рубрик тексту.

Розрізняють комбіновану (традиційну) і нову системи нумерації.

Комбінована ґрунтується на використанні символів, слів, літер арабських та римських цифр і доповнює абзацні членування тексту.

Система використання різноманітних позначень має бути послідовною, логічною й будуватися за спадковою ознакою:

	Комбінована	Нова
A. B. B. Г. Д. ...	Розділ I	1
I. II. III. IV. V. ...	Частина 1	1.1
1. 2. 3. 4. 5. ...	Частина 2	1.2
1); 2); 3); 4); 5); ...	пункт 1	1.2.1
а); б); в); г); д); ...	§ 1	1.2.2
	§ 2	1.2.3
	п. 2	1.3
	Частина 3	2
	Розділ II	

Слід пам'ятати, що для системи буквеної рубрикації літери Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч та Ь не використовують.

Ця система потребує чіткого дотримання правил пунктуації, логічної будови. До однотипних рубрик слід застосувати однорідні засоби нумерації або заголовки.

Заголовок має бути лаконічним, але логічно повноцінним – однозначним і несуперечливим, а також точно відповідати змісту документа або його частини.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Запишіть адресування заяв та назву виду документа:*

а) адресатом заяви є Купченко Сергій Сергійович, директор супермаркету "Електроленд", адресантом – Коваль Ігор Миколайович, менеджер цього супермаркету;

б) адресатом заяви є Ганжа Іван Петрович, головний лікар санаторію "Смерічка", адресантом – Завалій Євген Дмитрович, місцем реєстрації якого є буд. 4 по вул. Вишневій у м. Шпола Черкаської обл.

Завдання 2. *Відредагуйте неправильно оформлені реквізити документів:*

а) Директору видавництва
"Статус" Петренко Івану Миколаєвичу
від бухгалтера Суята Ольги Василівни
заява.

Прошу прийняти мене на роботу бухгалтером розрахункового відділу.

б) Директор Гринь С. П. (підпис);

в) 12.07.2010 року.

Завдання 3. *Перекладіть типові мовні звороти офіційно-ділового мовлення.*

Случилось из-за неосторожности, согласно закону, главным условием является, затрагивать вопрос, восстановить в должности, в целях предотвращения, чреватый серьезными последствиями, на общественных началах, отстранить от руководства, по истечению срока, текущий счет, стечение обстоятельств, утвердить к исполнению, по имеющимся сведениям, по мере поступления информации, принять срочные меры, подвести итоги, взыскать штраф, единовременное пособие, заказное письмо, обоюдное согласие, предупредить распространение, исходящий документ, причитающаяся сумма, административное взыскание, взимать пошлину, в равной степени.

Завдання 4. *Укладіть документ, у якому наведіть відомості про себе: про життєвий шлях, освіту, кваліфікацію, трудову та громадську діяльність.*

Завдання 5. *Укладіть документи, використовуючи таку інформацію:*

а) директор видавництва "Освіта" – Степаненко Віктор Олексійович. Ви звертаєтесь до нього з проханням зарахувати вас на тимчасову роботу кур'єром;

б) ви студент першого курсу Петренко Володимир Дмитрович. Для проведення спортивних змагань необхідні два футбольні м'ячі, чотири тенісні м'ячі, вісім тенісних ракеток, які є у спортзалі ХНЕУ ім. С. Кузнеця, де завідувач кафедри – Маракушин Андрій Ігорович. Підтвердіть факт

отримання зазначеного спортивного інвентаря для проведення спортивних змагань у визначений день;

в) ви студент першого курсу факультету міжнародних економічних відносин Швець Юрій Григорович. У цій же групі навчається ваш товариш Олексенко Максим Костянтинович. Ви уповноважуєте його отримати належну вам стипендію за травень 2017 року.

Завдання 6. Відредагуйте документ.

Автобіографія.

Я народилася в селі Вербове Павлоградського району Дніпропетровської області 27 квітня 1999 р. Мене звать Яремко Ольга Ігорівна.

У 2005 р. я пішла до першого класу. Це загальноосвітня школа в с. Вербове. У 2009 р. у зв'язку з переїздом батьків до м. Харків продовжила навчання. Потім я навчалася у гімназії № 163, яку закінчила у 2015 р.

Коли я навчалася у гімназії, то відвідувала студію образотворчого мистецтва в районному домі культури. Ще я приймала участь неодноразово й була нагороджена грамотами міських конкурсів дитячого малюнка. Також приймала участь в шкільних та районних олімпіадах по англійській мові та біології.

Мій батько народився у 1977 році, Яремко Ігор Володимирович, працює слюсарем-електриком на комбінаті.

Мати працює вихователем у дитячому садку "Сонечко", Яремко Наталія Павлівна, 1978 року народження.

Сестра, Яремко Тетяна Ігорівна, – учениця 8 класу гімназії № 163 м. Харків.

Я мешкаю в місті Харкові по вул. Світла в будинку 31, кв. 28.

01. 07. 2017

(підпис О. І. Яремко)

Завдання 7. Відредагуйте документ.

Доручення

Викладач фізкультури Михайлишин Володимир Дмитрович 28 березня 2017 року видав мені два футбольні м'ячі на час проведення спортивних змагань.

27 березня 2017 р.

(підпис Михайлишина В.Д.)

Завдання 8. Укладіть документ, яким директор наукової бібліотеки ХНЕУ ім. С. Кузнеця з подякою підтверджує отримання від видавництва "Фоліо", директором якого є Науменко В. Ф., комплектів звітної

бухгалтерської документації зразка С-1 для використання в навчальному процесі та висловлює сподівання на подальшу співпрацю з видавництвом.

Завдання 9. *Укладіть документ, яким АТ "Харківжитлобуд-1" в особі його начальника Клименка Анатолія Федоровича звертається до директора друкарні "Глобус" із проханням виготовити бланки бухгалтерського обліку та звітності, гарантуючи оплату за розрахунковим рахунком № 56483903 в Комінтернівському відділенні банку "Надра" м. Харкова. Перелік форм бланків подано в додатку на 1 сторінці у двох прим.*

Завдання 10. *Укладіть документ, яким АК "Харківтеплокомуненерго" в особі начальника Савченка Петра Яковича звертається до головного лікаря міської клінічної лікарні № 6 Полюги Ніни Павлівни з нагадуванням про необхідність у сплаті за тепlopостачання. Згідно з договором № 123 від 01.01.2017, термін оплати визначено до 12 числа щомісячно.*

Завдання 11. *Укладіть документ, яким видавництво "Навчальна книга" в особі директора Головатюка Віктора Андрійовича інформує директора Харківського педагогічного коледжу Музику Олега Павловича про затвердження плану видання методичної літератури для початкової школи на 2017 рік. План додається.*

Завдання 12. *Укладіть документ, яким завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян професор Черемська Ольга Степанівна інформує проректора з науково-педагогічної роботи ХНЕУ ім. С. Кузнеця Зиму Олександра Григоровича про проведення 17-го (університетського) етапу XVII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика та звертається із проханням відзначити двох студентів-переможців.*

Завдання 13. *Укладіть документ, яким начальник відділу кредитування населення банку "Таврія" Лавриненко Микола Йосипович звертається до директора банку Петрички Михайла Івановича з повідомленням про те, що касир відділу Ткач Оксана Анатоліївна протягом трьох днів (із 20 до 22 березня 2017 року) запізнювалася на роботу на 15 – 20 хвилин, і просить ужити заходів щодо працівника відділу.*

Завдання 14. *Укладіть документ, яким ви мотивуєте свою відсутність на лекції необхідністю у зверненні до стоматолога через гострий зубний біль, що підтверджено медичною довідкою.*

Завдання 15. *Укладіть документ, у якому студент III курсу фінансового факультету ХНЕУ ім. С. Кузнеця інформує про проходження виробничої практики в банку "Укрсоцбанк".*

Завдання 16. *Укладіть документ, який підтверджує те, що Сергієнко Андрій Петрович є студентом I курсу фінансового факультету Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.*

Завдання 17. *Укладіть документ, який підтверджує те, що Соломаха Артем Андрійович мешкає за визначеною адресою.*

Завдання 18. *Укладіть документ, у якому деканат повідомляє про проведення зборів студентів 1 – 5 груп I курсу, де заплановано розгляд питання про відвідування студентами навчальних занять.*

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Схарактеризуйте офіційно-діловий стиль, його підстилі та жанри реалізації.

2. Назвіть особливості письмової форми ділового мовлення та вимоги до письмових текстів офіційно-ділового стилю.

3. Коротко схарактеризуйте історію формування офіційно-ділового стилю.

4. У чому полягає специфіка офіційно-ділового стилю?

5. Назвіть вимоги до тексту документа.

6. Схарактеризуйте відомі вам порушення в побудові словосполучень.

7. Схарактеризуйте типові порушення в побудові речень. У яких випадках можлива ненормативність спільного додатка до однорідних присудків?

8. Які помилки можливі у складному реченні, у якому вживають подвійні сполучники?

9. Назвіть основні реквізити документів та схарактеризуйте їх.

10. За якими ознаками класифікують документи?

Тести для самоконтролю

1. *Наказовий характер, стабільність, стандартизованість, точність, лаконічність, конкретність, доступність, об'єктивність, рубрикація тексту, сурядні сполучники – це ознаки*

А наукового стилю

Б публіцистичного стилю

В розмовного стилю

Г художнього стилю

Д офіційно-ділового стилю

2. Укажіть підстиль офіційно-ділового стилю, який реалізують в офіційній кореспонденції (листах), договорах, контрактах, заявах, автобіографіях, характеристиках, дорученнях, розписках
- А законодавчий
 - Б адміністративно-канцелярський
 - В дипломатичний
 - Г канцелярський
 - Д юридичний
3. Засіб закріплення різними способами на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності й розумову діяльність людини називають
- А штампом
 - Б бланком
 - В формуляром
 - Г стилем
 - Д документом
4. Як називають сукупність реквізитів, розташованих у певній послідовності
- А бланком
 - Б формуляром
 - В штампом
 - Г документом
 - Д стилем
5. Як розташовують підписи кількох службових осіб у документах
- А довільно
 - Б один під одним
 - В за алфавітом горизонтально
 - Г за алфавітом один під одним
 - Д один під одним згідно з посадами, які вони обіймають
6. Другий примірник документа, який видають, якщо документ загублено, називають
- А дублікатом
 - Б копією
 - В оригіналом
 - Г витягом
 - Д випискою

7. *Документ, яким організація чи окрема особа надає іншій особі право на діяльність або отримання матеріальних цінностей від її імені, називають*
- А** розпискою
 - Б** дорученням
 - В** актом
 - Г** довідкою
 - Д** договором
8. *Де розташовують адресу відправника на поштовому конверті*
- А** у верхньому правому кутку
 - Б** у верхньому лівому кутку
 - В** у нижньому правому кутку
 - Г** у нижньому лівому кутку
 - Д** посередині
9. *Оберіть правильний варіант розміщення підпису та дати під текстом документів, що пишуть від руки*
- А** підпис, дата – через кому в лівому кутку документа
 - Б** дата/підпис – у лівому кутку документа один під одним
 - В** дата підпис
 - Г** підпис дата
 - Д** підпис/дата – у лівому кутку документа один під одним
10. *Невеликий за обсягом службовий лист, що додають до основного документа (накладної, рахунка-фактури, каталогу, проспекту, прейскуранта, креслень, буклетів, зразків нових товарів), – це*
- А** гарантійний лист
 - Б** супровідний лист
 - В** рекламацийний лист
 - Г** рекомендаційний лист
 - Д** лист-підтвердження

Домашнє завдання

1. *Підготуйте усний виступ на одну з тем:*

"Соціальна функція писемного ділового мовлення";

"Мова та професія";

"Особливості реалізації значення слова в діловому мовленні".

2. *Укладіть резюме від власного імені та доповідну записку на ім'я декана вашого факультету.*

Рекомендована література

1. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
2. Глущик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посіб. / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – 4-те вид., переробл. і допов. – Київ : А. С. К., 2008. – 400 с.
3. Культура мови на щодень / за ред. Єрмоленко С. Я. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
4. Культура української мови / за ред. В. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 301 с.
5. Професійна мова економіста / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх та ін. – Харків : ІНЖЕК, 2005. – 190 с.
6. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра ; Рідна мова, 1997. – 399 с.
7. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.
8. Шевчук С. В. Службове листування : довідник / С. В. Шевчук. – Київ : Літера ЛТД, 1999. – 108 с.
9. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посіб. / С. В. Шевчук. – Київ : Алерта, 2013. – 305 с.

**Тема 10. Основи красномовства.
Культура міжперсонального спілкування.
Виробнича нарада. Ділова бесіда.
Публічний виступ**

- 10.1. Майстерність публічної мови як показник мовної компетенції фахівця.
- 10.2. Види сучасного публічного мовлення.
- 10.3. Підготовка до виступу.
- 10.4. Особистість лектора.
- 10.5. Лінгвістичний аспект міжперсонального спілкування.
- 10.6. Типи спілкування. Мовний етикет усної форми ділового спілкування.
- 10.7. Ділові засідання. Наради.

Мета: формувати у студентів уміння правильно й переконливо спілкуватися, аргументовано доводити та спростовувати тезу, володіти комунікативно-мовленнєвими ситуаціями, характерними для фахової діяльності; сприяти розвитку навичок у структуруванні промови; навчити застосовувати на практиці різні способи переконання, прийоми полемічного мовлення.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: риторика, мистецтво презентації, оратори, промова, доповідь, повідомлення, аргументація, доведення, спростування.

Теоретична частина

*Мовна культура – це живодайний корінь
культури розумової,
високої справжньої інтелектуальності.*

В. Сухомлинський

10.1. Майстерність публічної мови як показник мовної компетенції фахівця

Про справжнього фахівця можна говорити тоді, коли він не лише має блискучу кваліфікацію, а й володіє високою мовленнєвою культурою.

Це означає, що професійний успіх значною мірою залежить від того, наскільки адекватно фахівець сприймає людей, як звертається до партнера, чи знаходить прийнятний тон і стиль спілкування, чи вміє чути співбесідника, чи намагається зрозуміти його, які добирає слова, щоб підтримати або переконати.

Культура мовлення фахівця має відповідати сучасним літературним нормам, характеризуватися лексичним багатством, логічністю, точністю, чистотою, виразністю, доцільністю й бути показником культурного рівня особистості, надійним інструментом вирішення виробничих і професійних завдань. Як бачимо, процес формування висококваліфікованого фахівця є недостатнім, якщо в нього не будуть сформовані мовленнєві навички й комунікативна компетентність.

Зверніть увагу!

Літературна мова як складник національної культури становить колективну творчість освічених людей, які визнають цей засіб пізнання й спілкування суспільно важливим і ефективним щодо можливостей застосування літературного стандарту в різних сферах спілкування, у різних функціональних стилях, щодо жанрової різноманітності висловлювань, мотивованих комунікативними ситуаціями й потребами мовного самовираження (С. Єрмоленко).

У сучасному трактуванні професійне спілкування означає усний контакт між партнерами (співбесідниками), із метою вирішення ділових проблем або виробничих питань, і ґрунтується на трьох складниках:

- а) умінні зацікавити співбесідника в корисності запропонованої теми (проблеми);
- б) створенні взаємної довіри;
- в) використанні засобів впливу та переконання у процесі передавання інформації під час спілкування.

Таким чином, щоб досягти мети спілкування, необхідно володіти певними ораторськими навичками, уміннями й компетентностями. Цією проблемою займається теорія комунікації, яка складається з таких наукових гілок, як: функціональна стилістика; лінгвістика тексту; комунікативна лінгвістика; культура мовлення; теорія мовленнєвого етикету, риторика.

Запам'ятайте!

Риторика – це наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Ця наука вивчає методику творення тексту, визначає його структуру, найбільш придатну для зрозумілого й аргументованого викладу думки.

Ораторське мистецтво з'явилося з виникненням людського суспільства. Перше уявлення про стародавнє красномовство дають джерела риторики Стародавньої Греції часів правління Перікла (V ст. до н. е.). Почесне місце в історії ораторського мистецтва належить **Сократу** (рис. 10.1) (469 – 399 рр. до н. е.), який є одним із родоначальників відкривання істини шляхом бесіди, суперечки, дискусії.

Свої бесіди Сократ будував у формі запитань і відповідей. Основною метою бесід філософ уважав виховання високих моральних якостей, зокрема добродетельності та правдивості.

Видатним учнем Сократа був **Платон** (рис. 10.2) (427 – 347 рр. до н. е.). Він визначав предмет і сенс красномовства як майстерність переконання. Платон розробив питання про два види здібностей (синтезу й аналізу), необхідні ораторові в ораторському мистецтві. Він зазначав, щоб промова оратора була прекрасною, розум оратора має досягати істини.

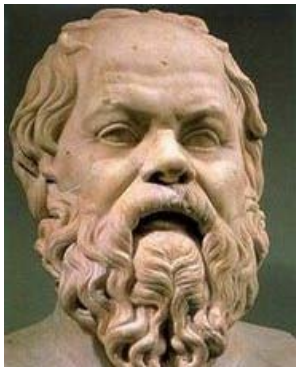

Рис. 10.1. **Сократ**

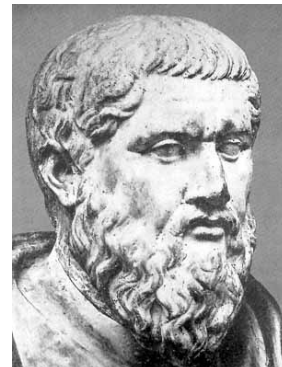

Рис. 10.2. **Платон**

Цілу епоху в розвитку риторики становить творчість **Арістотеля** (рис. 10.3) (384 – 322 рр. до н. е.) – найбільш універсального серед давньогрецьких філософів.

Створюючи теорію красномовства, Арістотель значно розширив предмет риторики, порівняно з поглядами, що існували до нього. Риторика, на думку Арістотеля, не стосується якогось окремого, специфічного

класу предметів. Риторика здатна знаходити способи переконання щодо кожного предмета.

Риторикою послуговуються на кожному кроці: вона однаково необхідна як у справах, що стосуються побутових потреб, життя окремої людини, так і справах державного значення: коли людина починає схилити іншу людину до якоїсь думки чи дії або відмовляти її від чогось, вона мимоволі вдається до риторики. Під впливом грецької риторики почало розвиватися красномовство у Стародавньому Римі.

Риторика стає актуальною в обох своїх функціях: як теорія красномовства та популярний виклад основ етики. Риторична школа в Римі починає навчати мистецтва вести бесіду на різні теми – від теоретичних проблем філософії, питань про Всесвіт до конкретних судових справ.

Вершиною розвитку ораторського мистецтва Стародавнього Риму є діяльність **Цицерона** (рис. 10.4) – одного з найбільш видатних ораторів світу, видатного теоретика красномовства (106 – 43 рр. до н. е.).

Рис. 10.3. Арістотель

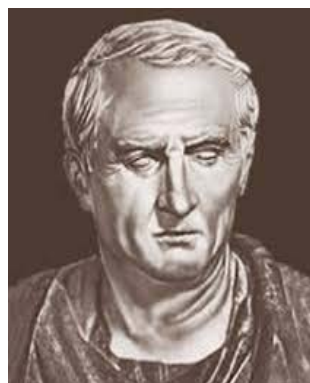

Рис. 10.4. Цицерон

Цицерон уважав, що перед оратором стоять три завдання: навчати, робити приємність, справляти глибоке враження. Уся сила оратора – в умінні підкорити собі свого слухача (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Поради Цицерона

№ п/п	Поради
1	2
1	Говори зрозуміло
2	Говори легко, але не дуже багато, давай іншим можливість виступити

1	2
3	Не перебивай
4	Будь увічливим
5	Прагни говорити вишукано
6	Ніколи не критикуй інших людей, коли їх немає поряд
7	Не відволікайся на другорядні речі
8	Не говори про себе
9	Ніколи не втрачай витримки

Теорію римського красномовства найбільш повно викладено у працях **Квінтіліана** (рис. 10.5) (близько 35 – 95 рр. н. е.) – римського ритора, учителя красномовства. Для гарного оратора, зазначає Квінтіліан, необхідні такі природні якості, як: увага, пам'ять, здатність імпровізувати, пристрасть. Він наголошував, що природні індивідуальні ораторські нахили слід розвивати: немає досконалості там, де природі не допомагає праця.

Найбільш відомими ораторами Київської Русі були **митрополит Іларіон** (рис. 10.6) та **Кирило Туровський** (рис. 10.7). 1049 р. у храмі Святої Софії в Києві у присутності княжого роду й киян митрополит Іларіон виголосив урочисту проповідь, яку назвав "Словом про закон і благодать". Єпископ Кирило Туровський – автор численних повчань, послань, молитов – мав надзвичайний ораторський і поетичний таланти, за що визнаний у народі Другим Златоустом. Кирило Туровський був не тільки оратором і письменником, а й учителем риторики. Він радив уважно ставитися до слова, шукати відповідники в рідній мові для "прикрашення достойних діянь".

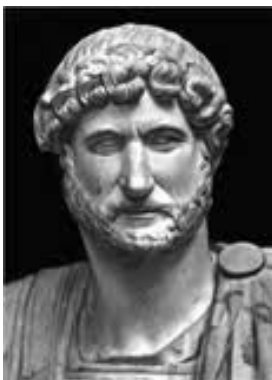

Рис. 10.5. Квінтіліан

Рис. 10.6. Митрополит Іларіон

Рис. 10.7. Кирило Туровський

Національне красномовство слов'ян ґрунтувалося як на класичній риторичній спадщині давнього світу, так і досягненнях західноєвропейської думки. Кращі ідеї слов'янської риторики розвивали єпископ **Макарій, Симеон Полоцький**, кращі гуманісти-просвітителі **М. В. Ломоносов, Феофан Прокопович, Петро Могила**.

Феофан Прокопович, зокрема, розвинув ідею трьох родів промов і вчення про три стилі на основі естетики класицизму та принципу логічної трихотомії: зміст промови (*тема, предмет, мета, результат*); експресивність (*почуття, емоції, психічний стан промовця*); мова (*мовне вираження, засоби, форми*).

Теоретична довідка

Феофан Прокопович визначив, який тематично-предметний зміст, яка міра експресії та які мовні засоби відповідають поняттю "високий стиль", а які – поняттям "середній" і "низький" стилі.

Високим (величним, поважним) рекомендовано говорити про видатні й дуже важливі справи – божественні (небесні) і людські (суворі та справедливі закони, мудрі й героїчні вчинки, перемоги).

Середнім (поміркованим) стилем потрібно говорити про теми та предмети звичайні, про людське життя, але гідно, поважно. Це стиль життя, він широкий, скромний.

Низьким (простим, фамільярним) стилем говорять про справи малі, щоденні, побутові, господарські, сімейні. Мовні засоби цього стилю не мають величі, урочистості, тобто звичайні.

Тривалий час риторика була наукою про публічне усне мовлення, про способи доведення й переконання, про форми впливу на аудиторію.

У XVIII столітті погляди на предмет риторики змінюються. У своїй книзі "Краткое руководство к красноречию" (1748 р.) **М. В. Ломоносов** визначив риторику як науку про писемне й усне мовлення. Його "Риторика" була фундаментальною науковою працею, яка визначила розвиток цієї науки в Росії не тільки у XVIII столітті, а й майбутньому.

У XIX – XX ст. українську риторику збагатили видатні діячі: львівський митрополит **Г. Яхимович**, адвокат і політик **М. Міхновський**, письменник, публіцист **І. Франко**, провідний державний діяч **М. Грушевський**, науковець і політичний діяч **М. Драгоманов**.

Поступово загальна риторика починає розпадатися на самостійні дисципліни – стилістику, поетику, герменевтику, теорію літератури – і низку спеціальних риторик, які виникли в суспільній сфері діяльності: дипломатичне, судове, академічне, політичне, духовне, торговельне (ділове), військове красномовство. Таке виділення спеціальних риторик зумовлене специфікою функціонування мови в різних галузях суспільного життя й різними завданнями спілкування.

10.2. Види сучасного публічного мовлення

Публічне мовлення – це особливий вид тексту, створений за законами риторики й орієнтований на переконання. Залежно від змісту, призначення, форми чи способу виголошення, публічний текст (мовлення) розподіляють на такі види: *доповідь, промова, бесіда, репортаж, лекція*. У публічному мовленні найповніше виявлено риси розумово-мовленнєвої діяльності оратора.

Ораторське мистецтво сучасності має такі складники: ораторський монолог та ораторський діалог.

Основні форми *ораторського монологу*: соціально-політичне, парламентське, академічне, суспільно-побутове, лекційно-пропагандистське, судове, конфесійне, професійне (ділове) красномовство.

До основних різновидів діалогу належать: *суперечка (дискусія, полеміка, еkleктика, софістика); диспут; бесіда-полілог; ділова нарада; інтерв'ю, прес-конференція; ділова гра; круглий стіл; вечір запитань і відповідей*.

Теоретична довідка

До **соціально-політичного** красномовства належать такі жанри: політична промова, мітингова промова.

Політична промова – це, головним чином, парламентська промова.

Мітингова промова має на меті з'ясувати, зробити зрозумілою якусь актуальну громадську проблему, спонукати слухачів до дій. Для неї характерні посилені експресивність, виразність, вона часом стає прелюдією до мобілізації колективних зусиль для важливої та невідкладної мети. Прикладом можуть слугувати мітингові промови.

Парламентське красномовство має чимало "секретів" публічного переконання аудиторії: оригінальність думок, ґрунтовні спостереження, яскраві описи, щирі почуття тощо.

Академічне красномовство розподіляють на *власне академічне* (наукова доповідь, реферат, огляд, дискусія), *красномовство вищої школи* (лекція, цикл лекцій), *шкільне красномовство* (лекція, розповідь, опис, бесіда). В Україні зародження академічного красномовства пов'язано з функціонуванням Острозької школи та Києво-Могилянської академії. Видатними ораторами в жанрах академічного красномовства були М. Максимович і М. Костомаров.

Головні риси академічного красномовства – це доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка термінологія, позбавлена будь-якої двозначності.

Суспільно-побутове красномовство – це влучне, гостре або урочисте слово з нагоди якоїсь важливої події у приватному житті або окремії гострій чи цікавій ситуації. Сьогодні жанрами суспільно-побутового красномовства є: *ювілейні, похвальні промови, вітальне слово, застільне слово (тост), усна побутова оповідь, анекдот, надгробне (поминальне) слово*.

Судова промова має ефективно впливати на суд, допомагати формуванню переконань суддів і присутніх у залі суду громадян.

Лекційно-пропагандистське красномовство – це: а) *науково-теоретичні лекції*; б) *науково-популярні лекції* (лекція-концерт, кінолекція, лекція-екскурсія); в) *науково-методичні лекції* (лекція-інформація, лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-бесіда, лекція-репортаж, лекція-спогад).

Конфесійна (церковна) промова має великий вплив на слухачів, завдяки духовному змісту Біблії й естетичній силі всіх видів мистецтва – архітектури, іконопису, музики (хоровий спів у православних, органна музика в католиків), – цілющим ароматам кадильниць, лампад. Заздалегідь продуману, розраховану на емоційне піднесення прихожан, церковну проповідь виголошують під час богослужіння. Припиняється дійство, замовкає орган, хоровий спів та інші ритуали, і на амвоні з'являється духовна особа, розпочинаючи своє слово.

Професійне красномовство реалізовано в ділових, звітних доповідях і ділових промовах.

Ділова доповідь містить виклад окремих питань із висновками та пропозиціями. Інформацію в ній розраховано на підготовлену аудиторію, готову до сприйняття, обговорення та вирішення запропонованих проблем. Максимального результату буде досягнуто, якщо учасники зібрання завчасно ознайомлені з текстом доповіді. Тоді можна очікувати активного обговорення, аргументованої критики, суттєвих доповнень і виваженого рішення.

Доповідь звітна містить об'єктивно висвітлені факти й реалії за визначений період діяльності керівника, депутата, організації чи її підрозділу. У процесі підготовки до звітної доповіді доповідач мусить чітко окреслити мету, характер і завдання, до кожного положення добирати аргументовані факти, вивірені цифри, переконливі приклади, влучні й доречні цитати.

Ділова промова орієнтована на логічно-виважене сприйняття слухачів. Частіше цей виступ не має самостійного значення, він зрозумілий і сприймається лише в контексті проблеми, яку обговорюють на конкретному зібранні.

10.3. Підготовка до виступу

Ситуацій, у яких доводиться виступати перед публікою, безліч, і розповісти про специфічні особливості кожної з них практично нереально. Проте вміння грамотно презентувати наявний матеріал – завдання майже універсальне. Без сумніву, воно необхідне в діяльності будь-якого фахівця.

Отже, студент (майбутній фахівець, менеджер) обов'язково має навчитися наукового підходу до підготовки виголошення інформації, знати структуру виступу, особливі прийоми, які допомагають зробити будь-яке виголошення інформації вдалим.

Запам'ятайте!

Виступ має складатися з таких частин: вступ – 20 %; основна частина – 60 %; заключна частина – 20 %.

Відомо, будь-який виступ перед аудиторією обов'язково спирається на визначену мету: проінформувати, переконати або створити настрій у слухачів. Він має ґрунтуватися на переконливості, широкому використанні всіх засобів усної форми мовлення (жестів, міміки, пауз, інтонації), безпосередньому контакті й установленні зв'язку з аудиторією. А тому перед виголошенням інформації (доповіді, виступу, лекції) треба визначити тему, мету, завдання виступу.

Вступ має чітко й переконливо відобразити причину й мету виступу, розкривати сутність конкретної справи, містити докази. Першочергове завдання доповідача на цьому етапі – привернути й утримати увагу аудиторії, тому речення мають бути короткими та стосуватися винятково сутності питання. У вступі варто інтонаційно виділяти найважливіші місця та виражати своє ставлення до предмета мовлення.

В **основній частині** слід розкрити сутність проблеми, навести докази, пояснення, міркування. Для цього бажано добирати переконливі цифри, факти, цитати, але ілюстративний матеріал не мусить поглинати зміст лекції або доповіді.

Завершуючи виступ, потрібно зробити **висновки**, які мають відповідати темі, погоджуватися зі вступом і не суперечити загальному стилю викладу.

Для кращої підготовки необхідно кілька разів прочитати доповідь уголос перед уявною публікою й перед своїми найближчими колегами, здатними сприймати текст по-дружньому, але критично. Можна прослухати свою доповідь у записі. До цього ж в усіх ситуаціях слід робити нотатки зауважень і критичних оцінок, це допоможе поступово "відшліфувати" текст, "ужитися" в образ аж до осмислення ролі жестів, міміки, пауз, інтонації, додаткової інформації, практичних і життєвих ситуацій. Також не треба нехтувати будь-якою можливістю потренуватися в озвученні тексту. Кожна така спроба зміцнює позицію, позбавляє нерішучості, робить "сухий" текст грамотним і логічним висловлюванням, а "ліричні відступи" в заздалегідь продуманому місці доповіді привернуть увагу й утримають контакт з аудиторією на відповідному рівні, дадуть змогу трохи перепочити.

Щоб виступ був удалим, слід знати, що для ефективного усного мовлення необхідно:

- довгі та складні речення замінювати на короткі, прості (або складне речення розподілити на два простих);
- використовувати у ключових позиціях тексту вставні словосполучення (*можна сказати, як кажуть у таких випадках*) і звертання, покликані активізувати увагу слухачів (*шановні колеги, товариші, панове, як ви знаєте... тощо*);
- не використовувати в тексті виступу незрозумілих термінів, "книжності", визначити місця, які не будете читати, а лише розповідати, щоб побачити своїх слухачів і відчувати їхню реакцію;
- розчленовувати текст паузами та словами: *отже, таким чином, загалом, потім, далі*;
- акцентувати час від часу увагу слухачів на основному предметі розмови, бо їм важко все почуте тримати в пам'яті;
- для перетворення монологу на діалог потрібно перебудувати текст таким чином, щоб у ньому хоча б в окремих частинах були запитання та відповіді, які може формулювати й сам доповідач:

Що вирізняє цю проблему від попередньої? Насамперед те, що...;

Чи правильно це? Ні, неправильно;

Як ви думаєте...;

Чого не вистачає в запропонованій автором концепції?

Як ви вважаєте...

Після виголошення виступів часто трапляються дискусії. Кожний учасник, звичайно, буде мати гідний вигляд, якщо буде дотримуватися визначених правил.

Цікава інформація!

Краще поступитися опонентові тим, чим можна поступитися, акцентуючи увагу на тому, де ваші погляди не збігаються (*Так, у цьому Ви маєте рацію, а я помилявся. Але я сподіваюся, що ми можемо розглянути ще одне питання, де наші погляди не збігаються*).

Дуже ефективно "перекидати місток" між власними поглядами й поглядами опонента.

Не потрібно давати опонентові зрозуміти, що маєте намір переконати його й упевнені, що цього досягнете.

Необхідно намагатися уникнути тих питань, де нічого не можете довести. Ваше втручання у їхнє обговорення – це додатковий сильний аргумент опонентові.

Заради справи необхідно навчитися слухати критику без зайвих емоцій та амбіцій, погоджуватися з опонентом, коли він має рацію, уміти програвати з гідністю – тоді це не сприймається як програш; і вигравати спокійно, без тріумфу – тоді опонент швидше стане якщо не вашим прихильником, то аж ніяк не вашим ворогом.

І виграючи, і програючи, уникайте надмірного вживання займенника "я", бо це принижує гідність протилежної особи.

Кожний майбутній фахівець (менеджер, управлінець, керівник підрозділу) має знати, що:

1. *Красномовство неможливе, якщо оратор не знає досконало предмет, про який має говорити.*

Щоб досягти досконалості або наблизитися до неї, не варто задовольнятися першою знайденою інформацією. Необхідно вивчити проблему всебічно та продовжувати збирання інформації до того часу, поки не отримаєте вичерпної відповіді на запитання, які могли б виникнути у вас особисто. Можливо, з отриманих матеріалів до кінцевої редакції промови (доповіді чи виступу) увійде лише мала частина. Проте ви будете впевнені, що це найважливіше. До того ж упевненість у своїх знаннях – це те, що разом із досвідом дозволяє уникнути страху перед аудиторією.

2. *"Занотовуйте на місці, відразу: нотатка вартує воза спогадів".*

Цю універсальну, насправді, пораду Емерсона необхідно використовувати й у разі збирання інформації, позначаючи цікаві ідеї, факти, цифри, імена, афоризми та інші знахідки, а також ті міркування, які спали

вам на думку під час прочитання матеріалів; необхідно не забувати точно зазначити джерело, до якого ви зверталися, і вказати, де можуть бути використані дібрані матеріали. По-перше, нотатки полегшують запам'ятовування, а думки, що з'явилися під час таких записів, можна успішно використати у промові разом із тими, які були покладені в її основу. По-друге, звертайтеся до записів, переглядаючи їх, тоді вам легко буде пригадати, звідки взято ті або ті факти, і ви легко знайдете початкові матеріали.

Більшість знавців ораторського мистецтва ставляться до процесу складання записів дуже серйозно і для систематизації даних рекомендують робити записи на спеціальних картках, зважаючи на стандартні правила розміщення й оформлення інформації. Дехто вважає, що можна обмежитися записами у блокнотах. Між іншим, історія знає випадки, коли важливі думки з'являлися так несподівано, що записи робили навіть на шпалерах. Отже, де і як вести записи – справа особиста.

3. Серйозно ставтеся до перевірки відомостей.

Можна пережити багато неприємних емоцій, коли в дібраній вами фактичний матеріал закрадеться якась неточність. Якщо, збираючи відомості, ви зверталися до експертної інформації, варто завізувати кінцевий варіант таких матеріалів, адже у процесі їхнього трактування ви могли припуститися помилки.

Не допускайте вільного цитування. Так ви не просто збережете довіру слухачів у разі використання отриманої інформації, а й зможете уникнути неточностей. Тому будьте максимально уважними. І не варто самому перевіряти відомості: скористайтеся досвідом газет та інших періодичних видань, у яких публікації зазнають виправлення декількох редакторів і коректорів, перед тим, як будуть опубліковані.

4. Створіть умови для обмірковування матеріалу.

Переважно, під час обмірковування теми автоматично "відпадає зайве", унаслідок чого автор фокусує увагу на найбільш істотній інформації. Паралельно генерує нові ідеї, обмірковує спосіб організації матеріалу, установлює логічні зв'язки, послідовність частин, упорядковує й уточнює окремі думки, опрацьовує яскраві формулювання, ще раз аналізує головну ідею та способи її вираження.

Кожний майбутній фахівець повинен знати основні правила побудови грамотних і логічних висловлювань різних типів та вміти застосовувати їх на практиці. Невивчене з мови впродовж навчання перешкоджає професійному вдосконаленню й кар'єрному зростанню.

10.4. Особистість лектора

Глибоке та всебічне знання предмета – важлива умова успіху оратора. Неписане правило риторики: *"Ми слухаємо не мовлення, а людину, яка говорить"*.

Лектора визначають такі якості: ерудиція, артистизм, привабливість, упевненість у собі, приязність, щирість, об'єктивність, повага до слухача, зацікавленість у результатах виступу.

Дуже важливу роль відіграє й зовнішній вигляд оратора, його мова.

Зверніть увагу!

Людина, яка стоїть перед аудиторією, повинна мати бездоганний вигляд. Це, переважно, діловий костюм традиційного крою, що позитивно впливає на слухачів. Те ж стосується й зачіски, прикрас, макіяжу в жінок. Зовнішній вигляд оратора покликаний підкреслювати його професіоналізм, ділові якості.

Під час виступу оратору (лектору) необхідно стежити за мімікою та жестами. Його обличчя має бути серйозним, привітним, приязним.

Жести підкреслюють мовлення, пожвавлюють його, уточнюють та розшифровують. Існують жести необхідні (потрібні), а є жести шкідливі, такі, що відволікають від промови. Дратують метушливі жести та ті, що постійно повторюються. Не можна крутити ґудзик, прикраси, смикати себе за ніс, волосся, перебирати папери на столі.

Публічна промова примушує оратора опанувати все багатство голосу. Якщо лектор говорить невиразно, нерозбірливо, тихо, монотонно, дуже голосно, шепелявить, то можна сказати, що виступ слухачі не пам'ятають.

Цікава інформація!

Кожний звук має чотири характеристики: *висоту* (високий, низький); *силу* (від шепотіння до крику), *тривалість* (швидкість вимови), *тембр* (забарвленість).

Висота й сила голосу будуть змінюватися, залежно від умов виступу, виду промови, стану оратора. Високий тон швидко стомлює, низький – примушує слухати напружено.

Нормальний темп мови, коли почути легко засвоюється, – близько 120 слів на хвилину. За дуже швидкою мовою важко стежити, повільна мова примушує слухачів займатися сторонніми справами.

Важливу роль відіграє інтонація, оскільки вона передає внутрішній стан людини.

Лектор має піклуватися про чистоту вимови, про дикцію.

Ідеальна промова передбачає вміння точно, чітко й логічно сформулювати свою думку, уявити, на кого вона розрахована, яка мета виступу, знання мови, її норм і правил, уміння безпомилково обрати стиль та мовні засоби, відповідно до мети, уміння володіти мовленнєвим апаратом.

Запам'ятайте!

- Виступайте лише тоді, коли є що сказати.
- Не починайте промову відразу, почекайте 15 – 20 секунд, подивіться на аудиторію, посміхніться та скажіть: "Я вас вітаю".
- Читаючи з аркуша, читайте так, наче говорите зі співбесідником.
- Не зупиняйте свій погляд на окремих обличчях. Тривалий погляд викликає неприємне почуття.
- Говоріть виразно.
- Використовуйте увесь словниковий запас, уникаючи канцеляризмів і вульгаризмів.
- Збуджуйте увагу слухачів використанням різноманітних засобів активізації аудиторії: риторичними запитаннями, проблемними ситуаціями, залучайте аудиторію до міркувань.
- Тримайте паузу.
- Поєднуйте слово з жестом. Жести мають бути точними, міміка – доброзичливою.
- Змінюйте темп мови й тон голосу. Це підвищує рівень сприйняття.
- Майте в запасі жарти, переконливі приклади із власного досвіду.
- Намагайтеся, щоб початок виступу був незвичайним, а закінчення запам'яталося. За потреби підбивайте підсумки.

10.5. Лінгвістичний аспект міжперсонального спілкування

Якщо політичне красномовство, що враховує специфіку виступу перед великою аудиторією, використовує одні прийоми, то ділова риторика, що в основному зорієнтована на персональне спілкування, – інші. Ділова риторика відрізняється від усіх інших спеціальних риторик тим, що розглядає сферу міжперсонального спілкування в соціальному аспекті. Персонально адресована мова має такі специфічні риси, які варто враховувати, вибудовуючи успішну комунікацію.

Предметом ділової риторики є правила та прийоми ефективного ділового спілкування. Результативність мови стає тим практичним показником мовленнєвої майстерності, який забезпечує персональний престиж,

зростання та конкурентоспроможність. У сучасному західному менеджменті сьогодні віддають перевагу таким якостям керівника, як: уміння працювати з людьми; здатність переконувати у своїй правоті, презентувати власні досягнення, стимулювати роботу підлеглих.

Сучасна риторика, що акумулює всі досягнення психології, лінгвістики тексту, соціолінгвістики, логіки, культури мови, є наукою про доцільне, ефективне й гармонійне мовлення.

Як будь-яка наука, риторика розвивається за своїми законами.

Перший закон сучасної риторики – закон спрямування мови на адресата. Цей закон проголошує: перш ніж почати розмову, необхідно уявити собі слухача, співбесідника, його соціальний статус, освітній, культурно-мовленнєвий рівень, особистісні якості. Слід також урахувати важливість, зацікавленість і доступність інформації для слухача.

Другим законом сучасної риторики є закон спрямування до мети й орієнтації адресата мовлення. Його сутність полягає в тому, що сторони, які спілкуються, або тільки мовець позначає словесно свою мету, і спільними зусиллями вони просуваються до її досягнення. Особливо це є важливим, якщо необхідно спрямувати адресата під час ділових переговорів. Для цього на початку повідомляють і погоджують структуру переговорів (бесіди, дискусії): перелік питань, які будуть вирішувати, їхню черговість, підбиття підсумків із кожного питання. У такому разі можуть бути використані окремі фрази:

Отже, щодо відшкодування взаємної заборгованості ми ухвалили рішення про взаємозалік боргів і покриття витрат товарами народного споживання.

На жаль, щодо третього пункту ми з вами поки що не досягли компромісу.

Часто у спонтанному мовленні для позначення етапів крокування до мети використовують когезивні засоби (засоби зв'язку), що вказують на послідовність частин повідомлення: *по-перше..., по-друге..., наступне питання..., далі визначимо..., про це я скажу згодом..., забігаючи наперед..., я повинен сказати..., як буде вказано далі..., подивимося, як..., зараз перейдемо до розгляду наступного питання...* тощо. Завдяки використанню таких слів, виникає ефект "просування" до визначеної мети, ефект закріплення смислових блоків. Це необхідно, оскільки структура мови має бути зрозумілою не лише для того, хто говорить, а й для адресата. Особливо важливо в діловому спілкуванні, якщо рішення ухвалюють обидві сторони.

Третій закон сучасної риторики – це закон дієвості мовлення, який задовольняє слухача та може бути емоційно позитивно сприйнятий. Це універсальний принцип комунікації, бо ми намагаємося спілкуватися із приємними для нас особами. Насолода бесідою ще з часів Платона належить до найвищого виду насолод. Відомий Дейл Карнегі головним секретом мистецтва спілкування з людьми називає вміння цінувати й захочувати людину до діяльності, задовольняти її прагнення до власної значущості.

Підкреслити значущість партнера можна не тільки через похвалу, а й за допомогою компліментів (*оскільки ваша фірма є найбільшим постачальником металу, ми хотіли б укласти з вами угоду про...*); етикетних формул (*маємо честь запросити, дозвольте висловити вам щиру подяку, за послугу, вельмишановний Володимире Степановичу...*); жестикулювання; тону (увічливого, рівного) та манери спілкування.

У процесі викладання професійного мовлення риторика відіграє роль синтезатора багатьох наук, спрямованих на розвиток мовної особистості та підготовку висококваліфікованого фахівця.

Професійна комунікація

Мусимо запам'ятати: чого не треба, не **складати**

В усному й писемному мовленні помітно надуживають словом **складати** в не властивих йому значеннях "бути чим-небудь, являти собою щось" і "утворювати якусь кількість, давати в сукупності": *складати основу, складати етап, складати виняток, складати особливість, складати труднощі, складати третину прибутку, складати двадцять відсотків* і под. Такі конструкції становлять невдалі переклади з російської мови (пор. *составляют основу, составляют этап, составляют исключение, составляют особенность, составляют двадцать процентов...*).

У значеннях "бути чим-небудь, являти собою щось" і "утворювати якусь кількість, давати в сукупності" потрібно вживати дієслово **становити** [10, с. 122].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **настоювати** чи **наполягати** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Змодельуйте мовленнєву ситуацію "Зустріч із професією" та проведіть комунікативну гру. Із цією метою:

- запросіть на зустріч осіб різних професій;
- підготуйте гостям запитання про особливості їхніх професій.

10.6. Типи спілкування. Мовний етикет усної форми ділового спілкування

У сучасному житті діловій людині доводиться виконувати безліч соціальних ролей і потрапляти в різні ситуації спілкування. Ці ситуації, як вважають дослідники із соціальної психології, можуть бути типізовані та становлять систему, у якій виділяють такі типи спілкування:

а) *анонімне спілкування*, тобто відносини між незнайомими людьми, тимчасові контакти, які не передбачають подальшого знайомства. Таке спілкування можна спостерігати на вулиці, у транспорті, громадських місцях;

б) *функціональне спілкування*, тобто відносини, пов'язані з діяльністю людей. Це можуть бути ділові взаємини між незнайомими людьми, із яких принаймні один виконує службові функції, наприклад, між продавцем і покупцем, водієм та пасажиром, міліціонером і громадянином, службовцем установи та відвідувачем. Також це можуть бути службові відносини в колективі працівників. У межах таких відносин виокремлюють симетричні ситуації спілкування (якщо співрозмовники рівні за службовим статусом) та асиметричні ситуації спілкування (якщо спілкуються керівник і підлеглий, викладач і студент, декан і батьки студента);

в) *неформальне спілкування*, тобто відносини в різноманітних колективах за інтересами (спортивні секції, садові товариства), а також взаємини між друзями, приятелями, знайомими, сусідами.

г) *інтимно-сімейне спілкування*, тобто стосунки між подружжям, батьками та дітьми, родичами.

Усі перелічені типи спілкування однаково важливі в житті людини, жоден із них не можна вважати другорядним. Але нас цікавить, насамперед, функціональне спілкування як таке, що супроводжує професійну діяльність людини. Саме мовна діяльність у процесі функціонального спілкування є предметом вивчення.

Серед проблем функціонального спілкування одна з найбільш складних – спілкування керівника з підлеглим. У цій багатоаспектній діяльності неабияка роль належить мові, адже саме в ній виявляють себе такі важливі риси керівника, як такт, вимогливість, щирість у відносинах, здатність креативно мислити. Нерідко буває так, що нечітко сформульоване завдання, невдалий вибір звертання, зайва мовна категоричність, постійне використання імперативних мовних засобів призводять до непорозумінь і навіть конфліктів, яких можна було б уникнути, якби керівник краще володів мовою, знав її невичерпні лексичні, словотвірні та синтаксичні

можливості. Обов'язковою умовою спілкування керівника з підлеглим є ввічливість, а також знання правил мовного етикету й обов'язкове їхнє дотримання в найбільш складних ситуаціях.

Кожний із типів спілкування передбачає дотримання відповідних етичних норм і правил, які регулюють поведінку людей. Сукупність таких правил називають **етикетом**.

Зверніть увагу!

У перекладі із французької мови слово "етикет" означає *ярлик, форму поведінки, церемоніал*. Правила етикету виникли з початком розвитку цивілізації, коли люди усвідомили, що їхнє співжиття та спілкування має бути впорядкованим. У більшості національних культур правила етикету набули розвитку та зазнали видозміни аж до повного заперечення одних приписів і впровадження інших. У сучасному житті етикет вимагає, передусім, погодження вчинків людини із загальноприйнятими суспільними нормами. Тому правила етикету спонукають людину до стриманості та контрольованості в поведінці. Людина може по-різному ставитися до свого співрозмовника, але етикет у поєднанні з почуттям власної гідності та самоповаги не дозволяє їй відкрито висловлювати незгоду чи іншим чином виявляти негативне ставлення. Поняття етикету може бути застосоване до манер, поводження в різних ситуаціях, рухів, жестів, одягу і, чи не найбільшою мірою, мовленнєвої поведінки.

Мовний етикет – це прийняті в товаристві людей спеціальні висловлювання ввічливості, а також правила їхнього використання в різних ситуаціях спілкування. Такі висловлювання формувалися впродовж тривалого часу та, унаслідок частої повторюваності, закріпилися в мові як стандартні стійкі конструкції, окремі словесні формули, які людина не конструює щоразу, а відтворює їх у своєму мовленні.

Мовний етикет позначений рисами національної самобутності, він пов'язаний із традиціями кожного народу, його історією, культурою, ментальністю. І хоча в сучасному світі діють загальноприйняті, універсальні правила, існують і відмінності у виявах етикетної мовної поведінки людей різних національностей. До особливостей національного етикету слід ставитися з повагою, їх варто знати так само, як, скажімо, мистецтво та інші культурні надбання народів, що населяють нашу планету.

Більшість ситуацій міжперсонального спілкування супроводжують різними виявами мовленнєвого етикету. Яким би не був зміст розмови, вона завжди містить висловлювання, що становлять етикетні знаки. Такі

висловлювання, передаючи привітання, прощання, подяку, вибачення, побажання, становлять тематичні групи різних за структурою мовних одиниць (слів, словосполучень, речень).

Теоретична довідка

Мовні засоби вираження ввічливості.

Важливим елементом спілкування є **привертання уваги**. Така необхідність може виникати в будь-якому типі спілкування й часто створює для мовця, який прагне до ввічливості, проблеми. Це пов'язано з тим, що, привертаючи до себе увагу, мовець здебільшого має якось назвати співрозмовника, виявляючи до того ж і своє ставлення до нього.

В умовах анонімного спілкування найбільш поширеною формою є звертання без називання співрозмовника: *Вибачте, можна у Вас запитати про...; Перепрошую, я хочу звернутися до Вас із проханням; Чи не могли б Ви сказати... .* Можливе підкреслено ввічливе звертання, більш характерне для людей старшого віку: *Вибачте, що турбую, допоможіть мені, будь ласка,...; Чи не будете Ви такі люб'язні підказати мені...*

Для привертання уваги використовують також звертання, до складу яких входить називання співрозмовника. Це можуть бути форми кличного відмінка: *громадянине, громадянко, пане, пані, панно, добродію, добродійко, колего*. Ці форми використовують як в анонімному спілкуванні, так і в умовах функціонального спілкування, зокрема й тоді, коли співрозмовники знайомі один з одним.

Для привертання уваги знайомого чи незнайомого співрозмовника існує і звертання *товаришу*. Ця форма має давню традицію вживання: так зверталися один до одного козаки на Запорозжжі. У давні часи це слово символізувало рівність, взаємоповагу, визнання свободи особистості, щирість і простоту взаємин.

Звертання, які розглядали, у формі множини вживають і в ситуаціях публічного виступу, коли є потреба звернутися до аудиторії: *Громадяни! Панове! Пані й панове! Шановні громадяни! Вельмишановні пані й панове! Вельмишановні добродії! Шановні колеги! Дорогі колеги! Панове делегати! Добродії! Колеги!* Дружнім звертанням до молодіжної аудиторії може бути *Друзі! Дорогі друзі!*

У функціональному спілкуванні, коли співрозмовники знайомі, найбільш поширене звертання на ім'я та по батькові. Ця офіційна форма йменування виразно передає повагу до людини. Для представників багатьох професій вона є обов'язковим засобом звертання. Увічлива, висококультурна людина, переважно, пам'ятає імена та по батькові всіх колег, з якими доводиться спілкуватися. Однак якщо ви не впевнені, що точно знаєте ім'я та по батькові співрозмовника, краще, попросивши вибачення, перепитати його про це, ніж переключувати ім'я та по батькові людини.

У функції звертання ім'я та по батькові ставлять у кличному відмінку: *Дмитре Миколайовичу, я хочу попросити Вас про одну послугу; Інно Віталіївно, приготуйте, будь ласка, звіт за I квартал.*

Для привернення уваги іноді використовують й інші звертання. Так, в анонімному спілкуванні побутового характеру доводиться чути: *приятелю, друже, дівчино, молодий чоловіче, хлопчику, дівчинко*. Такі звертання є ситуативними, тобто такими, що придатні для використання, відповідно до ситуації з урахуванням, насамперед, віку співрозмовника.

Привертання уваги співрозмовника передбачає з його боку реакцію, яка має словесні засоби вираження. Найчастіше вживають питання *що?* краще з іменуванням співрозмовника (більш увічливо): *Що, Петре Івановичу! Що, колего?* Коли співрозмовник не впевнений, що звертаються саме до нього, він, звичайно, перепитує: *Ви до мене звертаєтесь? Вибачте, це Ви мені? Перепрошую, Ви в мене запитуєте? Ви хочете щось сказати?* В умовах функціонального спілкування більш доцільними будуть вирази: *Слухаю! Я Вас слухаю! Слухаю Вас! Будь ласка! Прошу! Готовий Вас вислухати*. Реагування з допомогою таких виразів є підкреслено ввічливим, створює необхідну для успішного спілкування атмосферу приязні, знімає напруження.

Не менш важливо навчитися правильно реагувати на прихід відвідувача, підлеглого, колеги. Переважно, це такі запитання: *Ви до мене? У Вас до мене справа? Ви мене чекаєте? Ви не мене чекаєте? Ви хочете мені щось сказати?* Так реагують і на співрозмовника, який ще не звернувся словесно. Подібні вияви ввічливості особливо необхідні з боку особи, яка обіймає вищу посаду, старша за віком чи званням, оскільки вони свідчать про увагу до молодшого й таким чином заохочують його до спілкування.

Для успішного спілкування важливим є вибір доцільної форми звертання в листі. Залежно від рівня відносин між адресантом та адресатом можливі різноманітні формули мовленнєвого етикету. Це може бути офіційне звертання до знайомого чи малознайомого адресата: *Шановний пане Лісовий (голого, директоре, редакторе й под.)* або *Вельмишановний пане Лісовий (голого, директоре й под.)*.

Різнманітними в українській мові є етикетні формули **привітання**. Їх можуть уживати, відповідно до ситуації та взаємин між співрозмовниками. Найбільш уживаними є вирази: *Здрастуй(те)! Добрий день (вечір)! Доброго ранку!* У мові людей старшого покоління можливе привітання: *Доброго здоров'я!* Існують вирази для більш офіційного привітання, зокрема й зверненого до аудиторії: *Дозвольте Вас привітати! Радий Вас вітати! Вітаю Вас (від імені...)*.

У ситуації **прощання** також можуть бути використані різноманітні етикетні формули. Найбільш уживаним і нейтральним є вираз: *До побачення*. Часто використовують вирази, у яких мовець сподівається на продовження спілкування: *До зустрічі! До понеділка! До вечора! До літа! Сподіваюся, ми ще побачимося!* В окремих ситуаціях доцільним буде вислів *Прощай(те)!* або його розмовний варіант *Прощавай(те)!* В офіційних ситуаціях використовують вираз *Дозвольте попрощатися*. Прощання може бути одночасно й побажанням: *Усього Вам найкращого! На все добре! Бувайте здорові! Хай щастить! На добраніч! Щасливої дороги!* Такі вирази вживають у ситуаціях неофіційного мовлення.

Перш ніж попрощатися, співрозмовники досить часто висловлюють своє **враження** від зустрічі: *Ми приємно провели час; Мені приємно було поспілкуватися з Вами; Я задоволений нашою зустріччю; Добре, що ми провели разом цей вечір.* Подібні висловлювання вживають і наприкінці ділової зустрічі: *Добре, що ми про все домовилися; Приємно, що ми знайшли спільну мову; Чудово, що ми дійшли згоди у вирішенні питання.* Прощанню може передувати **подяка за успіх ділової зустрічі**: *Дякую, що вислухали мене; Дуже вдячний Вам за цінні поради; Дякую, що приділили мені увагу; Дякую, що Ви погодилися зустрітися зі мною.* У ситуаціях офіційного спілкування можливе **вибачення**: *Вибачте, що затримав Вас; Вибачте, що потурбував Вас; Вибачте, що забрав у Вас так багато часу.*

Ситуація знайомства передбачає використання стереотипних виразів, які не лише передають **бажання мовця познайомитися**, а й одночасно свідчать про його ввічливість. Коли знайомство здійснюють без посередника, мовець може використати, відповідно до ситуації, більш офіційні вирази: *Дозвольте познайомитися* або *Дозвольте відрекомендуватися.* У ситуації неофіційній уживають висловлювання: *Будьмо знайомі; Я хотів би з Вами познайомитися.* У відповідь співрозмовник називає своє ім'я, ім'я та по батькові, прізвище (із зазначенням або без зазначення посади), залежно від рівня офіційності ситуації та віку співрозмовників. Якщо у знайомстві бере участь посередник, він уживає такі вирази: *Познайомтеся, будь ласка; Знайомтеся;* у більш офіційній ситуації: *Дозвольте Вам відрекомендувати; Рекомендую.*

В українській мові також є різноманітні можливості для висловлення **подяки**, вибір яких визначає ситуація мовлення. Найбільш уживаними, стилістично нейтральними є вирази: *Спасибі; Дякую,* які можуть бути більш розгорненими: *Спасибі за допомогу; Дякую за те, що допомогли мені.* До слів подяки можна додавати означальні прислівники та словосполучення: *дуже, щиро.* Деяко офіційне забарвлення має вираз: *Я Вам вдячний.* Цей вираз може бути поширеним: *Я Вам дуже (щиро, глибоко, надзвичайно) вдячний.*

Офіційну подяку висловлюють, уживаючи дієслово *хотіти*, що дає змогу мовцеві висловити своє схвалення діяльності співрозмовника: *Я хочу подякувати Вам! Я хотів би подякувати Вам! Я хочу висловити Вам свою глибоку подяку!* Більш офіційною, із відтінком урочистості, є подяка з використанням дієслова *дозвольте*, найчастіше такі вирази вживають у ситуації публічного виступу: *Дозвольте висловити нашу глибоку (щиро, найщирішу) подяку!* В офіційному спілкуванні можна подякувати за поздоровлення, привітання, побажання чи рецензію за допомогою виразів: *Із глибокою вдячністю приймаємо Ваші поздоровлення з нагоди...! Ми із вдячністю вислухали Ваші зауваження щодо...!*

Етикет вимагає, щоб висловлена вдячність не залишалася без відповіді. У **відповідь на подяку** співрозмовник уживає один із традиційних виразів: *Будь ласка! Прошу! Не варто! Це такі дрібниці! Я Вам також вдячний! Мені було приємно допомогти Вам! Завжди готовий Вам допомогти! Завжди до Ваших послуг!* Останні вирази можна використовувати і в офіційному мовленні.

Надзвичайно важливим у спілкуванні є вдалий вибір форми **вибачення**. У різних типах спілкування найчастіше вживають стилістично нейтральні вирази: *Пробачте! Вибачте, будь ласка!* Вони можуть бути доречними в разі будь-якої значної чи незначної провини. Вираз *Даруйте!* частіше вживають, коли висловлюють незгоду з думкою співрозмовника. Люди старшого віку використовують більш поширені вирази: *Прошу вибачення! Прошу вибачити мені!* Є вирази, що мають офіційне забарвлення: *Я хочу попросити у Вас вибачення! Я повинен попросити у Вас вибачення!* Більш офіційним є вираз: *Дозвольте попросити у Вас вибачення!* Також уживають вирази: *Я не хотів Вас образити! Я не хотів завдавати Вам прикрощів (неприємностей)! Прошу Вас, не ображайтеся! Я завинив перед Вами! Я завдав Вам стільки клопоту (турботи, хвилювань, прикрощів)! Мені дуже жаль (прикро, шкода), що так сталося! Я відчуваю свою провину перед Вами!*

У **відповідь на вибачення** вживають вирази: *Будь ласка! Прощу! Не варто (турбуватися)! Це дрібниці!* Такі етикетні формули позитивно впливають на ситуацію, знімають психологічне напруження, створюють умови для довірливого, приязного спілкування.

Отже, такими є різноманітні висловлювання етикету, якими може супроводжуватися міжперсональне спілкування. Як можна бачити, мова надає людині багато можливостей, щоб увічливо привітатися й попроситися, чемно подякувати, щиро попросити вибачення, удаю відреагувати на слова та запити співрозмовника. Володіння цим мовним багатством та вміле його використання допомагає людині створити бажаний імідж, забезпечує діловий успіх, сприяє поліпшенню та зміцненню стосунків у колі сім'ї та друзів. Тому треба вчитися оцінювати слова та вирази з погляду їхньої доречності в кожній конкретній ситуації, прагнути до найбільш оптимальної мовленнєвої поведінки.

Цікава інформація!

Телефонна розмова

Набувши значного поширення, телефон помітно звузив сферу ділового листування. Телефонний зв'язок забезпечує безпосередній і двосторонній обмін інформацією на будь-якій відстані; по телефону ведуть переговори, дають консультації, обумовлюють і погоджують важливі ділові зустрічі. У деяких країнах переговори по телефону набули юридичної сили, навіть якщо вони не підтверджені офіційним документом.

Телефонна розмова – це один із видів усного мовлення, до того ж специфічний: оскільки співрозмовники не бачать один одного, то неможливо передати інформацію невербальними засобами комунікації: мімікою, жестами, виразом очей та обличчя. Під час телефонних ділових розмов особливо важливо використовувати лексичне багатство (синоніміку, точність термінології, усталені звороти), а також інтонаційні можливості мовлення.

Спілкування по телефону іноді утруднюють як об'єктивні (несправність апарата, навколишній шум), так і суб'єктивні причини, яких необхідно позбутися ("проковтування" складів і слів; звичка перепитувати або повторювати сказане, а ще – дефекти мовлення).

Утруднює спілкування також і невміння співрозмовника висловлюватися коротко, простими реченнями, правильно побудованими – без пропусків, перескакувань, малозрозумілих скорочень. Перешкоджає сприйняттю інформації й надто сильний голос: по телефону слід розмовляти середнім за силою голосом.

Треба говорити не дуже швидко, але чітко та зрозуміло, говорити в мікрофон телефонної трубки. Тон розмови має бути спокійним, витриманим, увічливим.

Оскільки ділові партнери часто знайомляться заочно, по телефону, важливо справити приємне враження на співрозмовника. Для цього слід дотримуватися низки вимог.

Ділова телефонна розмова складається з таких компонентів:

- момент устанавлення зв'язку;
- виклад справи;
- заключні слова – знак, що розмову закінчено.

Момент устанавлення зв'язку іноді забирає час і зусилля, особливо в людей багатослівних, неорганізованих.

Початкові фрази у службовій розмові мають указувати не лише на те, що зв'язок між сторонами встановлено (– *Алло!* – *Я слухаю!* – *Вас слухають!*), але й визначити ці сторони.

Службова особа, знявши слухавку, одразу може назвати своє прізвище, місце роботи. Той, хто починає розмову, має відрекомендуватися, а також сказати, від чийого імені він говорить (установа, службова особа). У відповідь теж називають себе, свою посаду (одночасно сторони вітаються).

Якщо той, хто телефонує, забув назвати себе, то співрозмовник змушений запитати: *"Пробачте, із ким я розмовляю?"*. На анонімний дзвінок можна не відповідати.

Якщо Ви помилилися номером, перепросіть і припиніть розмову словами: *"Пробачте, я помилився номером"*.

Якщо хочуть розмовляти не з тим, хто взяв слухавку, тоді кажуть: *"Добрий день! Чи можу я попросити до телефона...?"*

На це відповідають: *"Добрий день! Одну хвилинку, я зараз передаю слухавку"*. Або: *"Прошу зачекати"*. Або: *"На жаль,... вийшов, буде о третій"*. Відповідь залежить від ситуації.

Ознакою особливої увічливості вважають такі початки фрази: *Чи можна звернутися..., Чи можна покликати..., Вам не важко попросити..., Чи не могли б Ви допомогти...*

Існує низка увічливих форм відмови: *Вам не важко буде зателефонувати ще раз?..., На жаль, ще немає..., Чи не могли б Ви зателефонувати через годину?*

Окремі прізвища важко сприймати на слух. Тому такі прізвища ставлять у кінці речення та вимовляють якомога виразніше, щоб усі звуки та склади були зрозумілі.

Виклад справи – це введення в курс справи, формулювання питання, обговорення ситуації, позитивна чи негативна відповідь. Кожен із цих етапів слід будувати чітко, коротко, без зайвих подробиць. Обговорення ділової ситуації – найбільш важливий і тривалий етап будь-якої телефонної розмови. Лаконізму тут досягають за допомогою детально продуманого переліку головних і другорядних питань, які потребують короткої й конкретної відповіді.

Установлено, що короткі фрази легше сприймають на слух, ніж довгі. Слід пам'ятати, що ведення надто довгих службових розмов – це вияв безцеремонності та неповаги до тих, хто чекає звільнення телефону. Розмова по телефону не повинна перетворюватися на монолог, треба дати змогу висловитися співрозмовникові. Для цього слід робити паузи, логічно викладати свої думки.

Ініціатива закінчення розмови належить тому, хто зателефонував, але якщо співрозмовник старший за віком або службовим становищем, слід віддати перевагу йому щодо завершення розмови. Обидва співрозмовники мають послуговуватися формулами ввічливості, поваги: *Добрий день! Прошу! Будь ласка! Будьте люб'язні! Пробачте за турботу! Дякую за увагу! До побачення!*

Якщо ж зв'язок під час розмови переривається, то, за правилом увічливості, набирає номер той, хто телефонував.

Довідкову інформацію по телефону надають чітко, по-діловому, але спокійно, увічливо, щоб співрозмовник усе зрозумів (біля службового телефону, яким усі користуються, має бути блокнот для записів, телефонна книга, книга службових адрес і телефонів).

У години прийому відвідувачів телефон або вимикають зовсім, або ведуть розмову лише в разі потреби.

Кілька загальних зауваг:

під час безпосереднього звертання до співрозмовника його слід називати на ім'я та по батькові або на прізвище з обов'язковим уживанням назви посади чи звання або слів "пан", "добродій" (залежно від ситуації);

тільки близьких друзів і знайомих можна привітати по телефону зі святом чи сімейною подією, запитати про стан здоров'я. Якщо з людьми у Вас офіційні відносини, то вітати слід особисто;

висловлювати співчуття по телефону небажано, лише особисто або листом;

звертатися до приятеля чи знайомого по службовому телефону у приватних справах не слід;

зателефонувати комусь додому можна у визначений правилами етикету чи заздалегідь погоджений час.

10.7. Ділові засідання. Народи

Найвиразніше людина виявляє себе під час виконання професійних обов'язків. Від її знань та вміння робити свою справу, культури поведінки, мовної майстерності часто залежать результати професійної діяльності.

Спільна діяльність неможлива без наявності контактів (постійних чи тимчасових) між членами колективу, без обміну інформацією, із метою

успішного вирішення завдань. Тобто ділові відносини залежать від тих ролей комунікантів, які вони відіграють у процесі діяльності; обов'язків, які вони виконують або які на них покладають.

До колективних форм спілкування належить **нарада**. Виокремлюють декілька видів нарад: інформаційні, диспетчерські, селекторні, дискусійні.

Під час *інформаційних нарад* керівник організації чи підрозділу інформує підлеглих про будь-які зміни або новації, знайомить (представляє) нових менеджерів із колективом.

Диспетчерські наради покликані організувати роботу великого колективу, наприклад, заводу. Під час диспетчерських нарад керівники підрозділів звітують перед головним інженером, директором заводу про виконання планових завдань.

Селекторна нарада передбачає спілкування з керівниками підрозділів, які перебувають не в одному приміщенні, а на своїх робочих місцях, іноді навіть в іншому місті. Наприклад, міністр проводить селекторну нараду з директорами заводів.

Дискусія – це публічний діалог, у процесі якого виявляють і протиставляють різні погляди, позиції. Метою дискусії є вияв істинної думки, пошук правильного рішення.

Уважають, що будь-яка велика справа починається з маленької наради, пошуку колективного погляду на проблему. **Нарада** – один із найбільш ефективних способів обговорення важливих питань та ухвалення рішень в усіх галузях виробничого, громадського, політичного життя. Опитування серед менеджерів свідчить, що вони, залежно від рівня управління, 50 – 70 % свого робочого часу проводять на нарадах.

Оптимальна кількість учасників наради – 10 – 12 осіб. Готуючись до наради, слід, насамперед, потурбуватися про формулювання порядку денного. Рекомендують відбирати для обговорення не більше п'яти проблем. Це сприяє концентрації уваги, більш швидкому ухваленню конкретних рішень.

Позитивний ефект від наради буде досягнуто лише тоді, коли її учасники за рівнем професійних знань і практичного досвіду будуть відповідати рівню винесеної на обговорення проблеми, яка має бути значущою для всіх присутніх. Слід пам'ятати, що і проблему, і причину її виникнення учасники наради можуть розуміти по-різному, тому розбіжності слід виявити відразу та обговорити їх. Якщо менеджер (керівник) ставить серйозно до думок тих людей, яких він запросив на нараду, щиро вірить у їхнє бажання співпрацювати, то зможе створити атмосферу, співучасником

якої буде прагнути стати кожен. Якщо учасники будуть добре поінформовані заздалегідь, то вони його в цьому підтримають. Для того щоб нарада була ефективною, менеджерові, який буде її вести, треба мати не тільки організаторський хист, а й зосереджувати свою увагу на тому, щоб стежити за перебігом дискусії, обмірковувати й добирати слушні запитання, систематизувати різні погляди, вчасно робити висновки. Звичайно, той, хто проводить нараду, бере на себе відповідальність, уносячи пропозицію про те, *кому, що і як* треба зробити. Після ухвалення рішення важливо запропонувати учасникам висловити свої сумніви та обговорити їх.

Зверніть увагу!

Планування наради охоплює: визначення тематики; порядку денного; завдань наради; приблизного складу учасників; дати й місця проведення; підготовку доповіді та проекту рішення.

Після проведення наради слід:

- ✓ вчасно проконтролювати виконання завдань;
- ✓ ефективно й максимально виконати позитивні рішення наради у виробничому процесі, у разі потреби нейтралізувати негативні проблемні ситуації.

Практична частина

Практичні завдання

Професійна комунікація

Завдання 1. *Складіть коротку промову на одну з тем:*

"Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати" (М. Рильський).

"Чудова думка втрачає всю свою цінність, якщо вона погано висловлена" (Вольтер).

"Заговори, щоб я тебе побачив" (Сократ).

"Обмін словами – це ще не розмова" (Р. Доценко).

Двомовність в Україні: за чи проти?

Чи кожна людина може бути оратором?

"О слів жорстока і солодка влада!" (Б. Олійник).

Завдання 2. Доберіть українські прислів'я та приказки про слово, мовлення, спілкування та прокоментуйте їх.

Завдання 3. Перевірте себе за тестом "Наскільки Ви контактні?" Прочитайте запитання, відповідаючи на них "так" або "ні".

1. Переїжджаючи на нове місце, я швидко знаходжу нових друзів: так – 1, ні – 0.

2. Я люблю поговорити, а тому використовую для цього будь-яку нагоду: так – 1, ні – 0.

3. Мені буває важко виступати перед великою аудиторією: так – 0, ні – 1.

4. Я ніяковію, якщо помічаю, що за мною спостерігають: так – 0, ні – 1.

5. У мене більше друзів протилежної статі: так – 1, ні – 0.

Результати:

5 балів – Ви контактні, легко вступаєте у спілкування з новими людьми, рішучі у спілкуванні.

4 бали – Ваша контактність обмежена, Ви віддаєте перевагу звичному колу спілкування. Корисно іноді виходити за його межі.

3 бали та менше – Вам не дуже подобається працювати в контакті з людьми, це Вам не завжди вдається. Ви реагуєте на будь-яку загрозу (навіть уявну), відчуваєте невпевненість у собі. Вам слід демонструвати доброзичливість щодо оточення, більше посміхатися – і Ваші здібності до спілкування підвищаться, Ви одразу відчуєте це за реакцією тих, хто навколо Вас.

Завдання 4. Відповідайте на запитання за текстом, закінчивши речення.

Усім своїм виглядом Ви повинні виражати (яке?) ... ставлення до опонента. Ваш погляд має бути (яким?) ... , ... і спрямованим (куди?) ... Стежте за своєю мімікою. Вираз вашого обличчя не має виражати (чого?)... Жести доповідача мають бути (якими?) ... і не мають ... Тон промови має бути ...

Завдання 5. Заповніть таблицю, зазначивши найважливіші етикетні формули.

Привітання	
Прощання	
Прохання	
Вибачення	

Завдання 6. З'ясуйте роль інтонації для розуміння змісту речень (розділові знаки пропущено):

Мати вкрила його плащем батька.

Брат мій учитель.

Відпочивати забагато працювати.

Мовчати не можна говорити.

Професійна комунікація

Завдання 7. Поясніть вислови відомих людей, дотримуючись правил виступу перед аудиторією. Свою думку обґрунтуйте.

"Будь-яка зміна прокладає шлях іншим змінам" (Макіавеллі).

"Серйозні прагнення до будь-якої мети – уже половина успіху у її досягненні" (Вільгельм Гумбольдт).

"Якщо людина добре знає себе, то вона вже мудра" (Антуан де Сент-Екзюпері).

"Благородні мужі, навіть якщо мають різні погляди, залишаються в гармонії" (Конфуцій).

"Імідж – це мистецтво справляти враження" (Е. Гофман).

"Не соромно щось не знати, але соромно не бажати вчитися" (Сократ).

"У людини є три шляхи, щоб робити розумні вчинки: перший, найблагородніший, – роздуми; другий, найпростіший, – копіювання; третій, найбільш гіркий, – досвід" (Конфуцій).

"Нехай думки, що містяться в книжках, будуть твоїм основним капіталом, а думки, що виникли в тебе самого, – відсотком на нього" (Фома Аквінський).

Завдання 8. Складіть план майбутньої доповіді на одну із запропонованих тем:

- ✓ Що означає бути моральним?
- ✓ Які цінності притаманні професійному фахівцеві?
- ✓ Чи знаємо ми свою національну культуру?
- ✓ Є така професія...

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Назвіть типи спілкування.
2. Укажіть основні ознаки мовного етикету.
3. Назвіть важливі елементи спілкування.
4. Визначте варіанти звертань до співрозмовника.

5. Назвіть загальноприйняті формули привітання.
6. Які етикетні форми використовують під час прощання?
7. Які етикетні форми передбачає ситуація знайомства? Подяки?

Вибачення?

8. Розкажіть, яким має бути лектор.
9. Назвіть вимоги до ідеальної промови.
10. Схарактеризуйте види ділових засідань.

Тести для самоконтролю

1. Установіть послідовність служіння мистецтву красномовства видатних ораторів
 - А Цицерон
 - Б Сократ
 - В Квінтіліан
 - Г Платон
 - Д митрополит Іларіон
2. Публічне мовлення – це
 - А наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей
 - Б особливий вид тексту, який створений за законами риторики й орієнтований на переконання
 - В прийняті в товаристві людей спеціальні висловлювання ввічливості, а також правила їхнього використання в різних ситуаціях спілкування
 - Г підтримання духовно-емоційного контакту з аудиторією
 - Д мистецтво говорити
3. Метою ораторської промови є
 - А інформування або переконання
 - Б вплив або інформування
 - В витонченість вираження думки або вплив
 - Г зацікавлення аудиторії
 - Д емоційне висловлювання
4. Темп мовлення – це
 - А тривалість звучання слів та пауз, швидкість мовлення загалом
 - Б швидке, без підготовки створення віршів, пісень, казок тощо
 - В підвищена схвильованість, щиросердність, емоційність висловлення авторських почуттів та настроїв

- Г** розрив речення міжрядковою паузою, коли воно розпочинається в одному віршовому рядку, а закінчується в наступному
- Д** звукове забарвлення голосу, що створює ті чи ті емоційно експресивні відтінки мовлення
5. Оберіть правильну модель поведінки під час спілкування за допомогою телефону
- А** під час ділової телефонної розмови треба швидко все сказати, тому темп має бути підвищеним, а вимова емоційна
- Б** ініціатива закінчення розмови між чоловіком і жінкою завжди належить жінці
- В** під час ділової телефонної розмови вимова має бути чіткою, повідомлення стислими, але з наявністю пауз; діалог увічливим без зайвої емоційності та брутальності
- Г** якщо розмова нецікава, нудна та надто довго триває, покладіть трубку
- Д** під час ділової телефонної розмови вимова, поведінка, тон – усе залежить від займаної посади
6. Установіть відповідність між змістом типів спілкування та їхніми назвами
1 анонімне спілкування	А стосунки між подружжям, батьками та дітьми, родичами
2 функціональне спілкування	Б відносини в різноманітних колективах за інтересами, а також взаємини між друзями, приятелями, знайомими, сусідами тощо
3 неформальне спілкування	В відносини між незнайомими людьми, тимчасові контакти, які не передбачають подальшого знайомства
4 інтимно-сімейне спілкування	Г відносини, пов'язані з діяльністю людей
7. До жанрів академічного красномовства не належить
- А** наукова доповідь
- Б** наукове повідомлення
- В** виступ на ювілеї
- Г** реферат, виступ на семінарському занятті
- Д** науково-популярна лекція, бесіда
8. Політична та мітингова промови належать до
- А** соціально-політичного красномовства
- Б** академічного красномовства

- В** суспільно-побутового красномовства
Г лекційно-пропагандистського красномовства
Д професійного (ділового) красномовства
9. Що таке "софістика"
- А** складання медичних трактатів
Б уміння хитромудро сперечатися
В широке обговорення якогось спірного питання для з'ясування різних поглядів
Г манера оратора промовляти та триматися перед аудиторією
Д наука про структуру промови
10. Хто із видатних письменників був блискучим ритором, який часто виступав як депутат та адвокат в суді
- А** Іван Франко
Б Михайло Грушевський
В Іван Нечуй-Левицький
Г Панас Мирний
Д Борис Грінченко

Домашнє завдання

1. Підготуйте промову за правилами ораторського мистецтва на одну з тем.

"Даремне навчання без думки, небезпечна думка без навчання" (Конфуцій).

"Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, прозоро" (О. Потебня).

Переваги й небезпеки науково-технічного прогресу.

Економіка має бути економною.

Як досягти кар'єрного зростання у сфері бізнесу.

2. Доберіть приклади народної мудрості про знання й уміння людини, які є необхідними для успішного спілкування. Наприклад,

- ✓ Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- ✓ Легше переконувати словами, аніж кулаками.
- ✓ Або розумне казати, або мовчати.
- ✓ Гостре словечко коле сердечко.
- ✓ Будь добрим слухачем – будеш добрим оповідачем.
- ✓ Який розум, така й бесіда.

Рекомендована література

1. Абрамович С. Д. Риторика / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарьова. – Львів : Світ, 2001. – 240 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – Київ : ВЦ "Академія", 2004. – 344 с.
3. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
4. Гладіна Г. І. Питання мовленнєвої культури та стилістики / Г. І. Гладіна, В. К. Сеніна. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.
5. Євшан М. І. Франко (нарис його літературної діяльності) / Микола Євшан // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – Київ : Основи, 1998. – С. 135–152.
6. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / Д. Карнегі ; пер. з англ. В. М. Грузин. – Київ : Молодь, 1990. – 167 с.
7. Кропивко І. В. Риторика / І. В. Кропивко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 67 с.
8. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
9. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 240 с.
10. Сагач Г. М. Золотослів : [навч. посіб.] / Г. М. Сагач. – Київ : Райдуга, 1993. – 367 с.
11. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. для середніх і вищих навч. закл. України / Г. М. Сагач ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-е вид., переробл. і доп. – Київ : ВД "Ін Юре", 2000. – 565 с.
12. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан ; пер. з чес. – Київ : Політвидав України, 1989. – 293 с.
13. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : [навч. посіб.] / Г. Л. Чайка. – Київ : Знання, 2005. – 442 с.

Глосарій до розділу 2

Абзац (від нім. *absatz* – уступ) – частина тексту, позначена відступом на початку першого рядка і, переважно, не заповнена до кінця останнім рядком. Може складатися з кількох речень, що утворюють змістову єдність. Слово "абзац" уживають також у значенні абзацного відступу.

Адресант – установа чи особа, яка відправляє документ.

Адресат – установа чи особа, якій надіслано документ.

Аналіз тексту – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей структури й семантики, стильових та стилістичних властивостей тексту, характеристики мовних засобів щодо ефективності їхнього використання, із метою реалізації комунікативної мети. Аналізу підлягають зразкові тексти різних стилів, власні й чужі тексти з певними мовленнєвими та композиційними недоліками задля виправлення останніх.

Анотація (від лат. *anotare* – зауваження, примітка) – коротка узагальнювальна характеристика книжки або її частини, статті, рукопису. Подає стисло інформацію про зміст праці, відомості про автора та читацьке призначення. Анотація може також містити витяги з рецензій або посилання на них, викладати коротку історію твору.

Виразально-зображальні засоби мови – закладені в мові можливості створення в літературному творі словесної наочності, досягнення його емоційності та експресивності. До виразально-зображальних засобів мови належать *тропи* (фігури слова), *стилістичні фігури* (фігури думки), *фонетичні* (звукові, звукописні) *фігури*, *прислів'я*, *приказки*, *крилаті вислови*, *афоризми*, *композиційно-стилістичні засоби* тощо. Такі засоби набувають значення тільки у продуманій і різносторонній структурі твору.

Відгук (на наукову роботу) – це висновки уповноваженої особи (кількох осіб) про наукові роботи, вистави, фільми, подані на розгляд чи до захисту.

Відзив – усна оцінка кого-, чого-небудь. Використовують також у юриспруденції як письмову відповідь на скаргу, яка була викладена в позовній заяві.

Дипломна робота – самостійне дослідження, виконане студентом на завершальному етапі навчання в університеті. Є кваліфікаційним документом, на підставі якого державна екзаменаційна комісія визначає

рівень теоретичної підготовки випускника, його готовність до самостійної роботи за фахом, ухвалює рішення про присвоєння кваліфікації.

Дисертація (від лат. *dissertation* – розвідка, роздуми, дослідження) – форма наукового дослідження, що публічно захищають на засіданнях ученої спеціалізованої ради за певною спеціальністю, подана на здобуття наукового ступеня кандидата чи доктора наук. Це кваліфікаційна праця, де подано сукупність результатів і наукових положень, висунутих здобувачем для прилюдного захисту, що свідчать про особистий внесок у науку.

Дискусія (від лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – широке публічне обговорення суперечливого наукового, політичного чи іншого питання на зібранні, у розмові, засобах масової комунікації; *перен.* – спір, суперечка окремих осіб, співбесідників.

Диспут – форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання, у процесі якої висловлюють різні (іноді протилежні) погляди.

Ділова риторика – наука про переконливе та ефективне мовлення в різних ситуаціях ділового спілкування. Вивчає різні форми ділового спілкування й колективного обговорення ділових проблем, такі як *бесіди, дискусії, наради, круглі столи, переговори, телефонні розмови, інструктивні промови* тощо.

Ділові папери (документи) – види текстів офіційно-ділового стилю, що містять інформацію про факти, події, явища дійсності та діяльність людини. Ділові папери мають відповідну форму, стандарт, що полегшує ведення документації, ділового листування. Документ складається з окремих елементів – *реквізитів*; сукупність реквізитів, розміщених у встановленій послідовності, називають його *формуляром*.

Доречність мовлення – відповідність мовлення конкретній ситуації й меті спілкування. Передбачає відбір найбільш оптимальних для певної ситуації мовних засобів, а також урахування обставин мовлення, складу слухачів (їхніх знань, інтересів), завдань, які ставить перед собою промовець. Доречність мовлення є однією з вимог культури мовлення загалом.

Експромт (від лат. *exprom(p)tus* – готовий) – у риторичі промова, складена безпосередньо у процесі виголошення, без попередньої підготовки. Те саме, що *імпровізація*. Створення експромту потребує від промовця досвіду складання та виголошення промов, упевненості в собі, кмітливості.

Елокуція (від лат. *elokutio* – вираз, стиль) – розділ античної риторики, що охоплював матеріал про упорядкування та висловлення думки, підпорядкування слів думці й потребам комунікації. Основні завдання теорії елокуції: типологія стилів, засади вибору мовних засобів, відповідно до мети, творення тропів та фігур. Творцями елокуції як частини риторики були давньогрецькі ритори Сократ і Арістотель.

Епістолярний стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин.

Есе (від фр. *essai* – спроба) – жанр художньо-публіцистичної, науково-популяризаторської творчості, характерний вільним, не обов'язково вищерпним, але виразно індивідуальним трактуванням теми.

Зовнішня культура оратора – система засобів, які сприяють створенню іміджу промовця; ґрунтується на контролі над такими чинниками: *зовнішній вигляд* (зачіска, одяг), *постава, погляд, жест, голос*.

Катехізіс (від грец. *katechesis* – усне повчання, настанова) – ораторський твір, написаний у формі запитань і відповідей; жанр конфесійного стилю.

Кліше (від фр. *cliché*) – мовленнєві звороти, які регулярно повторюються в певних умовах і контекстах. Кліше характерні для певних стилів чи ситуацій. Типовими прикладами є фрази *привітання, подяки*, тобто формули мовленнєвого етикету, звичні для політичного красномовства словосполучення на зразок "внутрішньополітична криза", "корупційна схема", "маріонетковий уряд", "громадянське суспільство", "відмивання коштів" тощо.

Кодифікація – установлення й офіційне визнання літературної норми, зафіксованої у граматиках, словниках, довідниках. Кодифікація регулює розвиток літературної норми, забезпечує стабільність її функціонування. Кодифіковані норми носії мови усвідомлюють і приймають як обов'язкові.

Компіляція (від лат. *compilatio* – крадіжка, грабіж) – неоригінальний, несамостійний твір (літературний чи науковий), запозичення чужих праць. Такий характер мають передусім науково-популярні твори, деякі види коментарів, словників тощо.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, промови, лекції.

Контекст (від лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання):

1) уривок тексту, що має закінчену думку, необхідний для визначення сенсу певного слова або фрази, які входять до його складу;

2) *перен.* у контексті – з урахуванням чого-небудь.

Конфесійний стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства.

Культура мовлення оратора – відповідність мови оратора нормам слововживання, орфоєпії; уміння будувати свій індивідуальний стиль з урахуванням найвищих духовно-літературних досягнень суспільства.

Курсова робота – робота студента, виконана як підсумок навчання на тому чи тому курсі. Сприяє розвитку ініціативи й самостійності, передбачає систематизацію, закріплення та розширення теоретичних знань студента, оволодіння навичками у самостійній, теоретичній, експериментальній роботі, роботі з комп'ютерною технікою, користуванні літературними джерелами.

Лекція (від лат. *lectio* – читання, *lego* – читаю):

1) системний, послідовний виклад навчального матеріалу з будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки;

2) публічний виступ на будь-яку тему;

3) виклад дисципліни у закладах вищої освіти під час усної розповіді викладача.

Магістерська робота – самостійне дослідження, виконане студентом на завершальному етапі навчання в університеті. Є кваліфікаційним документом, на підставі якого державна екзаменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки випускника, його готовність до самостійної роботи за фахом, ухвалює рішення про присвоєння кваліфікації.

Мовленнєва поведінка – використання мови учасниками спілкування в конкретній ситуації, відповідно до їхніх рівнів комунікативної компетентності й мовної компетенції.

Мовний етикет – це сукупність словесних формул увічливості, прийнятих у визначеному колі людей окремого суспільства, окремої країни. Він охоплює стійкі формули спілкування в ситуаціях установавання контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності.

Монографія (від грец. *monos* і *grapho* – один і пишу) – наукове видання, присвячене дослідженню однієї теми чи проблеми, виконане одним (одноосібна монографія) чи кількома авторами (колективна монографія).

Переважно, подають оригінальну концепцію розуміння об'єкта, узагальнюють значний теоретичний і прикладний матеріал. Обсяг – не менше за 100 сторінок.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття та використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науковий напрям – сфера наукових досліджень наукового колективу, спрямованих на вирішення значних завдань в окремій галузі наук.

Наукова новизна – наукові результати, що оцінюють за такими критеріями, як: *уперше отримано, удосконалено, здобуло подальший розвиток*.

Наукова робота – дослідження, із метою досягнення наукового результату.

Науковий результат – нове знання, здобуте у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі *звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення* про науково-дослідну роботу, *монографічного дослідження, наукового відкриття* тощо.

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що використовують із пізнавально-інформативною метою в галузі освіти та науки.

Науковий факт (від лат. *factum* – зроблене) – складник наукового знання, що відображає об'єктивні властивості речей і процесів, на основі яких визначають закономірності явищ, вибудовують теорії, формулюють закони.

Норма в красномовстві (від лат. *norma* – взірець) – система етичних, граматичних та естетичних правил, які вироблено в межах окремої культури й на яких ґрунтує свою діяльність оратор.

Огляд (науковий) – науковий документ, що містить систематизовану інформацію з визначеної тематики, укладений у результаті аналізу першоджерел і призначений для ознайомлення із сучасним станом окремих наукових проблем та перспективами їхнього розвитку. *Аналітичний* огляд містить критичну оцінку інформації, поданої в досліджуваних матеріалах; *реферативний* огляд існує у вигляді реферату з використанням низки первинних документів; *тематичний* огляд складений на підставі аналізу первинних матеріалів, об'єднаних однією темою.

Оратор (лат. *orator*, від *oro* – говорю) – особа, яка виголошує промову чи інший ораторський твір; той, хто володіє мистецтвом публічного виступу.

Ораторське мистецтво – майстерність виголошення усних промов, що ґрунтується на засвоєнні основних положень риторики та особливих якостях мовця; те саме, що й *вітійство, елоквенція, красномовство*.

Офіційно-діловий стиль – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу права, влади, адміністрації, комерції, внутрішньо- і міждержавних відносин.

Плагіат (від лат. *plagio* – викрадаю) – зумисне привласнення авторства на чужий твір (літератури, живопису, науки) загалом або його частини. Особа, яка постраждала від плагіату, має право на цивільно-правовий захист авторства, зокрема на відшкодування збитків, публікації у пресі про допущене порушення.

План (від лат. *planum* – площина) – система взаємопов'язаних завдань, що визначають терміни, порядок і послідовність виконання програм, окремих робіт, операцій; порядок, послідовність викладу матеріалу.

Повідомлення – форма, у якій передають інформацію у процесі комунікації; упорядкована послідовність відомостей, призначена для передавання в комунікативно-інформаційному процесі (зокрема й науковому).

Промова – усний публічний виступ, із метою висвітлення інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів. Потребує підготовки, яка залежить від досвіду оратора та обставин, за яких буде відбуватися виступ. Залежно від мети, промова буває *агітаційною, інформаційною, надихальною, переконувальною, розважальною*.

Публіцистичний стиль – функціональний різновид літературної мови, призначений для передавання масової інформації.

Резюме (від фр. *resume*) – короткий виклад основного змісту доповіді, дискусії.

Репліка (від лат. *replico* – повертаю назад, відбиваю) – окреме коротке висловлення в діалозі чи полілозі, що вимовляють у відповідь на сказане.

Реферат (від лат. *refero* – повідомляю) – стислий письмовий або усний публічний виклад змісту однієї або кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми чи літературного твору. Різновид – *автореферат*, тобто короткий виклад положень наукового дослідження, власної праці, зокрема наукової чи літературної; стислий переказ її концепції

із характеристикою методів і методики дослідження, зроблений письмово самим автором. Переважно, подають разом із дисертацією й публікують окремою брошурою.

Риторика (від грец. *rhetorike* – ораторське мистецтво) – наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей. Мистецтво красиво говорити; *красномовство*. Як наука склалася у Стародавній Греції. В Україні поширюють із кінця XVI ст.

Риторичне запитання – стилістична фігура: запитання, відповідь на яке вже закладено в самому запитанні або ж вона не потрібна.

Риторичне звертання – стилістична фігура, що виражає емоційне ставлення оратора до об'єкта його промови. Оратори звертаються часто не тільки до людей, але й до неживих предметів або абстрактних понять.

Риторичний вигук – стилістична фігура, яка становить гасло в чистому вигляді.

Ритм (від грец. *rhythmos* – розмірений рух) – періодичність звукової послідовності, що характеризує живе мовлення, а найвиразніше виявляють у поетичному мовленні (віршовому).

Розмовно-побутовий стиль – особливий і найдавніший різновид усного літературного мовлення, що виявляють в неофіційній сфері суспільних відносин і виконує функцію повсякденного спілкування людей у побуті, на роботі, в особистому та громадському житті. Розрізняють два різновиди розмовного стилю: повсякденно-побутове та повсякденно-службове спілкування.

Стилістика (від фр. *stylistique*) – наука й навчальна дисципліна, що досліджує та вивчає функціонально-стильову систему літературної мови у її сучасному стані та діахронії (стилі мови й мовлення, підстилі, їхню жанрову диференціацію та структурну організацію, експресивні й індивідуальні стилі, колоритно-стилістичні вияви), стилістичний інвентар мови (стилістичні ознаки мовних одиниць усіх рівнів), способи використання мовних одиниць для експресії інтелектуального, емоційного й естетичного змісту мовлення; а також розкриває комунікативно-виражальні можливості мови, її багатство та красу.

Стилістичне редагування – стилістичний прийом, що створює передумови для критичного ставлення до власного мовлення, виховує вимогливість до себе й розкриває "чуття мови", дар слова, основи яких

закладаються у процесі спостереження над усним і писемним мовленням та під час стилістичного експерименту.

Стиль (від лат. *stilus*, грец. *stylos* – паличка для письма):

- 1) індивідуальна манера, своєрідні ідейно-художні особливості митця;
- 2) функціональний різновид літературної мови (напр., науковий, художній, публіцистичний);
- 3) особливості мовлення, побудова мовлення, згідно з нормами синтаксису.

Теза (від грец. *thesis* – положення, твердження) – коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, повідомлення, монографії, дисертації.

Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння) (у лінгвістиці) – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими та формально-граматичними зв'язками, спільною тематичною й сюжетною заданістю.

Узус – загальноприйняте серед носіїв певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій; поширена мовна практика, на відміну від тимчасового, принагідного, індивідуального вживання мовних одиниць окремими індивідами одномовної спільноти. *Масовий*, або *тотальний*.

Функціональний стиль мови – різновид мови, якому властиві відповідні мовні засоби та принципи їхнього добору, зумовлені змістом, функцією та спрямованістю висловлювання. Згідно з найбільш поширеною класифікацією, виділяють шість стилів: *науковий*, *офіційно-діловий*, *публіцистичний*, *художній*, *розмовний*, *конфесійний*.

Художній стиль – функціональний різновид літературної мови, що моделює світ через конкретно-чуттєві образи та виконує естетичну функцію.

Цитата (від лат. *citare* – наводити, викликати, проголошувати) – дослівний уривок з твору, чийсь вислів, що наводять (письмово чи усно) як підтвердження або заперечення певної думки чи ілюстрації до фактичного матеріалу.

Використана та рекомендована література до розділу 2

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 150 с.
2. Антисуржик ділової мови / [уклад.: Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська]. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2010. – 218 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1991. – 254 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 434 с.
5. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
6. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – Київ : Рідна мова, 1998. – 476 с.
7. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Л. Боярова // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – 250 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.
9. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків : Прапор, 2000. – 864 с.
10. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.).
11. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – Київ : Радянська школа, 1990. – 144 с.
12. Волкотруб Г. Й. Стилістика ділової мови : [навч. посіб.] / Г. Й. Волкотруб. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.
13. Гладіна Г. І. Питання мовленнєвої культури та стилістики / Г. І. Гладіна, В. К. Сеніна. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.
14. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – Київ : Наукова думка, 2001. – 638 с.

15. Гончаренко І. Основи українського національного виховання [Текст] / І. Гончаренко. – Новий Ульм : Вид-во "Українські вісті", 1959. – С. 94–95.

16. Городенська К. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 2003. – Вип. V. – С. 3–6.

17. Гриджук О. Є. Українська мова за професійним спрямуванням у таблицях і схемах : [навч. посіб.] / О. Є. Гриджук. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Львів : Магнолія, 2012. – 238 с.

18. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб.] / Т. Б. Гриценко. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.

19. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. С. В. Мочерного. – Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва –

Т. 1, 2000. – 863 с.

Т. 2, 2001. – 847 с.

Т. 3, 2002. – 952 с.

20. Єрмоленко С. Я. Довідник з культури мови / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб. – Київ : Вища школа, 2005. – 216 с.

21. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Єрмоленко. – Київ : НДІУ, 2007. – 444 с.

22. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилїстика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.

23. Єрмоленко С. Я. Українське художнє слово як ознака духовності народу / С. Я. Єрмоленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 9 (13). – С. 2–5.

24. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.

25. Жлуктенко О. Ю. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / О. Ю. Жлуктенко. – Київ : Вид-во КДУ, 1966. – 136 с.

26. Іванишин В. Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1994. – 218 с.

27. Історія української літератури ХХ ст.: у 2-х кн. Кн. 1 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 464 с.

28. Історія української літератури ХХ ст.: у 2-х кн. Кн. 2 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 456 с.
29. Калашник В. Українсько-російські синтаксичні паралелі / В. Калашник, Ж. Колоїз. – Харків : Основа, 2003. – 122 с.
30. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
31. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Київ : Вид. центр "Академія", 1998. – 712 с.
32. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : УКСП Кобза, 1994. – 152 с.
33. Квітка-Основ'яненко Г. Твори : у 6-ти т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – Т. 6. – Київ : Держвидавництво УРСР, 1957. – 726 с.
34. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – Київ : Вища школа, 1974. – 223 с.
35. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – Київ : Вид. КДУ, 1970. – 306 с.
36. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – Київ : Богдана, 2001. – 303 с.
37. Конституція України. – Харків : Одиссей, 2012. – 56 с.
38. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. Кочерган. – Київ : Академія, 1997. – 400 с.
39. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
40. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 304 с.
41. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – Київ : Смолоскип, 2008. – 976 с.
42. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – Київ : Соняшник, 1999. – 99 с.
43. Маслоу А. Гуманистическая теория личности / А. Маслоу // Теории личности. – 3-е междунар. изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 608 с.
44. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.

45. Мацько Л. І. Українська мова : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – Київ : Либідь, 1992. – 208 с.
46. Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семенов, Н. Б. Голуб та ін. / за ред. Л. І. Мацько. – Київ : Богданова А. М., 2011. – 512 с.
47. Мозговий В. І. Ділова українська мова в державному управлінні : у 2-х ч. Ч. І. Загальний курс / В. І. Мозговий. – Донецьк : Технопарк ДонДТУ "УНІТЕХ", 2005. – 412 с.
48. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс : навч. посіб. / В. І. Мозговий. – 4-те вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 592 с.
49. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.] 2008. – 229 с.
50. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : [курс лекцій] / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх / за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
51. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы. В 2-х т. / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Т. 1. – Москва : Худ. лит., 1989. – 541 с.
52. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
53. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – Київ : Довіра, 1991. – 141 с.
54. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посіб.] / Г. С. Онуфрієнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
55. Основи культури наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад.: І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін. ; за заг. ред. І. М. Плотницької. – Київ : НАДУ, 2011. – 80 с.
56. Основи наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад. Т. В. Симоненко. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 80 с.
57. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради : [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
58. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : підручник / О. Пономарів. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

59. Професійна мова економіста / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх та ін. – Харків : ІНЖЕК, 2005. – 288 с.
60. Російсько-український та українсько-російський словник фінансової термінології / за ред. М. В. Афанасьєва, Н. М. Вітренко, А. П. Яременко. – Харків : Прапор, 1997. – 400 с.
61. Селігей О. П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / О. П. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
62. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посіб.] / О. М. Семенов. – Київ : Академія, 2010. – 216 с.
63. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : [навч. посіб.] / О. А. Сербенська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
64. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 152 с.
65. Словник-довідник з культури української мови / уклад.: Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та ін. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.
66. Словник іншомовних слів / уклад.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сjuta та ін. – Київ : Вид. "Довіра", УНВЦ "Рідна мова", 2000. – 1018 с.
67. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук ; Ін-т української мови, Укр. мовноінформ. фонд НАН України. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1097 с.
68. Ставицька Л. Український жаргон : словник / Л. Ставицька. – [2-ге вид., випр. і розшир.]. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.
69. Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вишів Укр. / Л. В. Струганець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 195 с.
70. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2000. – 88 с.
71. Сухенко В. Г. Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса : [монографія] / В. Г. Сухенко. – Харків : НТМТ, 2011. – 202 с.
72. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 2.
73. Тихоша В. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : підруч. для вищ. навч. закл. / В. І. Тихоша, Г. М. Гайдученко, С. А. Мартос. – Харків : ФОП Чальцев О. В., 2012. – 347 с.

74. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – Київ : Вид-во "Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана", 2000. – 750 с.

75. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Караман, О. А. Копусь, В. І. Тихоша та ін. ; за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. – Київ : Літера ЛТД, 2013. – 544 с.

76. Український орфографічний словник: Близько 100 000 слів / за ред. А. О. Свашенко. – Харків : Прапор, 1997. – 845 с.

77. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.

78. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / уклад.: С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 1999. – 503 с.

79. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довідкове видання / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Радянська школа, 1984. – 185 с.

80. Черемська О. С. Дефініції слова в контексті лінгвософського виміру / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко // *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykove univerzity v Brně* / Ed. Halyna Myronova aj. = *Україністика: Минувле, сучасне, майбутнє III. Мова. Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті Університету імені Масарика в Брно* / ред.: Галина Миронова та ін. – Brno : Jan Sojnek – Galium, 2015. – С. 457–465.

81. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

82. Черемська О. С. Українська мова (за професійним спрямуванням) : [навч. посіб.] / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 224 с.

83. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.

84. Черненко Н. М. Ділова українська мова : [навч. посіб. Серія "Управління навчальним закладом"] / Н. М. Черненко ; за заг. ред. С. К. Хаджирадевої. – Одеса : ПДПУ, 2008. – 65 с.

Додатки до розділу 2

Додаток А

Лінгвістичні етюди

Мовознавчі вірші Дмитра Білоуса

Молитва абеткова

(переклад зі старослов'янської)

Аз молюся Словом сим до Тебе,
Боже мій, що сотворив на світі
Видимі й невидимі істоти,
Господи, пошли Свого на мене
Духа, що зродив у серці Слово,
Єже буде для добра всім суцям
Животворне мудрістю Твоюю,
Затверди Закон – ясний світильник
І дорогу праведного Слова,
Й рід слов'янський сподоби хрещений,
Кротких тих, котрі людьми Твоїми
Ласкою Твоюю нареклися,
Милості вони Твоїї просять.
Низпошли усемогутнє Слово,
Отче, Сину й Найсвятіший Духу, –
Прагнучи од Тебе допомоги,
Руки піднесу свої до Неба:
Силу й мудрість дай Твою черпати,
Тільки ж Ти даєш снагу достойним,
Упаси нас, Боже, од спокуси,
Фарисейської важкої злоби,
Херувимську мисль подай і розум,
Царю наш Небесний, хочу славить
Чудеса Твої предивні, вічні,
Шестикрилої снаги спізнати,
Щедре діло, Вчителем твориме,
Юному й похилому доступне,
Язиком новим хвалу воздати
І Отцю, і Сину, і Святому Духу,
І нині, і прісно, і на віки вічні
Амінь.

Морфологія
Злитки золоті

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав – *іменник*?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло – визначати речі,
ім'я, найменування і наймення:
робота, біль, і радість, і натхнення.

Ну а візьмімо назву – *дієслово*,
само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику –
предмету
якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного *займенника*:
за кого він у мові? За іменника!

(Хоч може цей наш скромний
посередник
замінювать числівник і прикметник).

Прислівник зник,
незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже:
скромну роль я маю,
але слова я в мові сполучаю.

І частка мовить:
слово я службове,
але людині чесно я служу.
І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.

А *вигук* може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!

"Ура! – гукнеш ти друзям
неодмінно. –
Сьогодні з мови я дістав
"відмінно!"

Частини мови!
Назви наче й звичні,
полюбиш їх – красиві, поетичні!

"Відмінно" заслужив ти.
Знав – чудово.
Це за любов найвища з нагород.

Хто ж так назвав оці частини
мови?

Назвали вчені.
Й підхопив народ!

Морфологія

Тут у полі зору – форми слова,
вивчення і розуміння нами
змін, що зазнає його будова
в поєднанні з іншими словами.

Морфологія, її основи –
Це наука про частини мови.

Іменник

Іменник – це частина мови,
що означає предмет.
Читачу, ти супиш брови,
і знаю я, в чім секрет.

Звучить тобі сухо й глухо
це визначення моє.
Та хай навіть ріже вухо –
по суті правильним є.

Іменником може бути
і явище як предмет
(стараймося не забути
і цей врахувать момент).

Наприклад – п р е д м е т и:
стіл, буфет,
Сокира, фуганок;
і я в и щ а:
дощ, вітер, світанок.

І це зустрічаєм щодня:
Знання, каченя, щеня,
дитина, щетина,
печінка, жінка,
краватка, облатка...

Має категорію *роду, числа і відмінка*,
в реченні виступає в ролі підмета і
дodatка.

є назви в іменників загальні і власні,
у творах письменників зразки їх
виразні.

Є в поезії зримі картини,
як оця у Павла Тичини:

"Еллади карта, Коцюбинський,
на етажерці лебідь:
оце і вся моя кімната,
заходьте коли-небудь!"

Які ж іменникові назв?

Та їх пізнаєте ураз ви:
і *карта*, й *етажерка*, й *лебідь* –
загальні в українській,
а власні – бачим заздалегідь –
Еллада, Коцюбинський.

Норов різних слів

1. Тільки в однині

Я знаю, ви кохаєтеся в слові.
Чи не могли б назвати ви мені,
які слова у нашій рідній мові
вживаються лише у однині?

Спостерігати нам цікаво навіть,
та ви самі такі слова візьміть
і спробуйте у множині поставити –
чи *платина*, чи *золото*, чи *мідь*...

Ще приклади
нам підібрати не важко –
це можуть бути:
срібло, *нафта*, *гас*...
Тут множина не вийде без натяжки,
бо не природна, не звучить у нас.

Не скажеш: наші *платини* –
це штучно,
і наші *золота* чи *срібла* – теж.
І неприродно, і немилозвучно,
і речення чіткого не складеш.

Стоїть природність
на сторожі слова,
щоб не проскочив штучності пирій.
Сама себе оберігає мова,
І радо ми йдемо назустріч їй...

2. Тільки у множині

Свідчать форми слів, число
й відмінки,
а вже значення і поготів:
є в словах нюанси і відтінки,
більше того – норов різних слів.

Можна говорити *кельма* й *кельми*,
можна *став* і (множина) *стави*.
Але є слова, що люблять вельми,
щоб до них зверталися "на ви".

В байці можете, приміром, хвацько
до щабля гукнуть:
"Гей ти, *Щабель*!"
Але спробуйте по-панібратськи
запросто звернутись до *грабель*.

Неможливо! Тільки лагідненько,
тільки шанобливо: "Ви, *граблі*...".
Скільки примхи тут –
моя ти ненько!
(Ох ці мовні норми взагалі!).

Є іще слова: *обценьки*, *нари*,
ножиці, *ворота*, *мемуари*...
Чи багато їх, а чи одні –
називай їх тільки в множині...

Прикметник

Прикметник – частина мови, що виражає ознаку предмета. Для його розуміння потрібна не якась особлива кебета.

Ось приклад: *широкий, чудовий, барвистий, глибокий, зимовий.*

У прикметнику є прикмета, це – та ж сама ознака предмета.

Хай ти тричі премудрий єси – що до цього ти додаси?

З іменником він у згоді у числі, відмінку і роді.

А число прикметника залежить від іменника, якому він належить:
нестерпна *жарота* – *однина*,
тесані *ворота* – *множина*.

Відмінок іде від іменника теж –
називний: широкі межі,
родовий: широких меж.

І рід – щодо нього, то цілий розмай підкидає вам наша мова:

чоловічий – зелений гай,
жіночий – зелена діброва,
середній – зелене поле.

Розберись – не забудеш ніколи.

Прислівник

Прислівник – це частина мови, що визначає притаманну словам ознаку дії, стану, ознаку якості при слові.

А щодо граматичних змін – то невідмінюваний він.
Прислівники – усім знайомі.

Які ж розряди їх відомі?

1. С п о с о б у дії – як? яким чином?

До рідної хати ми *подумки* линею.

2. М і р и і с т у п е н я – скільки? якою мірою?

Співав *небагато*, вражав старовинною лірою.

3. М і с ц я – де? куди? звідки?

Ярочком кума бігла *вниз* до сусідки.

4. Ч а с у – коли? допоки?

Сьогодні сидів він, *допоки* не вивчив уроки.

5. М е т и – навіщо? з якою метою?

Назло ворогам ми ставали до бою.

6. П р и ч и н и –

чому? з якої причини?

Батько був *зопалу*

напустився на сина.

Числівник

Числівник є – хай кожен знає – числа звичайного відлунком; предметів кількість визначає чи їх порядок за рахунком.

Числівник у нашій мові є кількісні і порядкові.

1. Друзі! *Кількісні* я вам назову у вірші сам:

а) *Цілі числа*: три, п'ять, десять, тридцять три (інші – кожен сам для себе підбери).
Три килимочки виткала ткаля.
"Три брати і четверта сестриця Галя".

б) *Дробові*: одна дев'ята; три цілих і чотири п'ятих; одна десята, три цілих і чотири десятих.
Вимерзла (ходить чутка уперта) площі посіву *одна четверта*.

в) *Збірні*: двоє, троє, четверо, п'ятеро (ловили рибу у річці ятером).
А я під час свят на березі річки Здвиж читав:
"Троє цуценят покидають Париж".

г) *Неозначено-кількісні*: кілька, декілька.
Каштани падають на брук, я підібрав їх *кілька* штук.

2. *Порядкові*: *другий* рік у нас цвіте вишня; я чергую кожен *третій* вівторок тижня.

Числівник не має категорії роду – переконатися маємо нагоду: десять зошитів і десять книг – ознак родових немає у них.

Щілинку ж, здається, тут мова зоставила,
і це подається як виняток з правила, – ось подивіться: один – одна. Хіба не видно: це ж він – вона! Одно, два, дві і ще обидва, – і тут є рід – хіба не видно?

Займенник

Вчимо граматики основи.
Сьогодні тема в нас нова:
займенник. Це частина мови,
яка об'єднує слова,
що ні особи, ні предмета,
ні рис прикметних будь-яких,
ні якостей не називають,
а тільки вказують на них.

Займенники є *особові*:

я, ми, ти, ви, що їм дано
особи замінять у мові –
він і вона, вони й воно.

Зворотний вкаже на предмет,
як на об'єкт своєї ж дії:
себе, собі... – це наперед
з нас кожен визначить зуміє.

Присвійні – тут, якщо простежить,
таїться в назві вже самій
те, що предмет комусь належить:
свій, наш, і ваш, і твій, і мій.

А вказівні – якщо їх тільки
зустріти в мові довелось –
цей, той, такий, а також *стільки*
виразно вказує на щось.

Ще *означальні* – це постійно
щось, кимсь виконується десь,
без допомоги, самостійно:
сам, всякий, інший, кожен, весь.

Питальні легко розкривають
своєї сутності секрет:
хто, що, котрий і чий питають,
яка особа чи предмет.

Відносні – що? Це ті ж питальні
у функції сполучних слів,
в складанні дрібності – єднальні,
мов ними речення хто сплів.

І неозначені – це те, що
й питальні (схожі не дарма):
хтось, будь-хто, деякий і дещо,
але конкретності нема.

І заперечні – ті ж ознаки,
що й у питальних, тільки з *ні*:
ніхто, ніщо, нічий, ніякий –
як бачим також не трудні.

Дієслово

Дієслово – частина мови, відома між мовних чудес, означає у вжитому слові *дію* чи *стан* як процес.

Вчить дієслово дивитися в корінь, має чотири типи утворень:

1. Відомі у мові *форми особові*; зовсім не важко ці форми наводить: *я ходжу, ти ходиш, він ходить*. За цим зразком хай інші наводять: *ми ходимо, ви ходите, вони ходять*.

2. Іще одне мовний закон утвердив – неозначену форму – *інфінітив*: *ходити, робити, читати, писати, водити, любити, питати, гасити*.

3. А ще *дієприкметник*. Не дивина, це форма дієслівно-іменна. Поєднує не щось туманне, а притаманне *дієслову*. Й прикметнику притаманне, що підтвердимо прикладом знову: *п а с и в н і ф о р м и: читаний, прочитаний, розхитаний*; *а к т и в н і: той, що (хто) читає, в минулім: той, що (хто) читав*; так само: *той, що (хто) хитає*; в минулім: *той, що (хто) хитав*.

4. Про *дієприслівник* окрема мова, бо має в граматиці місце своє: щось є у ньому від дієслова й щось від прислівника у ньому є. А приклад легко підібрати, хоч розбуди вас уночі: "Ішли дівчата в поле жати Та й заспівали *ідучи*".

Т. Шевченко

Ось зміни настроїв раптові, відчутні в кожному дієслові (фрагменти безсполучникові): "*Зійшлись, побрались, поєднались, помолоділи, підросли*".

Т. Шевченко

А цю непросту дієслів рясноту представимо для читача рядками Івана Драча:

"*Пропало, пройшло, пролетіло, минулося, щезло, сплигло, лишень голівешками тліло, лишень попелищем цвіло*.

Одвіялось, сном одіснилось, одмарилось – ген набулось. вкотилось і ген одкотилось, солоним риданням зайшлось".

Вірш лине, як гірська ріка – яка динаміка рядка!

Службові слова

І хто це придумав, який розумака,
і звідки ці дивні дива:
службова особа, *службова* собака
і раптом... *службові* слова!

Прийменники різні, *сполучники*, *частки*,
не й ні тут, і *над є*, і *під*...
Не знатимеш твердо – вони, наче пастки,
засвоїш – все піде, як слід.

Своя в цих словечках краса і оздоба,
а тонкощі – вже й поготів.
Тож навіть якщо ви *службова* особа,
службових не плутайте слів!

Сполучник

Сполучник – наче скромності зразок,
він синтаксичний здійснює зв'язок;
службове слово, не якась дивниця,
єднає синтаксичні одиниці.

Хто справу з реченнями має,
той роль сполучника збагне:
прості він речення єднає,
ті, котрі входять у складне.

Отож сполучники бувають
у реченні доладні.
Між них в цій ролі виступають
сурядні і *підрядні*.

Сурядні (з'єднують однорядні члени речення)
Між них назву *єднальні*,
ти їх запам'ятай,
а саме: *і*, *та*, *також*,
і ще – *не тільки*, а *й*...

Крим і Карпати.
Ліс і гора.
Батько *та* мати.
Брат і сестра.

Рибалили влітку колись на Сулі
не тільки дорослі, а й діти малі.

А ще є *протиставні*,
теж пам'ятать не зле.
Це: *а, але*, а також *та* (у значенні *але*),
а ще: *зате, проте, однак*.
Отак!

Частка

І в нашій мові *частка* є,
як і в суміжних мовах.
Емоцій, значень додає,
відтінків додаткових.

Творить слова і форми їх
допомагає в мові.
Є групи часток, з-поміж них –
питальні й наказові,
підсилюючі, видільні,
умовні, заперечні,
визначувальні, вказівні –
і в мові всі доречні.

Чи всі я групи розмістив,
а перевірмо з вами,
одну я групу пропустив, –
вгадайте, яку саме?

Мною недобачені –
Частки *неозначені*.

Вигук

У слові *вигук* чути гук,
цей гук – на кожному кроці.
І зміст підказує сам звук,
бо йде він від емоцій.

Належать вигуки до слів,
що дух на світ їх вивів
для виявлення почуттів
і вольових поривів.

Я й сам вигукую: – *Ура!* –
зміг намір я здійснити,
бо віршик вийшов з-під пера,
щоб вигук пояснити:

"Йду повз лани поорані:
Хоружівко, *агов!*
В твоїм прадавнім корені
величчя хоругов".

Синтаксис

О скільки світла й музики у мові!

Що ж, любі друзі, хлопці та дівчата,
почнем сьогодні *синтаксис* вивчати.

Це грецьке слово – синтаксис, воно
відоме у граматиці давно.

А що це слово грецьке означає,
хай кожен з вас на вус собі мотає.

Це – побудова, устрій і зв'язок.
А речення – це зоряний разок

слів-намистин, що світяться алмазно,
висяюють опукло і виразно.

О скільки світла й музики у мові!
Цьому сприяють знаки розділові.

Ви чуєте в них порухи ритмічні?
То небо шле вібрації космічні!

Найкращі нам разки найкращих слів
низати в речення сам Бог велів.

Тож недарма лицарство наукове
вважає синтаксис душею мови.

Речення

А що таке *речення*? Щоб не розгубиться, по дурну шпаргалку не тягнись до сумки, визнач самостійно: "Мовна одиниця, засіб формування й висловлення думки".

Я б формулювання ще одне навів – (в значенні простішим, новім "обладунку"): "Речення – це слово або група слів, що виражає закінчену думку

Підмет

Підмету насамперед віддамо велику шану ми по-справедливості: означає він предмет дії певної чи стану, якості, властивості.

Присудок

Присудок – дотямить кожного кебета – теж не є якимсь пластом непіднятим: означає дію або стан предмета, в реченні представленого підметом.

Другорядні члени речення

Другорядні теж важливі члени речення, тут вони не для прикраси, не для клечання. Часто гронами рясними в думку просяться. Але як же з головними співвідносяться?

А підрядними зв'язками з ними зв'язані, – це враховувать ми з вами зобов'язані. Думку можуть (помічав це, безумовно, ти) пояснити, уточнити і доповнити.

Поділяються, напевне неспроста вони на означення, додатки і обставини.

Стилістика

Що таке стиль?

Про стиль би розказать хотілось.
Нехай вас слово не ляка.
Це грецьке *stilos*, латинське *stilus* –
гостренька паличка така.

Тож нею вчилися не даром
писать на дощечці тонкій,
покритій воску ніжним шаром,
у Римі й Греції старій.

І не покрилось слово пилом,
все мова в пам'яті трима:
вважали почерк спершу стилем,
пізніш – манеру й лад письма.

Є стиль *художній і розмовний*
(усім знайомий, не новий),
є *науково-популярний*
і *офіційно-діловий*.

Чи помічав в людей у творчих –
які б ти твори не зустрів –
своя *манера*, власний *почерк*,
свій стиль у кожного з майстрів.

Як стиль Тичини не зрівняєш
зі стилем Рильського, Влизька,
за стилем ти завжди пізнаєш
твір Винниченка й Головка.

Першопричина не єдина –
життя людей, суспільний фон.
І правильно: "Стиль – це є людина", –
сказав учений Жорж Бюффон.

Обережно: слово!

В повсякденному житті, наче зодіаки,
у шофера на путі скрізь – дорожні знаки.

Глянеш – зовсім вільний тракт, селище не близько.
Але ось дорожній знак: "Обережно: слизько!"

Ліс мелькає, гай, байрак, "Волга" далі їде.
Ось дитячий табір – знак: "Обережно: діти!"

Два новеньких "Москвичі" вимчали з двох вулиць:
два шофери-лихачі фарами зіткнулись.

Жертви є? На щастя – ні. Люті ж, нетерплячі,
вже зчепились, як півні, водії гарячі.

Стільки лайок, грубих слів в цім раптовім герці!
Вже Іван на землю сів, ухопивсь за серце.

Скандаліста стріти варт, що почне вас кпити, –
Вже й інсульт вам чи інфаркт... Але що ж робити?

А можливості тепер у наук безмежні.
Дай хоч ти нам, НТР, знаки застережні!

Лиш на лайку потягло, щоб обов'язково
засвітилося табло: "Обережно: слово!"

А найкраще – щоб отак: щоб обов'язково
був у людським серці знак: **"Обережно: слово!"**

Вимоги до написання есе

✓ **Ефектний початок** – вступ, дуже важливий елемент твору, тому варто враховувати окремі підходи:

1. Стандартний (найпоширеніший). Необхідно відповісти на шість питань: *хто? що? коли? де? чому? як?* Відповіді на ці питання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого йому очікувати.

2. Несподіваний – це може бути що завгодно, але читач має бути здивований або вражений.

3. Дієвий – зображення самого процесу, а причини й наслідки з'являться далі. Цей підхід зручний для коротких есе.

4. Авторитарний – пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження впевненості автора тільки в собі.

5. Інформативний – читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у творі.

6. Цитатний – удадо дібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендують використовувати прислів'я та кліше).

7. Діалоговий – з одного боку, такий початок стимулює читача як учасника діалогу, з іншого, – це може бути просто потік думок із риторичними запитаннями.

✓ **Хронологія есе** – послідовність подій (але не акцентуйте увагу на часі – есе може видатися нудним). Просто згадайте про час. Не намагайтеся в дрібницях описувати все, що відбувалося у визначений період.

✓ **Оповідання** – дія або історія, що триває до самого кінця есе, у якій підкреслюють якості, можливості або знання, пов'язані з темою.

✓ **Опис** – характерною рисою такого есе є яскрава образність твору, що підтверджено багатою мовою, і цікаві деталі, які надовго зосереджують увагу читача.

✓ **Порівняння** – в основному цей прийом використовують щодо питання, за яким потрібно описати, наприклад, досвід або невдачу.

✓ **Фінальні компоненти** – останні абзаци (абзац) мають завершувати думку й залишити в пам'яті читача яскравий спогад.

Схема стилістичного аналізу тексту

1. Визначте, до якого функціонального стилю сучасної української мови належить текст. Назвіть підстиль і жанр тексту.

2. Визначте комунікативну мету тексту (*обмін інформацією; популяризація наукових знань; вплив на свідомість адресата; переконання його у правильності своєї думки; вираження автором власних емоцій; вплив на чуттєву сферу читача*).

3. Схарактеризуйте виражальні засоби мови тексту на всіх рівнях.

✓ *Фонетичні засоби стилістики:*

свідоме обрання варіанта норми, із метою милозвучності, порушення фонетичних норм у тексті, мета автора;

звуківі повтори (*алітерація, асонанс, звуконаслідування, його різновиди*);

словесні й фразові некомпозиційні повтори (*плеоназм, тавтологія, okazіональні асоціативні зв'язки*);

словесні й фразові композиційні повтори (*анафора, епіфора, редуплікація*);

стилістичні функції фоностилістичних засобів;

фоносимволіка;

кольоровий, понятійний аспекти.

✓ *Лексичні засоби стилістики:*

загальноживана, стилістично маркована лексика;

терміни, їхні різновиди, діалектизми, жаргонізми, просторічні одиниці, сленгізми, професіоналізми, інтернаціоналізми;

питома лексика, запозичення;

активна, пасивна лексика;

лексико-семантичні категорії (*синоніми, омоніми, антоніми, їхні різновиди та стилістичні функції*);

однозначні, багатозначні слова;

пароніми, їхні різновиди та стилістичні функції;

каламбур (*гра слів*).

✓ *Фразеологічні засоби стилістики:*

фразеологічні словосполучення або речення;

заперечення, порівняння, вигуки;

прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, парадокси, літературні цитати, штампи, стилістичний потенціал фразеології тексту; трансформація фразеологізмів.

✓ *Стилістичні можливості словотвору:*

способи деривації (словотворення) у тексті: (*морфологічні, неморфологічні*);

стилістичні функції суфіксів;

словотвірний тип, стилетвірне значення.

✓ *Морфологічні засоби стилістики:*

стилістичні функції окремих частин мови (*граматичних категорій*) у пропонованому для аналізу тексті;

частотність уживання слів на позначення речей, властивостей, відношень;

характеристика тексту за процесуальністю, непроцесуальністю;

стилістичні функції відмінкових форм іменників;

стилістичні особливості конкретних, абстрактних слів;

стилістичні особливості прикметників, займенників, числівників;

стилістичні властивості дієслова: видочасова заміна, уживання одного способу на позначення іншого.

✓ *Стилістичні ресурси синтаксису:*

типи речень за метою висловлювання й інтонацією;

прості/складні; односкладні/двоскладні, поширені/непоширені, повні/неповні, ускладнені/неускладнені, типи складних речень у тексті, якщо є;

засоби зв'язку між реченнями в тексті;

пряма мова, її стилістичні функції;

діалог, полілог;

синтаксичні засоби художньої виразності (*парцеляція, лейтмотив, риторичні відповіді й запитання, рефрен, порівняння*).

Зразки оформлення документів

Документація щодо особового складу

Зразок резюме

Резюме

Ткаченка Бориса Ігоровича

Адреса	Постійна: 11617, м. Харків, вул. Миру, 63, кв. 70. Тел. моб.: 097-351-02-80 e-mail: rypot4@ukr.net
Дата й місце народження	21.04.1977 р., м. Харків
Мета	Працевлаштування на посаду економіста-менеджера в м. Харків
Досвід роботи Листопад 2006 р. – червень 2018 р.	ВАТ "Харківське ШБУ-56", економіст, аналіз діяльності підприємства, розрахунок кошторисів, складання калькуляцій та актів виконаних робіт.
Вересень 2004 р. – листопад 2006 р.	Державна податкова інспекція Харківської області, старший податковий ревізор-інспектор.
Серпень 1999 р. – вересень 2004 р.	РБД ВО "Харківзв'язок", економіст, аналіз господарської діяльності, складання калькуляцій та актів виконаних робіт, нарахування заробітної плати
Освіта Вересень 1994 р. – червень 1999 р.	Харківський національний економічний університет, факультет економіки і права, спеціальність "Економіка підприємства"
Сімейний стан	Одружений
Додаткові відомості	Володію ПК: Windows, MicrosoftOffice, OpenOffice, прикладні корпоративні програми, Інтернет, офісна оргтехніка
Мови	Українська, російська – вільно. Англійська – зі словником

Зразок характеристики

Характеристика

**Кравченка Івана Петровича,
головного економіста
відділу заробітної плати
й соціально-трудова відносин
Обласного управління праці
та соціальних питань,
1986 року народження,
освіта вища, за фахом – економіст**

Кравченко І. П. працює головним економістом відділу заробітної плати й соціально-трудова відносин обласного управління праці та соціальних питань із березня 2014 року. За короткий час набув досвіду аналітичної роботи з питань праці та трудових відносин, володіє вмінням укладати документи. Працює творчо, уміє зосереджуватися на головному.

Звертає увагу на поліпшення методів роботи. Вирішує питання реалізації цільової комплексної програми підвищення ефективності використання трудових ресурсів області, запровадження передових форм організації праці.

Систематично працює над підвищенням свого теоретичного рівня економічних знань, виступає з лекціями з питань оплати праці та соціально-трудова відносин.

Самокритичний, визнає власні недоліки.

Бере активну участь у громадському житті управління. Є членом профкому.

Має авторитет серед колег. Однак Кравченку І. П. необхідно виявляти більше оперативності у виконанні доручень начальника відділу, частіше бути у трудових колективах.

Кравченко І. П. відповідає займаній посаді.

**Начальник відділу
оплати праці та соціально-
трудова відносин**

підпис

Ініціали, прізвище

**Голова профкому
Дата**

підпис

Ініціали, прізвище

**Із характеристикою ознайомлений
Дата**

підпис

І. П. Кравченко

Зразок заяви

Директорові ВАТ "Агат"
Іваненку О. М.
Охріменка Миколи Івановича,
який мешкає за адресою:
м. Харків, вул. Роганська, буд. 5
дом. тел. 713-48-56

Заява

Прошу зарахувати мене на посаду економіста планового відділу ВАТ "Агат" із 31 серпня 2018 року.

До заяви додаю:

1. Трудову книжку.
2. Копію диплома про вищу освіту.
3. Характеристику з попереднього місця роботи.

30.08.2018 р.

Підпис

Зразок автобіографії

Автобіографія

Я, Харченко Олена Сергіївна, народилася 17 квітня 1988 року в м. Харків. 2005 р. закінчила Харківську гімназію № 45.

Цього ж року вступила на фінансовий факультет Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, після закінчення якого 2010 р. мені надано кваліфікацію економіста за спеціальністю "Фінанси і кредит". У період навчання проходила виробничу практику в Державній податковій інспекції м. Харків.

Із 2010 р. працюю у фірмі "САД" на посаді менеджера сервісної групи.

Склад сім'ї:

батько – Харченко Сергій Іванович, 1956 р. н. – учитель Харківської гімназії № 68;

мати – Харченко Марина Миколаївна, 1958 р. н. – майстр-технолог ВАТ "Наша фірма".

Під час навчання в університеті брала активну участь у громадському житті колективу.

Домашня адреса: м. Харків, вул. Іванова, буд. 56, кв. 9.

Контактний телефон: (097) 564-62-17.

07.11.2018 р.

Підпис

Зразок наказу щодо особового складу

Харківське акціонерне товариство "КРОК"		
18.02.2018 р.	НАКАЗ № 107-К	м. Харків
<i>Щодо особового складу</i>		
ПРИЗНАЧИТИ:		
Сидорчук Ольгу Миколаївну на посаду економіста планового відділу із 20 лютого 2018 року із двотижневим випробувальним терміном з окладом 3 500 грн на місяць.		
Підстава: заява Сидорчук О. М.		
З наказом ознайоmlена _____ О. М. Сидорчук		Проект наказу вносить начальник ВК _____ К. Р. Діденко
Генеральний директор ВАТ "КРОК"	<i>підпис</i>	О. П. Григоренко
Проект наказу погоджено: Головний бухгалтер <i>підпис</i> П. Ю. Остарчук		Юрист <i>підпис</i> С. П. Калягін

Зразок витягу з наказу

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

(за винятком приватних НЗ)

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ВИТЯГ ІЗ НАКАЗУ

01.01.2018 р.

№ 15/1

м. Київ

*Щодо студентського складу
(про відрахування)*

Федоренка Миколу Степановича студента II курсу групи _____ денної форми навчання *факультету* _____ *спеціальності* _____ освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр уважати відрахованим із контингенту студентів із 2 січня 2018 року за власним бажанням.

Підстава: заява студента, довідка.

Керівник (ректор) підпис _____

Згідно з оригіналом

Начальник студентського відділу кадрів

підпис

МП

02.01.2018 р.

Довідково-інформаційні документи

Зразок довідки

Державне будівельне підприємство "Житлобуд" № 1
вул. Світла, 39, м. Харків, 61170,
тел. 724-58-76

30.10.2018 р.

Довідка № 7

Фесенко Ольга Семенівна працює економістом розрахункового відділу.
Її посадовий оклад становить 4 500 (чотири тисячі п'ятсот) гривень на місяць.

Довідку видано для подання до відділу соціального захисту населення м. Харкова.

Головний бухгалтер

підпис

К. П. Волошина

Директор

підпис

В. Л. Карпов

печатка

Зразок службової записки

Головному бухгалтеру _____

Службова записка

№ 60/123

У зв'язку із придбанням канцелярського приладдя для відділу економіки,
прошу виділити _____ грн готівкою з _____ коштів додаткової каси підприємства.

29.08.2018 р.

Заступник директора
з господарської роботи

підпис

Л. М. Іваній

Зразок доповідної записки

Директорові фірми "Альфа"
Кириченку Ю. М.

Доповідна записка

03.04.2018 р.

№ 27

Про додаткове фінансування замовлення № 346.

Доводжу до Вашого відома, що ціни на поліграфічні послуги у III кварталі 2017 р. зросли на 10 %, а калькуляція витрат на замовлення № 346 передбачає витрати за старими цінами.

У зв'язку із цим, прошу виділити додатково _____грн для завершення робіт за вказаним замовленням.

Начальник відділу реклами

підпис

О. В. Сичов

Зразок пояснювальної записки

Директорові ТОВ фірми "Олімп"
Шапченку М. Г.
економіста планово-економічного відділу
Сидоренка Олексія Сергійовича

Пояснювальна записка

20 квітня 2018 року я запізнився на роботу на одну годину через те, що на трамвайній лінії маршруту № 5 трапилася аварія. Іншого транспорту за вказаним маршрутом у моєму районі немає. Прошу вважати причину запізнення поважною.

20.04.2018 р.

підпис

О. С. Сидоренко

Зразок протоколу

**Протокол № 4
загальних зборів колективу
Харківського науково-дослідного інституту "Оріон"**

16.12.2018 р.

м. Харків

Голова – Охріменко В. О.

Секретар – Савченко Т. О.

Присутні: працівники інституту – 75 осіб (список додається).

Порядок денний:

1. Про затвердження плану роботи Харківського науково-дослідного інституту "Оріон" на 2019 рік (доповідає директор інституту Мирончук Т. О.).
2. Про виділення путівок до санаторію "Чорноморець" (доповідає голова профспілкового комітету Тарасюк В. Г.).

I. СЛУХАЛИ:

Доповідь директора інституту Мирончук Т. О. щодо плану роботи інституту на 2019 рік.

ВИСТУПИЛИ:

Назаренко Є. А. із пропозицією схвалити та затвердити план роботи.

УХВАЛИЛИ:

Затвердити план роботи Харківського науково-дослідного інституту "Оріон" на 2019 р.

II. СЛУХАЛИ:

Інформацію голови профспілкового комітету Тарасюка В. Г. про наявність путівок до санаторію "Чорноморець".

УХВАЛИЛИ:

Виділити путівки тим працівникам інституту, які не відвідували санаторій "Чорноморець" у 2018 р.

Додатки:

1. Список учасників зборів на 1 арк. в 1 прим.
2. План роботи інституту на 2019 р. на 5 арк. в 1 прим.

Голова зборів

підпис

В. О. Охріменко

Секретар

підпис

Т. О. Савченко

Зразок витягу із протоколу

**Витяг із протоколу № 4
загальних зборів колективу
Харківського науково-дослідного інституту "Оріон"**

16.12.2018 р.

м. Харків

I. СЛУХАЛИ:

Доповідь директора інституту Мирончук Т. О. про план роботи інституту на 2019 рік.

УХВАЛИЛИ:

Затвердити план роботи Харківського науково-дослідного інституту "Оріон" на 2019 р.

Голова зборів

підпис

В. О. Охріменко

Секретар

підпис

Т. О. Савченко

З оригіналом згідно:

Секретар-референт

підпис

К. В. Зінчук

23.12.2018

Зразок оголошення

Оголошення

До уваги студентів I курсу!

01.09.2018 р. в ауд. 328 відбудеться зустріч та знайомство з кураторами груп.

Деканат фінансового факультету

Службові листи

Зразок гарантійного листа

Торговельно-підприємницький
центр "Арсенал"
03065, Київ, вул. Рибинського, 10
тел.: 483-72-56
факс: 483-34-23
18.05.2018 р. № 207

Директорові
науково-виробничого
об'єднання "Будсервіс"
Лапицькому Т. Т.

Просимо провести обстеження екологічного стану земельної ділянки за адресою:
м. Житомир, вул. С. Кривенка, 7. Ми зацікавлені в тому, щоб обстеження було
завершене до вересня 2018 року.

Оплату гарантуємо.

Наш розрахунковий рахунок № 657243 в Шевченківському відділенні банку
"Надія" м. Києва, МФО 876954.

Директор
МП

підпис

О. Л. Федорчук

Зразок супровідного листа

АТВТ "Фастівський
деревообробний комбінат"
08503, Київська обл.,
м. Фастів, вул. Курчатова, 8
тел.: (265) 6-30-23
08.04.2018 р. № 45

Генеральному директорові
Державного підприємства
"Зовнішторгвидав України"
Пилипенку О. Р.
61170, м. Харків,
вул. Клочківська, 22

Шановний Олексію Романовичу!

У відповідь на Ваше прохання від 15 березня 2018 року надсилаємо чинний
каталог нових товарів з експортними прейскурантами до кожного із зразків.
Просимо уважно переглянути й повідомити, які саме зразки Ви будете замовляти.

Чекаємо на відповідь.

З повагою
Директор АТВТ "Фастівський
деревообробний комбінат"

підпис

В. Д. Чаплинський

Зразок рекомендаційного листа

**Рекомендаційний лист
Фесенку Андрієві Михайловичу**

Я, директор ТОВ "Колос" Захаров М. П., цим листом підтверджую, що Фесенко Андрій Михайлович працював у ТОВ "Колос" із 01.03.2005 р. до 27.05.2018 р. на посаді провідного економіста.

Фесенко А. М. професійно та сумлінно виконував покладені на нього обов'язки, а саме:

здійснював контроль за господарською діяльністю та її аналіз;
брав участь у розробленні, упровадженні заходів щодо зниження собівартості продукції та контролі за ними;

здійснював економічний аналіз діяльності підприємства;

упроваджував ефективні методи обліку витрат;

відповідав за складання управлінської звітності.

Фесенко А. М. володіє аналітичним мисленням, цілеспрямований, безконфліктний та професійний фахівець. Під час роботи зарекомендував себе позитивно.

Директор

ТОВ "Колос"

(044) 905-52-88

підпис

М. П. Захаров

Зразок листа-прохання

ТОВ "Мобайл"

м. Київ, вул Авіаційна, 45

тел. (044) 11-11-11

Директорові
ТОВ "Стимул"
Коробову С. М.

Шановний Сергію Михайловичу!

Нас зацікавила продукція, яку Ви рекламуєте, тому будемо вдячні, якщо надішлете інформацію про неї та ілюстрований рекламний каталог.

Сподіваємося на взаємовигідну співпрацю між нашими фірмами.

Із повагою й найкращими побажаннями

Генеральний директор ТОВ "Мобайл"

підпис

С. К. Головка

Зразок листа-пропозиції

Міжнародний центр
перспективних досліджень
254070, м. Київ, вул. Волоська, 8/5
тел. (044) 462-49-37
факс: (044) 463-59-70
e-mail: office@icps.kiev.ua

Директорові
фірми "Роксола-
на"
Марченку І. В.
254136, м. Київ,
вул. Хрещатик, 15

Шановні панове!

Міжнародний центр перспективних досліджень прагне розширення нашої співпраці, що обумовлено програмою на 2018 рік. Як Ви знаєте, однією з можливостей співпраці з Міжнародним центром перспективних досліджень є участь в експертних обговореннях і семінарах, які проводить центр.

Для ефективного проведення семінарів і найбільш повного задоволення потреб клієнтів нам потрібно знати основні сфери Ваших інтересів.

Пропонуємо заповнити анкету, наведену на наступній сторінці, та надіслати за вказаною адресою або факсом. Відповідно до анкети, ми будемо запрошувати Вас на семінари. Сподіваємося на Вашу швидку відповідь.

Із повагою
Олексій Савченко,
директор публікацій Міжнародного центру перспективних досліджень.

Зразок листа-підтвердження

ВАТ "Енергогаз"
61170, м. Харків, вул. Роганська, 12
тел. (044) 462-49-37
факс: (044) 463-59-70
e-mail: office@icps.ua

Директорові
фірми "Електрон"
Ковальчуку І. В.
61171, м. Харків,
вул. Державінська, 115

Шановні панове!

Щиро вдячні за пропозицію постачати обладнання для компресорного цеху, що її містить Ваш лист від 15 червня 2017 року, якого ми щойно отримали й передали на розгляд до технічної дирекції заводу.

Просимо зачекати декілька днів. Про остаточне рішення Вас буде повідомлено додатково.

Із повагою
генеральний директор ВАТ "Енергогаз"

підпис

О. М. Коваль

Зразки текстів службових листів

Зразок листа-повідомлення

Шановні панове!

Повідомляємо, що замовлений Вами формений одяг відвантажено 16 вересня 2018 року на склад Національного авіаційного університету, згідно з умовами договору.

Сподіваємося, що Ви будете задоволені якістю товару. Чекаємо нових замовлень.

Із повагою й найкращими побажаннями...

Зразок листа-відмови

Шановний Миколо Івановичу!

Дякуємо за Вашу участь у конкурсній співбесіді.

Із задоволенням зазначаємо високий рівень кваліфікації, що Ви продемонстрували під час нашого професійного спілкування. Проте погодьтеся, що Ваша спеціальна освіта не цілком відповідає нашим вимогам.

На жаль, змушені відмовити Вам.

Бажаємо успіхів!

Зразок листа-нагадування

Вельмишановний Сергію Леонідовичу!

Один з основних принципів роботи нашої компанії – гідно цінувати своїх клієнтів. До Вас ми ставимося з особливою повагою, адже впродовж трьох років співпраці в нас не виникало серйозних непорозумінь.

Однак учора бухгалтерія повідомила, що Ви вчасно не оплатили кілька рахунків. Сподіваємося, що ця несплата – лише помилка, яку буде виправлено найближчим часом.

Просимо вибачити за те, що змушені потурбувати Вас із цього приводу.

Із повагою ...

Зразок листа-претензії

Шановні добродіі!

Дозвольте нагадати, що, згідно з договором, до Ваших обов'язків належить і підготовка території для будівництва запланованого об'єкта, що має бути завершена не пізніше ніж 15.03.2017 р. На жаль, ми й досі не можемо завезти необхідне обладнання для будівництва, що негативно впливає на перебіг роботи.

Нас дуже турбує ситуація, що склалася. Думаємо, що тільки серйозні причини не дали Вам змоги підготувати територію. Сподіваємося, що питання буде вирішено впродовж наступного тижня.

Чекаємо на відповідь.

Із повагою ...

Зразок листа-відповіді на претензію

Шановні панове!

У відповідь на Ваш лист від 10.03.2018 р. повідомляємо, що ми намагаємося робити все належне, щоб підготувати територію для будівництва об'єкта в передбачений договором термін. Розуміючи Вашу занепокоєність, інформуємо, що труднощі, які виникли, значною мірою зумовлено невчасним вивезенням матеріалів фірмою "АГАТ", що є їхньою власністю.

Ми усвідомлюємо важливість завдань і запевняємо, що зробимо все можливе, щоб завершити підготовку території для будівництва в найкоротший термін.

Із повагою ...

Зразок листа-запрошення

Шановний Іване Петровичу!

Маю честь запросити Вас на відкриття персональної виставки, присвяченої сорокаріччю моєї творчої діяльності.

Урочистості відбудуться 15 серпня 2018 року о 14:00 у приміщенні виставкового центру Будинку працівників культури за адресою: ...

Із повагою ...

Обліково-фінансові документи*Зразок розписки***Розписка**

Я, Сидоренко Олег Миколайович, узяв у борг у Василюка Романа Дмитровича 3 000 (три тисячі) гривень. Зобов'язуюся повернути всю суму до 01.12.2018 р.

Домашня адреса: вул. Кибальчича, буд. 11, кв. 15, Київ-183.

Паспорт: серія МА № 675359, виданий Калінінським РВ ДМУ УМВС України в Донецькій обл. 15 листопада 2002 року.

01.03.2018

підпис

О. М. Сидоренко

Підпис Сидоренка О. М. засвідчую:

Державний нотаріус

підпис

В. Р. Пилипчук

печатка

*Зразок доручення***Доручення**

Я, Костюченко Михайло Олегович, студент групи 6.02.23.16.01 фінансового факультету, доручаю Мінаєву Володимирові Андрійовичу за його паспортом (серія МА № 759043, виданий Шевченківським РВ УМВС України в Харківській обл. 17 листопада 2002 року) отримати в касі Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця належну мені премію за перемогу в олімпіаді з української мови.

Доручення дійсне до 30.04.2018 р.

22.04.2018

підпис

Підпис студента групи 6.02.23.16.01

Костюченка М. О. засвідчую:

Декан фінансового факультету

підпис

П. В. Проноза

печатка

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Нормативність як основа літературної мови	5
Тема 1. Комунікативна компетентність у професійній діяльності мовної особистості. Історія походження та розвитку української літературної мови. Українська мова серед інших мов світу	5
1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни.....	6
1.2. Загальнонаціональна та літературна мова.....	7
1.3. Функції мови в суспільстві	13
1.4. Мовна ситуація в Україні	15
1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів	19
1.6. Українська мова серед інших мов світу.....	27
Практичні завдання.....	30
Запитання й завдання для самодіагностики	33
Тести для самоконтролю	33
Домашнє завдання	35
Рекомендована література.....	35
Тема 2. Нормативність як важлива ознака літературної мови. Типи мовних норм. Орфоепічні та акцентуаційні норми української літературної мови.....	37
2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові	38
2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі.....	40
2.3. Риси мовної норми.....	46
2.4. Огляд типів мовної норми	47
2.5. Поняття орфоепії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків	51
2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях	57
2.7. Засоби милозвучності української мови.....	60

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування.....	62
Практичні завдання.....	68
Запитання й завдання для самодіагностики.....	70
Тести для самоконтролю.....	71
Домашнє завдання.....	73
Рекомендована література.....	74
Тема 3. Лексичний склад української літературної мови.	
Лексична норма як компонент формування мовної компетенції.....	75
3.1. Лексичний склад української мови.....	75
3.2. Стилiстична диференціяція лексики української мови.....	82
3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови.....	85
3.4. Лексична нормативність мови, з огляду на сфери використання.....	90
Практичні завдання.....	96
Запитання й завдання для самодіагностики.....	101
Тести для самоконтролю.....	101
Домашнє завдання.....	103
Рекомендована література.....	103
Тема 4. Морфологічні та орфографічні норми як чинник належного рівня культури мови.....	105
4.1. Морфологічна нормативність мови.....	105
4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови.....	107
4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови.....	124
Практичні завдання.....	139
Запитання й завдання для самодіагностики.....	144
Тести для самоконтролю.....	145
Домашнє завдання.....	147
Рекомендована література.....	147

Тема 5. Синтаксичні та пунктуаційні норми	
як компонент формування мовної компетенції.....	149
5.1. Синтаксична нормативність мовлення.....	149
5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень ...	151
5.3. Найважливіші пунктуаційні норми	
української літературної мови.....	163
Практичні завдання.....	167
Запитання й завдання для самодіагностики.....	171
Тести для самоконтролю.....	172
Домашнє завдання.....	174
Рекомендована література.....	176
Глосарій до розділу 1.....	177
Використана та рекомендована література до розділу 1.....	185
Додатки до розділу 1.....	191
Розділ 2. Культура усної та писемної мови.....	221
Тема 6. Художня література як основа формування	
культури мови особистості.....	221
6.1. Роль української літератури у формуванні	
української літературної мови.....	221
6.2. Вплив художньої літератури на формування	
особистості, її світоглядних орієнтирів.....	234
6.3. Вплив художньої літератури на формування мовної	
компетенції.....	238
Практичні завдання.....	243
Запитання й завдання для самодіагностики.....	247
Тести для самоконтролю.....	248
Домашнє завдання.....	250
Рекомендована література.....	251
Тема 7. Поняття функціонального стилю мови.	
Основні функціональні стилі сучасної української	
літературної мови. Текст як основна одиниця	
та засіб різностильової комунікації.....	253
7.1. З історії становлення стилів.....	253
7.2. Мовний стиль як сукупність мовних засобів, дібраних,	
відповідно до мети, змісту та сфери спілкування.....	256

7.3. Типологія стилів.....	258
7.4. Текст як основна одиниця комунікації.....	266
Практичні завдання.....	271
Запитання й завдання для самодіагностики.....	277
Тести для самоконтролю.....	278
Домашнє завдання.....	281
Рекомендована література.....	281
Тема 8. Науковий стиль української літературної мови як основа формування культури мови фахівця. Форми репрезентації студентських наукових досліджень. Запис бібліографії.....	283
8.1. Загальна характеристика наукового стилю.....	283
8.2. Сучасний стан вивчення наукової термінології.....	288
8.3. Особливості творення наукових текстів.....	295
8.4. Поняття про писемну форму наукової мови.....	302
8.5. Письмові роботи наукового стилю.....	304
8.6. Компресія як форма опрацювання наукового тексту...	314
Практичні завдання.....	319
Запитання й завдання для самодіагностики.....	322
Тести для самоконтролю.....	322
Домашнє завдання.....	325
Рекомендована література.....	325
Тема 9. Офіційно-діловий стиль як форма реалізації мовної компетенції. Мовностильові ознаки ОДС. Вимоги до оформлення ділових паперів.....	327
9.1. Загальна характеристика офіційно-ділового стилю.....	327
9.2. Основні вимоги до творення письмових текстів офіційно-ділового стилю.....	330
9.3. Сучасний діловий документ та його призначення.....	339
Практичні завдання.....	345
Запитання й завдання для самодіагностики.....	349
Тести для самоконтролю.....	349
Домашнє завдання.....	351
Рекомендована література.....	352

Тема 10. Основи красномовства. Культура міжперсонального спілкування. Виробнича нарада. Ділова бесіда.	
Публічний виступ	353
10.1. Майстерність публічної мови як показник мовної компетенції фахівця.....	353
10.2. Види сучасного публічного мовлення.....	359
10.3. Підготовка до виступу.....	361
10.4. Особистість лектора.....	365
10.5. Лінгвістичний аспект міжперсонального спілкування.....	366
10.6. Типи спілкування. Мовний етикет усної форми ділового спілкування.....	369
10.7. Ділові засідання. Наради.....	376
Практичні завдання.....	378
Запитання й завдання для самодіагностики	380
Тести для самоконтролю	381
Домашнє завдання	383
Рекомендована література.....	384
Глосарій до розділу 2	385
Використана та рекомендована література до розділу 2	393
Додатки до розділу 2	399

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Черемська Ольга Степанівна
Сухенко Вікторія Григорівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Підручник

Відповідальний за видання *О. С. Черемська*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *О. Г. Доценко*

Коректор *О. Г. Доценко*

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Друк цифровий
Ум.друк. арк. 25,3. Тираж 300 прим. Зам.№06-06

Видавець – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.

Друк **ФОП Іванченко І.С.**

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38 (050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua